

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ
імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

*До 30-річчя з дня створення
Національної академії правових наук України*

Питання боротьби зі злочинністю

Issues of Crime Prevention

Збірник наукових праць

Виходить 2 рази на рік

Видається з грудня 1997 року

Випуск 45

Харків
«Право»
2023

*Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(постанова № 6 від 26 травня 2023 р.)*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. —
Харків : Право, 2023. — Вип. 45. — 182 с.

Засновники:

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

В. С. Батиргарєєва (*головний редактор*), Головкін Б. М. (*заст. головного редактора*),
П.-А. Альбрехт (Німеччина), Є. Ю. Бараш, Т. Бірмонтієне (Литва), В. І. Борисов, К. Віак (Польща),
Т. Б. Вільчик, М. Галашка (Польща), Н. В. Глинська, І. В. Глов'юк, В. В. Голіна,
В. А. Журавель, С. Кайа (Латвія), В. Мамадов (Азербайджан), В. І. Маринів,
М. В. Троцька

*Recommended for publication by the Academic Council of the Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine
(Resolution No 6 of May 26, 2023)*

Issues of Crime Prevention : col. of sci. papers / editor. board: V. S. Batyrgareieva (ed. in chief) etc. –
Kharkiv : Pravo, 2023. – Issue 45. – 182 p.

Founders:

National Academy of Law Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudriy National Law University
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Editor board:

V. S. Batyrgareieva (*editor in chief*), B. M. Holovkin (*deputy editor in chief*),
P.-A. Albrecht (Germany), Ye. Yu. Barash, T. Birmontiene (Lithuania),
V. S. Borysov, . K. Wiak (Poland), T. B. Vilchyk, M. Galazka (Poland), N. V. Glynska,
I. V. Hloviuk, V. V. Golina, V. A. Zhuravel, S. Kaija (Latvia), V. Mamadov (Azerbaijan),
V. I. Maryniv, M. V. Trotska

Address of the editorial team: Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine 49, Pushkinska St., Kharkiv, 61002, Ukraine
Tel.: +38 (057) 706-02-91; +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@apnu.rol.net.ua
Website: <https://ivpz.kh.ua>

ЗМІСТ

Від головного редактора	8
--------------------------------------	----------

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гуторова Н. О., Михайліченко Т. О., Забуга Ю. Ю.	
Окремі правові питання епідемічної безпеки під час війни	11
Ворожбіт-Горбатюк В. В.	
Реалізація права на освіту на ТОТ України: глибинні виклики	24
Новікова К. А.	
Кримінально-правове регулювання цензури в умовах війни (на прикладі російсько-української війни)	35
Гуторова Н. О.	
Протидія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом: відповідність кримінального законодавства України та практики його застосування <i>Acquis communautaire</i>	42
Голіна В. В.	
Комплексний підхід до розробки культурологічного напрямку запобігання автотранспортним правопорушенням: поняття, змістовна характеристика значення	58
Батиргарєєва В. С.	
Убезпечення учасників дорожнього руху в Україні: до методології створення сучасної правової платформи в умовах євроінтеграції	68
Пащенко О. О.	
Кримінальна політика та проблема поводження із засудженими	80
Глинська Н. В.	
Правовий аспект запровадження режиму <i>Paperless</i> в кримінальному провадженні України	86
Туманянц А. Р., Демура М. І.	
До питання про застосування заходів примусового годування в кримінальному процесі	97
Лапкін А. В.	
Контроль доброчесності суддів, прокурорів та слідчих	111

Трибуна докторанта та аспіранта

Білоусова О. М.	
Жорстоке поводження з тваринами під час воєнного стану: кримінологічний аналіз статистичних показників	117
Кисельова М. С.	
Подолання наслідків пандемії (COVID-19): кримінологічний аналіз національного та міжнародного досвіду	126
Пазій Б. А.	
Кримінологічні особливості та класифікація крадіжок в Україні, що вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану	142
Полях Є. В.	
Кримінологічна детермінація порушення недоторканності приватного життя	149
Скрипник К. Ю.	
Зловживання як спосіб притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України)	160

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Нетеса Н. В., Батиргарєєва В. С.

Терористична діяльність в Україні як засіб ведення гібридної війни та напрями протидії їй (рецензія на монографію Мокляка В. В. «Протидія терористичній діяльності в Україні») 168

Батиргарєєва В. С.

Дорога – це життя (рецензія на монографію Колодяжного М. Г. «Стратегія Vision Zero: уроки для України») 173

Шевчук В. М.

Вагомий внесок у розвиток сучасної вітчизняної поліграфології та її ролі у протидії злочинності (рецензія на монографію Морозової Т. Р. «Методика виявлення прихованої інформації у поліграфічних дослідженнях») 176

Шепітько В. Ю.

Рецензія на монографію Глинської Н.В., Клепки Д.І., Рєпіної Ю.С. «Вступ до проблеми цифровізації кримінального провадження» 179

CONTENS

<i>From the editor-in-chief</i>	8
---------------------------------------	---

SCIENTIFIC RESEARCH

Gutorova N. O., Mykhailichenko T. O., Zabuha Yu. Yu. <i>Selected legal issues of epidemic safety during the war</i>	11
Vorozhbit-Gorbatyuk V. V. <i>Realization of the right to education at the TOT of Ukraine: deep challenges</i>	24
Novikova K. A. <i>Criminal law regulation of censorship in war conditions (on the example of the Russian-Ukrainian war)</i>	35
Gutorova N. O. <i>Combating Money Laundering: Compliance of Ukrainian Criminal Law and Practice of its Application Acquis Communautaire</i>	42
Golina V. V. <i>Comprehensive approach to the development of cultural direction to the prevention of motor vehicle offenses: concepts, meaningful characteristic, importance</i>	58
Batyrgareieva V. S. <i>Security of road traffic participants in Ukraine: before the methodology of creating a modern legal platform in the minds of European integration</i>	68
Pashchenko O. O. <i>Criminal policy and the problem of treatment of convicts</i>	80
Glynska N. V. <i>The legal aspect of the introduction of the paperless regime in criminal proceedings in Ukraine</i>	86
Tumanians A. R., Demura M. I. <i>On the issue of the use of force-feeding measures in criminal proceedings</i>	97
Lapkin A. V. <i>Control of the integrity of judges, prosecutors and investigators</i>	111

PH. D. STUDENTS' AND POSTGRADUATE STUDENTS' TRIBUNE

Belousova O. M. <i>Quantitative measurement of animal cruelty during martial law</i>	117
Kiseleva M. S. <i>Overcoming the consequences of the pandemic (COVID-19): A criminological analysis of national and international experience</i>	126
Paziy B. A. <i>Criminological features and classification of thefts in Ukraine committed under conditions of war or state of emergency</i>	142
Poliakh Ye. V. <i>Criminological determination of violation of privacy</i>	149
Skrypnyk K. Yu. <i>Modus operandi as a sign of the objective side of attracting a known innocent person to criminal responsibility</i>	160

SCIENTIFIC LIFE

Netesa N. V., Batyrgareieva V. S.

Terrorist activity in Ukraine as a result of hybrid warfare and directly opposite (review of the monograph by Moklyak V. V. «Anti-terrorist activity in Ukraine»)168

Batyrgareieva V. S.

The road is life (review of the monograph by Kolodiaznyi M. H. «Vision Zero Strategy: Lessons for Ukraine»)173

Shevchuk V. M.

A significant contribution to the development of modern domestic polygraph science and its role in combating crime (review of T. R. Morozova's monograph «Methodology for detecting hidden information in polygraph studies»)176

Shepitko V. Yu.

Review of the monograph by Glynska N.V., Klepka D.I., and Repina Yu.S. «Introduction to the problem of digitalization of criminal proceedings».....179

ВІД ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Наше життя пронизано аритмією лихоліття війни, де страх за власне фізичне існування та своє майбутнє змішується з піднесеним настроєм від бойових успіхів наших оборонців, де масовій катастрофі людської свідомості протистоїть людяність і патріотизм, де передозування боєм і відчаєм у розрахунку на одну людську душу сусидить з очікуванням ейфорії від нашої Перемоги... Такий аритмічний подих простору і часу потребує переосмислення ролі кожного з нас у новій системі координат власних дій і помислів, в якій префікс «пере-» здається чимось визначальним у непростому пошуку справедливості, балансу та гармонії у крихкому поки що майбутньому.

Паралельно з переосмисленням того, що з нами вже трапилося і що трапиться далі, яким буде наше майбутнє у конфігурації безпекового виміру після довгоочікуваної Перемоги, відбувається й перезавантаження правової академічної науки, котра віднині покликана стати нервом нашого ураженого аритмією соціального організму. Цьому перезавантаженню є низка причин. Напередодні 30-річчя від дня свого заснування Національна академія правових наук України – флагман юридичної думки – отримала нового очільника. Ним став представник харківської правничої школи – академік Володимир Журавель, який частину свого творчого життя віддав НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, а тому добре обізнаний із масштабністю тих завдань, що поставили у зв'язку з кримінальним переслідуванням і покаранням осіб, винних у розв'язанні і веденні агресивної війни проти України. Перманентна критика діяльності галузевих академій, що протягом багатьох років лунає з високих трибун і контекстно вториться в правничих осередках рівнем нижче, лише укріпила думку про те, що треба шукати інноваційні підходи та активніше виконувати функцію коннект-менеджера між гострим соціальним попитом і відповіддю у вигляді першокласного правового продукту колективів науковців, здатних із височайшим професіоналізмом рефлексувати на той чи інший виклик та генерувати ідеї, аби мінімізувати чи попередити ситуації, котрі загрожують нашому існуванню й подальшому розвитку як вільної незалежної держави. До того ж сьогодні ми намагаємося говорити із суспільством на одній соціальній мові. І зрозумілості такому діалогу до-

дає той факт, що ми розмірковуємо над багатьма проблемами одразу, котрі є визначальними для українського суспільства, як то кажуть, тут і тепер.

Тематика наукового контенту цього випуску, як завжди, вирізняється широтою аналізованих проблем. Одні з них пустили свої корені на багатовіковому ґрунті соціальної деструкції набагато раніше, інші – тільки-но виникли, але встигли стати тим вузлом, що не вдається моментально розв'язати. Але в усіх публікаціях червоною стрічкою проходить домінанта-війна.

Серед тисяч і тисяч воєнних злочинів, які Росія чинить на території нашої держави, одним з особливо тяжких є екоцид. Країна-агресор знищує тварин, рослини, український чорнозем та водойми. Масштаби цієї агресії є безпрецедентними, а її наслідки непередбачуваними. Черговий раз світ шокований злодіяннями агресора – Україна опинилася перед загрозою масштабної екологічної катастрофи, причиною якої став підриг конструкцій дамби Каховської гідроелектростанції. Ця наймасштабніша за останні десятиліття техногенна катастрофа для жителів не лише України, а й Європи обернеться епідемічною отрутою. Її руйнівна дія підсилюється продовженням війни, котра є тим подієвим субстратом, в якому панують епідемії. У нашому словниковому вжитку все частіше вимовляються слова «холера», «кишкові інфекції», «черевний тиф», «гепатити», «правець», «кір», «дифтерія», «паротит». Не підлягає жодному сумніву той факт, що виникнення й поширення останніх пояснюється як самими умовами, в яких перебувають армії і мирне населення в зоні ведення воєнних дій та на окупованих територіях (антисанітарія, неможливість проведення протиепідемічних заходів, проблеми з продовольством та питною водою, скупченість людей, велика кількість стихійних поховань, пошкодження очисних споруд тощо), так й переміщенням військових формувань та евакуйованих осіб. За аналіз складної інфекційної обстановки в Україні та її прогноз сміливо взявся колектив авторів у складі Наталії Гуторової, Тетяни Михайліченко і Юлії Забуги.

Лихо і біль війни калічить не лише долі людей. Війна несе смерть й тим, за кого, перефразувавши слава Антуана де Сент-Екзюпері, ми відповідальні, тому що приручили. Тематика страждань братів наших менших від людської агресії стала для мо-

лодої науковиці Олесі Белоусової відправним пунктом її кримінологічних пошуків. Сильна стаття... Сильна за конкретними фактами та за своєю емоційальною складовою. І, до речі, ця стаття – майстер-дебют шефства над своєю ученицею наукового керівника Олесі – к. ю. н. Аліни Калініної.

У черговий раз моделює новий формат кримінального процесу Наталія Глинська. І робить це не без успіху. У своїй публікації «Правовий аспект запровадження режиму Paperless у кримінальному провадженні України» досвідчена вчена розмірковує над розробкою нормативної стратегії переведення документації у сфері кримінального провадження в електронний сегмент. Результат? Процесуальна мова, як мінімум, поповнилася неологізмами – «квант процесуального документообігу» та «цифрова пріоритетність».

Не вщухають суперечки з приводу місії педагогів у сучасному суспільстві і в тих надзвичайних обставинах, в яких сьогодні їм приходится працювати. На тимчасово окупованих територіях реалізація права на загальну середню освіту в українських закладах нерідко «рифмується» з проблемою кримінальної відповідальності українських педагогів за нібито впровадження освітніх стандартів держави-окупанта. Педагог за фахом Вікторія Ворожбіт-Горбатюк у своїй статті «Реалізація права на освіту на тимчасово окупованих територіях України: глибинні виклики» наводить чіткий алгоритм у розмежуванні понять «впровадження» і «реалізації» освітніх стандартів держави-агресора, при цьому закликаючи не розширювати коло осіб, які «потенційно» можуть бути притягнутими до кримінальної відповідальності. У будь-якому разі крапка в цьому болісному питанні ще не поставлена, а тому продовжуємо шукати вихід...

Не можна більш точно описати проблему, якою опікується Володимир Голіна, ніж «правова культура врятує світ». Старійшина української кримінологічної школи не полишає спроб забезпечити дорожній рух в Україні, цілеспрямовано і наполегливо прищеплюючи його учасникам ідею окультурення їх поведінки. Причому вчений з усім властивим йому творчим запалом переконливо доводить, що формування високої правової культури на автошляхах – кропітка праця, яка потребує комплексного підходу. Тож у нас є чудова можливість стати свідками того, як проста у своїй геніальності ідея, викладена у статті «Комплексний підхід до розробки культурологічного напрямку

запобігання автотранспортним правопорушенням: поняття, змістовна характеристика, значення», ставатиме нашою дорожньою реальністю.

За аналіз непростой матерії – дотримання балансу між свободою слова і важелями цензури – взялася представниця талановитої наукової молоді нашого Інституту Катерина Новікова. При цьому вона свідомо ускладнила своє завдання, обравши ракурс паралелі у вивченні кримінально-правового регулювання цензури протиборчих держав в умовах війни. Цензура таїть в собі пастки, які для пересічної людини можуть обернутися суворою реакцією закону. Про те, якою є ця реакція і що знаходиться у її підґрунті, якраз і йдеться у статті під назвою «Кримінально-правове регулювання цензури в умовах війни (на прикладі російсько-української війни)».

У світлі перманентних корупційних скандалів, що відбуваються у нашій державі, дискусія з приводу контролю доброчесності суддів, прокурорів та слідчих на шпальтах нашого видання уявляється вельми своєчасною. Додає їй неабиякої актуальності й той факт, що й досі, недивлячись на чисельні державні програми боротьби з явищем корупції та легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, так і не вдалося створити адекватну відповідь на вкрай небезпечні для українського суспільства виклики. Тому має рацію Андрій Лапкін, наполягаючи на створенні спеціального механізму контролю доброчесності. Декларації доброчесності та родинних зв'язків, регулярна перевірка (оцінка) доброчесності, моніторинг способу життя – ось деякі елементи відповідного механізму для забезпечення нашого суспільства від корупційної іржі. Про все це та багато іншого можна отримати уявлення, прочитавши статтю «Контроль доброчесності суддів, прокурорів та слідчих».

Звісно ж, черговий випуск нашого збірника не обмежується анонсованим матеріалом. Чимало корисного для практики боротьби зі злочинністю можна почерпнути і з інших статей, що увійшли до нього. А тому запрошуємо, шановний читач, ознайомитися з підготовленими публікаціями та побачити високий, як ніколи до цього, ККД українських правників.

... Нас, українців, чекає велика місія – закінчити криваву війну, яку ми не розпочинали, адже, за словами Віктора Гюго, мир – це чеснота цивілізації, а війна – її злочин. Ми проти війни, злочинів, звірств, ненависті, ксенофобії, расизму, ворожнечі,

бо маємо у своєму серці Світло та Мрію. На підтвердження цього ми називаємо своїх дітей Мріями і мріємо, доки наші мрії не збуваються. З кожним днем ми стаємо сильнішими, бо наші думки здатні матеріалізуватися. Але ця матеріалізація була б набагато сильнішою, якби ті, на кого покладена відповідальна місія бути хранителем миру, тримати баланс, не мовчали й не вагалися б, а просто діяли. Що я маю на увазі? Спробую пояснити, вдавшись до візуального образу. Закрийте на хвилинку збірник і подивіться, будь ласка, на обкладинку. Перед вами фрагмент картини «Ісус стукає у вікна ООН», створеної американським ілюстратором Джозефом Гаррі Андерсоном ще у 1962 р., як натяк на бездіяльність поважної інституції, спеціальним призначенням якої є розв'язання глобальних проблем колективними зусиллями представників усіх держав. Чомусь ця алегорія все частіше

і частіше спадає на думку й сьогодні, коли спостерігаєш за реакцією високого зібрання на чергове злодіяння російських загарбників, а вірніше, за відсутністю такої. У ситуації, що склалася, приходить розраховувати на допомогу небайдужих та власні резерви, які, на щастя, в Україні воістину колосальні.

Попереду нас чекає літо наших надій. Можливо, літо надій перетвориться на осінь надій, а згодом й зиму... Нічого. Ми почекаємо, бо маємо витримку. Ми зможемо, бо, чекаючи, продовжуємо працювати. Ми здивуємо, бо звикли до смілих рішень і нестандартних підходів. Головне, вірити і знати, що станція кінцева – «Перемога»!

З повагою
голова редакційної колегії
Владислава Батиргарєва

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

DOI: 10.31359/2079-6242-2022-45-11

УДК 614.466:342.78:343.3/7 (477)

Н. О. Гуторова, докторка юридичних наук, професорка, головна наукова співробітниця Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-2485-0651

Т. О. Михайліченко, кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-4668-3375

Ю. Ю. Забуга, кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-1956-2233

ОКРЕМІ ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЕПІДЕМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Будь-яка держава має піклуватися про здоров'я населення, що є неможливим без забезпечення епідемічної безпеки, в основі якої лежить захист громадського здоров'я, в тому числі від спалахів та подальшого поширення територією держави інфекційних хвороб. Питання епідемічної безпеки гостро стоїть перед Україною повсякчас: спочатку в державі розпочалася епідемія туберкульозу, потім – стрімке поширення ВІЛ/СНІДу, гепатитів, дифтерії, наостанок же – пандемія COVID-19, яка взагалі змінила обличчя нашого сучасного світу і стала викликом для кожної держави. Так, А. В. Ландіна відмічає, що «фактична загроза поширення небезпечної хвороби в умовах пандемії зробила виклик практично всім галузям, які регулюють суспільне життя як на міжнародному, так і національному рівнях»¹.

¹ Ландіна А. В. 'Проблеми кримінально-правового забезпечення епідемічної безпеки в умовах пандемії' (2020) 3–4 Університетські наукові записки 78–85 <DOI 10.37491/UNZ.75–76.8> (дата звернення 12.04.2023)

І як тільки ситуація трохи стабілізувалася, 24.02.2022 р. росією було розпочате широкомасштабне вторгнення в Україну. Ця подія стала суттєвою загрозою епідемічній безпеці нашої країни. Із цього часу постійно відбувається цілеспрямоване руйнування цивільної інфраструктури, терористичні акти проти мирного населення, масове вчинення воєнних злочинів, включаючи й сексуальне насильство на окупованих територіях. Населення України на захоплених територіях позбавляється можливості отримати необхідну медичну допомогу. Окремо слід звернути увагу на шкоду, яка завдається сектору охорони здоров'я². Так, якщо за даними Міністерства охорони здоров'я України станом на 24.07.2022 р., тобто за 5 місяців війни, країною-терористом було вбито щонайменше

² Mykhailichenko T., Zabuha Yu., Babanina V., Syiploki M. Protection of the Right to Health During the Period of Armed Conflict: The Experience of Ukraine (2022) 4(16) Access to Justice in Eastern Europe 66–81. <<https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000434>> (дата звернення 12.04.2023)

18 медичних працівників, зазнали поранень – понад 50, зруйновано 869 об'єктів системи охорони здоров'я, з яких 123 не підлягають відновленню¹, то станом на 10.12.2022 р. росіяни зруйнували 144 медичні заклади та ще понад 1 тис. пошкодили. Найбільше втрат зафіксовано на Донеччині, Харківщині, Херсонщині, Миколаївщині та Київщині². В подальшому тенденція до знищення та пошкодження закладів охорони здоров'я російськими військами, на жаль, зберігається. Все це створює неблагополучну епідемічну ситуацію, а також може призвести до різкого збільшення кількості інфекційних і неінфекційних захворювань на всій території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє констатувати, що починаючи з 2020 р. питання епідемічної безпеки постійно перебуває у спектрі наукових пошуків. Так, раніше нами відмічалось, що «Україна вже кілька років поспіль переживає і ймовірно ще буде переживати наслідки пандемії та повномасштабного вторгнення рф. Додатковим викликом постає загроза поширення так званих «хвороб війни», в тому числі й вакцинокерованих»³.

Питання забезпечення права на охорону здоров'я, в т. ч. й епідемічної безпеки, в умовах війни піднімають такі іноземні дослідники, як Р. Озарас, Г. Леблєбічіоглу, М. Сунбул⁴, К. Рой, С. Рейс⁵, Л. Рубінштейн, К. Футер⁶, Р. Хаар, К. Ріс-

ко, С. Сінгх, Д. Рейес, А. Албайк, М. Алнаджар⁷ та ін. Серед українських же дослідників варто відмітити роботи В. Батиргарєєвої⁸, Р. Гревцової⁹, О. Кашинцевої, В. Рачинської¹⁰, Т. Михайліченко, Ю. Забуги, В. Бабаніна, М. Сийплові¹¹, В. Пашкова¹², А. Політової¹³, де аналізуються різноманітні аспекти права на охорону здоров'я в умовах війни загалом та права на епідемічну безпеку, зокрема.

Дослідження має на меті визначити: 1) стан епідемічної безпеки в Україні під час війни, 2) загрози, які постали перед громадським здоров'ям у зв'язку із наявним збройним конфліктом на території держави; 3) коло правових засобів, здатних мінімізувати негативні наслідки впливу таких за-

Rubenstein L. 'War, Political Conflict, and the Right to Health' (2020) 22 (1) Health and Human Rights 339–341

⁷ Haar R. J., Risko C. B., Singh S., Rayes D., Albaik A., Alnajjar M., et al. 'Determining the scope of attacks on health in four governorates of Syria in 2016: Results of a field surveillance program' (2018) 15 (4) PLoS Med e1002559. <DOI: 10.1371/journal.pmed.1002559> (дата звернення 12.04.2023)

⁸ Батиргарєєва В. С. 'Війна та епідемії: незасвоєні уроки' *Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану* : матеріали міжнар. круглого столу. (16 черв. 2022 р., Харків) 40–45. <DOI: <https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>>; – 'Виклики громадському здоров'ю під час війни: українські реалії' *Правове регулювання діяльності у сфері охорони здоров'я під час війни: виклики сьогодення* : матеріали VI Міжнар. мед.-прав. форуму (25 листоп. 2022 р., м. Харків) 14–16 <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>> (дата звернення 12.04.2023)

⁹ Гревцова Р. О. 'Правове забезпечення епідеміологічної безпеки в умовах війни та у відбудовний період: міжнародний досвід і пропозиції до дорожньої карти' *Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану* : матеріали міжнар. круглого столу. (16 черв. 2022 р., м. Харків) 21–24 <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>> (дата звернення 12.04.2023)

¹⁰ Кашинцева О. Ю., Рачинська В. В. 'Протидія громадянським суспільством інфікуванню віл на деокупованих територіях' *Правове регулювання діяльності у сфері охорони здоров'я під час війни: виклики сьогодення* : матеріали VI Міжнар. мед.-прав. форуму (25 листоп. 2022 р., м. Харків) 48–49 <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>> (дата звернення 12.04.2023)

¹¹ Mykhailichenko T., Zabuha Yu., Babanina V., Syiploki M. 'Protection of the Right to Health During the Period of Armed Conflict: The Experience of Ukraine' (2022) 4 (16) Access to Justice in Eastern Europe 66–81 <<https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000434>> (дата звернення 12.04.2023)

¹² Пашков В. М. 'Профілактика інфекційних захворювань у під час війни: правова характеристика' *Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану* : матеріали міжнар. круглого столу. (16 черв. 2022 р., м. Харків) 66–68 <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>> (дата звернення 12.04.2023)

¹³ Політова А. С. 'Захист права на здоров'я в умовах збройного конфлікту в Україні' *Правове регулювання діяльності у сфері охорони здоров'я під час війни: виклики сьогодення* : матеріали VI Міжнар. мед.-прав. форуму (25 листоп. 2022 р., м. Харків) 89–92 <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>> (дата звернення 12.04.2023)

¹ 'П'ять місяців боротьби із повномасштабною російською агресією. 150 днів опору, незламності на шляху до перемоги' (Міністерство охорони здоров'я України. Facebook) <<https://www.facebook.com/moz.ukr/posts/pfbid05bu258Y9Z7ye1G8PSp2op1EJAC2gzZMZYiSSwXG4gBBqU9SnbqD37N8ufmVhUtyl>> (дата звернення 12.04.2023)

² 'Росіяни зруйнували лікарень на понад 1 мільярд доларів, – Олексій Яременко' (Урядовий портал, 10 Грудня 2022) <<https://www.kmu.gov.ua/news/rosiiany-zruinuvaly-likaren-na-ponad-1-miliard-dolariv-oleksii-iaremenko>> (дата звернення 12.04.2023)

³ Gutorova N. O., Zabuha Yu. Yu., Mykhailichenko T. O. 'Legal Issues of Epidemic Safety Due to the Pandemic COVID-19 and the War in Ukraine' *The European dimension of modern legal science : Scientific monograph* («Baltija Publishing», 2022) 181–205. <<https://doi.org/10.30525/978-9934-26-252-4-9>> (дата звернення 12.04.2023)

⁴ Ozaras R., Leblebicioglu H., Sunbul M., et al. 'The Syrian conflict and infectious diseases' (2016)14(6) Expert Rev Anti Infect Ther 547–555 <doi: 10.1080/14787210.2016.1177457> (дата звернення 12.04.2023)

⁵ Roy K., Ray S. 'War and epidemics: A chronicle of infectious diseases' (2018) 20 (1) Journal of Marine Medical Society 50–54 <DOI: 10.4103/jmms.jmms_34_18.> (дата звернення 12.04.2023)

⁶ Footer K., Rubenstein L. 'A Human Rights Approach to Health Care in Conflict' (2013) 95 (889) International Review of the Red Cross 167–187 <DOI: 10.1017/S1816383113000349>

гроз на громадське здоров'я та епідемічну безпеку в цілому.

Виклад основного матеріалу. Війна – це не лише зруйновані міста та села, а й зруйновані долі... Будь-яка війна тягне низку негативних змін в економіці, соціальній сфері та у сфері громадського здоров'я. Негативний вплив війни на епідемічну ситуацію в Україні не є виключенням. Із давніх часів науковці спостерігали катастрофічний вплив інфекційних хвороб на військових і цивільне населення під час воєнних дій. За словами К. Роя та С. Рея, епідемії атакували та спустошували людство після Пелопоннеської війни 430 р. до н. е. між Спартою та Афінами за панування над Грецією. Автори доходять висновку, що насправді до кінця Другої світової війни більше солдатів померло від воєнних епідемій, ніж від дій ворога. Хоча після появи антибіотиків, вакцин і новітніх засобів діагностики, захворюваність і смертність від інфекційних хвороб знизилася, але під час останніх військових конфліктів, а також певний час після них фіксуються спалахи інфекційних захворювань. Таким чином, війни, на думку К. Роя та С. Рея, відіграли важливу роль у повторній появі таких захворювань, як чума та холера (епідемія чуми у 70-х – на початку 80-х рр. XX ст. у В'єтнамі, епідемія холери в Демократичній Республіці Конго (1994 р.), спалах поліомієліту серед переміщеного сирійського населення у 2017 р.)¹. Інші автори звертають увагу на те, що в Сирії руйнування закладів охорони здоров'я, нестача медичного персоналу та критична нестача життєво необхідної медичної продукції, насамперед ліків, створили відповідні умови, що призвели до повторної появи туберкульозу, шкірного лейшманіозу, поліомієліту та кору².

Аналіз ситуації, яка склалася в Україні з початку повномасштабної агресії РФ, а також вивчення досвіду інших країн, в яких в останні десятиріччя мали місце війни чи військові конфлікти, дозволяють спрогнозувати основні загрози епідемічній безпеці під час та одразу після завершення війни. У свою чергу, фахівці в галузі права здійснюють

пошук найбільш ефективних правових засобів, що дозволять мінімізувати негативний вплив на зумовлену війною епідемічну ситуацію в Україні³.

З урахуванням усіх цих напрацювань розглянемо основні виклики епідемічній безпеці та правові засоби мінімізації їх негативних наслідків для громадського здоров'я.

Подальше поширення туберкульозу. Україна належить до числа країн, для яких поширення туберкульозу є суттєвою проблемою для громадського здоров'я. За даними Центру громадського здоров'я МОЗ України, у 2022 р. показник захворюваності на туберкульоз, включаючи і його рецидив, становив 18 510 випадків, або 45,1 на 100 тис. населення, що на 2,5% більше показника 2021 р. (18 241 випадок, або 44,0 на 100 тис. населення)⁴.

Відповідно до Глобального звіту ВООЗ про туберкульоз за 2021 р., незважаючи на глобальне падіння кількості повідомлень про випадки туберкульозу в період між 2019 та 2020 рр., Україна була визначена як одна з двадцяти країн із найбільшою оцінкою кількості випадків лікарсько-стійкого туберкульозу⁵. Водночас Е. Холт відмічає, що повномасштабне вторгнення створює серйозні виклики для системи охорони здоров'я та «ставить під загрозу безперервність надання допомоги хворим на туберкульоз у країні»⁶.

В Україні реалізується Державна стратегія розвитку системи протитуберкульозної медичної допомоги населенню⁷, яку ухвалено в контексті досягнення стратегічних цілей відповідно до концепції Глобальних цілей сталого розвитку ООН стосовно подолання туберкульозу до 2030 р. та до-

³ Примітка. Вирішенню цих проблем був присвячений міжнародний круглий стіл «Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану» (16.06.2022 р.) та міжнародний медико-правовий форум «Правове регулювання діяльності у сфері охорони здоров'я під час війни: виклики сьогодення» (25.11.2022 р.).

⁴ 'Статистика з туберкульозу' (Центр громадського здоров'я МОЗ України) <<https://www.phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/tuberkuloz/statistika-z-tb>> (дата звернення 12.04.2023)

⁵ 'Global tuberculosis report 2021' (World Health Organization, 2021) <<https://www.who.int/teams/global-tuberculosis-programme/tb-reports>> (дата звернення 12.04.2023)

⁶ Holt E. 'Tuberculosis services disrupted by war in Ukraine' (The Lancet, March 22, 2022) <[https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(22\)00214-6](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(22)00214-6)> (дата звернення 12.04.2023)

⁷ Про схвалення Державної стратегії розвитку системи протитуберкульозної медичної допомоги населенню. Затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 р. № 1414-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-2019-%D1%80#Text> (дата звернення 12.04.2023)

¹ Roy K, Ray S. 'War and epidemics: A chronicle of infectious diseases' (2018) 20 (1) Journal of Marine Medical Society 50–54 <DOI: 10.4103/jmms.jmms_34_18.> (дата звернення 12.04.2023)

² Ozaras R, Leblebicioglu H, Sunbul M, et al. 'The Syrian conflict and infectious diseases' (2016) 14(6) Expert Rev Anti Infect Ther 547–555 <doi:10.1080/14787210.2016.1177457> (дата звернення 12.04.2023)

сягнення цільових індикаторів ліквідації туберкульозу до 2035 р., визначених Стратегією ВООЗ «The End TB Strategy»¹. Разом із тим через відсутність необхідної медичної допомоги, недостатнє харчування на окупованих територіях і територіях, де ведуться бойові дії, руйнування будинків і соціальної інфраструктури, значне скупчення людей у бомбосховищах і місцях тимчасового проживання ці досягнення можуть бути втрачені. Особливе занепокоєння експертів у сфері громадського здоров'я викликає суттєве зниження (а на окупованих територіях аж до позбавлення) можливостей своєчасно діагностувати захворювання, а також забезпечити медикаментами хворих на туберкульоз осіб, які вже розпочали лікування.

Із метою мінімізації ризиків суттєвого погіршення ситуації з розповсюдженням туберкульозу існує необхідність адаптації Закону України «Про протидію захворюванню на туберкульоз»² та ухвалених на його підставі підзаконних нормативно-правових актів до потреб воєнного часу. Особлива увага має бути приділена своєчасному й ефективному обміну інформацією щодо хворих на туберкульоз осіб, які потребують медикаментозного лікування, оперативному забезпеченню ліками та надання іншої медичної допомоги хворим за місцем їх перебування.

Збільшення кількості випадків захворюваності ВІЛ/СНІД та інших захворювань, що передаються статевим шляхом. Аналіз цієї загрози епідемічній безпеці в Україні слід проводити, на нашу думку, в двох аспектах: 1) погіршення в Україні ситуації через зумовлені війною відсутність або недостатність медичної допомоги хворим, а також несвоєчасне виявлення та лікування нових випадків захворювань; 2) розповсюдження захворювань, які передаються статевим шляхом внаслідок воєнних злочинів сексуального характеру, вчинених комбатантами рф.

Вочевидь, найбільшу загрозу серед розглядуваної групи злочинів становить зараження ВІЛ-інфекцією, що у подальшому може призвести до захворювання на СНІД. Цей вірус, який справедливо названий чумою ХХ ст., може призвести

до смертельно небезпечного захворювання, а випадки його зникнення в організмі зараженої людини є поодинокими і недостатньо дослідженими³.

Звіт Європейського центру профілактики та контролю захворювань (ECDC) та Європейського регіонального бюро ВООЗ також засвідчує, що Україна має один із найвищих показників нових випадків ВІЛ-інфекції на 100 тис. населення. При цьому варто наголосити, що найвищий показник спостерігався в рф (40,8), яка є державою-агресором. Другу сходинку у цьому переліку, на жаль, посідає Україна (37,5). Кількість нових діагнозів ВІЛ в Україні зросла з 14 240 у 2016 р. до 16 270 у 2019 р., трохи знизившись до 15 660 у 2020 р. (напевно, це пояснюється скороченням доступу до тестування на ВІЛ через пандемію COVID-19)⁴.

Згідно з останніми даними, зібраними в рамках опитування Дублінської декларації у 2022 р., приблизно у 75% із 244 900 людей, які живуть з ВІЛ в Україні, було діагностовано, 62% отримували антиретровірусне лікування, а у 58% вірус був пригнічений⁵.

Експерти Європейського центру профілактики та контролю захворювань підкреслюють, що безкоштовна та легкодоступна допомога ВІЛ-інфікованим, включаючи надання антиретровірусної терапії, терапії супутніх інфекцій та терапії опіатними агоністами, а так само профілактику опортуністичних інфекцій, є життєво важливими для людей, які живуть з ВІЛ-інфекцією або знаходяться в групі ризику. Безкоштовне тестування та лікування в пункті доступу принесе користь не лише особам, які отримують допомогу, а й країнам у цілому, в яких вони залишаються, запобігаючи тим самим підвищенню витрат на лікування та погіршенню стану здоров'я в середньостроковій

³ Turk G, Seiger K, Lian X, et al. 'A Possible Sterilizing Cure of HIV-1 Infection Without Stem Cell Transplantation' (2022) 175(1) Ann Intern Med 95–100 <10.7326/L21-0297>; Tamalet C, Colson P, Decroly E, et al. 'Reevaluation of possible outcomes of infections with human immunodeficiency virus' (2016) 22(4) Clin Microbiol Infect 299–311 <10.1016/j.cmi.2015.11.022>

⁴ 'HIV/AIDS surveillance in Europe 2021 (2020 data)' (European Centre for Disease Prevention and Control Regional Office for Europe) <<https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/hiv-aids-surveillance-europe-2021-2020-data>> (дата звернення 14.08.2022)

⁵ 'Operational considerations for the provision of the HIV continuum of care for refugees from Ukraine in the EU/EEA' (European Centre for Disease Prevention and Control 5 July 2022) <<https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/documents/Operational-considerations-provision-HIV-care-for-Ukraine-refugees.pdf>> (дата звернення 14.08.2022)

¹ 'The End TB Strategy' (World Health Organization) <<https://www.who.int/teams/global-tuberculosis-programme/the-end-tb-strategy>> (дата звернення 12.04.2023)

² Про протидію захворюванню на туберкульоз: Закон України від 05.07.2001 № № 2586-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2586-14#Text> (дата звернення 12.04.2023)

та довгостроковій перспективах»¹. Зазначені вимоги повною мірою мають стосуватися не лише біженців до країн ЄС, а й тимчасово переміщених осіб, які через війну були вимушені виїхати до інших регіонів України. Такі кроки підтримують й українські дослідниці В. Рачинська² та А. Сербіна³.

Іншим суттєвим чинником небезпеки розповсюдження ВІЛ-інфекції та інших інфекцій, що передаються статевим шляхом, є воєнні злочини статевого характеру, котрі вчиняються комбатантами рф на окупованих територіях.

У ст. 27 IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. зазначено, що жінки мають бути особливо захищені від будь-якого посягання на їх честь, зокрема від зґвалтування, примусової проституції чи будь-якої форми непристойного посягання⁴. Незважаючи на це, на жаль, сексуальні насильства часто використовують як зброю війни. За даними експертів ООН, «приблизно 60 тис. жінок були зґвалтовані під час громадянської війни в Сьєрра-Леоне (1991–2002 рр.), до 60 тис. у колишній Югославії (1992–1995 рр.), до 250 тис. під час геноциду в Руанді (1994 р.), понад 40 тис. у Ліберії (1989–2003 рр.) і принаймні 200 тис. у Демократичній Республіці Конго починаючи з 1998 р. Сексуальне насильство характерне для конфліктів від Афганістану до Іраку та від Сомалі до Сирії»⁵. Не стали виключенням і жителі України.

Про повну інформацію щодо кількості сексуальних злочинів, вчинених комбатантами рф проти цивільного населення України, а також військовополонених, поки що говорити зарано. Хоча у ЗМІ існує значна кількість таких повідомлень,

проте їх остаточна перевірка правоохоронними органами наразі триває. Слід урахувати, що досить часто жертви таких злочинів не повідомляють про їх вчинення правоохоронним органам, соромлячись ситуації, в якій вони опинилися та не бажаючи поглиблювати психологічну травму. Крім того, значна кількість жертв зараз знаходиться на окупованій рф території. Тому наводити будь-яку статистичну інформацію з цього приводу поки що, як нам видається, зарано. Разом із тим жорстокість і нелюдське ставлення до цивільного населення і військовополонених, у т. ч. й з використанням сексуального насильства, з боку комбатантів рф є неодноразово доведеним фактом. Ці воєнні злочини обов'язково отримають належну оцінку судами, а їх організатори та безпосередні виконавці понесуть покарання, на яке вони заслуговують.

Ситуація ускладнюється й тим, що рф, за інформацією ВООЗ, посідає перше в Європі місце за кількістю нових випадків зараження ВІЛ-інфекцією та має найвищі показники вперше виявлених ВІЛ-інфекцій на 100 тис. населення – як вище зазначалося, цей коефіцієнт дорівнюється 40,8. При цьому держава-агресор не вважає за потрібне співпрацювати з міжнародними організаціями щодо обміну інформацією про заходи контролю над розповсюдженням ВІЛ/СНІД, не забезпечує на належному рівні медичну допомогу, включаючи й інформацію про виявлення цього захворювання та догляд за ВІЛ-інфікованими⁶. Зважаючи на це, ризик зараження ВІЛ-інфекцією від комбатантів рф значно зростає.

Враховуючи це, завданням держави є організація медичної і психологічної допомоги жертвам воєнних злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством. Задля своєчасного лікування потерпілих і попередження подальшого розповсюдження захворювань, які передаються статевим шляхом, вельми важливою є дестигматизація хворих осіб, а також осіб, які перебувають у групі ризику. У зв'язку з цим особливої актуальності, як вже зазначалося раніше, набувають законодавчі ініціативи щодо виключення із КК України спеціальних норм, які фактично передбачають відповідальність хворої людини за зараження інфекційною хворобою. Йдеться про ст. 130 «Зараження вірусом іму-

¹ —
² Рачинська В. В. 'Питання епідеміологічної безпеки під час війни крізь призму законопроектних ініціатив у сфері ВІЛ' *Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану* : матеріали міжнар. круглого столу. (16 черв. 2022 р., Харків) <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>> (дата звернення 12.04.2023)

³ Сербіна А. В. 'Підвищення небезпеки інфікування віл під час збройної агресії рф в Україні. Постконтакта допомога. Законодавчі виклики.' *Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану* : матеріали міжнар. круглого столу. (16 черв. 2022 р., Харків) <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>>

⁴ The IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf (дата звернення 12.04.2023)

⁵ 'Seventieth Anniversary. 70 Ways the UN Makes a Difference' (United Nations) <<https://www.un.org/un70/en/content/70ways/index.html>> (дата звернення 12.04.2023)

⁶ 'HIV/AIDS surveillance in Europe 2021 (2020 data)' (European Centre for Disease Prevention and Control Regional Office for Europe) <<https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/hiv-aids-surveillance-europe-2021-2020-data>> (дата звернення 12.04.2023)

нодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» і ст. 133 «Зараження венеричною хворобою» КК України¹. Натомість, доцільним є передбачити відповідальність за зараження будь-якою інфекційною хворобою (а не лише тією, яка передається статевим шляхом) у межах заподіяння тілесного ушкодження відповідного ступеня тяжкості. Зазначимо, що саме таке рішення було запропоноване в Проекті КК України, розробленому Робочою групою з питань розвитку кримінального права комісії з питань правової реформи при Президентові України².

Актуальним є також виключення адміністративної відповідальності за заняття проституцією (ст. 188–1 Кодексу України про адміністративні правопорушення), коригування політики у сфері протидії наркозлочинності шляхом декриміналізації діянь, пов'язаних зі зберіганням і переміщенням наркотичних засобів і психотропних речовин наркозалежними особами без мети збуту, тощо.

До інших інфекційних захворювань, які перебувають у зоні підвищеної небезпеки під час війни, слід віднести: а) холеру, кишкові інфекції, черевний тиф, факторами розповсюдження яких є відсутність питної води, руйнування очисних споруд, антисанітарія в місцях ведення бойових дій та на окупованих територіях, незаконні поховання; б) захворювання на гепатити та правець через численні поранення і травми, яких зазнають військові на фронті, а мирні жителі – під час постійних ракетних та артилерійських обстрілів; в) COVID-19, пандемія якого тривала на момент початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну і загрожувала новими небезпечними хвилями на тлі фактичного припинення протиепідемічних обмежень, зниження уваги до вакцинації та її неможливості на окупованих територіях, великого скупчення людей в бомбосховищах, місцях спільного проживання тимчасово переміщених осіб тощо; г) так звані вакцинокеровані захворювання, зокрема поліомієліт, кір, дифтерія, паротит тощо через порушення графіків вакцинації населення та ускладнення доступу до неї на окупованих територіях

¹ Гуторова Н. О. 'Вплив кримінальної відповідальності на поширенню ВІЛ/СНІДу та інших інфекційних захворювань, які передаються статевим шляхом' *Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану*: матеріали міжнар. круглого столу. (16 черв. 2022 р., Харків.) <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>>

² 'Текст проекту нового Кримінального кодексу України' (Новий Кримінальний Кодекс) <<https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>> (дата звернення 12.04.2023)

і територіях, де ведуться бойові дії, зруйновані об'єкти медичної інфраструктури³.

Окрему увагу в цій категорії, з урахуванням реалій російсько-української війни, варто приділити непохованим бойовим утратам. Так, як відмічається у ЗМІ, українцями, міжнародними експертами та організаціями, росія в абсолютній більшості випадків уникає повернення тіл своїх загиблих військовослужбовців. У результаті цього на окремих ділянках фронту (приміром, Бахмут, Вугледар, Кременна та ін.) територія переповнена тілами загиблих людей. І якщо морози сприяють «консервації» тіл, то з приходом весни ситуація може стати критичною⁴. Якщо таку ситуацію не змінити найближчим часом, то ймовірні спалахи низки інфекційних хвороб як серед людей, так і серед тварин, а також забруднення водойм та ґрунту.

До цієї самої групи слід віднести і небезпеку спалахів сказу через велику кількість покинутих домашніх тварин (особливо котів і собак), а також сільськогосподарських тварин. Заходи щодо вакцинації домашніх і сільськогосподарських тварин проти сказу на значній території України не проводились через окупацію і військові дії. Нерідкими є й випадки, коли господарі, покидаючи свої домівки через війну, залишали домашніх тварин. Як свідчить зарубіжний досвід, у зоні ризику зараження на сказ перебувають як цивільне населення, так і військові, які досить часто «всиновлюють» безпритульних тварин⁵. Рік повномасштабного вторгнення, як відмічає А. Горностаї, підтверджує

³ 'Health Cluster Ukraine. Public Health Situation Analysis (PHSA). Last update – July 2022' (Humanitarian Response) <<https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/ukraine/document/ukraine-public-health-situation-analysis-phsa-long-form-01-aug-2022-en?fbclid=IwAR027OnZyoBD0ldSuzydxPdOme3XW8WdzT3549LyRcyeHA-WVlx09fJPF9I>> (дата звернення 12.04.2023)

⁴ Роп Н. 'Посадки завалені трупами росіян'. Як виглядають бої на найгарячішому Бахмутському напрямку очима рядового бійця й експедитора Ю. Сиротюка' (Агентство «Інтерфакс-Україна» 14 грудня 2022) <<https://nv.ua/ukr/ukraine/events/bahmut-zemlya-zavalena-trupami-rosiyan-sirotiuk-probezgluzdu-taktiku-rf-novini-ukrajini-50290861.html>> Урбанська Т. 'Еколог Олена Кравченко: Трупи окупантів – величезна проблема для довкілля, і коли розкладаються, і коли горять' (УНІАН 04 квітня 2022) <<https://www.unian.ua/ecology/ekolog-olena-kravchenko-trupi-okupantiv-velichezna-problema-dlya-dovkillya-i-koli-rozkladayutsya-i-koli-goryat-11771923.html>>; 'Bodies of Russian soldiers lie in town recaptured by Ukraine' (Al Jazeera Media Network 04 October 2022) <<https://www.aljazeera.com/news/2022/10/4/ukrainians-collect-bodies-in-lyman-russia-ratifies-treaties>> (дата звернення 12.04.2023)

⁵ Cooper E. D., Debboun M. 'The relevance of rabies to today's military' (2012) *Jul-Sep US Army Med Dep J* 4–11.

цю тенденцію. Більше того, ще до цих подій «ситуація з епідемією сказу у тварин в Україні викликала занепокоєння. У 2020 р. кількість звернень за медичною допомогою осіб внаслідок нападу тварин хворих на сказ складала 942 особи (або 2,26 на 100 тис. населення). 3-поміж хворих та з підозрою на сказ тварин, які спричинили напади на людей, найбільша питома вага належить котам і собакам – 68,15% (642 випадки), у т.ч. котам 31,21% (294 випадки), собакам 36,96% (348 випадків), питома вага сільськогосподарських тварин – 13,27% (125 випадків), лисиць – 16,45% (155 випадків)»¹. Наразі ж маємо масштабну смертність або втечу сільськогосподарських тварин; погані умови їх годування та утримання; проблеми з підтриманням належного стану їх здоров'я, зокрема неможливість спалення мертвих тварин; швидке збільшення кількості безпритульних і покинутих тварин; відсутність вакцинації та нагляду. До того ж значно підвищується ризик контакту цих тварин із людьми, між собою чи з дикими тваринами та їх зараження².

Система правових заходів захисту населення від інфекційних хвороб в Україні в цілому створена. Так, правове регулювання у цій сфері здійснюється на підставі законів «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04.2000 р. № 1645-III, «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 р. № 4004-XII, інших законів та підзаконних нормативно-правових актів. В умовах війни окремі положення цих нормативно-правових актів потребуватимуть адаптації. Основною проблемою є належне їх правозастосування, що потребуватиме додаткового ресурсного забезпечення.

Епідемія посттравматичних стресових розладів (posttraumatic stress disorders) заслуговує на окрему увагу. Сучасні дослідження дають невтішний прогноз щодо епідемії посттравматичного стресового розладу, яка є невід'ємним наслідком війни і військових конфліктів. На відміну від епідемії інфекційних захворювань, з більшістю з яких

у сучасному світі досить ефективно борються за допомогою вакцинації і своєчасного лікування, швидкої протидії посттравматичному стресовому розладу не існує.

За словами К. Роя та С. Рея, «нові знання, отримані від ветеранів війни із США, привернули увагу до неінфекційних епідемій. Оцінка Департаменту у справах ветеранів США показує, що 31% ветеранів війни у В'єтнамі, 10% ветеранів війни в Перській затоці, 11% ветеранів війни в Афганістані та 20% ветеранів війни в Іраку страждали від посттравматичних стресових розладів»³. На думку міністра охорони здоров'я України В. Ляшка, «попередні дослідження і гіркий досвід інших країн, що постраждали від збройних конфліктів, показує: щонайменше кожна 5 людина буде мати негативні наслідки для психічного здоров'я, а кожна десята відчує ці наслідки на рівні середньої тяжкості або тяжкої хвороби»⁴.

Психічні розлади постраждалих внаслідок війни осіб не лише завдаватимуть шкоду їх здоров'ю, а в багатьох випадках являтимуть небезпеку для оточуючих. Так, зокрема, в МВС України прогнозують збільшення випадків домашнього насильства внаслідок погіршення через війну психоемоційного стану українців⁵. Слід очікувати і збільшення кількості інших насильницьких злочинів.

Мінімізація негативних наслідків для психічного здоров'я, на нашу думку, потребує комплексного підходу щодо своєчасного виявлення осіб, які потребують психологічної допомоги, а також надання такої допомоги висококваліфікованими фахівцями з використанням найкращих світових методик⁶. З огляду на це заслуговує на підтримку ініціатива О. Зеленської, МОЗ та партнерів, які запускають Національну програму психічного

³ Roy K., Ray S. 'War and epidemics: A chronicle of infectious diseases' (2018) 20 (1) Journal of Marine Medical Society 50–54 <10.4103/jmms.jmms_34_18>

⁴ 'Вплив війни на психічне здоров'я – колосальний – Віктор Ляшко' (Міністерство охорони здоров'я) <<https://moz.gov.ua/article/news/vpliv-vijni-na-psihichne-zdorov%e2%80%99ja---kolosalnij---viktor-ljashko>> (дата звернення 12.04.2023)

⁵ 'МВС, громадські та правозахисні організації визначили спільні кроки для зміцнення системи протидії домашньому насильству' (Портал МВС) <<https://mvs.gov.ua/news/mvs-gromadski-ta-pravozaxisni-organizaciyi-viznacili-spilni-kroki-dlya-zmicnennya-sistemi-protidii-domasnyomu-nasilstvu>> (дата звернення 12.04.2023)

⁶ Гнедик Є. С., Гуророва Н. О. 'Епідемічна безпека під час і після війни: питання правового регулювання' *Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану*: матеріали міжнар. круглого столу. (16 черв. 2022 р. Харків) <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>>

¹ Про епідемічну ситуацію зі сказу в 2020 році. Аналітично-інформаційний огляд (Державна установа «Центр громадського здоров'я міністерства охорони здоров'я України», 2021) 4

² Горностаєв О. В. 'Особливості відповідальності за недотримання ветеринарних правил, що спричинило поширення сказу під час воєнних дій' *Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану*: матеріали міжнар. круглого столу. (16 черв. 2022 р. Харків) <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>>

здоров'я та психосоціальної підтримки¹. Реалізація цієї програми потребуватиме, у тому числі, й відповідного правового забезпечення.

Окресливши окремі, найбільш суттєві, на нашу думку, загрози епідемічній безпеці під час війни в Україні, а також правові засоби щодо їх мінімізації, слід звернути увагу ще на один надзвичайно важливий аспект. Своєчасна й ефективна медична допомога, надана населенню, у т. ч. й на окупованих територіях, є одним з основних чинників протидії розповсюдженню епідемій. У той самий час діяльність медичних закладів й окремих лікарів на окупованій території, як і реалізація фармацевтичної продукції, часом можуть розглядатися як колабораційна діяльність або пособництво державі-агресору. Винні у вчиненні таких дій можуть підлягати кримінальній відповідальності відповідно за ст. 111¹ або ст. 111² КК України.

Ця проблема не є новою для сучасного світу. Так, Л. Рубінштейн звертає увагу на пробіли, які мають місце у міжнародному праві, зокрема в Женевських конвенціях 1949 р., у частині захисту права на здоров'я в умовах війни або збройних конфліктів. Автор зауважує, що переосмислення ставлення до медичної допомоги як життєво необхідної під час війни і військових конфліктів проходить лише перші кроки. У цьому аспекті «право на охорону здоров'я також використовується для оскарження криміналізації медичної допомоги та дискримінаційної і несправедливої медичної допомоги в умовах окупації»². В якості позитивного руху в цьому напрямі дослідник справедливо вказує на доповіді, підготовлені спеціальними представниками ООН, а саме: доповідь Спеціального доповідача з питань права на здоров'я А. Гровера (2013), доповідь Верховного комісара ООН з прав людини, Захист економічних, соціальних і культурних прав у ситуаціях збройного конфлікту з особливим акцентом на права на здоров'я та освіту (2015) і, як найважливіше, доповідь А. Калламар, спеціального доповідача з питань сумарних, свавільних і позасудових страт, яка підготувала потужний аналіз під назвою «Врятувати

життя не є злочином» та показала, як криміналізація гуманітарної допомоги та медичної допомоги згідно із законодавством про боротьбу з тероризмом порушує права на життя та здоров'я (2018).

Серед кроків для успішного захисту права на охорону здоров'я в умовах війни сторони конфлікту мають не лише не знищувати та не пошкоджувати заклади охорони здоров'я, не обстрілювати карети швидкої медичної допомоги, не брати у полон медиків, а також пацієнтів лікарень, забезпечуючи тим самим можливість медичним працівникам виконувати свої професійні обов'язки, а пацієнтам – отримувати належну та якісну медичну допомогу, а й створювати гуманітарні коридори на окупованих територіях, що дозволило б, зокрема, налагодити ефективне постачання деяких лікарських засобів (інсулінозалежим, хворим на ВІЛ/СНІД тощо)³.

Висновки. Підводячи підсумки, варто наголосити, що сьогодні через війну із РФ стан епідемічної безпеки в Україні є незадовільним. Наявність збройного конфлікту на території нашої держави підвищує ризики спалаху так званих «хвороб війни», що створює неабияку небезпеку для громадського здоров'я. Зокрема йдеться про: 1) подальше поширення туберкульозу; 2) збільшення кількості випадків захворюваності на ВІЛ/СНІД та інші звороби, що передаються статевим шляхом; 3) збільшення кількості випадків захворюваності на холеру, кишкові інфекції, черевний тиф, гепатити та правець, а так само таких вакцинокованих захворювань, як поліомієліт, кір, дифтерія, паротит тощо 4) збільшення ризику нових спалахів захворюваності на COVID-19; 5) збільшення кількості випадків зараження на сказ серед військових та цивільного населення, які досить часто контактують із безпритульними тваринами. Окремої уваги з боку держави потребує початок епідемії посттравматичного стресового розладу серед населення України, в першу чергу серед військовослужбовців та людей, які були в окупації чи проживали на лінії фронту, що, врешті-решт, може призвести до спалаху насильницьких злочинів, а також самогубств.

До правових засобів, які здатні на сьогодні нейтралізувати визначені загрози для епідемічної

¹ 'Офіс першої леді, МОЗ та партнери запускають Національну програму психічного здоров'я та психосоціальної підтримки' (Урядовий портал) <<https://www.kmu.gov.ua/news/ofis-pershoyi-ledi-moz-ta-partneri-zapuskayut-nacionalnu-programu-psihichnogo-zdorovya-ta-psihosocialnoyi-pidtrimki>> (дата звернення 12.04.2023)

² Rubenstein L. 'War, Political Conflict, and the Right to Health' (2020) 22(1) Health and Human Rights 339–341

³ Mykhailichenko T., Zabuha Yu., Babanina V., Syiploki M. 'Protection of the Right to Health During the Period of Armed Conflict: The Experience of Ukraine' (2022) 4(16) Access to Justice in Eastern Europe 66–81. <<https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000434>>

безпеки в країні, належить: 1) адаптація Закону України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» до потреб воєнного часу та ухвалення на його підставі підзаконних нормативно-правових актів; 2) дестигматизація хворих осіб на ВІЛ/СНІД, а також осіб, які перебувають у групі ризику, шляхом виключення із КК України спеціальних норм, які фактично передбачають відповідальність хворої людини за зараження інфекційною хворобою (статті 130 і 133), а також виключення адміністративної відповідальності за заняття проституцією (ст. 188–1 Кодексу України про адміністративні правопорушення), декриміналізація діянь, пов'язаних зі зберіганням і переміщенням наркотичних засобів і психотропних речовин наркозалежними особами без мети збуту, тощо. Водночас доцільно передбачити кримінальну відповідальність за зараження будь-якою інфекційною хворобою (а

не лише тією, яка передається статевим шляхом) у межах заподіяння тілесного ушкодження відповідного ступеня тяжкості; 4) адаптація окремих положень законів «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04.2000 р. № 1645-III, «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 р. № 4004-XII, інших законів та підзаконних нормативно-правових актів до умов війни, а також вироблення практики їх належного правозастосування; 5) внесення відповідних змін до ст. 111¹ та ст. 111² КК України, котрі б дозволили не притягувати до кримінальної відповідальності за колабораціонізм або пособництво державі-агресору осіб, які забезпечували діяльність медичних закладів чи реалізацію фармацевтичної продукції на окупованих територіях, а так само лікарів, які надавали під час окупації медичну допомогу.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro protyidiu zakhvoriuvanniu na tuberkuloz: Zakon Ukrainy vid 05.07.2001 № № 2586-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2586-14#Text> (in Ukrainian)
2. Pro skhvalennia Derzhavnoi stratchii rozvytku systemy protytuberkuloznoi medychnoi dopomohy naselenniu. Zatverdzhena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 lystopada 2019 r. № 1414-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-2019-%D1%80#Text> (in Ukrainian)
3. The IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. August 12, 1949. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

4. Gutorova N. O., Zabuha Yu. Yu., Mykhailichenko T. O. 'Legal Issues of Epidemic Safety Due to the Pandemic COVID-19 and the War in Ukraine' *The European dimension of modern legal science : Scientific monograph*. («Baltija Publishing», 2022) 181–205 <<https://doi.org/10.30525/978-9934-26-252-4-9>> (in Ukrainian)

Journal articles

5. Cooper E. D., Debboun M. 'The relevance of rabies to today's military' (2012) Jul-Sep US Army Med Dep J 4–11 (in English)
6. Footer K., Rubenstein L. 'A Human Rights Approach to Health Care in Conflict' (2013) 95 (889) International Review of the Red Cross 167–187 <DOI: 10.1017/S1816383113000349> (in English)
7. Haar R. J., Risko C. B., Singh S., Rayes D., Albaik A., Alnajjar M., et al. 'Determining the scope of attacks on health in four governorates of Syria in 2016: Results of a field surveillance program' (2018) 15 (4) PLoS Med e1002559. <DOI: 10.1371/journal.pmed.1002559> (in English)
8. Holt E. 'Tuberculosis services disrupted by war in Ukraine' (The Lancet, March 22, 2022) <[https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(22\)00214-6](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(22)00214-6)> (in English)
9. Mykhailichenko T., Zabuha Yu., Babanina V., Syiploki M. 'Protection of the Right to Health During the Period of Armed Conflict: The Experience of Ukraine' (2022) 4(16) Access to Justice in Eastern Europe 66–81 <<https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000434>> (in English)
10. Ozaras R., Leblebicioglu H., Sunbul M., et al. 'The Syrian conflict and infectious diseases' (2016) 14(6) Expert Rev Anti Infect Ther 547–555 <doi:10.1080/14787210.2016.1177457> (in English)
11. Roy K., Ray S. 'War and epidemics: A chronicle of infectious diseases' (2018) 20 (1) Journal of Marine Medical Society 50–54 <DOI: 10.4103/jmms.jmms_34_18.> (in English)
12. Rubenstein L. 'War, Political Conflict, and the Right to Health' (2020) 22 (1) Health and Human Rights 339–341 (in

English)

13. Tamalet C, Colson P, Decroly E, et al. 'Reevaluation of possible outcomes of infections with human immunodeficiency virus' (2016) 22(4) Clin Microbiol Infect 299–311 <10.1016/j.cmi.2015.11.022> (in Ukrainian)
14. Turk G, Seiger K, Lian X, et al. 'A Possible Sterilizing Cure of HIV-1 Infection Without Stem Cell Transplantation' (2022) 175(1) Ann Intern Med 95–100 <10.7326/L21-0297> (in Ukrainian)
15. Landina A. V. 'Problemy kryminalno-pravovoho zabezpechennia epidemichnoi bezpeky v umovakh pandemii' [Problems of criminal and legal provision of epidemic safety in the conditions of a pandemic] (2020) 3–4 Universytetski naukovi zapysky 78–85 <DOI 10.37491/UNZ.75–76.8> (in Ukrainian)

Conference paper

16. Batyrhareieva V. S. 'Vykyky hromadskomu zdoroviu pid chas viiny: ukrainski realii' [Challenges to public health during the war: Ukrainian realities] *Pravove rehuliuвання діяльності у сфері охорони здоров'я під час війни: виклики соходення* : матеріали VI Міжннар. мед.-прав. форуму (25 листоп. 2022 р., м. Харків) 14–16 <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-461-6>> (in Ukrainian)
17. – 'Viina ta epidemii: nezasvoieni uroky' [War and Epidemics: Unlearned Lessons] *Pravovi pytannia epidemichnoi bezpeky pid chas voiennoho stanu* : матеріали міжннар. круглого столу. (16 черв. 2022 р., Харків) 40–45. <DOI: <https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>>
18. Hnedyk Ye. S., Hutorova N. O. 'Epidemichna bezpeka pid chas i pislia viiny: pytannia pravovoho rehuliuвання' [Epidemic security during and after war: the issue of legal regulation] *Pravovi pytannia epidemichnoi bezpeky pid chas voiennoho stanu* : матеріали міжннар. круглого столу. (16 черв. 2022 р. Харків) <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>> (in Ukrainian)
19. Hornostai O. V. 'Osoblyvosti vidpovidalnosti za nedotrymannia veterynarnykh pravyl, shcho sprychynilo poshyrennia skazu pid chas voiennykh dii' [Peculiarities of liability for non-compliance with veterinary regulations, which caused the spread of rabies during hostilities] *Pravovi pytannia epidemichnoi bezpeky pid chas voiennoho stanu* : матеріали міжннар. круглого столу. (16 черв. 2022 р. Харків) < <https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>> (in Ukrainian)
20. Hrevtsova R. O. 'Pravove zabezpechennia epidemiologichnoi bezpeky v umovakh viiny ta u vidbudovnyi period: mizhnarodnyi dosvid i propozyitsii do dorozhnoi karty' [Legal provision of epidemiological security in conditions of war and in the reconstruction period: international experience and proposals for road maps] *Pravovi pytannia epidemichnoi bezpeky pid chas voiennoho stanu* : матеріали міжннар. круглого столу. (16 черв. 2022 р., м. Харків) 21–24 < <https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>> (in Ukrainian)
21. Hutorova N. O. 'Vplyv kryminalnoi vidpovidalnosti na poshyrenniu VIL/SNIDu ta inshykh infektsiinykh zakhvoriuvan, yaki peredaiutsia statevym shliakhom' [The impact of criminal liability on the spread of HIV/AIDS and other sexually transmitted infectious diseases] *Pravovi pytannia epidemichnoi bezpeky pid chas voiennoho stanu* : матеріали міжннар. круглого столу. (16 черв. 2022 р., Харків.) <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>> (in Ukrainian)
22. Kashyntseva O. Yu., Rachynska V. V. 'Protydiia hromadianskykh suspilstvom infektsiinykh vil na deokupovanykh terytoriiakh' [Countermeasures by civil society against the infection of cattle in the de-occupied territories] *Pravove rehuliuвання діяльності у сфері охорони здоров'я під час війни: виклики соходення* : матеріали VI Міжннар. мед.-прав. форуму (25 листоп. 2022 р., м. Харків) 48–49 <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-461-6>> (in Ukrainian)
23. Pashkov V. M. 'Profilaktyka infektsiinykh zakhvoriuvan u pid chas viiny: pravova kharakterystyka' [Prevention of infectious diseases during the war: legal characteristics] *Pravovi pytannia epidemichnoi bezpeky pid chas voiennoho stanu* : матеріали міжннар. круглого столу. (16 черв. 2022 р., м. Харків) 66–68 <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>> (in Ukrainian)
24. Politova A. S. 'Zakhyst prava na zdorovia v umovakh zbroinoho konfliktu v Ukraini' [Protection of the right to health in the conditions of armed conflict in Ukraine] *Pravove rehuliuвання діяльності у сфері охорони здоров'я під час війни: виклики соходення* : матеріали VI Міжннар. мед.-прав. форуму (25 листоп. 2022 р., м. Харків) 89–92 <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-461-6>> (in Ukrainian)
25. Rachynska V. V. 'Pytannia epidemiologichnoi bezpeky pid chas viiny kriz pryzmu zakonoproiektnykh initsiatyv u sferi VIL' [The issue of epidemiological security during the war through the prism of legislative initiatives in the field of HIV] *Pravovi pytannia epidemichnoi bezpeky pid chas voiennoho stanu* : матеріали міжннар. круглого столу. (16 черв. 2022 р., Харків) <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>> (in Ukrainian)
26. Serbina A. V. 'Pidvyshchennia nebezpeky infektsiinykh vil pid chas zbroinoi ahresii rf v Ukraini. Postkontakta dopomoha. Zakonodavchi vykyky.' [Increase in the risk of infection of cattle during the armed aggression of the Russian Federation in Ukraine. Post-contact assistance. Legislative challenges] *Pravovi pytannia epidemichnoi*

bezpeky pid chas voiennoho stanu : materialy mizhnar. kruhloho stolu. (16 cherv. 2022 r., Kharkiv) <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-416-6>> (in Ukrainian)

Websites

27. 'Bodies of Russian soldiers lie in town recaptured by Ukraine' (Al Jazeera Media Network 04 October 2022) <<https://www.aljazeera.com/news/2022/10/4/ukrainians-collect-bodies-in-lyman-russia-ratifies-treaties>> (in English)
28. 'Operational considerations for the provision of the HIV continuum of care for refugees from Ukraine in the EU/EEA' (European Centre for Disease Prevention and Control 5 July 2022) <<https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/documents/Operational-considerations-provision-HIV-care-for-Ukraine-refugees.pdf>> (in English)
29. 'HIV/AIDS surveillance in Europe 2021 (2020 data)' (European Centre for Disease Prevention and Control Regional Office for Europe) <<https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/hiv-aids-surveillance-europe-2021-2020-data>> (in English)
30. 'Global tuberculosis report 2021' (World Health Organization, 2021) <<https://www.who.int/teams/global-tuberculosis-programme/tb-reports>> (in English)
31. 'Health Cluster Ukraine. Public Health Situation Analysis (PHSA). Last update – July 2022' (Humanitarian Response) <<https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/ukraine/document/ukraine-public-health-situation-analysis-phsa-long-form-01-aug-2022-en?fbclid=IwAR027OnZyoBD0ldSuzydxPdOme3XW8WdzT3549LyRcyeHAWVlx09fJPF9I>> (in English)
32. 'MVS, hromadski ta pravozakhysni orhanizatsii vyznachyli spilni kroky dlia zmitsnennia systemy protydii domashnomu nasylstvu' [The Ministry of Internal Affairs, public and human rights organizations have identified joint steps to strengthen the system for combating domestic violence] (Portal MVS) <<https://mvs.gov.ua/news/mvs-gromadski-ta-pravozaxisni-organizaciyi-viznacili-spilni-kroki-dlya-zmicnennya-sistemi-protidyyi-domasnyomu-nasilstvu>> (in Ukrainian)
33. 'Piat misiatsiv borotby iz povnomasshtabnoiu rosiiskoju ahresiiu. 150 dniv oporu, nezlamnosti na shliakhu do peremohy' [Five months of struggle against full-scale Russian aggression. 150 days of resistance, indomitability on the way to victories] (Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy. Facebook) <<https://www.facebook.com/moz.ukr/posts/pfbid05bu258Y9Z7ye1G8PSp2op1EJAC2gzZMZYiSSwXG4gBBqU9SnbqD37N8ufmVhUtyl>> (in Ukrainian)
34. 'Seventieth Anniversary. 70 Ways the UN Makes a Difference' (United Nations) <<https://www.un.org/un70/en/content/70ways/index.html>> (in English)
35. 'The End TB Strategy' (World Health Organization) <<https://www.who.int/teams/global-tuberculosis-programme/the-end-tb-strategy>> (in English)
36. 'Ofis pershoi ledi, MOZ ta partnery zapuskaiut Natsionalnu prohramu psykhičnoho zdorovia ta psykhosotsialnoi pidtrymky' [The Office of the First Lady, the Ministry of Health, and partners are launching the National Mental Health and Psychosocial Support Program] (Uriadovyi portal) <<https://www.kmu.gov.ua/news/ofis-pershoyi-ledi-moz-ta-partneri-zapuskayut-nacionalnu-programu-psihihnogo-zdorovya-ta-psihosocialnoyi-pidtrimki>> (in Ukrainian)
37. 'Statystyka z tuberkulozu' [Statistics on tuberculosis] (Tsentri hromadskoho zdorov'ia MOZ Ukrainy) <<https://www.phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/tuberkuloz/statistika-z-tb>> (in Ukrainian)
38. Rop N. '«Posadky zavaleni trupamy rosiian». Yak vyhliadaiut boi na naihariachishomu Bakhmutskomu napriamku ochyma riadovoho biitsia y eksdeputata Yu. Syrotyuka' [«The landings are littered with corpses of Russians.» What do the battles look like on the hottest Bakhmut region through the eyes of a private soldier and ex-deputy Yu. Syrotyuk] (Ahentstvo «Interfaks-Ukraina» 14 hrudnia 2022) <<https://nv.ua/ukr/ukraine/events/bahmut-zemlya-zavalena-trupami-rosiyan-sirotyuk-pro-bezgluzdu-taktiku-rf-novini-ukrajini-50290861.html>> (in Ukrainian)
39. 'Rosiiany zruinuvaly likaren na ponad 1 miliard dolariv, – Oleksii Yaremenko' [The Russians destroyed hospitals worth more than 1 billion dollars, – Oleksiy Yaremenko] (Uriadovyi portal, 10 Hrudnia 2022) <<https://www.kmu.gov.ua/news/rosiiany-zruinuvaly-likaren-na-ponad-1-miliard-dolariv-oleksii-iaremenko>> (in Ukrainian)
40. 'Tekst proiektu novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [The text of the project of the new Criminal Code of Ukraine] (Novyi Kryminalnyi Kodeks) <<https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>> (in Ukrainian)
41. Urbanska T. 'Ekoloh Olena Kravchenko: Trupy okupantiv – velychezna problema dlia dovkillia, i koly rozkladaiutsia, i koly horiat' [Ecologist Olena Kravchenko: The corpses of the occupiers are a huge problem for the environment, both when they decompose and when they burn] (UNIAN 04 kvitnia 2022) <<https://www.unian.ua/ecology/ekolog-olena-kravchenko-trupi-okupantiv-velichezna-problema-dlya-dovkillia-i-koli-rozkladayutsya-i-koli-goryat-11771923.html>> (in Ukrainian)
42. 'Vplyv viiny na psykhične zdorovia – kolosalnyi – Viktor Liashko' [The impact of war on mental health is colossal –

Viktor Lyashko] (Ministerstvo okhorony zdorovia) <<https://moz.gov.ua/article/news/vpliv-vijni-na-psihichne-zdorov%e2%80%99ja---kolosalnij---viktor-ljashko>> (in Ukrainian)

Analytical documents

43. *Pro epidemichnu sytuatsiiu zi skazu v 2020 rotsi. Analitychno-informatsiyni ohliad* [About the epidemic situation with rabies in 2020. Analytical and informative review] (Derzhavna ustanova «Tsentр hromadskoho zdorovia ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy», 2021) 8 (in Ukrainian)

Гуторова Н. О., Михайліченко Т. О., Забуга Ю. Ю. Окремі правові питання епідемічної безпеки під час війни

Широкомасштабна війна, яку розпочала рф 24.02.2022 р. на території України, не лише змінила життя всіх українців, а й окреслила нові виклики перед суспільством і державою. Під загрозою опинилася не лише територіальна цілісність і суверенітет країни, а й її епідемічна безпека. З давніх-давен відомо, що війна створює найбільш сприятливу обстановку для поширення так званих «хвороб війни». Враховуючи це, в статті визначається стан епідемічної безпеки держави під час збройного конфлікту, а також фактори, які на нього впливають, та окреслюються ті правові засоби, що здатні мінімізувати чи нейтралізувати вплив цих загроз на стан громадського здоров'я та епідемічну безпеку в цілому.

Авторками було встановлено, що нині стан епідемічної безпеки в Україні є незадовільним. У країні є можливим стрімке поширення таких захворювань, як туберкульоз, ВІЛ/СНІД та інших захворювань, які передаються статевим шляхом, а так само холери, кишкових інфекцій, черевного тифу, захворювань на гепатити та правець, а також на такі вакцинокерзовані захворювання, як поліомієліт, кір, дифтерія, паротит. Нікуди не зникла і пандемія коронавірусу. Можна лише спрогнозувати подальші спалахи цього захворювання. Очікується збільшення кількості випадків зараження на сказ через часте контактування безпритульних тварин із воєнними та цивільними. Варто очікувати також початку епідемії посттравматичного стресового розладу серед населення України, в першу чергу, серед військовослужбовців та людей, які були в окупації чи проживали на лінії фронту. Це ймовірно призведе до збільшення кількості насильницьких злочинів, а також самогубств.

Водночас у статті були визначені правові засоби, які здатні мінімізувати або нейтралізувати ті загрози, що погіршують стан епідемічної безпеки в країні під час війни. Зокрема, до них належить адаптація чинного законодавства (ідеться передусім про положення законів України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» від 05.07.2001 р. N 2586-III, «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04.2000 р. № 1645-III, «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 р. № 4004-XII) до потреб воєнного часу та ухвалення низки нових підзаконних нормативно-правових актів. Окрему увагу слід приділити внесення змін до чинного Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Особливо це стосується виведення із кола суб'єктів колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору медичних працівників, які надавали медичну допомогу під час окупації, а також забезпечували функціонування закладів охорони здоров'я чи реалізацію фармацевтичної продукції на окупованих територіях.

Ключові слова: епідемічна безпека, епідеміологічна ситуація, збройний конфлікт, війна, загрози для епідеміологічної безпеки, правові засоби, відповідальність.

Gutorova N. O., Mykhailichenko T. O., Zabuha Yu. Yu. Selected legal issues of epidemic safety during the war

The large-scale war that the Russian Federation started on the territory of Ukraine on 24.02.2022 not only changed the life of all Ukrainians but also marked the new challenges for society and the state. Not only was the country's territorial integrity and sovereignty under threat, but also its epidemic security. It has long been known that war creates the most favorable environment for the spread of the so-called «war diseases». In view of the above, the article defined the state of state epidemic security during the armed conflict, factors influencing it and outlines the legal means, which can minimize or neutralize the impact of these threats to public health and epidemic security in general.

The authors have determined that today the state of epidemic safety in Ukraine is not satisfactory enough. In the country there is a possible rapid spread of diseases such as tuberculosis, cholera, intestinal infections, typhoid, hepatitis and tetanus, HIV/AIDS and other sexually transmitted diseases, vaccine-preventable diseases (poliomyelitis, measles, diphtheria, mumps, etc.). The coronavirus pandemic has also not disappeared. We can only predict further outbreaks of the disease. The number of cases of rabies infection is expected to increase due to contact of stray animals by the

military and civilians. We should expect the beginning of an epidemic of post-traumatic stress disorder amid the population of Ukraine, primarily among the military and people who were in the occupation or lived near the front line. This can lead to an increase in violent crimes, as well as suicides.

In the article legal means can minimize or neutralize those threats that worsen the state of epidemic security in the country during war were identified. Particularly, they include adaptation of the current legislation (mainly the Law of Ukraine «On Combating Tuberculosis» (July 5, 2001, No 2586-III), «On Protection of Population against Infectious Diseases» (April 6, 2000, No 1645-III), «On Ensuring Sanitary and Epidemic Welfare of Population» (February 24, 1994, No 4004-XII)) for the needs of war time and adoption of a number of new by-laws. Special attention should be devoted to the introduction of amendments to the current Criminal Code of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offences. Especially it concerns the withdrawal from the circle of subjects of collaborationist activity and aiding the aggressor state medical workers, who provided medical care during the occupation, ensured the functioning of health institutions and the sale of pharmaceutical products in the occupied territories.

Key words: epidemiological security, epidemiological situation, armed conflict, war, threats to epidemiological security, legal means, liability.

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2023 р.

Прийнята до друку: 10.05.2023 р.

В. В. Ворожбит-Горбатюк, доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрНУ
ORCID: 0000-0002-5138-9226

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ОСВІТУ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ: ГЛИБИННІ ВИКЛИКИ

Постановка проблеми. Починаючи з 24 лютого 2022 року в Україні і світі відбуваються значні трансформації в усіх сферах життєдіяльності людини і суспільства загалом. Зараз увесь світ осмислює ціну миру і людяності. Жорстокість та свавілля рф приносять лише втрату людських життів і руйнацію, тим самим призводячи до масштабної соціальної катастрофи. Війна загострила увагу української і світової академічної спільноти навколо життєво важливих питань, що потребують системного розв'язання. Зокрема, з'ясувалося, що освітній і науковий потенціал української нації надзвичайно потужний і здатний до самовідновлення в ситуаціях кризи і невизначеності. Освітня, педагогічна, усі учасники освітнього процесу нині демонструють значний прогрес в усіх напрямках забезпечення якості освіти, подолання проблем освітніх втрат, продовжують системну роботу щодо приведення національного законодавства в галузі освіти, освітніх, педагогічних, соціальних, поведінкових, інших людинознавчих наук до світових стандартів із метою утвердження цінностей демократії і верховенства права. Зокрема, красномовно про це, на наш погляд, свідчать результати, викладені в науково-методичному збірнику «Освіта України в умовах війни»¹, де автори зазначили не лише про трагічні наслідки руйнації освітньої

і наукової інфраструктури, вражаючи приклади освітнього геноциду, а й аргументовано виклали огляд освітніх й академічних практик розробки та реалізації інноваційної діяльності закладів освіти, наприклад, реалізації ідей STEM-освіти, інноваційних всеукраїнських освітніх проєктів психолого-педагогічної підтримки педагогів, заходів, спрямованих на піднесення соціального статусу вчителів, тощо. У 2023 р. було презентовано аналітичну розвідку «Вплив війни на молодь України». Це видання було підготовлено ГО «Аналітичний центр Cedoss» і дослідницькою агенцією Info Sapiens за ініціативи і підтримки Представництва Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні, Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства молоді та спорту України, за фінансової підтримки МЗС Данії². В цій аналітичній розвідці акцентовано увагу на єдності молоді у баченні миру і підновлення України. У виданні відзначено зростання активної громадянської позиції серед української молоді, що аргументовано їхнім бажанням залишатися в Україні попри наростання небезпеки, прагненням молоді сприяти утвердженню національної гідності, загальної та правової культури, зміцненню соціальної стабільності.

Освіта і наука в Україні в умовах запровадженого воєнного стану є не лише ресурсом стабільності у прагненні миру, а й передусім потужним освітнім фронтом. Тримаять стрій на цьому освітньому фронті й першокласники 2022–2023 на-

¹ Шкарлета С. М. (ред) *Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник* («Букрек», 2022) 140 <<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Nauk-metod.zbirnyk-Osv.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu-%20Innovatsiyna.ta.proyektna.diyalnist.pdf>> (дата звернення 11.01.2023)

² Волосевич І, Когут І, Жерьобкіна Т, Назаренко Ю 'Вплив війни на молодь в Україні' (UNDP, 27 Квітня 2023) <<https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/vplyv-viyny-namolod-v-ukrayini>> (дата звернення 30.04.2023)

вчальних років, які стрімко опановують цифрові застосунки, щоб реалізувати своє право на освіту, й широке коло громадських і професійних спільнот, волонтерських і громадських організацій, які реалізують численні просвітницькі, освітні, інноваційні проекти, й велика аудиторія батьків здобувачів усіх рівнів освіти, які підтримують бажання своїх дітей здобувати освіту в українських закладах освіти.

Разом із тим війна загострила проблему правового регулювання цілої низки важливих аспектів реалізації права на освіту, функціонування закладів освіти, професійної діяльності педагогічних працівників, правової підтримки усіх учасників освітнього процесу на тимчасово окупованих територіях (далі – ТОТ). Так само на порядку денному постали чисельні проблеми забезпечення якості освіти на зазначених територіях, а також у населених пунктах, що перебувають у тривалій блокаді внаслідок відсутності електроенергії, мережевого покриття або близько знаходяться до зон активних бойових дій; питання організації освітнього процесу для вразливих категорій неповнолітніх осіб у місцях несвободи; складнощі матеріально-технічного і змістовно-методичного забезпечення дистанційного/змішаного навчання соціально вразливих категорій учасників освітнього процесу; проблеми збереження абітурієнтського середовища саме для українських закладів освіти на ТОТ; необхідність чіткого врегулювання питань, пов'язаних зі змінами, внесеними до Кримінального кодексу України (далі – КК України) щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Як відомо, право на освіту належить до групи соціально-економічних і культурних прав. Це конституційне право¹ передусім відповідає за стабільний прогрес суспільних відносин, оскільки безпосередньо реалізує потребу людини в розвитку і соціалізації, передбачає зобов'язання держави «в особі законодавчого органу гарантувати на рівні закону для вказаних категорій громадян право на навчання рідною мовою або на вивчення рідної мови, що має реалізовуватися у державних і кому-

нальних навчальних закладах чи через національні культурні товариства»². Таким чином, право на освіту визнається одним із безумовних прав людини.

Право на освіту системно відбивається у міжнародному правовому полі, зокрема, у Статуті ООН, Загальній декларації прав людини 1948 р. У ст. 55 Статуту ООН визначено пріоритет розвитку міжнародного співробітництва у галузі культури та освіти³. У Преамбулі Загальній декларації прав людини освіту визначено рушійною силою формування правосвідомості людей. У ст. 26 визначено, що «освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і має сприяти діяльності ООН із підтримання миру»⁴. Хотілося б акцентувати увагу на цій статті, оскільки у ХХІ ст. прояви агресії та тероризму рф щодо України свідчать про те, що проблематика реалізації права на освіту містить глибинні суперечності, а так само нереалізованість якісного змістового й організаційно-методичного забезпечення у світовому вимірі.

Порівняльний аспект міжнародного і національного контенту реалізації права на освіту розкрили О. Павлюх і Н. Василенко⁵. Державна політика у царині освіти досліджувалася М. Легеньким⁶. Реалізація права на освіту в установах виконання покарань презентована І. Яковець⁷

²

³ Статут ООН. Видано Департаментом громадської інформації ООН. Київ, 2008. С. 36. URL : https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення 11.01.2023)

⁴ Загальна декларація прав людини Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 20.02.2023)

⁵ Павлюх О. А., Василенко Н. В. 'Право на освіту: міжнародний та національний вимір (в контексті аналізу міжнародних договорів та національних нормативно-правових актів)' (2014) 24 (4) Серія ПРАВО Науковий вісник Ужгородського національного університету. <<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6890/1/%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%20%D0%9D%D0%90%20%D0%9E%D0%A1%D0%92%D0%86%D0%A2%D0%A3.pdf>> (дата звернення 20.02.2023)

⁶ Легенький М. І. 'Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері освіти' (дис д-ра юрид наук Львів, 2018) 513

⁷ Яковець І. С. 'Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань' (дис д-ра юрид наук Харків, 2014) 417

¹ 'Право на освіту' (Конституційний суд України) <<https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4412-pravo-na-osvitu>> (дата звернення 11.01.2023)

і М. Чечиним¹. Проте реалії засвідчують, що в умовах провадженого воєнного стану право на освіту як соціально-культурний феномен привертає неабияку увагу академічних і професійних спільнот України та світу. При цьому особливого значення це право набуває у контексті формування світогляду кожної особистості, критеріальної ознаки відповідальності держави в забезпеченні такого права, зокрема шляхом реалізації освітніх стандартів.

Мета статті: конкретизувати виклики, зумовлені реальним станом реалізації права на освіту на тимчасово окупованих територіях України, що сприятиме приверненню уваги громадськості, академічної і професійної спільнот, а так само прийняттю необхідних рішень центральними органами влади.

Виклад основного матеріалу. У ст. 50 Конвенції про захист цивільного населення під час війни зазначено, що «окупаційна держава повинна у співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування дітей та їхню освіту»². Крім того, зазначається також про те, що коли «місцеві установи виявляться неспроможними забезпечити утримання та освіти дітей, окупаційна держава повинна вжити необхідних заходів щодо ... навчання, яке повинно здійснюватися за можливістю особами їхньої національності, мови та релігії»³. Також відповідно до ст. 24 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни «сторони конфлікту вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин, догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам із такими самими культурними традиціями»⁴. Тобто в умовах сьогодення держава-агресор на ТОТ має сприяти (!) збережен-

ню освітньої інфраструктури, її використанню за цільовим призначенням і реалізації права осіб – громадян України – на освіту.

Разом із тим рф не лише не виконує зобов'язання, чітко визначені Женевською конвенцією (яка, до речі, ратифікована у цій державі), а й створює низку утруднень на шляху реалізації права людини на освіту. Зокрема, у медійному просторі розміщено інформацію про те, що на тимчасово окупованих територіях України батькам школярів погрожують позбавленням батьківських прав за відмову від очного навчання у створених осередках загальної освіти за освітніми стандартами рф. Батьки учнів підтримують дітей у прагненні продовжити навчання в українських закладах освіти онлайн, наражаючи тим самим на небезпеку і себе, і своїх дітей⁵.

Так само гнітючою є ситуація з педагогічними працівниками, які опинилися на ТОТ, у зонах активних бойових дій, так званих сірих зонах, на територіях, які перебувають у тривалому blackout внаслідок руйнування енергетичної інфраструктури. Про реальне становище педагогічних працівників на теперішній час можна отримати лише фрагментарну інформацію з медійних джерел⁶.

У наданому Міністерством освіти і науки України Огляді поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (станом на січень 2023 року) «921 заклади дошкільної освіти перебувають на тимчасово окупованих територіях. 905 закладів загальної середньої освіти станом на 23.01.2023 знаходяться на окупованих територіях (Донецька обл. – 158 закладів освіти, Запорізька обл. – 255 закладів освіти, Луганська обл. – 252 заклади освіти, Миколаївська обл. – 2 заклади освіти, Харківська обл. – 8 закладів освіти, Херсонська обл. – 230 закладів освіти)⁷. На ресурсах

⁵ Орлова В. 'У Мелітополі окупанти погрожують відбрати у батьків дітей, які не ходитимуть до російських шкіл' (УНІАН, 04 Липня 2022) <<https://www.unian.ua/society/u-melitopoli-okupanti-pogrozhuut-vidbirati-u-batkiv-ditey-yakine-hoditimut-do-rosiyskih-shkil-novini-ukrajini-11889801.html>> (дата звернення 11.02.2023)

⁶ Гарасим А. «Вибір в освітан в окупації невеликий: сісти зараз за непокору або після звільнення за колаборацію» Розповідь учителя з Херсонщини (Texty.org.ua 30 Червня 2022) <<https://texty.org.ua/articles/107110/vybir-v-osvityan-v-okupaciyi-nevelykyj-sisty-zaraz-za-nepokoru-abo-pislyazvylennya-za-koloboraciyu-rozpovid-uchytelya-z-hersonshyny>> (дата звернення 11.02.2023)

⁷ 'Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (станом на січень 2023 року)' <<https://drive.google.com/file/d/19UxynVPVEXMVfwoUJcuxNirP1UWixgSX/view>> (дата звернення 11.02.2023)

¹ Чечин М. Ю. 'Освіта як засіб виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі' (дис канд юрид наук Харків, 2018) 233

² Конвенція про захист цивільного населення під час війни, Женева, 12 серпня 1949 року. Документ 995_154, чинний, поточна редакція від 08.02.2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 15.02.2023)

³

⁴

зазначеного міністерства¹ і освітнього омбудсмена² С. Горбачова вказано про те, що числові показники кількості учнів закладів загальної середньої освіти на тимчасово окупованих територіях постійно змінюються, оскільки ЗСУ звільняють території, а родини таких учнів отримують можливість виїхати у більш безпечні регіони. Освітній омбудсмен наголосив на тому, що на ТОТ українські школярі мають право навчатися за однією із визначених Законом України «Про освіту» форм навчання: «інституційна (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева); індивідуальна (екстернатна, сімейна (домашня), педагогічний патронаж, на робочому місці (на виробництві); дуальна». Однак в умовах тимчасової окупації виникає низка утруднень у реалізації будь-якої із цих форм навчання, як-от: примушування батьків українських школярів віддавати на навчання дітей у російськомовні заклади освіти, фактична загроза життю педагогічних працівників, які працюють за українськими національними освітніми стандартами, перебої із мережевим покриттям, перестороги у користуванні українськими мережевими ресурсами, адже на ТОТ доступний лише російський Інтернет, який щільно контролюється представниками окупації, та ін. Багато ТОТ унаслідок активних бойових дій знеструмлені. Відсутність електропостачання і мережевого доступу унеможливає доступ до дистанційного навчання. До того ж із деякими учнями та їх батьками втрачено зв'язок. Фактично немає доступу до навчальної літератури українською мовою, рекомендованої МОН України. В аналітичному звіті ГО «Альменда» зазначено, що на ТОТ батькам українських школярів фактично заборонено обирати сімейну форму навчання³. Складні життєві обставини дітей, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, неминуче приведуть до освітніх втрат.

¹ 'Про освітній процес в умовах воєнного стану' (Міністерство освіти і науки України, 2022) <<https://mon.gov.ua/ua/news/bilshist-ukrayinskih-uchniv-navchayutsya-v-ochnomu-abozmishanomu-rezhimi>> (дата звернення 11.02.2023)

² Горбачов С. 'Де і як навчаються українські діти в часи війни: проблеми, пропозиції, рекомендації' (Освітній омбудсман України, 16 Листопада 2022) <<https://eo.gov.ua/de-i-ia-navchajutsia-ukrainiski-dity-v-chasy-viyny-problemy-propozysii-rekomendatsii/2022/11/16/>> (дата звернення 11.02.2023)

³ Потапова В., Мовчан С., Суляліна М., Клименко А., Охредько О. *Зруйноване дитинство: сім місяців війни крізь призму прав дитини: аналітичний звіт* (ЦГП «Альменда», 2022) 39 <<https://almenda.org/analitichnij-zvit-zrujnovane-ditinstvo-sim-misyaciv-vijni-kriz-prizmu-prav-ditini/>> (дата звернення: 20.02.2023)

Напруга і перебування усіх учасників освітнього процесу на ТОТ у постійному стресовому стані – чинники, що впливатимуть на результати навчання ще тривалий час. Попри реальну загрозу життю мешканці окупованих територій демонструють високий рівень національної гідності і громадянської свідомості⁴. Від українських законотворців ці люди потребують підтримки і розробки чітких алгоритмів дій, що дозволило б їм зберегти своє життя, віру в підтримку і верховенство права в Україні.

Варто зазначити, що від 24 лютого 2022 р. й до цього часу не унормовано, в який спосіб особи, котрі проживають на ТОТ, можуть реалізувати право на освіту через мережу закладів освіти України у межах чинного законодавства (дистанційно)⁵.

Хотілося б звернути увагу правозахисних організацій, громадських об'єднань, депутатського корпусу на те, що до цього часу не реалізується параграф 17 Національної стратегії у сфері прав людини⁶. У цьому параграфі стратегічною метою визначено, що «кожен має рівний доступ до якісної освіти, що здобувається в умовах безпечного освітнього середовища та зміст якої включає, серед іншого, формування в учасників освітнього процесу поваги до прав людини, її гідності, засад демократії, ненасильницької культури та культури доброчесності»⁷.

В умовах воєнного стану спостерігається формальний підхід до проблеми доступності освіти для осіб з особливими освітніми потребами, оскільки у зв'язку із новими ризиками виникають принаймні такі запитання: чи оснащені укриття засобами, які роблять їх доступними для здобувачів з особливими освітніми потребами, чи володіють педагогічні працівники і відповідальні особи знаннями і навичками психолого-педагогічного супроводу в ситуації невизначеності, загрози життю і здоров'ю саме таких здобувачів з особливими освітніми потребами? Адже різні нозології істотно позначаються на психологічні реакції людини

⁴ Герасим А., Кельм Н. 'Мирний спротив на окупованих територіях' (Texty.org.ua, 28 Квітня 2022) <https://texty.org.ua/articles/106481/myrnyj-sprotiv-na-okupovanyh-terytoriyah-zahopleni-mista-nikoly-ne-znaly-takyh-chyslennyh-mitynhiv/?src=read_next_banner&from=107110> (дата звернення: 20.02.2023)

⁵ Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 20.02.2023)

⁶ —
⁷ —

у стані стресу. Отже, виправданим є зосередження академічних і професійних спільнот на питаннях психологічної допомоги і самопомоги. Однак й питання правової культури, формування правової свідомості так само є життєво значущими у теперішніх реаліях української освіти.

Варто також звернути увагу на певний дисонанс, що має місце у Національній стратегії у сфері прав людини в частині забезпечення формування цінностей та світогляду здобувачів освіти як невід'ємних складових компетентнісного підходу¹, оскільки з поля зору випадають аксіологічний і синергетичний підходи. Подібна ситуація негативно позначається на забезпеченні освітнього процесу. У гонитві за зовнішніми критеріями і показниками ефективності ми жертвуємо увагою до критично важливих проблем освітньої практики. Наслідком стає невідповідність освітніх реалій баченню ситуації органами управління, педагогічними працівниками і батьками здобувачів загальної освіти. Йдеться, зокрема, про освітні втрати у період воєнного стану з точки зору педагогів і батьків учнів закладів загальної середньої освіти².

Про ці виклики наголошено в спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії РФ проти України, за період із 24 лютого до 31 жовтня 2022 р.³ Зокрема зосереджено увагу на відсутності злагодженої взаємодії українських і закордонних закладів освіти, проблемах реалізації права на освіту на тимчасово окупованих територіях⁴, недостатньої об'єктивації реальної доступності дистанційної освіти і змішаного навчання для тих здобувачів, які проживають на територіях, наближених до зон бойових дій, чи у безпосередніх зонах таких дій.

Останнім часом в інформаційному просторі часто порушується питання визначення конкрет-

них підстав кримінальної відповідальності педагогічних працівників на ТОТ за реалізацію освітніх стандартів держави-агресора.

Щодо цього питання слід зазначити, що у ст. 32 Закону України «Про освіту»⁵ визначено поняття державного стандарту освіти, а у ст. 33 наголошено, що за розроблення і впровадження стандартів освіти в Україні відповідають центральні органи виконавчої влади. У відповідності до стандарту «освітні програми розробляються закладами освіти, науковими установами, іншими суб'єктами освітньої діяльності»⁶.

Поняття «реалізація» освітніх стандартів в українському законодавстві не вживається. Натомість, вживається вимога дотримуватися відповідності стандартам, зокрема у визначенні основних термінів у статті 1 Закону України «Про повну загальну освіту». Згідно зі ст. 25 Закону України «Про повну загальну освіту» відповідальність за здобуття особою повної загальної освіти у відповідності до стандартів покладається на батьків учнів, керівників закладів освіти, які виконують обов'язки опікунів дитини у випадках, визначених законом.⁷ Пункт 2 ст. 54 установлює обов'язок педагогічних працівників щодо виконання освітньої програми для досягнення здобувачами освіти передбачених нею результатів навчання⁸.

Зазначимо, що різниця національного складника національних освітніх стандартів прослідковується у змісті громадянських, соціальних компетентностей, компетентності володіння і спілкування державною мовою, ідеологічному і світоглядному складниках змісту і відповідних напрямках виховання.

З огляду на вказане вище з метою вдосконалення змісту чинного законодавства щодо відповідальності громадян України за дії, спрямовані на впровадження та/або реалізацію стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, а також для запобігання можливим негативним наслідкам у сфері забезпечення прав людини в Україні на де-

¹ —
² *Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник* (Київ, 2022) <<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analitic.zbim-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>> (дата звернення: 20.02.2023)

³ Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України за період 24 лютого до 31 жовтня 2022 року. URL : <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%96%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C.pdf> (дата звернення: 20.02.2023)

⁴

⁵ Про освіту: Закон України поточна редакція від 01.01.2023 №2145-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n72> (дата звернення: 20.02.2023)

⁶ —

⁷ Про повну загальну середню освіту: Закон України поточна редакція від 15.03.2023 №463-IX, URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 20.02.2023)

⁸ Про освіту: Закон України поточна редакція від 01.01.2023 №2145-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n72> (дата звернення: 20.02.2023)

окупованих територіях та ТОТ виникає нагальна потреба в удосконаленні змісту ч. 3 ст. 111¹ КК України, але з безумовним урахуванням багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Для надання відповідних рекомендацій необхідно провести змістовний аналіз чинної редакції ч. 3 ст. 111¹ КК України, в якій зазначено про здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також про дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти.

На наш погляд, із метою підвищення ефективності застосування цієї норми необхідно, по-перше, уникнути неоднозначного тлумачення на практиці переліку суб'єктів аналізованого складу злочину. Для цього у коментарях до відповідної статті КК України бажано надати орієнтований перелік посад (посадових обов'язків).

У статті 52 Закону України «Про освіту» визначено учасників освітнього процесу. Вони долучені до реалізації державних стандартів освіти. Крім тих учасників освітнього процесу, хто забезпечує їх впровадження (педагогічні, науково-педагогічні працівники, батьки учнів), також зазначені «фізичні особи, які провадять освітню діяльність; інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти»¹. Отже, додаткове коло суб'єктів упровадження освітніх стандартів фактично може охоплювати усіх громадян України, які займають посади науково-педагогічних і педагогічних працівників, у тому числі і працівників у науково-методичних та методичних установах, представників громадських об'єднань, професійних спільнот, об'єднань роботодавців, представників незалежних установ оцінювання та забезпечення якості освіти, працівників інших інституцій, які долучені до роботи в закладах освіти на ТОТ за стандартами освіти держави-агресора, а також окремі категорії допоміжного персоналу відповідних «органів управ-

ління» держави-агресора. Коло посад допоміжного персоналу повинно бути обмежено їх посадовими обов'язками та певними категоріями цих посад.

Ураховуючи те, що батьки (піклувальники) учнів відповідно до ст. 19 Закону України «Про повну загальну освіту» також несуть зобов'язання щодо «виховання у дітей поваги до гідності, прав, свобод і законних інтересів людини, законів та етичних норм, відповідального ставлення до власного здоров'я, здоров'я оточуючих і довкілля, сприяння виконанню дитиною освітньої програми та досягнення дитиною передбачених нею результатів навчання»², не можна виключати можливість їх притягнення до кримінальної відповідальності як суб'єктів складу розглянутого злочину.

Фактично батьки (піклувальники), які свідомо надають можливість залучати своїх дітей до навчально-виховного процесу у закладах освіти на ТОТ України, з одного боку, повинні забезпечити реалізацію права своєї дитини на освіту, що, безумовно, закріплено у чинному законодавстві України та є базовим правом відповідно до міжнародних стандартів, а з другого боку – беруть участь у реалізації стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти на таких територіях. Таке саме можна сказати й про інших учасників навчально-виховного процесу, які займають посади педагогічних працівників, та окремих категорій інших працівників у закладах освіти.

Якщо порахувати потенційну кількість подібних суб'єктів, то можна дійти висновку, що на ТОТ, які будуть згодом деокуповані, майже не залишається осіб – громадян України, які не були б у той чи інший спосіб залучені до реалізації освітнього процесу за стандартами освіти держави-агресора та формально не підпадали б під кримінальну відповідальність, що, у свою чергу, може призвести до негативного сприйняття цього явища у суспільстві на громадах таких територій.

Під діями, спрямованими на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, необхідно розуміти заходи, направлені на приведення освіти на ТОТ у відповідність до певних вимог (стандартів) держави-агресора.

¹ Про освіту: Закон України поточна редакція від 01.01.2023 № 2145-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n72> (дата звернення: 20.02.2023)

² Про повну загальну середню освіту: Закон України поточна редакція від 15.03.2023 № 463-IX, URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 20.02.2023)

Тобто ці дії спрямовуються на впровадження стандартів освіти держави-агресора у відповідних освітніх закладах на ТОТ шляхом відмови від вітчизняних стандартів освіти з одночасним чи поступовим переходом на стандарти освіти країни-агресора. При цьому необхідно мати на увазі, що для впровадження стандартів освіти країни-агресора в тому чи іншому закладі освіти посадова особа – громадянин України має забезпечувати виконання певних організаційно-розпорядчих функцій. Іншими словами, ці дії повинні пов'язуватися з безпосереднім виконанням винною особою своїх посадових обов'язків.

Таким чином, відповідно до чинної редакції ч. 3 ст. 111¹ КК України безпосереднє викладання педагогічними працівниками навчальних дисциплін, а також відповідні дії окремих категорій працівників навчальних закладів та «органів управління» держави-агресора на тимчасово окупованих територіях на основі вже впроваджених стандартів країни-агресора не утворюють об'єктивної сторони складу цього злочину у формі впровадження стандартів освіти держави-агресора.

По-друге, доповнення переліку підстав притягнення до кримінальної відповідальності, а саме визначення дій громадян України, спрямованих на реалізацію стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, як таких, за які передбачено кримінальну відповідальність, потребує обережності. У даному випадку на ТОТ суттєво обмежуються права та можливості вибору моделі поведінки потенційними суб'єктами, які можуть бути притягнуті до такої кримінальної відповідальності. Слід взяти до уваги: з одного боку є необхідність забезпечення реалізації безумовного права дітей-громадян України на освіту, з іншого – негативні фактори, які супроводжують організацію освітнього процесу на ТОТ (ризик долучення до впровадження стандартів освіти держави-агресора, викривлення ціннісних орієнтирів у процесі виховання, неправдиве висвітлення наукових фактів та змісту освітніх компонент, втрата можливості отримати законні документи про освіту державного зразка), перешкоджають реалізації такого права на освіту.

Фактично всі потенційні суб'єкти, які можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за впровадження стандартів освіти держави-агресора (педагогічні працівники, батьки, піклувальники, персонал, що забезпечує діяльність закладу освіти), постають перед дилемою. З одно-

го боку є необхідність навчати та забезпечувати освітній процес дітей-громадян України на ТОТ України. З іншого боку свідоме виконання вимог стандартів освіти держави-окупанта, у тому числі й реалізацію ідеологічного складника змісту освіти, під час освітнього процесу може вважатися об'єктивною стороною складу злочину, за який нести кримінальну відповідальність. До слова, з різних трибун¹ лунає рекомендація звільнитися з роботи у закладі освіти педагогічним та іншим працівникам на ТОТ та залишитися без джерел для існування, а батькам пропонується перестати водити дітей до школи, що так само є неприпустимим з огляду на необхідність забезпечення реалізації права дітей-громадян України на освіту. Право на освіту є базовим відповідно до міжнародних стандартів та законодавства України.

На жаль, до цього часу відсутній загальний, офіційно прийнятий органами державної влади України алгоритм дій для громадян України – учасників навчально-виховного процесу у закладах різних рівнів освіти, форм власності і спрямованості за умови впровадження та/або реалізації державою-окупантом своїх освітніх стандартів під час тимчасової окупації територій України.

По-третє, необхідно звернути увагу на те, що у ст. 111¹ КК України не розглядається питання щодо змісту, ступеню та сутності вини потенційних суб'єктів розглядуваного злочину під час вчинення дій, спрямованих на реалізацію стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти на ТОТ. У свою чергу, це фактично не дає можливість належним чином охарактеризувати та оцінити дії конкретних осіб – потенційних суб'єктів цього злочину. Це стосується вини осіб, а саме таких її характеристик, як суспільна небезпечність вчиненого діяння; особливості психічного ставлення особи до вчиненого; форми вини, характеру умислу або необережності; мотивів і мети; обставин, що характеризують особу, яка вчинила правопорушення; причин та умов, що вплинули на формування злочинного умислу або на допущення особою необережності. Як, наприклад, оцінити співвідношення ступеня вини керівної особи – громадянина України, яка

¹ Сергій Бабак розповів, що робити вчителям на тимчасово окупованих територіях? (На урок) <<https://naurok.com.ua/post/sergiy-babak-rozpoviv-scho-robiti-vchitelyam-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah>> (дата звернення: 21.04.2023)

добровільно обіймає посаду в «органах управління» держави-агресора та відповідає за впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти громади на окупованій території, та ступеня вини вчительки початкових класів у навчальному закладі-інтернаті на окупованій території для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з особливими освітніми потребами або потребами медичного характеру, котра навчає дітей, хоча б й формально у відповідності з вимогами стандартів освіти держави-агресора? Або як оцінити ступінь вини матері, яка одна без батька виховує кількох дітей шкільного віку, вимушено залишилася на окупованій території, тому що не мала ані часу, ані грошей для вчасної евакуації та свідомо направила своїх дітей до навчального закладу, де «впроваджені й реалізуються» стандарти освіти держави-агресора, або ступінь вини представників держави-агресора, які дають дітям гуманітарну допомогу (одяг, іграшки, предмети гігієни тощо) та безкоштовні обіди, хоча й із пропагандистських міркувань? Також доцільно враховувати положення вимог міжнародних стандартів, що містяться у ратифікованих Україною міжнародних правових актах, присвячених захисту прав дітей, питанням міжнародного гуманітарного права (зокрема окремі положення статей 50, 51 Конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р.)¹. Адже Україна в національному і світовому просторі позиціонується як держава, що дотримується положень міжнародного гуманітарного права.

Нав'язування ідеології держави-агресора, залякування з боку місцевої влади припущеннями про те, що на Батьківщині українців, які вчать чи вчаться на ТОТ, виснажують і дорослих, і неповнолітніх учасників освітнього процесу. Освітній геноцид, по суті, є частиною геноциду українського народу². Вражаючим є той факт, що у XXI ст.

¹ Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 21.04.2023)

² Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: Постанова

приходиться констатувати, що «примусове переміщення українських дітей на територію Російської Федерації та передача їх на виховання до чужого середовища має за мету знищення їх самоідентифікації як українців»³. Підтримка саме цієї категорії громадян на теперішній час має стати визначальною. Цим людям треба допомогти не лише вижити, а й зберегти гідність і готовність дотримуватися норм чинного законодавства України.

Висновки. Суперечності щодо наявних правових механізмів забезпечення реалізації права на освіту дітей – громадян України на ТОТ та потенційні небезпеки і ризики, що пов'язані з реалізацією стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти на зазначених територіях, потребують системного аналізу. Адже жодного всебічно забезпеченого (методично та технологічно) альтернативного механізму щодо реалізації права дітей – громадян України на освіту відповідно до освітніх стандартів України, крім очного відвідування навчальних закладів на ТОТ, на жаль, не вбачається. Також не враховані й особливості суб'єктного складу батьків учнів і посадових осіб закладів освіти та органів опіки, які відповідно до своїх завдань та обов'язків забезпечують на ТОТ реалізацію освітнього процесу та піклування про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, неповнолітніх у місцях несвободи.

Громадяни України, які перебувають на ТОТ, повинні отримати чіткі алгоритми забезпечення реалізації права українських дітей на освіту відповідно до освітніх стандартів України. Також у процесі удосконалення чинного КК України важливо врахувати особливості суб'єктного складу посадових осіб закладів освіти та органів опіки на тимчасово окупованих територіях України, які відповідно до своїх завдань та обов'язків забезпечують реалізацію освітнього процесу та піклування про дітей.

Верховної Ради України від 14 квітня 2022 року, №2188-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (дата звернення: 21.04.2023)

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naseleennia pid chas viiny. Zheneva, 12 serpnia 1949 roku. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (in Ukrainian)

2. Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vchynennia Rosiiskoiu Federatsiieiu henotsydu v Ukraini»: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 14 kvitnia 2022 roku, №2188-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> (in Ukrainian)
3. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy potochna redaktsiia vid 15.03.2023 №463-IX URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
4. Pro osvitu: Zakon Ukrainy potochna redaktsiia vid 01.01.2023 №2145-VIII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n72> (in Ukrainian)
5. Pro Natsionalnu stratehiu u sferi prav liudyny: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 bereznia 2021 roku №119/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (in Ukrainian)
6. Spetsialna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady z prav liudyny shchodo doderzhannia prav osib, yaki postrazhdaly vnaslidok zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii proty Ukrainy za period 24 liutoho do 31 zhovtnia 2022 roku. URL : <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%96/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C.pdf> (in Ukrainian)
7. Statut OON. Vydano Departamentom hromadskoi informatsii OON. Kyiv, 2008. S. 36. URL : https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (in Ukrainian)
8. Zahalna deklaratsiia prav liudyny Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (in Ukrainian)
9. Zhenevska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenymy. Ratyfikovana iz zasterezhenniam 03.07.1954, zniiato zasterezhennia 06.02.2006 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Potapova V., Movchan S., Sulialina M., Klymenko A., Okhredko O. Zruinovane dytynstvo: sim misiatsiv viiny kriz pryzmu prav dytyny: analitychnyi zvit' [«Ruined childhood: seven months of war through the prism of children's rights»: Analytical report] (TsHP «Almenda», 2022) 39 <<https://almenda.org/analitichnij-zvit-zruinovane-ditinstvo-sim-misyaciv-vijni-kriz-prizmu-prav-ditini/>> (in Ukrainian)

Edited books

2. Shkarleta S. M. (red) *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Innovatsiina ta proiektna diialnist: Naukovo-metodychnyi zbirnyk* [Education of Ukraine under martial law. Innovative and project activities] («Bukrek», 2022) 140 <<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Nauk-metod.zbirnyk-Osv.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu-%20Innovatsiina.ta.projektna.dialnist.pdf>> (in Ukrainian)

Non-authored books

3. *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Informatsiino-analitchnyi zbirnyk* [Education of Ukraine under martial law. AND] (Kyiv, 2022) <<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analitic.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>> (in Ukrainian)

Journal articles

4. Pavliukh O. A., Vasylenko N. V. 'Pravo na osvitu: mizhnarodnyi ta natsionalnyi vymir (v konteksti analizu mizhnarodnykh dohovoriiv ta natsionalnykh normatyvno-pravovykh aktiv)' [The right to education: international and national dimensions (in the context of the analysis of international treaties and national legal acts)] (2014) 24 (4) Serii PRAVO Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. <<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6890/1/%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%20%D0%9D%D0%90%20%D0%9E%D0%A1%D0%92%D0%86%D0%A2%D0%A3.pdf>> (in Ukrainian)

Dissertation

5. Chechyn M. Iu. 'Osvita yak zasib vypravleniia i resotsializatsii zasudzhennykh do pozbavleniia voli' [Education as a means of correction and resocialization of those sentenced to imprisonment] (dys kand yuryd nauk Kharkiv, 2018) 233 (in Ukrainian)
6. Lehenkyi M. I. 'Administratyvno-pravovi zasady formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi osvity' [Administrative and legal principles of formation and implementation of state policy in the field of education] (dys d-ra yuryd nauk Lviv, 2018) 513 (in Ukrainian)
7. Iakovets I. S. 'Teoretychni ta prykladni zasady optymizatsii protsesu vykonannia kryminalnykh pokaran' [Theoretical and applied principles of optimizing the process of execution of criminal punishments] (dys d-ra yuryd nauk Kharkiv, 2014) 417 (in Ukrainian)

Websites

8. Harasym A. '«Vybir v osvitanii v okupatsii nevelykyi: sisty zaraz za nepokoru abo pislia zvilnennia za kolaboratsiiu» Rozpovid uchytelia z Khersonshchyny' [[«The choice of educators in the occupation is small: sit down now for disobedience or after the release for collaboration.» The story of a teacher from the Kherson region.] (Texty.org.ua 30 Chervnia 2022) <<https://texty.org.ua/articles/107110/vybir-v-osvityan-v-okupatsii-nevelykyj-sisty-zaraz-za-nepokoru-abo-pislyia-zvilnennia-za-kolaboratsiiu-rozpovid-uchytelya-z-hersonshchyny/>> (in Ukrainian)
9. Herasym A., Kelm N. 'Myrnyi sprotyv na okupovanykh terytoriiakh' [Peaceful resistance in the occupied territories] (Texty.org.ua, 28 Kvitnia 2022) <https://texty.org.ua/articles/106481/myrnyi-sprotyv-na-okupovanykh-terytoriiakh-zahopleni-mista-nikoly-ne-znaly-takyh-chyslennykh-mitynhiv/?src=read_next_banner&from=107110> (in Ukrainian)
10. Horbachov S. 'De i yak navchaiutsia ukrainski dity v chasy viiny: problemy, propozyzii, rekomendatsii' [Where and how Ukrainian children study during the war: problems, proposals, recommendations] (Osvitnii ombudsman Ukrainy, 16 Lystopada 2022) <<https://eo.gov.ua/de-i-iak-navchaiutsia-ukrainski-dity-v-chasy-viiny-problemy-propozytsii-rekomendatsii/2022/11/16/>> (in Ukrainian)
11. Orlova V. 'U Melitopoli okupanty pohrozhuut vidbyraty u batkiv ditei, yaki ne khodytymut do rosiiskyykh shkil' [In Melitopol, the occupiers threaten to take away from their parents children who will not go to Russian schools] (UNIAN, 04 Lypnia 2022) <<https://www.unian.ua/society/u-melitopoli-okupanti-pogrozhuut-vidbirati-u-batkiv-ditey-yaki-ne-hoditymut-do-rosiiskyykh-shkil-novini-ukrajini-11889801.html>> (in Ukrainian)
12. 'Pravo na osvitu' [The right to education] (Konstytutsiinyi sud Ukrainy) <<https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4412-pravo-na-osvitu>> (in Ukrainian)
13. 'Pro osvittii protses v umovakh voiennoho stanu' [About the educational process under martial law] (Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, 2022) <<https://mon.gov.ua/ua/news/bilshist-ukrayinskih-uchniv-navchayutsya-v-ochnomu-abo-zmishanomu-rezhimi>> (in Ukrainian)
14. 'Serhii Babak rozpoviv, shcho robyty vchyteliu na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh' [Serhiy Babak told what teachers should do in the temporarily occupied territories] (Na urok) <<https://naurok.com.ua/post/sergiy-babak-rozpoviv-scho-robiti-vchitelyam-na-tymchasovo-okupovanih-teritoriyah>> (in Ukrainian)
15. Volosevych I, Kohut I, Zherobkina T, Nazarenko Yu 'Vplyv viiny na molod v Ukraini' [The impact of war on youth in Ukraine] (UNDP, 27 Kvitnia 2023) <<https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/vplyv-viiny-na-molod-v-ukrayini>> (in Ukrainian)
16. 'Ohliad potочноho stanu sfery osvity i nauky Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii (stanom na sichen 2023 roku)' [Overview of the current state of education and science in Ukraine under conditions of Russian aggression (as of January 2023)] <<https://drive.google.com/file/d/19UxynvPVEXMVfwoUJcuxNirPIUWiXgSX/view>> (in Ukrainian)
17. 'Zaklady osvity na TOT, kilkist uchniv i vchyteliv za kordonom, aktualna statystyka za formamy navchannia – zvit MON' [Educational institutions at TOT, the number of students and teachers abroad, current statistics by forms of education – report of the Ministry of Education and Culture] (Znaishov, 2022) <https://znaishov.com/News/Details/zaklady_osvity_na_tot_kilkist_uchniv_i_vchyteliv_za_kordonom_aktualna_statystyka_za_formamy_navchannia> (in Ukrainian)

Ворожбіт-Горбатюк В. В.

Реалізація права на освіту на тимчасово окупованих територіях України: глибинні виклики

У статті розкрито деякі виклики в реалізації права осіб на освіту на тимчасово окупованих територіях України. Військова агресія і агресивна політика держави-окупанта зумовлює звернення до проблем реалізації права на освіту дітей, відповідальності батьків учнів за доступність і систематичність навчання у випадках, коли вони підтримують бажання своїх дітей здобувати освіту в українських закладах освіти на тимчасово окупованих територіях, кримінальної відповідальності осіб за впровадження освітніх стандартів, розмежування понять впровадження і реалізації освітніх стандартів. Для утвердження національної гідності і розвитку загальної та правової культури, зміцнення соціальної стабільності, віри громадян України в те, що держава піклується про них, важливо удосконалювати правові механізми реалізації такого права на освіту в складних мовах невизначеності на цих територіях.

Автором зосереджено увагу на актуальній проблемі кримінальної відповідальності за впровадження освітніх стандартів держави-окупанта, яку передбачено ст. 111¹ КК України. У статті зроблено наголос на тому,

що наявні рекомендації представництва Міністерства освіти і науки України, освітнього омбудсмена на тимчасово окупованих територіях не дають можливості реалізувати право на освіту здобувачам загальної середньої освіти. Такі рекомендації не враховують реальних ризиків і ситуацій загрози життю і свободі усіх учасників освітнього процесу. У статті акцентовано увагу на необхідності розмежування понять впровадження і реалізації освітніх стандартів держави-агресора. З великою обережністю варто використовувати термін «реалізація освітніх стандартів держави-агресора», оскільки це значно розширює коло осіб, які потенційно можуть бути притягнутими до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: дитина, кримінальна відповідальність, людська гідність, національна ідентичність, освітній стандарт, освітній геноцид, право на освіту.

Vorozhbit-Gorbatyuk V. V.

Realization of the right to education at the TOT of Ukraine: deep challenges

The article reveals some challenges in realizing the right of individuals to education in the temporarily occupied territories of Ukraine. Military aggression and the aggressive policy of the occupying state predisposes us to address the following problems: the realization of the right to education for children, the responsibility of parents of students for the availability and systematicity of education when they support the desire of their children to get an education in Ukrainian educational institutions in the temporarily occupied territories, the criminal liability of persons for implementing educational standards, distinguishing between the concepts of implementation and implementation of educational standards. For the establishment of national dignity and the development of general and legal culture, strengthening of social stability, and the belief of Ukrainian citizens that the state cares for them, it is important to improve the legal mechanisms for the realization of such a right to education in complex languages of uncertainty in these territories.

The author focused attention on the actual problem of criminal liability for the implementation of the educational standards of the occupying state, in particular Article 111–1 of the Criminal Code of Ukraine. The article draws attention to the fact that the existing recommendations of the Ministry of Education and Science of Ukraine, the educational ombudsman in the temporarily occupied territories do not allow students of general secondary education to realize their right to education. Such recommendations do not take into account real risks and situations threatening the life and freedom of all participants in the educational process. The article emphasizes the need to distinguish between the concepts of implementation and implementation of the educational standards of the aggressor state. Such recommendations do not take into account real risks and situations threatening the life and freedom of all participants in the educational process. The article emphasizes the need to distinguish between the concepts of implementation and implementation of the educational standards of the aggressor state. The term «implementation of educational standards of the aggressor state» should be used with great caution, as it significantly expands the circle of persons who can potentially be held criminally liable.

Key words: child, criminal responsibility, human dignity, national identity, educational standard, educational genocide, right to education.

Стаття надійшла до редакції: 3.05.2023 р.

Прийнята до друку: 10.05.2023 р.

К. А. Новікова, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, асистент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-8646-3441

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦЕНЗУРИ В УМОВАХ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ)

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що свобода вираження поглядів та свобода інформації є фундаментальними принципами демократичного правління, цензура як антипод останніх існує в усіх демократичних країнах. Цензура фактично стала невіддільною частиною соціальної структури та її соціальних інститутів, і, таким чином, її існування є невід'ємною частиною будь-якого суспільства, навіть якщо вона не завжди ідентифікується та описується як така¹.

Хоча конституції пострадянських країн закріпили заборону цензури (зокрема, ч. 3 ст. 15 Конституції України, ч. 5 ст. 29 Конституції рф), але така заборона не стала абсолютною, адже ці самі ж конституції встановили можливості для обмеження права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Так, відповідно до ч. 3 ст. 34 Конституції України здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. У свою чергу, згідно з ч. 3 ст. 55 Конституції рф права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені федеральним законом тільки тією мірою, якою це необхідно з метою захисту основ

конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав та законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни та безпеки держави. Таким чином, конституційна заборона цензури є лише декларативною нормою, адже сьогодні вона має низку виключень, які використовує чинна влада для цензурування інформаційного простору.

У цей самий час обсяг і зміст цензури залежить від різних обставин та умов функціонування суспільства. Загальновідомим, зокрема, є факт посилення цензури в країнах, що знаходяться у стані війни чи беруть участь у збройних конфліктах. Зокрема, поширеною у такі періоди стала практика запровадження військової цензури. Прогнозовано, що з початком війни між Україною і рф фактично у 2014 р. у сфері цензури обох країн відбулися помітні трансформації.

Не останню роль (а іноді, можливо, й ключову) у забезпеченні цензурування інформаційного простору відіграє кримінальний закон. Ураховуючи реалії кримінально-правове регулювання цензури в умовах війни, це питання виявляється предметом актуальних наукових досліджень. Особливо це стосується проведення порівняльного дослідження зазначеного питання на прикладі змін законодавства воюючих країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У кримінальному праві України питання кримінально-правового регулювання цензури комплексно не досліджувалися. Це пояснюється ставленням науковців до цензури як до негативного явища, що порушує конституційні приписи щодо заборони цензури (ч. 4 ст. 15 Конституції України). Водночас роботи деяких криміналістів (П. Берзін,

¹ Nossek H and Limor Y, 'The Israeli Paradox: The Military Censorship as a Protector of the Freedom of the Press' (2011) Government Secrecy 104 <[https://doi.org/10.1108/s0196-1152\(2011\)0000019011](https://doi.org/10.1108/s0196-1152(2011)0000019011)>

К. Варава, О. Каплій, С. Лихова, В. Павліковський, О. Яновська та ін.) присвячені дослідженню загальних кримінально-правових обмежень свободи слова. Окремі склади кримінальних правопорушень, що аналізуються у цій статті, досліджували такі науковці, як: А. Беніцький, О. Березніков, В. Канцір, О. Ковальська, В. Кубальський, Д. Майстро, Р. Мовчан, Д. Олейніков, О. Радутний, М. Рубашенко, Є. Письменський, Н. Симоненко, М. Хавронюк. Однак ніхто з вищезазначених науковців не проводив аналізу загального кримінально-правового цензурування інформаційного простору в умовах війни в порівняльно-правовому аспекті.

Отже, **метою статті** є аналіз змін у кримінально-правовому регулюванні цензури в Україні та рф, що відбулися з початком війни між цими державами у 2014 р.

Виклад основного матеріалу. Початок російсько-української війни ознаменувався переосмисленням українським суспільством свого ставлення до рф та її імперських комплексів. Російське збройне вторгнення у Крим у лютому-березні 2014 р. та бойові дії на Донбасі з квітня 2014 р. супроводжувалися незвичайною за своєю інтенсивністю кремлівською пропагандистською кампанією, основою якої, у тому числі, стали фейкові наративи про процвітання нацизму в Україні та формування образу рф як послідовника срср у боротьбі з ним. У зв'язку з цим державна інформаційна політика рф була спрямована на просування ідеї відновлення радянської спадщини та необхідності повторного об'єднання колишніх республік СРСР, а колишні радянські символи стали новими символами «російської боротьби проти нацизму» в Україні. Вищезазначене стало спусковим гачком для процесів декомунізації, необхідність яких вже давно назріла в Україні.

Так, Верховна Рада України 9 квітня 2015 р. прийняла закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» № 317-VIII, яким офіційно засуджено комуністичний та націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарні режими в Україні, визначено правові основи заборони пропаганди їх символіки та встановлено порядок ліквідації символів комуністичного тоталітарного режиму. Разом із тим цей Закон так само виклав у новій редакції ст. 436¹ КК України, якою встановлено кримінальну відповідальність за виго-

товлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганду комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів.

Відповідно до диспозиції ч. 1 цієї статті карається виготовлення, поширення, а також публічне використання символіки комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, у тому числі у вигляді сувенірної продукції, публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів на всій території України, крім випадків, передбачених частинами другою і третьою статті 4 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки».

Слід зазначити, що фактично така криміналізація хоча й стала першим проявом цензури в умовах війни, але була відповіддю на дії рф в інформаційному просторі й слугувала захисту суспільного інтересу (зокрема, забезпеченню національної безпеки та територіальної цілісності). Широкомасштабне вторгнення росії в Україну з 24 лютого 2022 р. розпочало новий етап кримінально-правового регулювання цензури.

З метою зупинити активне поширення колабораціоністських настроїв на окупованій території під впливом російської пропаганди Верховна Рада України 3 березня 2022 р. прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» № 2108-IX. Цей Закон доповнив Розділ I Особливої частини КК України («Злочини проти основ національної безпеки України») новою ст. 111¹ (Колабораційна діяльність). Частина 1 цієї статті встановлювала кримінальну відповідальність за публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

Крім того, цього ж дня Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» № 2110-IX, доповнив КК України статтею 436², якою встановлено кримінальну відповідальність за виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікацію її учасників. Відповідно до пояснювальної записки до Закону нова стаття має за мету посилити кримінальну відповідальність за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції, зокрема – продукції агітаційного характеру, спрямованої передусім на пряме чи опосередковане виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, розпочатої у 2014 р., у тому числі шляхом представлення збройної агресії рф проти України, як «внутрішнього конфлікту», «громадянського конфлікту», «громадянської війни», заперечення тимчасової окупації частини території України.

Кримінальна відповідальність за ст. 436² КК України настає у тому разі, якщо суб'єкт виправдовує, визнає правомірною, заперечує (або відповідно виготовляє та поширює матеріали, в яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення):

1) збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту;

2) тимчасової окупації частини території України.

Чому законодавцем криміналізовано вказані вище діяння? Головною причиною є те, що діяння осіб, які утворюють вказані вище форми об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436² КК України, є частиною інформаційної війни рф проти України, спрямованої на нівелювання зовнішніх підстав для відбиття збройної агресії країни-терориста, а також на недопущення гуртування суспільства навколо національної стратегії єднання задля відсічі загрозам національній державності, територіальній цілісності і недоторканності України. Неприйняття очевидного факту розв'язування військово-політичним керівництвом рф агресивної війни проти нашої країни та окупації частини територій

в умовах, коли цей факт встановлено та визнано на рівні держави та міжнародною спільнотою, в умовах воєнного стану є передумовою, з одного боку, до колабораційної діяльності всередині держави, а з другого боку, – до підтримки злочину агресії представниками інших держав¹.

Також ст. 436² КК криміналізувала глорифікацію осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 р., представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.

З початком повномасштабного вторгнення також актуалізувалася необхідність введення військової цензури.

Ведучи війну проти нашої країни, розвідувальні служби рф постійно аналізують соціальні мережі, маючи на меті отримати інформацію про переміщення захисників України, тому за сучасних умов неабиякого поширення соціальних мереж кожен смартфон стає зброєю². Враховуючи це та з метою запобігання навмисному та незаконному розповсюдженню інформації про направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, а також інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших військових формувань України, Верховна Рада України 24 березня 2022 р. прийняла Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, пере-

¹ Олейніков ДО, Сердечна АЮ, 'Науково-практичний аналіз термінів, використаних в диспозиції ст. 436–2 КК України' (2023) 2 Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право 113 <<https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.52>>

² Вішевік Н, 'Чому не можна поширювати інформацію про переміщення військових, і яка за це відповідальність' (Юридична газета, 6 червня 2022) <<https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/chomu-ne-mozhna-poshiryuvati-informaciyu-pro-peremishchennya-viyskovih-i-yaka-za-ovidpovidalnist.html>> (дата звернення 10. 04. 2023)

міщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану» № 2160-ІХ, яким доповнила КК України статтею 114² («Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану»).

Зазначена стаття передбачає дві форми кримінальних правопорушень:

1) поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про їх переміщення територією України (ч. 1);

2) поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості (ч. 2).

Відповідальність за це діяння може настати лише у разі, якщо воно є несанкціонованим. За ч. 1 ст. 114² КК України несанкціонованим воно є тоді, коли відповідна інформація попередньо не була розміщена (поширена) у відкритому доступі визначеними суб'єктами – Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України або в офіційних джерелах країн-партнерів, а за ч. 2 ст. 114² КК України – такими суб'єктами, як Генеральний штаб Збройних Сил України, Міністерство оборони України або інші уповноважені державні органи¹.

Розширення сфери кримінально-правового регулювання цензури відбулося й у рф. Після провалу операції «Київ за три дні» та на тлі антивоєнних протестів у росії Федеральні Збори рф 4 березня 2022 р. у прискореному порядку прийняли так званий у ЗМІ «Закон про фейки» чи «Закон про військову цензуру» (Федеральний закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу Російської

Федерації і статті 31 і 151 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації» № 32-ФЗ).

Цей закон доповнив КК рф трьома новими статтями:

– ст. 207.3 («Публічне поширення свідомо неправдивої інформації про використання Збройних Сил Російської Федерації, виконання державними органами Російської Федерації своїх повноважень, надання добровольчими формуваннями, організаціями або особами сприяння у виконанні завдань, покладених на Збройні Сили Російської Федерації»);

– ст. 280.3 («Публічні дії, спрямовані на дискредитацію використання Збройних Сил Російської Федерації з метою захисту інтересів Російської Федерації та її громадян, підтримки міжнародного миру та безпеки, виконання державними органами Російської Федерації своїх повноважень, надання добровольчими формуваннями, організаціями чи особами сприяння у виконанні завдань, покладених на Збройні Сили Російської Федерації»);

– ст. 284.2 («Заклики до запровадження заходів обмежувального характеру щодо Російської Федерації, громадян Російської Федерації або російських юридичних осіб»).

Критичну оцінку Закону дали правозахисники, працівники ЗМІ, незалежні експерти, представники міжнародної спільноти. Зокрема, російська медіа-юристка С. Кузеванова зазначила, що активісти, громадські діячі, блогери, прості користувачі – всі, хто буде стверджувати, що в Україні проходить не «спецоперація», а російська армія діє не на користь рф та її громадян та з метою підтримки миру та безпеки, потенційно ризикують бути притягнутими до відповідальності за фейк. Юристка наголошує, що згідно із Законом відповідальність має наставати не за думки та оцінки, а саме за недостовірні факти, тому що думки не можуть бути достовірними чи недостовірними, вони завжди є оцінками. Але гарантувати коректність застосування закону складно, у російській практиці відомі випадки, коли фейком визнавали суб'єктивні судження².

Російське видання «Медуза» назвало Закон № 32-ФЗ «безпрецедентним за своєю жорстокістю, який добив залишки незалежного медіа-ринку» в рф. Після того, як документ було ухвалено, багато редакцій, побоюючись переслідування журналістів, припинили роботу, або припинили розпо-

¹ Хавронюк М, 'Поширення інформації про військову допомогу та дії військових України: кримінальна відповідальність' (Центр політико-правових реформ, 28 квітня 2022) <<https://pravo.org.ua/blogs/poshyrennya-informatsiyi-pro-vijskovu-dopomogu-ta-diyi-vijskovykh-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist>> (дата звернення 10. 04. 2023)

² 'Что значат поправки в закон о фейках, по которому теперь грозит до 15 лет?' («Бумага», 4 марта 2022) <<https://paperpaper.ru/cto-znachat-popravki-v-zakon-o-fejkah-po>>

відати про війну і навіть видалили вже опубліковані матеріали.

Російський правозахисний проект «ОВД-Инфо», що з 24 лютого 2022 р. веде статистику переслідувань за антивоєнні висловлювання та виступи, на сьогодні зафіксував 154 особи, які переслідуються за статтею про «фейки» про російську армію (ст. 207.3 КК рф), та 66 осіб, які переслідуються за статтею про дискредитацію російської армії (ст. 280.3 КК рф). Як стверджують засновники проекту, подробиці кримінальних справ проти незгодних із війною відомі не завжди, але загальний контекст та особи переслідуваних дозволяють говорити про те, що російська влада використовує війну як привід для придушення інакودумства та тотальної зачистки громадянського суспільства. «Ці кримінальні справи є частиною запеклої боротьби влади зі свободою зборів, свободою слова, опозиційною та активістською діяльністю», – стверджують засновники.

«Притягувати до кримінальної відповідальності не лише найактивніших противників війни, а й непублічних людей – це стратегія залякування», – вважає адвокат М. Бірюков. «Насамперед кримінальні справи заводяться щодо яскравих активістів, – зазначає експерт. – Але паралельно порушуються справи і щодо «простих» громадян, щоб кожен відчував невсипущу увагу слідчих органів. І щоб боялися у всіх колах – як у колах політично активних громадян, так і в тих колах, в яких хтось вперше почав публічно висловлюватися з актуальних питань. Щоб страх оселився у кожному будинку»¹.

¹ Ужвак П, '«Чтобы страх поселился в каждом доме». Итоги полугодия уголовного преследования противников войны' (Важные истории, 22 августа 2022) <<https://histories.media/reportages/2022/08/22/antiwar-prosecution/?tztc=1>>

Правозахисники зазначають, що розмиті формулювання Закону дозволяють притягнути до кримінальної відповідальності за будь-яке антивоєнне гасло чи висловлювання, через те що поняття «дискредитація» не прописано в російському законодавстві, а отже, воно не має чіткого формулювання, що дозволяє стороні звинувачення вільно трактувати його².

Висновки. Аналіз змін у кримінально-правовому регулюванні цензури в Україні та рф, що відбулися з початком війни між цими державами ще у 2014 р., показав їх різну соціально-правову природу. Якщо в Україні криміналізація покликана захистити суспільні інтереси (зокрема, забезпечити національну безпеку та територіальну цілісність), то в рф – для репресій стосовно активних противників війни та загального залякування населення.

У цілому ж все вищезазначене зайвий раз підкреслює суттєву різницю між цензурою у демократичних та тоталітарних (авторитарних) державах. Так, у демократичній правовій державі цензура забезпечує внутрішню та зовнішню безпеку країни, стабільність держави та політичного устрою за максимального дотримання прав і свобод людини. У свою чергу, за тоталітарного (авторитарного) характеру влади роль цензури істотно змінюється. У такій державі цензура здійснює контрольно-заборонні, поліцейські та маніпулятивні функції, які багато в чому збігаються з функціями репресивних органів.

² Стогова Е, 'Закон об уголовном наказании за фейки. Как он изменил работу журналистов' (РБК, 5 марта 2022) <www.rbc.ru/technology_and_media/05/03/2022/6223325d9a7947835d28df5d>

REFERENCE

Bibliography

Journal articles

1. Nossek H and Limor Y, 'The Israeli Paradox: The Military Censorship as a Protector of the Freedom of the Press' (2011) *Government Secrecy* 103–130 <[https://doi.org/10.1108/s0196-1152\(2011\)0000019011](https://doi.org/10.1108/s0196-1152(2011)0000019011)> (in English)
2. Oliejnikov DO, Serdechna AY, 'Naukovo-praktychnyj analiz terminiv, vykorystanykh v dyspozytsii st. 436–2 KK Ukrainy' [Scientific and practical analysis of the terms used in the disposition of Art. 436–2 of the Criminal Code of Ukraine] (2023) 2 *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho Natsional'nogo Universytetu. Seriya: Pravo* 110–118 <<https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.52>> (in Ukrainian)

Websites

3. 'Chto znachat popravki v zakon o fejkah, po kotoromu teper' grozit do 15 let?' [What do the amendments to the law on fakes mean, which now threatens up to 15 years?] («Bumaga», 4 marta 2022) <<https://paperpaper.ru/cto-znachat-popravki-v-zakon-o-fejkah-po>> (in Russian)
4. Khavroniuk M, 'Poshyrennia informatsii pro vijs'kovu dopomohu ta dii vijs'kovykh Ukrainy: kryminal'na vidpovidal'nist' [Dissemination of information about military aid and actions of the military of Ukraine: criminal

- liability] (Tsentr polityko-pravovykh reform, 28 kvitnia 2022) <<https://pravo.org.ua/blogs/poshyrennya-informatsiyyi-pro-vijskovu-dopomogu-ta-diyi-vijskovykh-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist>> (in Ukrainian)
5. Stogova E, 'Zakon ob ugodovnom nakazanii za feyki. Kak on izmenil rabotu zhurnalistov' [Law on criminal punishment for fakes. How he changed the work of journalists] (RBK, 5 marta 2022) <www.rbc.ru/technology_and_media/05/03/2022/6223325d9a7947835d28df5d> (in Russian)
 6. Uzhvak P, '«Chtoby strah poselilsja v kazhdom dome». Itogi polugoda ugodovnogo presledovaniya protivnikov vojny' [«For fear to live in every home.» The results of six months of criminal prosecution of opponents of the war] (Vazhnye istorii, 22 avgusta 2022) <<https://stories.media/reportages/2022/08/22/antiwar-prosecution/?tztc=1>> (in Russian)
 7. Vishevnyk N, 'Chomu ne mozhna poshyriuvaty informatsiiu pro peremischennia vijs'kovykh, i iaka za tse vidpovidal'nist' Yurydychna hazeta' [Why is it not possible to spread information about the movement of military personnel, and who is responsible for this] (6 chervnia 2022) <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/chomu-ne-mozhna-poshyrivaty-informaciyu-pro-peremishchennya-viyskovykh-i-yaka-za-ce-vidpovidalnist.html>> (in Ukrainian)

Новікова К. А.

**Кримінально-правове регулювання цензури в умовах війни
(на прикладі російсько-української війни)**

У статті проаналізовані зміни кримінально-правового регулювання цензури в Україні та рф, що відбулися з початком війни між цими державами у 2014 р. Установлено, що із зазначеного моменту КК України був доповнений чотирма статтями, які тим чи іншим чином стосувалися цензури. До цих статей належать: 111¹ («Колабораційна діяльність»); 114² («Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану»); 436¹ («Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів»); 436² («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників»). Така криміналізація слугує захисту суспільного інтересу (зокрема, забезпеченню національної безпеки та територіальної цілісності). У свою чергу, КК рф також був доповнений трьома статтями, що передбачали цензурування інформаційного простору. Це такі статті, як: 207.3 («Публічне поширення свідомо неправдивої інформації про використання Збройних Сил Російської Федерації, виконання державними органами Російської Федерації своїх повноважень, надання добровільними формуваннями, організаціями або особами сприяння у виконанні завдань, покладених на Збройні Сили Російської Федерації»); 280.3 («Публічні дії, спрямовані на дискредитацію використання Збройних Сил Російської Федерації з метою захисту інтересів Російської Федерації та її громадян, підтримки міжнародного миру та безпеки, виконання державними органами Російської Федерації своїх повноважень, надання добровільними формуваннями, організаціями чи особами сприяння у виконанні завдань, покладених на Збройні Сили Російської Федерації»); 284.2 («Заклики до запровадження заходів обмежувального характеру щодо Російської Федерації, громадян Російської Федерації або російських юридичних осіб»). Дослідження показало, що ці статті КК рф переважно використовуються для репресій стосовно активних противників війни та загального залякування населення.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальне правопорушення, цензура, військова цензура, кримінальна відповідальність за пропаганду комуністичного тоталітарного режиму та колабораційну діяльність, кримінально-правове регулювання цензури.

Novikova K. A.

**Criminal law regulation of censorship in war conditions
(on the example of the Russian-Ukrainian war)**

The article analyzes the changes in the criminal law regulation of censorship in Ukraine and the Russian Federation that took place with the beginning of the war between these states in 2014. It was established that from that moment the Criminal Code of Ukraine was supplemented with four articles that in one way or another related to censorship. These articles include: 111¹ («Collaborative activity»); 114² («Unauthorized distribution of information about the sending, movement of weapons, armaments and war supplies to Ukraine, movement, movement or placement of the Armed Forces

of Ukraine or other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine, committed in conditions of war or emergency»); 436¹ («Production, distribution of communist, Nazi symbols and propaganda of communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes»); 436² («Justification, recognition as legitimate, denial of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, glorification of its participants»). Such criminalization served to protect the public interest (in particular, to ensure national security and territorial integrity). In turn, the Criminal Code of the Russian Federation was also supplemented with three articles providing for censorship of the information space. These are articles such as: 207.3 («Public dissemination of knowingly false information about the use of the Armed Forces of the Russian Federation, the performance by state bodies of the Russian Federation of their powers, the provision by voluntary formations, organizations or individuals of assistance in the performance of tasks assigned to the Armed Forces of the Russian Federation»); 280.3 («Public actions aimed at discrediting the use of the Armed Forces of the Russian Federation for the purpose of protecting the interests of the Russian Federation and its citizens, maintaining international peace and security, the performance of their powers by the state bodies of the Russian Federation, providing assistance in the performance of tasks by voluntary formations, organizations or individuals, assigned to the Armed Forces of the Russian Federation»); 284.2 («Calls to introduce restrictive measures against the Russian Federation, citizens of the Russian Federation or Russian legal entities»). The study showed that these articles of the Criminal Code of the Russian Federation are mainly used for repression against active opponents of the war and for intimidation of the population.

Key words: criminal law, criminal offence, censorship, military censorship, criminal liability for propaganda of the communist totalitarian regime and collaborative activities, criminal law regulation of censorship.

Стаття надійшла до редакції: 01.05.2023 р.

Прийнята до друку: 10.05.2023 р.

Н. О. Гуторова, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID: 0000-0003-2485-0651

ПРОТИДІЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ: ВІДПОВІДНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ПРАКТИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ ACQUIS COMMUNAUTAIRE

Постановка проблеми. Ефективна протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, є необхідною складовою правової системи сучасної демократичної держави. Потрапляння в економіку активів, що мають злочинне походження, не лише сприяє безкарному збільшенню обсягів організованої злочинної діяльності, а й має негативний вплив на економічні відносини, створюючи недобросовісну конкуренцію суб'єктів господарювання. Ще більш небезпечним явищем є те, що значна кількість «брудних» грошей у фінансовій системі держави здатна здійснювати кримінальний вплив на політичну систему, що у кінцевому рахунку може мати своїм наслідком руйнування демократичних інституцій і створення кримінальної держави.

Намагаючись захистити суспільство і державу від кримінального впливу власників злочинних активів, демократичні країни світу наполягають на необхідності вжиття ефективних правових заходів проти легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Захист суспільства від «брудних» грошей та інших активів потребує цілісної системи заходів, які розробляються і запроваджуються на міжнародному і національному рівнях. Такі заходи належать як до сфери регулювання фінансів та контролю за їх функціонуванням, так і до кримінального покарання та інших кримінально-правових засобів щодо осіб, які вчинили легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Ураховуючи, що сучасна злочинність жодним чином не об-

межується кордонами однієї держави або групи держав, а дуже легко їх перетинає, то завданням держав є запровадження спільних ефективних заходів, у тому числі кримінально-правового характеру, для протидії цьому негативному соціальному явищу.

Особливо актуальним є це питання для Європейського Союзу (далі – ЄС), який, будучи об'єднанням демократичних правових держав, вважає неприпустимим обіг «брудних» активів. Україна, яка 17 червня 2023 року отримала висновок Європейської комісії щодо надання їй статусу кандидата в члени Європейського Союзу¹, зараз здійснює кропітку роботу щодо приведення національного законодавства у відповідність до законодавства ЄС (*acquis communautaire*). Частиною цієї роботи є приведення законодавства, яке передбачає кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, у відповідність до правових актів ЄС, що регламентують ці питання. Зважаючи на це, тема обраного дослідження є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість монографічних наукових досліджень питань кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, в Україні проводилась наприкінці

¹ Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Brussels, 17.6.2022 COM(2022) 407 final. URL: [https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_uk_\(дата_звернення: 9.03.2023\)](https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_uk_(дата_звернення: 9.03.2023))

90-х – початку 2000-х років. Це було пов'язано з підписанням і ратифікацією міжнародно-правових документів¹, які зобов'язували Україну внести відповідні зміни до кримінального законодавства, передбачивши такі діяння в окремому складі злочину. Закономірно, що науковці мали осмислити нові й нетрадиційні для вітчизняного кримінального права підходи щодо криміналізації діянь, які утворюють пособництво у предикатному злочині або причетність до його вчинення. Так, кримінально-правовій характеристиці легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, було присвячені дисертаційні дослідження М. В. Бондаревої², І. Є. Мезенцевої³, О. О. Чаричанського⁴, монографії А. С. Беницького⁵, П. П. Андрушка і М. Є. Короткевича⁶, О. О. Дудорова⁷ та інших науковців. Разом із тим праці цих науковців ґрунтувалися на законодавстві, міжнародно-правових актах і судовій практиці, які існували наприкінці 90-х – початку 2000-х років і які суттєво відрізняються від сучасного стану правового регулювання відповідних відносин.

У подальшому інтенсивність наукових досліджень зазначеної проблематики дещо знизилась, що можна пояснити прийняттям відповідних кримінально-правових змін в частині відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних

злочинним шляхом, як таких, що відбулися. Одноразово слід звернути увагу на зниження у науковому середовищі України уваги до дослідження злочинів у сфері господарської діяльності в цілому. Таку ситуацію можна пояснити результатами невдалого реформування кримінального закону і практики його застосування, що фактично призвело до виключення кримінально-правових засобів із системи правового регулювання відносин у сфері фінансів та господарської діяльності. В судовій статистиці протягом багатьох років максимальна кількість правопорушень у сфері господарської діяльності фіксується за фактом вчинення кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 213 «Порушення порядку здійснення заготівлі металобрухту та операцій з металобрухтом» Кримінального кодексу України (далі – КК)⁸. Натомість, значна частина кримінальних правопорушень, передбачених розділом VII Особливої частини КК «Злочини у сфері господарської діяльності», протягом останнього десятиріччя перебуває в категорії «мертвих», адже за цими статтями не винесено жодного вироку.

Незважаючи на такий стан кримінального законодавства та практики його застосування, окремими науковцями продовжуються дослідження кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Так, питання відповідності в цій частині КК України європейським стандартам розглянуто на монографічному рівні О. О. Дудоровим і Т. М. Тертиченко⁹, а в порівняльно-правовому аспекті з відповідальністю за легалізацію злочинних доходів у США – Д. В. Каменським¹⁰. Разом із тим праця О. О. Дудорова і Т. М. Тертиченко «Протидія відмиванню «брудного майна»: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України» ґрунтується на законодавстві ЄС, яке існувало до ухвалення Директиви (ЄС) 2018/1673 Європейського Парламенту та Ради від 23 жовтня 2018 р. про бо-

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text; Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text; Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text. (дата звернення: 9.03.2023)

² Бондарева М. В. 'Кримінально-правові аспекти відповідальності за легалізацію грошових коштів та іншого майна, здобутого незаконним шляхом' (автореф дис канд юрид наук Київ, 2000) 17

³ Мезенцева І. Є. 'Кримінально-правові і кримінологічні аспекти легалізації грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом' (дис канд юрид наук Харків, 2002) 215

⁴ Чаричанський О. О. 'Підстави кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, за Кримінальним кодексом України' (дис канд юрид наук Харків, 2004) 205

⁵ Беницький А. С. *Уголовная ответственность за легализацию (отмывание) денежных средств и иного имущества, приобретенных преступным путем: проблемы квалификации и совершенствования законодательства: монография* (РІО ЛІВД, 2001) 352

⁶ Андрушко П. П. *Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: кримінально-правова характеристика* (Юрисконсульт, 2005) 292

⁷ Дудоров О. О. *Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: монографія* (Юридична практика, 2003) 924

⁸ 'Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування' (Офіс Генерального прокурора) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (дата звернення 11.03.2023)

⁹ Дудоров О. О. Тертиченко Т. М. *Протидія відмиванню «брудного майна»: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України* (Ваіте, 2015) 392

¹⁰ Каменський Д. В. *Відповідальність за економічні злочини у Сполучених Штатах Америки та Україні: порівняльно-правове дослідження* (ВД «Дакор», 2020) 1128

ротьбу з відмиванням грошей за допомогою кримінального права¹.

На відміну від української правової науки, дослідники з інших країн приділяють значну увагу постійному пошуку шляхів вдосконалення діяльності з протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, серед яких важливе місце відводиться засобам кримінально-правового характеру. Так, австралійські науковці М. Tiwari, A. Gepp and K. Kumar на підставі огляду наукової літератури виділили шість основних сфер дослідження відмивання «брудних» грошей, а також представили огляд найбільш суттєвих, на їх думку, напрацювань².

Визнаючи вагомий внесок науковців у вирішення проблеми гармонізації українського законодавства із законодавством ЄС, тим не менш їх позиції щодо окремих питань вбачаються спірними (зокрема, щодо визначення предикатного діяння), а інші – такими, яким не приділено достатньої уваги (наприклад, щодо відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, вчинену з необережності).

Метою дослідження є з'ясування стану відповідності законодавству ЄС кримінального законодавства України, що передбачає відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та практики його застосування, а також, розробка пропозицій щодо вдосконалення кримінально-правового регулювання у цій сфері.

Викладення основного матеріалу.

1. Застереження щодо використання термінології. Негативне соціальне явище, кримінально-правові засоби протидії якому є предметом цього дослідження, позначається за допомогою різних термінів. У США, Канаді, Німеччині та багатьох інших країнах для його позначення історично використовується термін «відмивання грошей» (англ. – money laundering), який охоплює низку злочинів як безпосередньо з грошовими коштами, так і з іншими майновими та немайновими активами. Саме цей термін, поряд із терміном відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, ви-

користано в багатьох міжнародно-правових документах, які будуть розглянуті нижче. Тому при розгляді засобів протидії цьому явищу на міжнародно-правовому рівні, а також у країнах, де він використовується, у цьому дослідженні зазначене явище, залежно від досліджуваного документу, позначатиметься за допомогою терміна «відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом» або «відмивання грошей».

В Україні на рівні регуляторного законодавства, а також частково у кримінальному законодавстві (ст. 209¹ КК) використовується термін «легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом». До набрання чинності змінами до ст. 209 КК, внесеними на підставі Закону № 361-IX від 06.12.2019 р., ця стаття також мала назву «Легалізація (відмивання), доходів одержаних злочинним шляхом», але у подальшому була змінена на «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом»; відповідні зміни відбулися і в тексті цієї статі КК. На мою думку, зміна термінології в ст. 209 КК здійснена всупереч регуляторному законодавству та є безпідставним звуженням предмета цього злочину (аргументація з цього приводу буде наведена нижче). Зважаючи на це, у тексті дослідження при розгляді норм права України використовуватиметься термін «легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», за винятком випадків вказівки на назву і зміст ст. 209 КК у чинні редакції.

2. Міжнародно-правові зобов'язання України щодо протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом

На глобальному міжнародно-правовому рівні обов'язок держав криміналізувати відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, передбачений Конвенцією Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин³ (щодо доходів, отриманих внаслідок незаконного обігу наркотичного засобу або психотропної речовини), а також Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності⁴.

На регіональному міжнародно-правовому рівні ухвалено документи, спеціально присвячені протидії відмиванню доходів, одержаних злочин-

¹ Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1673/oj> (дата звернення 11.03.2023)

² Tiwari, M., Gepp, A., Kumar, K. 'A review of money laundering literature: the state of research in key areas' (2020) 32 (2) Pacific Accounting Review 271–303 <<https://doi.org/10.1108/PAR-06-2019-0065>> (дата звернення 20.02.2023)

³ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text (дата звернення 20.02.2023)

⁴ – (дата звернення 20.02.2023)

ним шляхом. Так, 8 листопада 1990 р. у Страсбурзі було підписано Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом¹, а 16 травня 2005 р. у Варшаві підписано оновлений документ з цього питання – Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму². Окрім документів Ради Європи, спеціально присвячених протидії цьому явищу, відповідні положення містить і Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією 1999 р.³, стаття 13 якої вказує на необхідність передбачити в якості предикатних злочинів щодо відмивання доходів ті, що пов'язані з корупцією.

Враховуючи, що форми і методи діяльності злочинців з відмивання «брудних» грошей постійно вдосконалюються, намагаючись обійти державні заборони й обмеження та зробити цю діяльність безпечною, міжнародні інституції мають забезпечити адекватне і своєчасне реагування. Так, на глобальному рівні з 1989 р. функціонує Міжнародна група з протидії відмиванню грошей (The Financial Action Task Force – FATF), завданням якої є розробка спільних заходів щодо боротьби з відмиванням грошей, фінансуванням тероризму і розповсюдженням зброї масового враження. Розроблені нею 40 рекомендацій, що допомагають країнам боротися з незаконними фінансовими потоками, постійно оновлюються і вдосконалюються. Крім того, група займається просуванням глобальних стандартів для зниження ризиків вчинення таких діянь, а також оцінкою ефективності дій окремих країн у цьому напрямі⁴.

На регіональному європейському рівні у 1997 р. засновано постійний моніторинговий орган Ради Європи – Комітет експертів з оцінки заходів протидії відмиванню грошей і фінансуванню тероризму (Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism – MONEYVAL)⁵.

¹ Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text (дата звернення 20.02.2023)

² – (дата звернення 20.03.2023)

³ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення 11.02.2023)

⁴ 'The FATF' (FATF) <<https://www.fatf-gafi.org/en/the-fatf.html>> (дата звернення 11.03.2023)

⁵ 'Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism' (Council

3. *Acquis communautaire* щодо кримінально-правової протидії відмиванню грошей

Європейській Союз, сповідуючи високі стандарти демократії і прав людини, постійно приділяє увагу запровадженню ефективних заходів проти легалізації (відмивання) брудних доходів. Після Страсбурзької конвенції Ради Європи було ухвалено Директиву Ради 91/308/ЄЕС від 10 червня 1991 р. про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей⁶. У подальшому цей документ було змінено Директивою 2001/97/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 4 грудня 2001 р. про внесення змін до Директиви Ради 91/308/ЄЕС про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей – Декларація Комісії⁷. Необхідність запровадження нових підходів щодо боротьби з відмиванням грошей, викладених у Варшавській конвенції Ради Європи, потягло за собою скасування Директиви 91/308/ЄЕС і заміну її Директивою 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 жовтня 2005 р. про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей та фінансування тероризму⁸. Подальше розроблення більш ефективних заходів щодо протидії відмиванню грошей обумовило ухвалення Директиви (ЄС) 2015/849 Європейського Парламенту та Ради від 20 травня 2015 р. про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму, яка вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 648/2012 Європейського Парламенту та Ради, та скасування Директиви 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради і Директиви Комісії 2006/70/ЄС⁹.

of Europe) <<https://www.coe.int/en/web/moneyval/home>> (дата звернення 11.03.2023)

⁶ Council Directive 91/308/EEC of 10 June 1991 on prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:31991L0308> (дата звернення 11.03.2023)

⁷ Directive 2001/97/EC of the European Parliament and of the Council of 4 December 2001 amending Council Directive 91/308/EEC on prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering – Commission Declaration. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32001L0097> (дата звернення 11.03.2023)

⁸ Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council of 26 October 2005 on the prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering and terrorist financing (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32005L0060> (дата звернення 11.03.2023)

⁹ Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or

Грунтовний аналіз зазначених директив проведений О. О. Дудоровим і Т. М. Тертиченко. Щодо чинної на теперішній час Директиви (ЄС) 2015/849, то ці автори цілком слушно звертають увагу на те, що вона розширює й уточнює положення попередньої Директиви 2005/60/ЄС, а саме: «вдосконалює визначення деяких понять (політичний діяч, бенефіціар тощо); розширює коло суб'єктів первинного фінансового моніторингу; включає податкові злочини до кола предикатних; запроваджує більш цілеспрямовану систему оцінки ризиків; закріплює більш жорсткі правила при застосуванні спрощеної процедури належної перевірки клієнтів; регулює питання встановлення санкцій»¹.

Подальший розвиток законодавства ЄС у цій сфері мав наслідком ухвалення документу, спеціально присвяченого кримінально-правовій протидії цьому явищу – Директиви (ЄС) 2018/1673 Європейського Парламенту та Ради від 23 жовтня 2018 р. про боротьбу з відмиванням грошей за допомогою кримінального права².

Зазначена Директива, як зазначено в ч. 1 ст. 1 цього документу, встановлює мінімальні правила щодо визначення кримінальних злочинів і санкцій у сфері відмивання грошей. Вона містить як обов'язкові вимоги щодо криміналізації державами – членами Союзу певних діянь, так і рекомендації щодо кримінально-правових заходів, які кожна держава також може вжити. Директивою так само передбачено караність співучасті у відмиванні грошей і замаху на цей злочин, рекомендації щодо санкцій для фізичних і юридичних осіб (за окремі діяння встановлено, що максимальна санкція не може бути менше чотирьох років позбавлення волі), обтяжуючі обставини, а також застосування конфіскації тощо.

Аналіз *acquis communautaire* щодо протидії відмиванню грошей, свідчить, що протягом більш ніж тридцяти років відбувається послідовне вдо-

сконалення правових норм, спрямоване на підвищення ефективності протидії «брудним» фінансовим потокам. Законодавство ЄС оперативно реагує на появу нових міжнародних правових документів, а також оновлення рекомендацій FATF.

4. Зобов'язання України щодо імплементації положень законодавства ЄС щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Вжиття ефективних засобів щодо протидії відмиванню грошей розглядається як одна із ключових вимог до України на шляху членства в ЄС. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, містить ст. 20 під назвою «Боротьба з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму». Ця стаття вказує як на співробітництво сторін з метою запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму, так і необхідність забезпечення імплементації відповідних міжнародних стандартів, зокрема, стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (FATF) та стандартів, рівнозначних тим, які були прийняті Союзом³. У висновку Європейської комісії щодо надання Україні статусу кандидата в члени Європейського Союзу від 17 червня 2022 р. звернута увага на необхідність гарантувати, що законодавство України про боротьбу з відмиванням грошей відповідає стандартам FATF. Європейська комісія звернула увагу на те, що проблеми у цій сфері стосуються віртуальних активів, кінцевого бенефіціарного володіння та нагляду за небанківськими установами, а також розслідування та судового переслідування основних схем відмивання грошей⁴.

Очевидним є те, що вжиття ефективних заходів щодо протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є однією з основних, ключових умов вступу України до Європей-

terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32015L0849> (дата звернення 11.03.2023)

¹ Дудоров О. О. Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного майна»: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України (Баїре, 2015) 125

² Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1673/oj> (дата звернення 11.03.2023)

³ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 11.03.2023)

⁴ Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Brussels, 17.6.2022 COM(2022) 407 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_uk (дата звернення 11.03.2023)

ського Союзу, який очікує найближчим часом реалізації відповідних рекомендацій у цьому напрямі. Такі заходи мають стосуватися як підвищення ефективності розслідування і судового переслідування, так і вдосконалення законодавства.

5. Судова практика щодо кримінальної відповідальності за ст. 209 КК.

У процесі дослідження вивчення судової практики здійснювалось у двох напрямках: 1) аналіз опублікованої судової статистики розгляду судами першої інстанції справ про злочин, передбачений ст. 209 КК, за період із 2016 по 2022 рр.¹; 2) вивчення і узагальнення вироків судів першої інстанції, винесених на підставі ст. 209 КК за період із 2014 по 2021 рр.².

Слід зауважити, що з моменту набрання чинності КК ст. 209 змінювалась шість разів, при цьому, як вже зазначалось, до 28 квітня 2020 р. вона мала назву «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», а у подальшому і до теперішнього часу – «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом». Така редакція ст. 209 КК була передбачена Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 р. № 361-ІХ. Незважаючи на неодноразові зміни ст. 209 КК, ознаками передбаченого цієї статтею діяння було саме здійснення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Це дозволяє на рівні загальної характеристики провести аналіз судової практики застосування ст. 209 КК, не виокремлюючи в певні групи застосування цієї норм у тій або іншій редакції. Але такий підхід є релевантним лише на загальному рівні. Отже, він не може бути застосований при оцінці окремих ознак складу цього кримінального правопорушення, а також конкретних видів і розмірів покарань, що призначались за його вчинення. (Див. таблиця 1

Аналіз наведених даних судової статистики свідчить про те, що з усієї кількості кримінальних проваджень (справ) за ст. 209 КК, отриманих судами першої інстанції, менш ніж чверть із них

розглядається з винесенням вироку. В судах постійно перебуває значна кількість проваджень, які не були розглянуті, і ця кількість суттєво перевищує навіть кількість проваджень, які надійшли за два попередніх роки. Такий тривалий судовий розгляд, безумовно, не може свідчити про ефективність застосування кримінально-правових засобів. У 2016 і 2017 рр. спостерігалась значна кількість осіб, обвинувачених у вчиненні передбаченого ст. 209 КК злочину, які були виправдані судами першої інстанції. У 2017 р. така кількість навіть перевищувала кількість осіб, яких було засуджено. У подальшому спостерігається різке зменшення кількості виправданих у співвідношенні з кількістю засуджених, що може свідчити про більш високий рівень досудового слідства. Певною мірою на таке співвідношення впливає і значна кількість вироків, якими затверджені угоди про визнання винуватості. Найнижчі показники як щодо кримінальних проваджень за ст. 209 КК, які надійшли до суду, так і щодо кількості вироків і засуджених осіб, спостерігаються у 2022 р. Очевидно, що це пов'язано зі складнощами, які виникли перед судами й органами правопорядку у зв'язку із повномасштабною агресією РФ проти України.

Статистичні відомості дають можливість оцінити загальний стан притягнення до кримінальної відповідальності в Україні за ст. 209 КК, але не дозволяють оцінити характер правопорушень, що були вчинені засудженими особами. Для вирішення цього завдання було проаналізовано 100 вироків судів України, винесених за ст. 209 КК. Вибірка здійснювалась у випадковому порядку з використанням пошуку за ключовими словами в Єдиному державному реєстрі судових рішень за період з 2014 по 2021 рр.

Із 100 проаналізованих вироків 78 були обвинувальними (78%), 22 – виправдувальними (22%). За 78 обвинувальними вироками за ст. 209 КК було засуджено 78 осіб, випадків засудження одним вироком двох або більше осіб за цей злочин не встановлено, хоча аналіз їх змісту свідчить, що кілька осіб, які діяли у межах організованих груп і вчиняли легалізацію (відмивання) доходів, були засуджені різними вироками. Разом із тим, враховуючи деперсоніфікований характер інформації, яка міститься у вироках, зробити висновок про наявність або відсутність співучасті у злочині неможливо.

¹ 'Судова статистика' (Судова влада України) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/> (дата звернення 10.02.2023)

² 'Єдиний державний реєстр судових рішень' <<https://reyestr.court.gov.ua/>> (дата звернення 10.02.2023)

Відомості щодо кримінальних проваджень за ст. 209 КК у судах першої інстанції

Рік	Кількість справ (проваджень)		Винесено вироків		Кількість осіб	
	Перебували на кінець попереднього року	Надійшли протягом року	Всього	У т.ч. із затвердженням угоди про визнання винуватості	Засуджено	Виправдано
2016	282	85	27	Відомості відсутні	19	19
2017	311	111	24	Відомості відсутні	16	19
2018	383	153	27	Відомості відсутні	24	7
2019	252	84	25	14	21	7
2020	250	70	19	14	17	1
2021	292	92	25	17	21	4
2022	270	59	11	2	7	1
Разом		654	158		125	58

Суспільно небезпечні діяння, кваліфіковані судами в аналізованих вироках як злочин, передбачений ст. 209 КК, суттєво відрізнялись як за розмірами предмета, так і за видами предикатних злочинів і характером самих діянь. Так, вартість доходів, щодо яких була вчинена легалізація (відмивання) у вивчених вироках, коливалась від 360 грн. до понад 89 тис. грн. Переважна більшість проаналізованих вироків стосувалась вчинення так званих білокомірцевих злочинів – незаконної торгівлі алкогольними напоями (ст. 204 КК), лісоматеріалами, одержаними внаслідок незаконної порубки лісу (ст. 246 КК), розпорядження майном, здобутим внаслідок вчинення шахрайства (ст. 190 КК), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК), а також діяльності так званих конвертаційних центрів із переведення безготівкових коштів суб'єктів господарювання у готівку (статті 205¹, 200 та 358 КК).

Заслужують на увагу вирок, винесені щодо членів розгалуженої транснаціональної злочинної організації, яка займалась обігом наркотичних засобів. Серед проаналізованих вироків були три вирокі Голосіївського¹ і два вирокі Дарницького²

районних судів м. Києва, якими затверджені угоди про визнання винуватості з особами, які здійснювали легалізацію (відмивання) доходів, одержаних від виробництва і продажу наркотичних засобів. Усі вирокі винесені шляхом затвердження угод про визнання винуватості. Особи, які були визнані винними в учиненні злочинів, передбачених ст. 209 КК, отримували від учасників злочинної організації, які координували продаж наркотичних засобів («операторів-продавців»), кошти в криптовалюті, які у подальшому обмінювали на долари США або євро. У подальшому отримані кошти в іноземній валюті залишались для керівника організації за його вказівкою в установленому місці, а інформація про «закладку» передавалась через месенджер «Сигнал». При цьому особисто ці члени злочинного угруповання один одного не знали. Винагорода за легалізацію (відмивання) доходів становила 4% від загальної суми. За інформацією, наданою у наведених п'яти вироках, загальна сума відмитих коштів становила близько 146 тис. грн.

Поряд із так званими білокомірцевими злочинами, в якості предикатних суди інколи розглядали загальнокримінальні правопорушення, після вчинення яких особа, яка таке правопорушення вчинила, розпорядилась здобутим злочинним шляхом майном. Як найбільш «яскравий» приклад діяння, що було кваліфіковане як легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, слід навести вирок Збаразького районного суду Тернопільської області від 28 грудня 2020 р. Цим вирок за ч. 1 ст. 209 КК кваліфіковано дії особи, яка таємно викрала із моторного відсіку теплового 20 літрів дизельного палива вартістю 21,24 гривні за один літр на загальну суму 424 грн. 80 коп. Після

¹ Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 20.05.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89334290>; Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 13.01.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86877301>; Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 20.02.2020 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87724968> (дата звернення 10.02.2023)

² Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 03.12.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86196959>; Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 05.12.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86642772> (дата звернення 10.02.2023)

ля цього зазначена особа розпорядилася майном, одержаним внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, уклавши усний договір купівлі-продажу 20 літрів дизельного палива іншій особі за 360 грн. Такими діями вона здійснила легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом¹.

Аналіз суспільно небезпечних діянь, які у проаналізованих вироків були кваліфіковані за ст. 209 КК, залишає багато питань щодо відповідності значної кількості судових рішень дійсному змісту легалізації (відмивання) майна, здобутого злочинним шляхом. Намагання України виконати міжнародні зобов'язання, механічно імплементувавши у кримінальне законодавство положення певних міжнародно-правових документів, за відсутності правової доктрини і в умовах гонитви правоохоронців за відповідними показниками призводить до абсурдних рішень. На жаль, неможна якось по-іншому назвати кваліфікацію за ст. 209 КК продажу викрадених 20 літрів пального за 360 грн «шляхом укладання усного договору купівлі-продажу».

Слід звернути увагу і на вибіркоче застосування ст. 209 КК, про що свідчить вивчення судової практики в частині предикатних злочинів. Так, наприклад, за даними судової статистики² у 2021 р. за ст. 209 КК було засуджено 21 особу, а за ст. 204 КК («Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів») – 199 осіб. Якщо збут незаконно виготовлених підакцизних товарів отримав кваліфікацію за ст. 209 КК (таке рішення мало місце в двох зі 100 проаналізованих вироків), то чому кожен такий збут не отримує такої самої кваліфікації? Ще складніше відповісти на запитання щодо кваліфікації за ст. 209 КК діяння, яке полягало у розпорядженні майном, отриманим внаслідок крадіжки (ст. 185 КК). Із проаналізованих вироків за ст. 209 КК у семи випадках як предикатний злочин вказувалося на вчинення крадіжки. Всі засуджені за висновком суду вчинили як предикатний злочин, так і злочин, передбачений ст. 209 КК, у формі розпорядження викраденим майном. Водночас, за даними судової статистики, у 2021 р. за ст. 185 КК було засуджено 30 696 осіб (як вже зазначалось, за ст. 209 КК – 21

особа). Виходить, що з-понад 30 тис. осіб розпорядження майном, здобутим внаслідок вчинення крадіжки, вчиняли лише одиниці? Або ці «одиничні засуджені обранці» чимось завинили державі настільки, що їх діяння додатково кваліфіковані ще і як тяжкий (ч. 1 ст. 209 КК) або особливо тяжкий (ч. 2 і ч. 3 ст. 209 КК) злочини? Очевидним є висновок про те, що таке викривлене вибіркоче застосування ст. 209 КК є неприпустимим.

Ще один аспект, який виявлено при аналізі судових вироків, – призначення покарання та інших кримінально-правових заходів.

Як показано на Мал. 1, в переважній більшості випадків особи, засуджені за ст. 209 КК, були звільнені від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК (59 осіб, або 75,6%). У восьми випадках (10,3%) із застосуванням ст. 69 КК призначене більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, – основне покарання у виді штрафу. І лише в одинадцяти випадках (14,1%) особам призначалось покарання у виді позбавлення волі, яке вони мали відбувати реально. При цьому у двох з одинадцяти випадків таке покарання призначене із застосуванням ст. 69 КК – за ч. 3 ст. 209 КК (санкція від 8 до 12 років позбавлення волі) особам, які в складі злочинної організації «відмивали» кошти, отримані від продажу наркотичних засобів, призначене покарання у виді 2 років позбавлення волі.

Санкції частин 1, 2 і 3 ст. 209 КК передбачають додаткові обов'язкові покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю і конфіскації майна. Аналіз вироків показав, що додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю було призначено 64 особам, або у 82%, а додаткове покарання у виді конфіскації майна – лише 17 особам, або у 21,8%. Підставою для непризначення обов'язкового додаткового покарання у виді конфіскації майна було рішення про звільнення від відбування основного покарання з випробуванням, при якому ст. 77 КК не передбачає можливості призначити додаткове покарання у виді конфіскації майна. Разом із тим звертає на себе увагу, що у п'яти вироків суди, затверджуючи угоду про визнання винуватості і звільняючи засуджених за ст. 209 КК від відбування покарання з випробуванням, все ж таки погоджувались із застосуванням передбаченого угодою додаткового покарання у виді конфіскації майна.

¹ Вирок Збараського районного суду Тернопільської області від 28 грудня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93912743> (дата звернення 10.02.2023)

² 'Судова статистика' (Судова влада України) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/> (дата звернення 10.02.2023)

Малюнок 1

*Основні покарання за злочини, передбачені ст. 209 КК
(на підставі аналізу 78 вироків)*

Щодо інших заходів кримінально-правового характеру, то аналіз показав, що спеціальна конфіскація (конфіскація майна, здобутого злочинним шляхом) застосовувалась в одинадцяти вироків, а заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб взагалі не застосовувались, незважаючи на наявні факти діяльності так званих конвертаційних центрів на користь юридичних осіб, які в такий спосіб ухилялись від оподаткування.

Таким чином, аналіз судової практики свідчить про те, що вона є суперечливою, в багатьох випадках має місце вибіркове застосування ст. 209 КК. Лише в одиничних випадках можна констатувати дійсні ознаки легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, щодо інших, то скоріше має місце імітація протидії цим злочинам. Випадки, коли передбачене санкціями ст. 209 КК основне і додаткові покарання застосовувались до винних осіб разом, і при цьому ці особи не звільнялись від відбування основного покарання з випробуванням, як свідчить аналіз, є винятком із загального правила і становлять менше 10%.

6. Відповідність кримінально-правових норм щодо легалізації (відмивання) доходів, одержан

них злочинним шляхом, Директиві (ЄС) 2018/1673.

Україна як кандидат в члени ЄС має імплементувати у своє кримінальне законодавство положення Директиви (ЄС) 2018/1673 Європейського Парламенту та Ради від 23 жовтня 2018 р. про боротьбу з відмиванням грошей за допомогою кримінального права ¹ (далі – Директива (ЄС) 2018/1673).

Співставлення положень цієї Директиви і кримінально-правових норм щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом показує, що ст. 209 КК (в редакції закону від 6 грудня 2019 р.) не повною мірою відповідає законодавству ЄС. Окремі положення КК мають обов'язково бути приведені у відповідність до вимог Директиви (ЄС) 2018/1673, а інші – доцільно уточнити або доповнити з урахуванням рекомендацій цього правового акта.

До положень, які потребують приведення у відповідність до вимог законодавства ЄС, слід віднести насамперед *визначення предмета* цього зло-

¹ Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1673/oj> (дата звернення 10.03.2023)

чину. Предметом злочину, передбаченого ст. 209 КК, є майно, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом. Поняття майна надане в ч. 1 ст. 190 Цивільного кодексу України, відповідно до якої майном вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки, при цьому у ч. 2 цієї статті вказано, що майнові права є неспоживною річчю. Стаття 179 визначає річ як предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

Визначення предмета злочину як майна охоплює лише частину здобутих злочинним шляхом предметів, легалізація (відмивання) яких має бути передбачена як злочин відповідно до Директиви (ЄС) 2018/1673. Так, позначаючи правопорушення за допомогою усталеного терміна «правопорушення з відмивання грошей» (англ. money laundering offences), ст. 3 Директиви в якості їх предмета називає власність (англ. property). У свою чергу, п. (2) ч. 1 ст. 2 Директиви визначає власність (property) як активи будь-якого виду, тілесні чи безтілесні, рухомі чи нерухомі, матеріальні чи нематеріальні, а також юридичні документи чи інструменти в будь-якій формі, включаючи електронну чи цифрову, що підтверджують право власності на такі активи чи інтерес у них.

Ураховуючи, що ст. 209 КК не містить поняття «майно», яке використовується при визначенні предмета цього злочину, а статті 179 і 190 Цивільного кодексу України визначають його як предмет матеріального світу, а також майнові права та обов'язки, то таке визначення не повною мірою охоплює активи, які Директива (ЄС) 2018/1673 вимагає в разі їх здобуття злочинним шляхом вважати предметом злочину. Поза таким визначенням лишаються нематеріальні активи, у тому числі немайнові права.

Зауважимо, що обмеження предмета ст. 209 КК лише майном є дещо дивним, оскільки Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 р. № 361-IX, яким було запроваджено чинну редакцію ст. 209 КК, у назві та тексті цього нормативно-правового акта оперує поняттям «дохід» (наприклад, ст. 5 визначає дії, які належать до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом). При цьому п. 23 ч. 1 ст. 1 роз-

глядуваного Закону визначає доходи, одержані злочинним шляхом, як будь-які активи, одержані прямо чи опосередковано внаслідок вчинення злочину, зокрема, валютні цінності, рухоме та нерухоме майно, майнові та немайнові права незалежно від їх вартості.

Таким чином, поняття «майно», що використовується при визначенні предмета злочину, передбаченого ст. 209 КК, штучно звужує такий предмет всупереч як вимогам чинного регуляторного законодавства, так і Директиві (ЄС) 2018/1673.

Для усунення такої невідповідності для позначення предмета злочину, передбаченого ст. 209 КК, замість терміна «майно» слід використовувати термін «доходи», визначення якого доцільно надати у Примітці до ст. 209 КК у відповідності до Директиви (ЄС) 2018/1673, а саме: *«Під доходами у цій статті слід розуміти будь-які матеріальні або нематеріальні активи, зокрема гроші, в тому числі електронні і цифрові, інше майно, віртуальні активи, а також майнові або немайнові права та інтереси, що підтверджені юридичними документами чи інструментами в будь-якій формі, включаючи електронну та цифрову»*.

Щодо віртуальних активів слід зауважити, що їх визначення в чинному законодавстві України відсутнє, а Закон України «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 р. № 2074-IX, який ще не набрав чинності, визначає їх як нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. FATF у поясненні щодо Рекомендації 15 «Нові технології» пропонує широке визначення віртуальних активів, під якими для цілей застосування цієї Рекомендації слід розуміти «майно», «доходи», «кошти», «кошти або інші активи» або іншу «відповідну цінність»¹. З урахуванням існуючої невизначеності питання щодо віднесення віртуальних активів до майна або до немайнових прав вважаю за доцільне передбачити їх як окремий вид доходів, які є предметом легалізації (відмивання).

При порівнянні тексту ст. 209 КК і вимог Директиви (ЄС) 2018/1673 слід звернути увагу і на визначення предикатного діяння, яке передувало легалізації (відмивання) майна і внаслідок якого було одержано дохід. Стаття 209 КК з об'єктивної

¹ 'FATF (2012-2022) International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation' Paris, France, p. 76 (FATF) <www.fatf-gafi.org/recommendations.html> (дата звернення 11.03.2023)

сторони описує ознаки цього діяння як таке, що є злочинним, а з суб'єктивної – особа, яка вчинила легалізацію (відмивання), знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом. Подібне визначення предикатного діяння в аспекті ознак складу злочину, передбаченого ст. 209 КК, на мою думку, не повною мірою відповідає Директиві (ЄС) 2018/1673. Йдеться, зокрема, про вимоги ч. 3 ст. 3, відповідно до якої держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб: (а) попередня або одночасна судимість за злочинну діяльність, внаслідок якої було отримано майно, не була передумовою для судимості за відмивання грошей; (б) відмивання грошей можливе, якщо встановлено, що майно було отримано в результаті злочинної діяльності, без необхідності встановлення всіх фактичних елементів або всіх обставин, що стосуються цієї злочинної діяльності, включаючи особу винного; (в) діяння щодо відмивання грошей поширюються на майно, отримане в результаті поведінки, яка мала місце на території іншої держави-члена або третьої країни, де ця поведінка становила б злочинну діяльність, якби вона мала місце в країні.

У Проекті Кримінального кодексу України, розробленому Робочою групою з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України¹ поняття предикатного діяння, щодо легалізації (відмивання) активів (доходів), одержаних злочинним шляхом, запропоноване в п. 4 ч. 1 ст. 6.3.1. Вважаю це визначення таким, що відповідає як вимогам законодавства ЄС, так й узгоджується з чинним українським законодавством, а тому може бути запропонованим і щодо чинної редакції ст. 209 КК. Отже, у Примітці до ст. 209 КК доцільно надати таке визначення предикатного діяння: *«Під предикатним діянням щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, слід розуміти вчинене на території України або території іншої держави посягання, що має ознаки злочину, передбаченого цим Кодексом, внаслідок якого було отримано доходи, незалежно від того, чи була особа засуджена за нього та чи встановлені всі фактич-*

ні ознаки цього посягання, включаючи особу, яка його вчинила».

Окрім об'єктивних ознак предикатного діяння, викликає сумнів і визначення в ст. 209 КК суб'єктивних ознак, тобто усвідомлення особою, яка вчиняє легалізацію майна, факту його походження саме від вчинення злочину. Частина 1 ст. 209 КК установлює, що діяння з легалізації (відмивання) майна мають бути вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом. Знання (усвідомлення) особою джерела походження майна характеризує умисну форму вини, а вказівка на те, що така особа повинна була знати, як саме майно було одержане, є ознакою необережності. Поєднання в одному складі злочину умислу і необережності неможна підтримати, оскільки ці форми вини характеризують різний ступінь тяжкості вчиненого діяння, а тому за їх вчинення мають бути встановлені різні санкції.

Відповідальність за необережне відмивання грошей відповідно до ч. 2 ст. 3 Директиви (ЄС) 2018/1673 є не вимогою, а рекомендацію ЄС. Так, відповідно до цих положень держави-члени можуть вжити необхідних заходів для забезпечення того, щоб дії відмивання грошей каралися як кримінальний злочин, якщо правопорушник підозрював або повинен був знати, що власність була отримана від злочинної діяльності.

Сам факт передбачення в КК відповідальності за необережну легалізацію (відмивання) майна вбачається цілком обґрунтованим, особливо в умовах необхідності активізації протидії цьому діянню. Разом із тим *вчинення цього злочину з необережності має бути передбаченим в окремій статті або частині статті КК. При цьому санкція за необережне діяння повинна бути меншою порівняно із санкцією за його вчинення умисно.* Таке рішення, зокрема, передбачено у ч. (5) параграфу 261 Кримінального уложення Федеративної Республіки Німеччина (Strafgesetzbuch (StGB))².

Директива (ЄС) 2018/1673 містить обов'язкові вимоги щодо встановлення обставин, які обтяжують покарання за відмивання грошей. Відповідно до п. (б) ч. 1 ст. 6 до таких обставин слід віднести те, що правопорушник є зобов'язаним суб'єктом у розумінні ст. 2 Директиви (ЄС) 2015/849 і вчинив

¹ 'Проект нового Кримінального кодексу України' (Робоча група з питань розвитку кримінального права) <<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/projekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf>> (дата звернення 11.03.2023)

² Strafgesetzbuch URL:<https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (дата звернення: 10.03.2023)

правопорушення під час здійснення своєї професійної діяльності. Зазначена кваліфікуюча ознака відсутня в ст. 209 КК, а тому на виконання цієї вимоги та з урахуванням регуляторного законодавства України ч. 2 ст. 209 КК слід доповнити ознакою «вчинені службовою особою з використанням влади, службових повноважень або пов'язаних із ними можливостей, або іншою особою, яка виконує професійні обов'язки при здійсненні первинного або державного фінансового моніторингу».

Директиви ЄС, які стосуються кримінально-правового регулювання, традиційно приділяють суттєву увагу відповідальності юридичних осіб. Не є виключенням і Директива (ЄС) 2018/1673, яка в ст. 7 докладно регламентує підстави відповідальності юридичних осіб за відмивання грошей. Порівнюючи вимоги цієї статті з положеннями КК щодо відповідальності юридичних осіб, слід зазначити, що відповідно до ч. 2 цієї статті держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб юридичні особи могли бути притягнуті до відповідальності, якщо відсутність нагляду або контролю з боку уповноваженої особи уможливила вчинення відмивання грошей на користь цієї юридичної особи особою, підпорядкованою їй.

КК у п. 2 ч. 1 ст. 96³ передбачає застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб на підставі незабезпечення виконання обов'язків, покладених на уповноважену особу юридичної особи. Разом із тим це положення обмежується лише обов'язками щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368³, частинах першій і другій статті 368⁴, статтях 369 і 369² КК. Очевидно, що невиконання уповноваженою особою обов'язків, які зробили можливим на користь юридичної особи легалізацію (відмивання) майна, здобутого злочинним шляхом, не завжди є наслідком порушення антикорупційного законодавства, а тому вказані обмеження щодо ст. 209 КК мають бути виключені.

Ще один момент, на якому слід зосередити увагу, пов'язаний з обсягом відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів особою, яка вчинила предикатний злочин. Директива (ЄС) 2018/1673 вимагає криміналізувати дії таких осіб, окрім тих, які полягають у придбанні, володінні

або використанні майна. Статтею 209 КК діяння щодо набуття, володіння використання та розпорядження майном, здобутим злочинним шляхом, передбачені як злочинні незалежно від того, чи вчиняла особа предикатний злочин або ні.

Водночас таке законодавче рішення створює суттєві проблеми, пов'язані із порушенням принципу *non bis in idem* (неможна притягувати до юридичної відповідальності двічі за одне й те саме діяння) та існуванням за відсутності належної правової доктрини випадків вибіркового правосуддя, приклади якого наводились вище при аналізі судової практики. Так, зокрема, будь-яке вчинення злочинів проти власності, пов'язаних із заволодінням майном, завжди є набуттям останнього. Корислива мета, що виступає ознакою складів цих злочинів, полягає у бажанні особи володіти, використати або розпорядитися майном, яким вона заволоділа (набула) внаслідок вчинення певного злочину проти власності. З цього випливає, що набуття, розпорядження, володіння або використання майна, здобутого особою, яка вчинила предикатне діяння, є ознакою складу цього предикатного діяння і не має кваліфікуватися за ст. 209 КК. Таким чином, *криміналізація в ст. 209 КК діянь осіб, які вчинили предикатні злочини, є обґрунтованою лише за умови, що вони приховували або маскували справжнє походження доходів, їх місцезнаходження або володіння ними.*

Висновки. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, являє собою негативне соціальне явище, що сприяє росту злочинності і завдає шкоди економічним відносинам через негативний вплив «брудних» фінансових потоків. На глобальному і регіональному (європейському) міжнародному рівнях розроблено систему засобів протидії цьому явищу, невід'ємною складовою якої є засоби кримінально-правового характеру.

ЄС займає активну позицію щодо протидії відмиванню грошей, постійно оновлюючи і вдосконалюючи законодавство у цій сфері. Кримінально-правові засоби протидії відмиванню грошей передбачені в окремому документі – Директиві (ЄС) 2018/1673. Україна, яка прагне стати членом ЄС, має привести своє законодавство, у тому числі й у цій частині, у відповідність до *acquis communautaire*. У Висновку Європейської комісії від 17 червня 2022 р., яким запропоновано надати Україні статус кандидата в члени ЄС, серед інших

умов, звернута увага на необхідність вдосконалення законодавства і судової практики щодо протидії відмиванню грошей.

Аналіз судової статистики і судової практики застосування ст. 209 КК свідчить про те, що вона є недостатньо ефективною, суперечливою, характеризується переважно ліберальним ставленням до осіб, які вчинили легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а в окремих випадках має місце вибіркове застосування ст. 209 КК. Про це свідчить, зокрема, що: 1) тривалість судового розгляду (залишок кримінальних проваджень за ст. 209 КК у судах першої інстанції в середньому більш ніж вдвічі перевищує кількість надходжень); 2) застосування кримінального покарання в межах санкції ст. 209 КК без звільнення від його відбування з випробуванням має місце менш ніж в 10 % від проаналізованих вироків; 3) конфіскація майна, яка в санкціях ст. 209 КК є обов'язковим додатковим покаранням, застосована лише у 21,8% проаналізованих вироків; 4) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб не застосовуються навіть за наявності підстав; 5) ст. 209 КК вибірково застосовується лише щодо окремих осіб, які вчинили певні види предикатних злочинів (крадіжку, незаконний збут піддакцизних товарів тощо). Така ситуація має бути змінена, у тому числі шляхом вироблення

спільно науковцями і суддями у межах правової доктрини чітких правил застосування ст. 209 КК, що має за мету унеможливити наявні недоліки.

Проведений аналіз відповідності КК вимогам Директиви (ЄС) 2018/1673, а також недоліки правозастосування, показали необхідність вдосконалення відповідних законодавчих положень, шляхом: а) визначення у ст. 209 КК предмета злочину відповідно до Директиви (ЄС) 2018/1673; б) уточнення поняття предикатного злочину; в) встановлення привілейованого складу злочину за умови вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з необережності; г) доповнення ч. 2 ст. 209 КК кваліфікуючою ознакою «вчинення службовою особою з використанням влади, службових повноважень або пов'язаних з ними можливостей, або іншою особою, яка виконує професійні обов'язки при здійсненні первинного або державного фінансового моніторингу; г) обмеження кримінальної відповідальності за предикатний злочин, під яким розуміються дії, пов'язані з приховуванням або маскуванню справжнього походження доходів, їх місцезнаходження або володіння ними. Крім того, із ч. п. 2 ч. 1 ст. 96³ КК доцільно виключити обмеження діяння уповноваженої особи, що призвело до вчинення злочину, передбаченого ст. 209 КК, лише невжиттям заходів із запобігання корупції.

REFERENCE

List of legal documents

Legislation

1. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Brussels, 17.6.2022 COM(2022) 407 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_uk (in English)
2. Council Directive 91/308/EEC of 10 June 1991 on prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:31991L0308> (in English)
3. Directive 2001/97/EC of the European Parliament and of the Council of 4 December 2001 amending Council Directive 91/308/EEC on prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering – Commission Declaration. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32001L0097> (in English)
4. Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council of 26 October 2005 on the prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering and terrorist financing (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32005L0060> (in English)
5. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32015L0849> (in English)
6. Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1673/oj> (in English)

7. Strafgesetzbuch URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (in English)
8. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro borotbu proty nezakonnoho obihu narkotychnykh zasobiv i psykhotropnykh rechovyn. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text (in Ukrainian)
9. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (in Ukrainian)
10. Konventsiiia pro vidmyvannia, poshuk, aresht ta konfiskatsiiu dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text. (in Ukrainian)
11. Kryminalna konventsiiia pro borotbu z koruptsiieiu. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (in Ukrainian)
12. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (in Ukrainian)

Cases

13. Vyrok Holosiivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 20.05.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89334290> (in Ukrainian)
14. Vyrok Holosiivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 13.01.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86877301> (in Ukrainian)
15. Vyrok Holosiivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 20.02.2020 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87724968> (in Ukrainian)
16. Vyrok Darnytskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 03.12.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86196959> (in Ukrainian)
17. Vyrok Darnytskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 05.12.2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86642772> (in Ukrainian)
18. Vyrok Zbarazkoho raionnoho sudu Ternopilskoi oblasti vid 28 hrudnia 2020 r. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93912743> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Andrushko P. P. *Lehalizatsiia (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom: kryminalno-pravova kharakterystyka* [Legalization (laundering) of proceeds obtained through crime: criminal law characteristics] (Iurykonsult, 2005) 292 (in Ukrainian)
2. Benytskyi A. S. *Ugolovnaya otvetstvennost za legalizatsiyu (otmyvanie) denezhnykh sredstv i inogo imushchestva, priobretennykh prestupnym putem: problemy kvalifikatsii i sovershenstvovaniya zakonodatelstva: monografiya* [Criminal liability for the legalization (laundering) of money and other property acquired by criminal means: problems of qualification and improvement of legislation: monograph] (RYO LYVD, 2001) 352 (in Russian)
3. Dudorov O. O. *Zlochyny u sferi hospodarskoi diialnosti: kryminalno-pravova kharakterystyka: monografiya* [Crimes in the sphere of economic activity: criminal and legal characteristics: monograph] (Iurydychna praktyka, 2003) 924 (in Ukrainian)
4. Dudorov O. O. Tertychenko T. M. *Protydiia vidmyvanniu «brudnogo maina»: yevropeiski standarty ta Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Anti-laundering of «dirty property»: European standards and the Criminal Code of Ukraine] (Vaite, 2015) 392 (in Ukrainian)
5. Kamenskyi D. V. *Vidpovidalnist za ekonomichni zlochyny u Spoluchenykh shtatakh Ameryky ta Ukraini: porivnialno-pravove doslidzhennia* [liability for economic crimes in the United States of America and Ukraine: a comparative legal study] (VD «Dakor», 2020) 1128 (in Ukrainian)

Journal articles

6. Tiwari, M., Gepp, A., Kumar, K. 'A review of money laundering literature: the state of research in key areas' (2020) 32 (2) Pacific Accounting Review 271–303 <<https://doi.org/10.1108/PAR-06-2019-0065>> (in English)

Dissertation

7. Charychanskyi O. O. 'Pidstavy kryminalnoi vidpovidalnosti za lehalizatsiiu (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, za Kryminalnym kodeksom Ukrainy' [Grounds for criminal liability for legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, according to the Criminal Code of Ukraine] (dys kand yuryd nauk Kharkiv, 2004) 205 (in Ukrainian)
8. Mezentseva I. Ye. 'Kryminalno-pravovi i kryminolohichni aspekty lehalizatsii hroshovykh koshtiv ta inshoho maina, zdobutykh zlochynnym shliakhom' [Criminal law and criminological aspects of legalization of money and other property obtained by crime] (dys kand yuryd nauk Kharkiv, 2002) 215 (in Ukrainian)

Thesis abstract

9. Bondarieva M. V. 'Kryminalno-pravovi aspekty vidpovidalnosti za lehalizatsiiu hroshovykh koshtiv ta inshoho maina, zdobutoho nezakonnym shliakhom' [Criminal law aspects of responsibility for the legalization of money and other property obtained illegally] (avtoref dys kand yuryd nauk Kyiv, 2000) 17 (in Ukrainian)

Websites

10. 'Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism' (Council of Europe) <<https://www.coe.int/en/web/moneyval/home>> (in English)
11. 'The FATF' (FATF) <<https://www.fatf-gafi.org/en/the-fatf.html>> (in English)
12. 'FATF (2012-2022), International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation' Paris, France, p. 76 (FATF) <www.fatf-gafi.org/recommendations.html> (in English)
13. 'Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen' [Unified state register of court decisions] <<https://reyestr.court.gov.ua/>> (in Ukrainian)
14. 'Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia' [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation] (Ofis Heneralnoho prokurora) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareiestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yikh-dosudovogo-rozsliduvannia-2>> (in Ukrainian)
15. 'Proiekt novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' [The draft of the new Criminal Code of Ukraine] (Robocha hrupa z pytan rozvytku kryminalnoho prava) <<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proiekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-standom-na-30-01-2023.pdf>> (in Ukrainian)
16. 'Sudova statystyka' [Judicial statistics] (Sudova vlada Ukrainy) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/> (in Ukrainian)

Гуторова Н. О.

Протидія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом: відповідність кримінального законодавства України та практики його застосування *acquis communautaire*

У статті на підставі аналізу міжнародно-правових документів, законодавства ЄС, законодавства, судової практики і статистики України проведено аналіз кримінально-правових засобів протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Доведено недостатню ефективність застосування судами ст. 209 Кримінального кодексу України «Легалізація (відмивання) майна, здобутого злочинним шляхом». Така неефективність полягає у тривалості судового розгляду, суперечливості ухвалених рішень, вкрай поблажливому ставленні до більшості осіб, які вчинили цей злочин, незастосуванні заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, існуванні випадків вибіркового застосуванні цієї кримінально-правової норми. Порівняльно-правове дослідження в цій частині *acquis communautaire* і законодавства України показало необхідність: вдосконалення положень Кримінального кодексу України щодо визначення заміни поняття легалізація (відмивання) майна легалізацію (відмивання) доходів з їх визначенням відповідно до законодавства ЄС; уточнення поняття предикатного злочину; встановлення більш м'якого покарання за вчинення легалізації (відмивання) доходів, з необережності; посилення покарання службових осіб та інших осіб, які здійснюють діяльність з первинного або державного фінансового моніторингу; обмеження кола діянь, вчинення яких є кримінально караним щодо осіб, що вчинили предикатний злочин; уточнення положень щодо заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Ключові слова: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, відмивання грошей, *acquis communautaire*, предикатний злочин, кримінальне право, кримінальне покарання, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Gutorova N. O.

Combating Money Laundering: Compliance of Ukrainian Criminal Law and Practice of its Application *Acquis Communautaire*

In the article, based on an analysis of international legal documents, EU legislation, Ukrainian legislation, judicial practice, and statistics, research of criminal law means of combating legalization (laundering) of proceeds of crime was carried out. It was proved the low efficiency of applying Article 209 of the Criminal Code of Ukraine, «Legalization (laundering) of property obtained by criminal means,» by the courts. This ineffectiveness consists of the duration of court proceedings, inconsistency of decisions, extremely loyal attitude to the majority of persons who have committed this crime,

non-application of criminal law measures against legal entities, and selective application of this criminal law norm in some cases. The comparative legal research in this part of Acquis communautaire and legislation of Ukraine has demonstrated the necessity of improvement of provisions of the Criminal Code of Ukraine in the amount of replacement of the notion of property legalization (laundering) with legalization (washing up) of incomes with their definition according to EU legislation; specification of the idea of predicate crime; setting milder punishment for committing legalization (laundering) of proceeds by carelessness; strengthening punishment of officials and other persons engaged in the primary.

Keywords: legalization (laundering) of proceeds of crime, money laundering, *acquis communautaire*, predicate offense, criminal law, criminal punishment, measures of criminal law against legal persons.

Стаття надійшла до редакції: 9.03.2023 р.

Прийнята до друку: 20.04.2023 р.

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-9166-3472

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО РОЗРОБКИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО НАПРЯМУ ЗАПОБІГАННЯ АВТОТРАНСПОРТНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА, ЗНАЧЕННЯ*

Постановка проблеми. Комплексний підхід до організації та управління процесом запобігання окремим правопорушенням, зокрема й у сфері безпеки дорожнього руху, не викликає сумнівів. Термін «комплекс» (від лат. *complexus* – зв’язок, сполучення, поєднання) перекладається сучасною мовою як сукупність предметів і явищ, що складають єдине ціле. У наукових та інших публікаціях, офіційних документах дуже часто вживається цей термін, коли йдеться про стратегії, програми, плани запобігання злочинності. Вважається, що їх комплексність є однією з умов успішної боротьби з різними проявами людської деструктивної поведінки. Правда, іноді критично відмічається, що комплексні програми з точки зору їх розробки і побудови розуміються дуже спрощено, а саме як перелік завдань і приписів, що не володіють цілеспрямованістю, єдністю замислу, домінуючим об’єктом запобіжного впливу. Все це пояснюється наслідком недостатньо чіткого розуміння принципу комплексності як методологічного й організаційно-управлінського інструменту побудови запобіжних стратегій, програм, планів специфічного призначення у сфері безпеки дорожнього руху, спрямованих на скорочення порушень Правил дорожнього руху (далі – ПДР) і смертності та травматизму від дорожньо-транспортних пригод (далі –

ДТП). Простий «контейнерний» набір запобіжних (на думку розробників) заходів і засобів ще не є комплексом. Комплексність, якщо вона лежить в основі стратегічного програмування і планування, передбачає обов’язковість домінуючого об’єкта/об’єктів запобіжного впливу, специфічний – відповідний саме йому – й достатній набір завдань і заходів для ефективного запобіжного впливу, помірність їх кількісно-якісних показників, адекватність суб’єктів цілі запобігання авто-транспортним правопорушенням (суб’єктність), їх командну відповідальність щодо досягнення поставленої цілі та ін. Відсутність одноставного розуміння комплексного підходу, самої комплексності, змістовної кількісно-якісної характеристики явища і невикористання цих знань як методологічного принципу для розробки нормативно-правових актів та програмних документів країни робить актуальним для теорії і практики дослідження низки важливих питань проблеми комплексності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки у світовій практиці запобігання окремим проявам злочинності підвищився науково-практичний інтерес до проблеми комплексного підходу під час розробки і впровадження відповідного комплексу заходів і засобів. Теоретики і практики стали працювати над адекватним розумінням сутності цього методологічного принципу, його змістовного навантаження при створенні комплексних стратегій і державних програм, зокрема й у

* *Примітка.* Наукова стаття підготовлена на виконання теми фундаментального дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні».

сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні. У роботах А. П. Закалюка, Л. М. Давиденка, М. Г. Колодяжного та інших науковців поняття комплексності розглядається лише як одна з умов успішного програмування і планування завдань та приписів, або як синонім поняття системного підходу, що, на нашу думку, не є правильним. Однак у роботах перелічених авторів немає змістовної характеристики комплексного підходу, а тим більше не йдеться про вимоги до наповнення комплексності конкретним змістом. Висловлене стосується й структури чинної Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року (далі – Державна програма).

Мета статті полягає у дослідженні змістовної кількісно-якісної характеристики комплексності і наданні певних рекомендацій практикам щодо її використання під час складання ними програм запобігання, зокрема автотранспортним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. Необхідність дотримання методологічного принципу комплексного підходу до дослідження і розв'язання теоретико-прикладних соціальних проблем у загальному вигляді його розуміння не викликає заперечень. Однак поняття комплексності (особливо її змістовне наповнення при розробці конкретного практичного завдання, скажімо, підвищення безпеки у сфері дорожнього руху) потребує певних уточнень і подальшого розвитку.

У 70–90-х роках ХХ ст. актуальною для вітчизняної науки, зокрема кримінології, була проблема прикладного застосування кримінологічних надбань при розробці і практичному впровадженні – різних за територіальним масштабом і призначенням – програм і планів загальносоціального і спеціально-кримінологічного запобігання злочинності та окремим її проявам. Обов'язковою ознакою зазначених документів була комплексність запобіжних напрямів і заходів. У наукових публікаціях висловлювалися судження, що при комплектуванні програм і планів запобігання злочинності поєднуються запобіжні ресурси багатьох його суб'єктів із метою максимально ефективного міждисциплінарного впливу на криміногенні об'єкти – її причини та умови¹. Комплексне планування являло

собою систему обов'язкових для всіх відповідних суб'єктів приписів економічного, культурного, ідеологічного, організаційного, правового та іншого характеру, спрямованих безпосередньо чи опосередковано на запобігання і викорінення злочинів, правопорушень і негативних явищ. Ці плани розглядалися як складова частина державного планування економічного та соціального розвитку², що утруднювало у разі їх впровадження концентрацію запобіжних зусиль на запобіганні конкретним злочинним проявам і криміногенним явищам. Комплексний підхід до боротьби зі злочинністю зумовлений ще й тим, що ця боротьба має міждисциплінарний характер, а тому цей підхід передбачає так само врахування рекомендацій, розроблених кримінологією, психологією, педагогікою, криміналістикою, технічними науками та іншими галузями знань (при цьому наводилася модель (проект) комплексної програми боротьби зі злочинністю)³.

Комплексний підхід, як підхід багатоцільовий, потребує: а) визначення «древа цілей» і серед них – головної мети; б) обґрунтування можливості досягнення останньої за конкретний проміжок часу; в) окреслення кола набору тих адекватних до цілі заходів і засобів, що реально здатні з найбільшою оптимальністю забезпечити реалізацію задуму (з урахуванням того, що ці заходи і засоби та інші ресурси є в наявності у суб'єктів запобіжної діяльності); г) установлення належних субординаційних і координаційних взаємозв'язків, відповідальності і самооцінки⁴. Досліджуючи теоретичні засади кримінологічного планування щодо запобігання злочинності та її злочинним проявам, А. П. Закалюк серед вимог називав й комплексність. При цьому він пояснював, що цим поняттям у контексті управлінських рішень охоплюється не лише вирішення основних питань проблемної ситуації, а й інші заходи, що сприяють та ресурсно забезпечують її розв'язування⁵.

² Комплексное планирование профилактики правонарушений (Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер по предупреждению преступности, 1979) 8

³ Бородин С. В. *Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы*. (Наука, 1990) 27

⁴ Комплексное изучение системы воздействия на преступность (методологические и теоретические основы) (Изд-во Ленинград. ун-та, 1978) 21, 24, 25.

⁵ Закалюк А. П. *Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки* (Видавничий Дім «Ін Юре», 2007) 412, 415

¹ Клочков В. В., Шляпочников А. С., Кудрявцев В. Н. и др. *Теоретические основы предупреждения преступности* (Юрид. лит., 1977) 191–197

У цілому правильне розуміння науковцями поняття й ознак комплексності відповідало вимогам часу. Разом із тим широке і навіть філософське його розуміння лише як міждисциплінарного принципу мало своїм наслідком створення (починаючи з Державної програми боротьби зі злочинністю від 25 червня 1993 р.) надто перевантажених за цілями, завданнями, об'єктами запобіжного впливу, суб'єктами, заходами та кінцевими результатами документів. Останні виявлялися майже тотожними за своїм змістом і комплексами запропонованих у них приписів. Такі програми, плани, стратегії запобігання злочинності неможливо було забезпечити ресурсами у достатньому обсязі. Це, по-перше. По-друге, відсутнім, по суті, був центральний керівний орган, що відповідав би за виконання цих завдань і заходів. По-третє, сформульовані завдання часто мали неконкретний, іноді другорядний характер, що не узгоджувалося з «духом» комплексу. По-четверте, виконавцям бракувало професіоналізму, не говорячи вже про ресурсне забезпечення. Можливо, з цих та деяких інших причин подібні комплексні програми, які обстоюють дехто з учених та розробників сучасних стратегій запобігання окремим видам злочинів, не спрацьовують. За останні роки жодна зі схвалених Кабінетом Міністрів України стратегій скорочення рівня смертності і травматизму внаслідок ДТП не була виконана (хоча б частково). До речі, й питання відповідальності за це ніхто не підіймав.

Виходить, що комплексні стратегії, програми, плани – це фікція, формальність, чергове окозамилювання. Складається враження, що справа комплексного планування і програмування зайшла у глухий кут. Але не слід поспішати з таким категоричним висновком, особливо коли йдеться про комплексне планування заходів і засобів запобігання певним видам злочинних проявів. Вихід із цієї ситуації може бути у використанні у сфері безпеки дорожнього руху культурологічного превентивного напрямку, в якому комплексність забезпечується специфічним набором заходів, приписів, засобів, знарядь, що підкорюються виключно домінуючій для цього напрямку запобіжній ідеї.

Культурологічний напрям запобігання автотранспортним правопорушенням (деліктам, кримінальних правопорушенням) є насадування насамперед нормативно-правового тиску, примусу (іноді ми вживаємо у цьому розумінні термін «репресія») на людський фактор за допомогою специ-

фічного набору заходів, засобів, технічного обладнання. Як ми неодноразово роз'ясняли у статтях і тезах, присвячених цій фундаментальній темі, цей напрям є узагальненням комплексного планування за відповідною програмою запобіжних заходів, «ударною» силою запровадження на першому етапі відповідних заходів, які хоча й повільно, але все ж таки реалізуються. Примусовість, або репресивність, не означає, як декому здається, «панування репресії», тобто посилення застрашливих, жахливих санкцій, що передбачені законодавством деяких країн світу (невизначені розміри штрафу, довічне позбавлення волі і навіть страта). «Технічна культуризація» учасників дорожнього руху досягається, за свідченням світової практики, за рахунок: 1) реалізації постійного психологічного тиску остраху/страху на людську свідомість і волю за неминучі суттєві втрати матеріального і нематеріального характеру при порушенні ПДР, 2) застосування обмежуючих процедур щодо відновлення прав і свобод у постделіктний чи посткримінальний період. Культурологія дорожнього руху не є продуктом наукової фантазії, міфології, примхи, а, навпаки, є необхідним наслідком пошуку національних шляхів розв'язання проблеми скорочення рівнів смертності і травматизму на дорогах України. Саме такий шлях, ще раз повторимося, обрав законодавець багатьох країн Європи починаючи з 60–70-х років ХХ ст., коли гостро постала проблема ДТП. Так, зокрема, Кримінальним кодексом ФРН була криміналізована значна частина автотранспортних правопорушень, які за нашим законодавством віднесені або до адміністративних деліктів, або взагалі не є такими. У свою чергу, законодавство Великої Британії за останні 70 років пройшло власний шлях еволюції переважно в бік посилення юридичної відповідальності за порушення ПДР¹.

Перший етап (60–70-ті роки ХХ ст.) скорочення тяжких наслідків аварійності на дорогах засобами нормативно-правового репресивного характеру європейські і деякі азійські країни вже пройшли (до речі, цього факту не враховують критики культурологічного напрямку) або ще проходять

¹ Колодяжний М. Г. *Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія* (Право, 2023) 76 <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/11/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8F%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F-Vizion-zero_.pdf> (дата звернення 15.04.2023)

(наприклад, Польща) з різними, але позитивними результатами. Наступне десятиліття (2021–2030 рр.) з огляду на позитивні зміни у сфері безпеки дорожнього руху внаслідок рішучого впровадження культурологічного запобіжного напрямку повинно стати для Європи переломним моментом – очікується зниження смертності і травматизму на 50%.

Культурологічний напрям запобігання автотранспортним правопорушенням потребує, на наш погляд, специфічного комплексного підходу, який передбачає, зокрема, таке.

1. Визначення домінуючого об'єкта запобіжного впливу, яким на сьогодні (при важливості й інших) є водій транспортного засобу – «людський фактор». Раніше нами неодноразово зазначалося, що серед 28 різновидів ДТП, котрі щорічно обліковуються Департаментом патрульної поліції Національної поліції України, цей об'єкт традиційно пов'язується з такими порушенням ПДР, як: порушення правил маневрування (початок дорожнього руху, перестроювання транспортного засобу, повороти ліворуч – праворуч, розворот та деякі інші дії (п. 1.10 ПДР), перевищення безпечної і встановленої швидкості руху, недотримання вимог проїзду перехрест'я і дистанції руху, керування транспортним засобом у стані сп'яніння, порушення правил проїзду пішохідних переходів. Ми ще раз звертаємо увагу на ці порушення ПДР для того, щоб підкреслити: всі вони, безсумнівно, є свідомим, вольовим, емоційним, часто зухвалим ігноруванням обережності, бравадою, лихацтвом, агресивним водінням, сп'янінням і просто звичкою некритичного ставлення до своєї поведінки. Результати узагальнення у 2022 р. 810 кримінальних правопорушень, передбачених частинами 1–3 ст. 286 КК України і розглянутих судами України протягом 2018–2020 рр., підтверджують цей висновок. Наведемо лише деякі з отриманих нами даних. Так, понад ¼ водіїв порушили правила початку дорожнього руху та зміни його напрямку (п. 10.1 ПДР); перевищили безпечну швидкість руху, що потягло наслідки, передбачені ч. 1 ст. 286 КК України – 15,9%, наслідки за ч. 2 ст. 286 КК України – 30,2%, наслідки за ч. 3 ст. 286 КК України – 58,3% (п. 12.1 ПДР). Смертність і травматизм як наслідки порушення правил переїзду пішохідних переходів, що передбачені частинами 1–3 ст. 286 КК України, отримали кваліфікацію за відповідними частинами у 14,3%, 17,4%

та 33,3% випадків (п. 18.1 ПДР). Такі чи приблизно такі показники наведено й іншими дослідниками. Зі слів засуджених, мотивами порушень ПДР стали: бравада, схильність до ризику, ігнорування обережності, рух навмання, захоплення швидкістю і потужністю транспортного засобу та ін. Образно кажучи, криміногенний делікт (наприклад, перевищення швидкості) з «мовчазної згоди» транспортного засобу, який не обладнаний приборами попередження водіїв про небезпечний рух або автоматичного його регулювання, перетворюється у кримінальне правопорушення. Впевнений, що таке обладнання вже скоро стане обов'язковим для будь-якого транспортного засобу.

Отже, за виключенням деяких особливостей людської натури, поведінка водія достатньо осмислена, вольова, але водночас й слабко контрольована, часто розрахована на відсутність зовнішнього контролю. Настання наслідків ДТП уявляється (якщо взагалі така думка виникає) абстрактно.

Виходячи зі сказаного, домінуючим об'єктом запобіжного впливу мають стати свідомість, воля і емоції водія. Інші детермінуючі ДТП фактори, наприклад, дорожня інфраструктура, є так само важливими факторами, які ігнорувати не можна. Однак на першому етапі підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні запобіжний вплив слід зосередити на людському факторі. Швидко вплинути на психіку водія з метою підняти, так би мовити, його культуру водіння можна тільки заходами і засобами культурологічного вектора системи запобігання автотранспортним правопорушенням. На першому етапі примусова технічна культуризація учасників дорожнього руху, як це підтверджується європейськими країнами, можлива лише під постійним тиском загрози неминучості настання суворих стягнень/санкцій у частині обмеження чи втрати прав і свобод. Головне, щоб така практика в Україні стала правилом, а не винятком. Для порушників правил дорожнього руху «виваженої й збалансованої відповідальності», як дехто пропонує, взагалі не може бути.

Вважаємо, що без визначення домінуючого об'єкта запобіжного впливу конгломератний набір начебто запобіжних заходів і засобів не відповідає принципу комплексного підходу.

2. Формування реальної для країни цілі, враховуючи наявні можливості і достатні ресурсні спроможності держави та її інституцій. Можливість передбачає наявність умов, сприятливих для здійс-

снення комплексу заходів, та обстановки, яка дає шанс їх виконати. Спроможність указує на ресурсний потенціал та вміння професійного використання і критичної оцінки досягнень чи невдач з певними, можливо, організаційно-управлінськими висновками. На жаль, на сьогодні в Україні і можливості, і спроможності обмежені, але вони зовсім не виключають ідею впровадження саме культурологічного напрямку запобігання автотранспортним правопорушенням. Етична складова культурології безпеки дорожнього руху в умовах воєнних дій повинна спрацювати. Відповідно до Стратегії підвищення рівня дорожнього руху в Україні на період до 2024 р. і Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року цілями цих директив є: зниження смертності внаслідок ДТП на 30% та зменшення соціально-економічних витрат через дорожньо-транспортний травматизм, запровадження ефективної системи управління безпекою дорожнього руху для забезпечення захисту життя та здоров'я населення, а також створення безпечних і комфортних умов руху транспортних засобів, пішоходів та інших учасників дорожнього руху на вулично-дорожній мережі.

Серед зазначених цілей найбільш конкретною і, напевно, головною є ціль зниження на 30% рівня смертності від ДТП протягом трьох років. Через її досягнення вирішуються й інші завдання. Вибір шляхів і способів розв'язання цих проблем залежить виключно від суб'єктивної позиції розробників Державної програми. Вони відкидають, за їх термінологією, традиційну систему безпеки дорожнього руху, оскільки в ній «відсутній системний підхід щодо розв'язання нагальних проблем організації безпеки дорожнього руху». Така ситуація, уявляється, не дасть позитивного результату – зменшення кількості ДТП. Що означає «традиційна система», «системний підхід», чому цей підхід не дає «позитивного результату», невідомо і незрозуміло. Однак тут же пропонується «ноу-хау» – оптимальний спосіб, яким передбачається удосконалення державного управління у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та ведення обліку й аналізу даних про ДТП; підвищення рівня безпеки на дорогах та дорожньої інфраструктури; покращення безпечної поведінки учасників дорожнього руху; удосконалення здійснення заходів реагування та управління наслідками ДТП, надання допомоги; забезпечення дотримання ПДР. І все

це, за текстом Державної програми, сприятиме зниженню щонайменше на третину смертності від ДТП протягом трьох років.¹ Правда, у рубриці «Основні принципи розв'язання проблеми напрямів реалізації Стратегії та пріоритети роботи з підвищення безпеки дорожнього руху» аналізованого документа пояснюється, що розв'язання зазначеної проблеми здійснюється шляхом упровадження сучасних вимог і технологій, які системно охоплюють усі ключові аспекти безпеки дорожнього руху, зокрема поведінку людини (людський фактор), дорожню інфраструктуру, конструктивну безпечність транспортних засобів та ін.² Напевно, серед усіх ключових аспектів запобігання/скорочення смертності і травматизму на перше місце був поставлений культурологічний запобіжний напрям, а саме «людський фактор». Проте у подальшому (що знайшло конкретизацію й у Державній програмі) цей аспект був змінений на інші, важливі, однак на сьогодні ненагальні моменти. Так, у Додатку 2 «Завдання і заходи з виконання Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року» на перше місце поставлено завдання удосконалення державного управління у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху шляхом розробки технічного завдання та методики визначення економічних втрат у зв'язку із загибеллю або пораненням людей внаслідок ДТП та завданої національній економіці шкоди від ДТП; забезпечення функціонування медичних висновків для отримання водійського посвідчення в електронній системі охорони здоров'я; проведення наукових і науково-технічних досліджень у сфері безпеки дорожнього руху, зокрема, розробки посібника-настанови для територіальних громад щодо просторового планування територій; розробки вимог щодо проведення інженерних вишукувань для будівництва на території України; розробки вимог щодо проектування споруд і заходів з інженерного захисту територій, будівель, споруд від шкідливої (руйнівної) дії небезпечних геологічних процесів; розробки вимог щодо проектування інженерних заходів із запобігання підтопленню ґрунтовими водами.

¹ Державна програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21.12.2021 р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 4. Ст. 49.

² Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 24.

У рубриці 3 «Забезпечення безпеки на дорогах та безпеки дорожньої інфраструктури» Додатку 2 заплановано здійснити: проектування і будівництво з метою ліквідації концентрації ДТП та аварійно-небезпечних ділянок шляхом впровадження інженерних рішень для зменшення кількості ДТП; будівництво шляхопроводів (тунелів) на перетині із залізничними коліями; влаштування автоматичних пунктів (майданчиків) для габаритно-вагового контролю; влаштування амортизаційних пристроїв (демпферні системи) на автомобільних дорогах державного значення поза межами населених пунктів і т. д. Пунктом 5 Додатку 2 «Забезпечення безпечної поведінки учасників дорожнього руху» Державної програми передбачено лише два види заходів: а) проведення загальнонаціональних (за кількістю б) просвітницьких компаній (теле-, радіо-, зовнішня реклама тощо) з метою інформування населення про необхідність дотримання ПДР та зниження рівнів виникнення небезпечних ситуацій на дорогах; б) створення освітньої online платформи з безпеки дорожнього руху та життєдіяльності. У п. 6 «Здійснення заходів реагування та управління наслідками дорожньо-транспортних пригод та надання медичної допомоги» Додатку 2 сформульовані заходи, що спрямовуються на удосконалення поставарійної діяльності відповідних суб'єктів (наприклад, придбання обладнання, підготовка особового складу для ліквідації наслідків ДТП, закупівля манекенів для серцево-легеневої реанімації, медичних аптечок, мірного дорожнього колеса для проведення замірів на місці ДТП, укомплектування повноростовими манекенами немовлят тощо).

Перш ніж звернутися до останнього п. 7 Додатку 2 «Забезпечення дотримання Правил дорожнього руху» Державної програми, зробимо деякі попередні висновки.

Ледве чи можна конгломерат заходів, що нагадують відомих персонажів байки І. А. Крилова лебедя, рака і щуки, назвати комплексом, чи комплексним підходом до розв'язання проблеми скорочення смертності від ДТП на 30 %. Вони об'єктивно не спроможні рішуче вплинути на свідомість і волю учасників дорожнього руху. Кожний комплекс – це результат творчого пошуку, навіть «інженерного винаходу», що впливає на об'єкт, змінюючи його стан і тенденції розвитку на краще. І саме в цьому і полягають труднощі складання комплексу.

У п. 7 Додатку 2 вжита спроба поєднання цільового і ресурсного аспектів запобігання авто-транспортним правопорушенням. Заходи, передбачені цим пунктом (а їх 20), можна класифікувати на:

- організаційно-управлінські (наприклад, забезпечення функціонування системи автоматичної фіксації порушень ПДР; проведення державної експертизи комплексної системи захисту інформації ГТС «Система фіксації адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі»; модернізація центру обробки даних системи фіксації адміністративних правопорушень; послуги з розроблення технічного завдання проєкту та програмного забезпечення на створення системи радіочастотної ідентифікації та інші схожі заходи покращення фіксації та обліку ДТП);

- технічно-комерційні, що спрямовані у переважній більшості на підвищення ресурсного забезпечення основного суб'єкта запобігання авто-транспортним правопорушенням – МВС України (наприклад, придбання комплексів автоматичної фіксації порушень ПДР; закупівля спеціальних технічних приладів для встановлення стану алкогольного і наркотичного сп'яніння, транспортних засобів з інтегрованою системою контролю швидкості транспорту, витратних матеріалів для проведення огляду на стан сп'яніння тощо);

- інформаційно-пропагандистські (розвиток Єдиної інформаційної системи МВС із метою реалізації функцій інформування населення про забезпечення безпеки дорожнього руху шляхом придбання відповідного обладнання для її модернізації і програмного забезпечення).

На жаль, і п. 7 Додатку 2 Державної програми не відповідає вимогам комплексу, оскільки, по-перше, домінуючий об'єкт запобіжного впливу – людський фактор зникає під купою другорядних заходів і завдань, які за своєю, так би мовити, енергетичною характеристикою не здатні покращити катастрофічний стан дорожнього руху; по-друге, він перенасичений техніко-технологічними завданнями комерційного характеру (в основному не запровадження, а придбання технічного обладнання, яке невідомо коли запрацює і чи запрацює взагалі; по-третє, важливі для повноцінного комплексу соціальні, нормативно-правові, етичні, інформаційно-комунікативні та інші його

складові, заходи яких, за словами А. П. Закалюка, повинні утворювати «дружний союз», не представлені. Отже, вважати Державну програму і Додаток 2 до неї комплексними документами недоречно.

3. Будь-який комплекс, спрямований на криміногенний об'єкт, має кількісно-якісні показники. Цей комплекс створюється, виходячи з особливостей об'єкта запобіжного впливу. Йдеться про змістовну характеристику, або про змістовне наповнення комплексу заходами. Такими показниками, на наш погляд, можуть бути: обсяг, набір запобіжних напрямів та відповідних їх природі заходів і засобів, суб'єкти.

Обсяг комплексності заходів при чітко уявленому об'єкті запобіжного впливу означає кількісну їх визначеність, мінімальну достатність для розв'язання актуального на конкретний період часу завдання. При цьому обов'язково ураховується ресурсний потенціал держави і строк виконання завдання.

Складовий набір комплексності заходів, тобто його структура, суворо залежить від природи криміногенності об'єкта запобіжного впливу. Культурологія дорожнього руху – не суто кримінологічна проблема. Вона, як запобіжний комплекс, поєднує заходи і засоби різних галузей права і знань. Смертність і травматизм від ДТП – це лише незначна частина масових у нашій країні ПДР – адміністративних, як правило, правопорушень. Отже, деліктогенність з її найбільш небезпечними проявами недотримання ПДР – це предтеча кримінальності. Очевидно, що максимальне придушення будь-якої деліктності – завдання насамперед правового регулювання, сила примусового тиску якого на людський фактор повинна обов'язково включати в запобіжний комплекс заходи і засоби, що, з одного боку, забезпечують невідворотність санкцій та приписів такого репресивного тиску, а з другого, стимулюють дотримання ПДР завдяки покращенню інфраструктури, управління, контролю, начислення бонусів тощо. У зв'язку з цим А. П. Закалюк у запобіганні злочинності та її проявам звертає увагу на кримінологічний принцип відповідності. Такий принцип полягає в тому, що будь-якому криміногенному чиннику, виявленому дослідженням, має відповідати комплекс заходів. Останній має визначатися у такий спосіб, щоб забезпечувати достатній запобіжний вплив на виявлений чинник із метою усунення/відвер-

нення його дії¹. Досягти «відповідності і достатності» запобіжного комплексу є можливим, якщо використовувати чи то чужий досвід, чи то ретельно відбирати з міжнародного і національного арсеналу найбільш ефективні, реально здійснювані у наших (не простих!) умовах заходи і засоби, чи то додатково розробляти ноу-хау у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Як зазначалося вище, об'єктом культурологічного запобіжного впливу є, зокрема, людський фактор – учасники дорожнього руху, а точніше їх свідомість, воля, емоції. Значить, запобіжний комплексний набір (сукупність) «приречений» бути максимально націленим, сконцентрованим на подібний делікторушійний соціально-психологічний чинник.

Комплексний підхід як такий підхід, що спрямовується на конкретний об'єкт/об'єкти, зумовлює і комплексну суб'єктність, тобто наявність суб'єктів виконання комплексу заходів. Суб'єкт запобіжного впливу, як джерело фізичної чи/або інтелектуальної предметно-практичної діяльності, відбудовує діяльність згідно зі своєю компетентністю (повноваженнями), ресурсним забезпеченням, організаційно-управлінськими принципами субординації і координації, у зв'язку з чим він має права, обов'язки і несе відповідальність за повноту і якість реалізації запланованих завдань і заходів.^{2 3}

Принцип відповідності лежить і в підґрунті комплексної суб'єктності, тобто ця суб'єктність за своїм спрямуванням, «адресатами» має відповідати заздалегідь відібраному комплексу заходів, який, нагадаємо, визначається домінуючим об'єктом/об'єктами запобіжного впливу⁴. Комплексна суб'єктність передбачає професіоналізм і навіть спеціалізацію виконавчого суб'єкта. Це стосується як розробників комплексних заходів на державному і регіональному рівні, так і спеціалістів центрального державного органу, який відповідальний за адекватність розроблених за-

¹ Закалюк А. П. *Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 3: Практична кримінологія* (Видавничий Дім «Ін Юре», 2007) 1

² Клочков В. В., Шляпочников А. С., Кудрявцев В. Н. и др. *Теоретические основы предупреждения преступности* (Юрид. лит., 1977) 151

³ Голіна В. В. *Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб.* (Нац. юрид. акад. України, 2011) 61–62.

⁴ Закалюк А. П. *Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів* (Видавничий Дім «Ін Юре», 2007) 692–693

ходів цілі запобігання та їх реальне здійснення. У Державній програмі центральними органами зазначені: Державне агентство інфраструктурних проектів, Міністерство інфраструктури (Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України), Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства і, врешті-решт, Кабінет Міністрів України. Саме йому до 1 лютого щороку Державне агентство інфраструктурних проектів повинно надавати інформацію про стан виконання заходів Програми. Серед безпосередніх виконавців Державної програми вказані: Мінінфраструктури, МОН, МОЗ, Мінрегіон, Укрінфрапроект, МВС, Національна поліція, Укравтодор, Укртрансбезпека, ДСНС. Про те, хто і перед ким несе відповідальність за невиконання або неналежне виконання заходів, наразі невідомо. Водночас будь-яких органів, на які покладался б обов'язок неупереджено висвітлювати виконання Програми, не передбачено. Не виключено, що це пов'язано з обмеженням або навіть спрощеним розумінням комплексності заходів під час їх планування. Інше ставлення до розглядуваної проблеми спостерігаємо у зарубіжних країнах. Як приклад, звернемося до досвіду Ірландії.

Згідно з черговою п'ятою стратегією безпеки дорожнього руху країна, яка демонструє значні успіхи на поступовому шляху скорочення смертності і травматизму, наголосила, що запорукою її (стратегії) ефективності є комплекс заходів, котрий ґрунтується на принципах державної політики. Такими принципами є політична прихильність; наукова обґрунтованість; обмін даними між зацікавленими суб'єктами запобігання автотранспортним правопорушенням; застосування інновацій при здійсненні заходів; партнерство; забезпечення необхідного фінансування; активне втручання правоохоронних органів; широка медіа підтримка державної політики у цій сфері та ін. Виходить, що комплекс – це не лише сукупність заходів і завдань, об'єднаних єдиною ціллю і спрямованих на об'єкт/об'єкти з метою зміни їх стану відповідно до поставленої мети, а й командна робота та колективна відповідальність. Недарма Швеція, яка є світовим лідером у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, реалізуючи з 1997 р. амбітну стратегію Vision Zero (нульова смертність від ДТП), покладає відповідальність за досягнення такої цілі не лише на безпосередніх учасників дорожнього руху, а й на тих,

хто проектує транспортну систему, управляє транспортними потоками, виробляє транспортні засоби, приймає законодавство у цій сфері¹.

Значення комплексного підходу до вирішення соціальних проблем, у тому числі й у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, визначається його затребуваністю сучасною практикою при використанні об'єднаних зусиль державних і суспільних інституцій для досягнення у перспективі цілі Vision Zero. Наведемо ще трішки аргументів на доповнення існуючої оцінки цього підходу.

Характерною і навіть головною особливістю проблеми кримінологічного запобігання проявам криміногенних явищ у сфері безпеки дорожнього руху, як, до речі, й інших видів протиправної поведінки людей, є комплексність запобіжних заходів і засобів. Ідею соціальної значущості комплексного підходу до розв'язання теоретичних і прикладних питань аналізованої проблеми необхідно і надалі підтримувати, творчо розвивати, впроваджувати у концепціях, стратегіях і на їх основі створювати дійові програми і плани комплексного впливу на ті безпосередні, роками усталені явища суб'єктивного і об'єктивного характеру, які детермінують транспортні правопорушення або, словами академіка О. М. Костенка, відтворюють «епідемію протиправності» на дорогах країни. Одночасно принцип комплексності при адекватному і глибокому розумінні його сутності та призначення застерігає від поверхового його використанні під час формування програм і планів запобігання автотранспортним правопорушенням, непослідовного і передчасного застосування заходів і засобів, що робить їх мало придатними для оперативного і рішучого впливу на криміногенний стан у зазначеній вище сфері. Крім того, цей принцип попереджує про неприпустимість механічного запозичення заходів і засобів комплексних програм і планів зарубіжних країн, які вже мають певний досвід позитивного впровадження комплексного культурологічного запобіжного напрямку і зараз переходять до наступного етапу (удосконалення дорожньої інфраструктури, конструкції транспортних засобів тощо).

¹ Колодяжний М. Г. *Стратегія Vision Zero: упоки для України: монографія* (Право, 2023) 56–58 <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/11/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8F%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9.-%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F-Vizion-zero_.pdf> (дата звернення 15.04.2023)

Висновки. Світовий і національний український досвід свідчить про пріоритетність комплексного підходу до програмування і планування процесу запобігання протиправним діям, у тому числі й у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Комплексність як методологічний принцип поєднання запобіжних зусиль державних і суспільних інституцій вимагає: реалістичного уявлення про максимально досяжну ціль у сфері безпеки дорожнього руху в конкретних соціальних умовах країни; визначення за результатами кримінологічного аналізу домінуючого детермі-

нантного об'єкта вчинення ДТП або його властивостей; з урахуванням уразливості домінуючого об'єкта запобіжного впливу установлення комплексного мінімуму заходів і засобів (комплексний набір), що здатний забезпечити досягнення запрограмованої цілі; формування адекватного складу суб'єктів (комплексна суб'єктність) для успішного виконання завдань і заходів впливу; наявності достатніх ресурсів для реалізації стратегічних задумів; обов'язковості координації запобіжної діяльності і контролю за процесом її здійснення; командної відповідальності за кінцевий результат.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Derzhavna prohrama pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini na period do 2023 roku: zatv. postanovoioi Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.12.2021 r. №4. (2021). *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, art. 49.
2. Stratehiia pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini na period do 2024 roku: skhval. rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.10.2020 r. №24. (2020). *Uriadovyi kurier – Government Courier*.

Bibliography

Authored books

1. Borodyn S. V., *Borba s prestupnostiu: teoretycheskaia model kompleksnoi prohrammy* [Fight against crime: theoretical model of a comprehensive program] (Nauka, 1990) 272 (in Russian)
2. Golina V. V., *Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka): navchalnyi posibnyk* [Crime prevention (theory and practice): textbook] (Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy, 2011) 120 (in Ukrainian)
3. Klochkov V. V., Shliapochnikov A. S., Kudriavtsev V. N., *Teoreticheskie osnovy preduprezhdeniia prestupnosti* [Theoretical foundations of crime prevention] (Yurid. lit., 1977) 255 (in Russian)
4. Kolodiaznyi M. H., *Stratehiia Vision Zero: uroky dlia Ukrainy: monohrafiia* [Vision Zero strategy: lessons for Ukraine: monograph] (Pravo, 2023) 300 (in Ukrainian)
5. Zakaliuk A. P., *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka: u 3 kn. Kn. 1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi krminolohichnoi nauky* [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice: vols. 1–3. Vol. 1: Theoretical foundations and history of Ukrainian criminological science] (Vydavnychi Dim «In Yure», 2007) 424 (in Ukrainian)
6. – *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka: u 3 kn. Kn. 2: Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia vchynenniu okremykh vydiv zlochyniv* [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice: vols. 1–3. Vol. 2: Criminological characteristics and prevention of certain types of crimes] (Vydavnychi Dim «In Yure», 2007) 712 (in Ukrainian)
7. – *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka: u 3 kn. Kn. 3: Praktychna kryminolohiia* [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice: vols. 1–3. Vol. 3: Practical criminology] (Vydavnychi Dim «In Yure», 2007) 320 (in Ukrainian)

Non-authored books

8. *Kompleksnoe izuchenie sistemy vozeistviia na prestupnost (metodolohicheskie i teoreticheskie osnovy)* [Comprehensive study of the system of influence on crime (methodological and theoretical foundations)] (Izdatelstvo Leningradskogo universiteta, 1978) 150 (in Russian)
9. *Kompleksnoe planirovanie profilaktiki pravonarusheniy* [Comprehensive crime prevention planning] (Vsesoiuznyi institut po izucheniiu prichin i razrabotke mer po preduprezhdeniiu prestupnosti, 1979) 95 (in Russian)

Голіна В. В.

Комплексний підхід до розробки культурологічного напрямку запобігання автотранспортним правопорушенням: поняття, змістовна характеристика, значення

За сучасним теоретико-прикладним уявленням обов'язковою умовою ефективної діяльності щодо вирішення соціальних проблем, у тому числі проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні, є комплексний підхід до її формування. Комплексність визначається як сукупність запобіжних заходів і засобів, що за своїм стратегічним призначенням поєднує зусилля низки державних, суспільних і громадських інституцій стосовно запобігання автотранспортним правопорушенням, особливо ДТП. Комплексність як методологічний принцип створення зазначеної сукупності при програмуванні і плануванні – складний творчий процес, котрий повинен підкорятися певним вимогам кількісно-якісного характеру. Кількісними і якісними компонентами комплексності виступають: мінімальний, але достатній для досягнення цілі, набір завдань і приписів; визначення домінуючого об'єкта їх запобіжного впливу; відповідний склад суб'єктів такого впливу (суб'єктність комплексу); достатність ресурсного забезпечення для здійснення запобіжної діяльності і досягнення запланованого результату; кваліфікована координація і постійний об'єктивний контроль за процесом реалізації запобіжних завдань і приписів; командна відповідальність і зацікавленість у досягненні кінцевої цілі. Аналіз Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху на період до 2023 року свідчить про відсутність наукового комплексного підходу при її розробці. У статті обґрунтовується поняття комплексу як теоретичної і прикладної основи культурологічного напрямку запобігання ДТП, надається його змістовна характеристика і формуються вимоги до комплексного програмування і планування завдань та заходів, обговорюється подальше удосконалення застосування на практиці принципу комплексності.

Ключові слова: комплексність, комплексний підхід, культурологічний напрям, безпека дорожнього руху.

Golina V. V.

Comprehensive approach to the development of cultural direction to the prevention of motor vehicle offenses: concepts, meaningful characteristic, importance

According to modern theoretical and applied concepts, a comprehensive approach to its formation is a prerequisite for effective action to address social problems, including the problem of road safety in Ukraine. Comprehensiveness is defined as a set of preventive measures and means that, by its strategic purpose, combines the efforts of a number of state, social and public institutions to prevent motor vehicle offences, especially road accidents. Complexity, as a methodological principle of creating the specified totality in programming and planning, is a complex creative process that must comply with certain quantitative and qualitative requirements. The quantitative and qualitative components of complexity are: a minimum, but sufficient to achieve the goal, set of tasks and regulations; determination of the dominant object of their preventive impact; appropriate composition of the subjects of such impact (subjectivity of the complex); adequacy of resources for preventive activities and achievement of the planned result; qualified coordination and constant objective control over the process of implementation of preventive tasks and regulations; team responsibility and interest in achieving the planned result. The analysis of the State Programme for Improving Road Safety for the Period up to 2023 shows that there is no scientific integrated approach to its development. The article substantiates the concept of complexity as a theoretical and applied basis of the cultural direction of road traffic accident prevention, provides its substantive characteristics and formulates requirements for integrated programming and planning of tasks and activities, and discusses further improvement of the application of the principle of complexity in practice.

Key words: complexity, comprehensive approach, cultural direction, traffic safety.

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022 р.

Прийнята до друку: 10.05.2022 р.

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, професор, директор НДІ ВПЗ ім. академіка В. В. Сташиса НАПрН України, головний науковий співробітник Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права» НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3879-2237

УБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСНИКІВ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ: ДО МЕТОДОЛОГІЇ СТВОРЕННЯ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ПЛАТФОРМИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Постановка проблеми. У кримінологічній науці традиційним є підхід, при якому розв'язанню проблеми, що належить до кола проблем саме кримінологічних, передують презентація її актуальності, котра обов'язково підкріплюється відповідними статистичними показниками. Стан безпеки дорожнього руху, без сумніву, є предметом кримінологічного вивчення, адже левову частку нещасних випадків з учасниками цього руху складають правопорушення, ім'я яким злочинність, або принаймні фонові її явища (йдеться про адміністративні делікти, які завжди створюють ґрунт для більш тяжких правопорушень).

Не є виключенням і наше дослідження проблеми безпеки на автошляхах як такої та у подальшому розробки заходів забезпечення учасників дорожнього руху з огляду на стандарти безпеки у цій царині, що існують в європейській правовій родині, до якої найближчим часом приєднається Україна. Подібний хід міркувань є частиною методологічного каркасу розв'язання конкретного завдання, що стоїть перед нами.

Отже, звернемося до цифр – індикаторів актуальності проблеми забезпечення учасників дорожнього руху. У повідомленні дайджесту Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) від 20 липня 2022 р. зазначено, що в результаті дорожньо-транспортних пригод щорічно обривається життя приблизно 1,3 млн людей¹. У той самий час у Доповіді про стан безпеки дорожнього руху у світі, підготовленій ВООЗ у 2018 році, наведено

ще більш вражаючі цифри: кількість загиблих внаслідок ДТП посітньо зростає, сягнувши у 2016 р. відмітки в 1,35 млн осіб². На додаток до цього ще від 20 до 50 млн людей отримують не смертельні травми, причому багато хто стає інвалідами через ці травми³. Уявляється, що більш точні цифри надати неможливо, оскільки в тих чи інших країнах існують різні підходи до фіксації відомостей про дорожньо-транспортні пригоди, вживаються певні «комбінації», аби знизити відповідні показники для офіційної звітності, що подається до ВООЗ, застосовуються різні методики для підрахунків втрат тощо. Як раніше ми зазначали, подібна практика ускладнює завдання ВООЗ під час складання періодичних звітів про дотримання дорожньо-транспортної безпеки чи то у певному регіоні, чи то у світі в цілому⁴.

Водночас не можна не помітити, що показники смертності відносно чисельності населення світу в останні роки стабілізувалися. Певний прогрес в цьому аспекті було досягнуто за рахунок вдосконалення транспортного законодавства, стандартів, в яких встановлюються вимоги до засобів і порядку перевірки технічного стану, обслуговування і ремонту колісних транспортних засобів та покращення якості надання домедичної допомоги

² *Global World Status Report on Road Safety 2018* (World Health Organization; 2018) XI.

³ 'Road traffic injuries' (WHO) <<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries/>> (дата звернення 20.04.2023)

⁴ Батиргарєєва В. С. 'Методологія кримінологічного вивчення правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні' (2022) 44 Питання боротьби зі злочинністю 22.

¹ 'Road traffic injuries' (WHO) <<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries/>> (дата звернення 20.04.2023)

постраждалим унаслідок ДТП. Отже, з огляду на те, що «гарне» правове регулювання у певній мірі здатне зупинити лавину дорожнього травматизму, у тому числі й такого, що завершується смертю потерпілого, логічно виникають певні запитання. Принаймні два з них уявляються вельми актуальними. По-перше, яким має бути це законодавство та в який спосіб слід вдосконалювати його? По-друге, що в цілому має виступати орієнтиром для констатації «гарного» стану законодавства? Ці запитання є нагальними й для України, адже у рейтингу дорожнього травматизму, за даними Європейського регіонального бюро ВООЗ, наша країна посідає дев'яту сходинку за показниками смертності від травм, отриманих внаслідок ДТП, на 100 тис. осіб в Європейському регіоні ВООЗ та належить до країн, що не мають відомостей реєстрації смертності, які задовольняли б критеріям повноти відповідної інформації¹. Нас випереджають за рівнем смертності на автошляхах лише такі країни, як Таджикистан, Казахстан, Вірменія, Боснія і Герцеговина, Киргизстан Грузія, РФ та Туркменістан².

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Над проблемою формування правової платформи для побудови в Україні сучасної системи управління безпекою дорожнього руху та скорочення смертності й травматизму на автошляхах працюють одночасно й законодавчий корпус, й різні владні та громадські інституції, й вчені. Серед фахівців-теоретиків особливо слід виділити здобуток науковців, що проводять поглиблене дослідження аналізованої проблематики під керівництвом професора В. В. Голіни (склад творчого колективу: Б. М. Головкін, Ю. Б. Данильченко, М. Г. Колодяжний, О. В. Новіков, А. В. Калініна, С. С. Шрамко, І. О. Христин, С. В. Панова). Цей потужний колектив третій рік поспіль виконує дослідження за фундаментальною темою «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту України», метою якого є розробка концептуальних засад і перспективних напрямів стратегії запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні, удосконалення чинної системи державного управління з забезпе-

чення дорожнього руху в країні з огляду на стандарти, що містяться в законодавстві ЄС, та особливості воєнного стану³.

У ракурсі наміченої для вивчення проблематики особливо слід відмітити публікації М. Г. Колодяжного⁴ та С. С. Шрамко⁵. Отримані цими науковцями результати, по-перше, розкривають сутність й стан державної політики і державного управління безпекою дорожнього руху та експлуатацією транспорту в Україні у теперішній час; по-друге, дають уявлення про логіку й завдання формування відповідного правового забезпечення для покращення в Україні ситуації із дорожнім рухом, ураховуючи, у тому числі, світовий досвід нормативно-правової регламентації зазначеної сфери суспільного життя. І хоча методологія удосконалення чинного законодавства України в плані послідовності необхідних «технологічних» дій виявляється достатньо простою – виявлення прогалин у чинному законодавстві та розробка потрібного нормативно-правового документа, – проте ситуація, в якій матиме все це відбуватися, сьогодні ускладнюється принаймні трьома обставинами, а саме: збройною агресією РФ проти України, котра перервала течію процесів нормотворення мирного часу, людським фактором – корумпованою ментальністю учасників транспортної сфери та недостатністю матеріальних засобів через оборонний характер економіки, зумовлений війною.

Разом із тим аналізована сфера належить до пріоритетних площин, в яких у першу чергу має здійснюватися процес приведення законодавства України у відповідність до *acquis communautaire* ЄС. Тому методологія створення сучасної правової платформи в Україні у сфері забезпечення транспортної сфери не можлива без рефлексії на активно розпочаті євроінтеграційні процеси, що визна-

³ Звіт про наукову діяльність у 2022 році (НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2022) 62.

⁴ Колодяжний М. Г. 'Нормативно-правові засади безпеки дорожнього руху у зарубіжних країнах' (2022) 43 Питання боротьби зі злочинністю 102–112; – 'Щодо системи міжнародно-правового регулювання безпеки дорожнього руху'. Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези V Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 25 лют. 2022 р.) 669–672; – 'Правопорушення у сфері дорожнього руху: кари чи профілакувати?' Безпека дорожнього руху в умовах воєнного стану: матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. (Кривий Ріг, 27 трав. 2022 р.) 66–69.

⁵ Шрамко С. С. 'Впровадження в Україні державної політики щодо зниження тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод' (2022) 2(18) Вісник Асоціації кримінального права 172–185.

¹ Доклад о состоянии безопасности дорожного движения в Европейском регионе ВОЗ 2019. (Европейское региональное бюро ВОЗ, 2020) 118.

² —

ються наразі головною магістраллю й курсом державної політики нашої країни. З огляду на цей факт і викладені вище міркування слід ще раз звернути уваги на об'ємність завдань, що стоять перед Україною у цьому зв'язку, і необхідність енергійного вживання заходів для створення в нашій країні транспортної системи, у тому числі автомобільної, такої якості, що була б близька до ідеалу сучасних уявлень про безпеку у даній сфері.

Метою статті є: по-перше, визначення у методології створення правової платформи із забезпечення транспортної безпеки на автошляхах місця й ролі документів ЄС, імплементація яких впливатиме на безпеку учасників дорожнього руху та зниження рівня автотранспортної злочинності; по-друге, виділення певних етапів запровадження положень ключових директив і регламентів ЄС, що стосуються безпеки дорожнього руху; по-третє, оцінка ступеня готовності українського суспільства до сприйняття європейських стандартів транспортної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація та інтернаціоналізація суспільного життя, якою пронизана історія Новітнього часу, призводять до утворення наднаціональних політико-економічних структур. Однією із таких структур є Євросоюз, основною метою якого стає системний захист внутрішнього ринку, реалізація спільних секторальних і горизонтальних політик, синергізм економічного та соціального розвитку¹. У парадигмі такого розуміння економічної складової визначальною галуззю європейської економіки слід визнати транспортну галузь, оскільки транспорт, як зазначається у спеціальній літературі, завжди відігравав у ЄС особливу роль у формуванні вільного руху товарів, капіталу, робочої сили, а відтак, потребував чіткої визначеності в плані стандартизації, безпеки, модернізації технічних потужностей, конкурентоспроможності тощо². З огляду на те, що понад 40% зовнішньоторгового обігу України³ (який, звісно ж, не уявляється без тран-

спортної логістики) припадає на країни ЄС, необхідність у створенні чіткого механізму правового регулювання відносин у транспортній сфері є надзвичайною.

Отже, аксіома майбутнього нашої держави – євроінтеграційний курс. Цією аксіомою визначаються й особливості методології створення (або принаймні вдосконалення) національної правової платформи у транспортній сфері та диктується логіка відповідних дій. Визначимо ті фактори й події, що виступають своєрідними віхами, орієнтуючись на які уявляється можливим максимально гармонізувати українське законодавство з європейським.

Першу віху на шляху гармонізації національної та європейської законодавчих систем позначимо як *зовнішня нормативна віха*. Такою віхою є конкретні документи, які стали результатом втілення державної волі і здійснення визначених кроків у напрямку встановлення європейського діалогу, який Україною ведеться вже майже тридцять років. Свого часу першим етапом цього діалогу стало підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами. Цей документ був підписаний 16 червня 1994 р. та ратифікований Законом України «Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами» від 10 листопада 1994 р.⁴ Важливо підкреслити, що у векторі розвитку економічного співробітництва сторони зазначеної Угоди наголосили на розвитку та зміцненні партнерства у галузі транспорту, яке має на меті реконструкцію і модернізацію транспортних систем і мереж доріг в Україні, а також поглиблення і забезпечення, в разі потреби, сумісності транспортних систем в контексті створення більш глобальної транспортної системи (ст. 64)⁵. Причому транспортна галузь країн-членів ЄС задовольняє більш високим стандартам стосовно безпеки експлуатації транспорту й відповідно охорони довкілля, аніж в Україні.

¹ Чужиков В. І. (ред) *Європейська інтеграційна політика: навчальний посібник* (ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», 2010) 452

³ *Примітка.* Дані наводяться за 2019 р. Див.: 'Довідка «Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2019 році»' (Міністерство економіки України) <<https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=30d3074d-6882-4aac-bc4f-f4af8a30b221> &title=DovidkazovnishniaTorgivliaUkrainiTovaramiTaPoslugamiU2019-Rotsi.> (дата звернення: 15.03.2023)

⁴ Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Закон України від 10 листопада 1994 р. № 237/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 46. Ст. 415.

⁵ Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Закон України від 10 листопада 1994 р. № 237/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 46. Ст. 415.

Тому кейс співробітництва включав не лише, власне, модернізацію автомобільних доріг та управління автомобільним транспортом, а й підготовку законодавчої та організаційної бази для розробки й імплементації відповідної політики, щоб закріпити ці стандарти та запровадити їх неухильну реалізацію у практичній площині.

На теперешній час документальним підсумком європейського діалогу нашої країни із західними партнерами є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію), що підписувалася у два етапи: 1) політичну частину та Заключний акт Позачергового Саміту Україна – ЄС підписано 21 березня 2014 р.; 2) економічну частину – 27 червня 2014 р. у ході засідання Ради ЄС. Синхронна ратифікація Угоди Верховною Радою України та Європейським Парламентом відбулася 16 вересня 2014 р. Цікаво відзначити, що Угода про асоціацію за своїм обсягом і тематичним охопленням є найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором із третьою країною, коли-небудь укладеним Європейським Союзом¹. Цей документ дав старт системним політико-правовим, інституційним і соціально-економічним реформам в Україні в інтеграційній парадигмі принципово нового формату відносин між Україною та ЄС.

До глави 7 «Транспорт» зазначеної Угоди про асоціацію мають два Додатки XXXII та XXXIII, в яких перелічені директиви і регламенти ЄС у транспортній сфері, положення яких необхідно імплемувати в українське законодавство. Серед таких документів, зокрема, й ті, що безпосередньо стосуються безпеки учасників дорожнього руху. Наразі йдеться про такі документи, як-от: Директива Ради № 92/6/ЄЕС від 10 лютого 1992 р. щодо встановлення та використання пристроїв обмеження швидкості для певних категорій механічних транспортних засобів у Співтоваристві (далі – Директива Ради № 92/6/ЄЕС); Директива 2014/45/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 3 квітня 2014 р. щодо періодичних перевірок придатності до експлуатації колісних транспортних засобів та їхніх причепів (замість Директиви

№ 2009/40/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 6 травня 2009 р. про перевірки з придатності до експлуатації автомобілів та автопричепів, що втратила чинність) (далі – Директива 2014/45/ЄС); Директива Ради № 91/439/ЄЕС від 29 липня 1991 р. про посвідчення водія (введення категорій посвідчень водія, умови видачі посвідчень водія, вимоги для тестів на отримання посвідчення водія) (далі – Директива № 91/439/ЄЕС); Директива № 2008/68/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 24 вересня 2008 р. про перевезення небезпечних вантажів наземним транспортом (далі – Директива № 2008/68/ЄС); Регламент (ЄЕС) № 3821/85 від 20 грудня 1985 р. про реєструвальні пристрої на автомобільному транспорті; Директива № 2002/15/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11 березня 2002 р. про організацію робочого часу осіб, які здійснюють мобільну автотransпортну діяльність (далі – Директива № 2002/15/ЄС); Директива № 2003/59/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 15 липня 2003 р. про початкову кваліфікацію і періодичну підготовку водіїв деяких видів автомобільного транспорту для перевезення вантажів або пасажирів, що вносить зміни до Регламенту Ради (ЄЕС) № 3820/85 і Директиви Ради № 91/439/ЄЕС та припиняє дію Директиви Ради № 76/914/ЄЕС (далі – Директива № 2003/59/ЄС); Директива Ради 96/53/ЄС від 25 липня 1996 р. про встановлення для деяких дорожніх транспортних засобів, що перебувають в обігу в межах Співтовариства, максимальних дозволених розмірів для внутрішнього та міжнародного дорожнього руху та максимальної дозволеної маси для міжнародного дорожнього руху (далі – Директива № 96/53/ЄС) та ін. Разом із тим має опосередковане значення до розглядуваного питання й Доповнення XVII-2 «Правила, що застосовуються до фінансових послуг» до Додатку XVII «Нормативно-правове наближення», в якому міститься Директива № 2009/103/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 вересня 2009 р. щодо страхування від цивільної відповідальності по відношенню до використання автотransпортних засобів та забезпечення виконання зобов'язань щодо страхування такої відповідальності (кодифікована версія)².

¹ Угода про асоціацію. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu> (дата звернення: 15.03.2023)

² Додаток XVII – Нормативно-правове наближення. UTL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/tekst-uhody-pro-asotsiatsiiu/dodatkyiv-rozdil/normatyvno-pravove-nablyzhennia>. (дата звернення: 15.03.2023)

За словами одного з представників Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України (Мінінфраструктури), всього Україна має імплементувати 44 директиви та 13 регламентів ЄС у сфері транспорту та надання послуг поштового зв'язку і 13 директив та три регламенти у сфері морського та внутрішнього водного транспорту¹. Тому логічним продовженням ратифікації Угоди про асоціацію став, власне, процес її імплементації відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 17 вересня 2014 року № 847-р. Цим розпорядженням було затверджено План заходів з імплементації зазначеної Угоди на 2014–2017 роки (далі – План заходів)², що з огляду на євроінтеграційний курс держави доцільно визнати другою умовною віхою у методології створення в Україні правової платформи для забезпечення учасників дорожнього руху. Цей етап імплементації позначимо як *внутрішня нормативна віха*. Саме такою документальною віхою є зазначене розпорядження, котрим, повторимося, затверджено відповідний План заходів.

Чільне місце у цьому Плані заходів відводиться, у тому числі, й питанням транспортної системи. У главі 7 цього Плану («Транспорт») з метою адаптації українського законодавства в аналізованій сфері до стандартів ЄС було передбачено, по-перше, виконання вже раніше намічених планів імплементації директив і регламентів (наприклад, вищезазначених директив №№ 2008/68/ЄС, 92/6/ЄС, 2002/15/ЄС, 2003/59/ЄС та ін.); по-друге, розробку планів імплементації щодо тих європейських документів, підготовча робота з імплементації яких ще не проводилася. Водночас життя не стоїть на місці, тому окремо наголошено на оновленні додатків XXXII та XXXIII до розділу V Угоди про асоціацію, в якому передбачається

й глава 7 «Транспорт». Внаслідок цього завданнями гармонізації українського законодавства до законодавства ЄС стала, зокрема, й імплементація положень Регламенту Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 165/2014 від 4 лютого 2014 р. про тахографи на дорожньому транспорті, скасування Регламенту Ради (ЄС) № 3821/85 про реєструвальне обладнання на дорожньому транспорті та внесення змін до Регламенту Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 561/2006 від 15 березня 2006 р. про гармонізацію деякого соціального законодавства, пов'язаного з дорожнім транспортом; Директиви Європейського Парламенту та Ради 2014/47/ЄС від 3 квітня 2014 р. про технічну придорожню перевірку придатності до експлуатації комерційних транспортних засобів, що пересуваються в Союзі і визнання Директиви 2000/30/ЄС такою, що втратила чинність (далі – Директива 2014/47/ЄС), та ін.).

У жовтні 2017 р. постановою Кабінету Міністрів України «Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» затверджується наступний План заходів з виконання Угоди про асоціацію³. У ньому так само зачіпаються питання вдосконалення українського законодавства з забезпечення транспортної сфери. Цей План примітний тим, що в ньому зазначаються не лише документи, які треба імплементувати, а й конкретні кроки (завдання та заходи) на цьому шляху. Так, з метою імплементації положень Директиви Ради № 92/6/ЄС передбачено, зокрема, вжити конкретних кроків для забезпечення встановлення та використання пристроїв обмеження швидкості на транспортних засобах у сфері міжнародних вантажних перевезень; внести зміни до законодавства України щодо встановлення та використання пристроїв обмеження швидкості на транспортних засобах, що використовуються для міжнародних пасажирських перевезень; розробити регуляторну базу щодо встановлення та використання пристроїв обмеження

¹ Мінінфраструктури має імплементувати 57 директив та 16 регламентів ЄС – Криклій (UKRINFORM) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3038573-mininfrastrukturi-mae-implementuvati-57-direktiv-ta-16-reglamentiv-es-kriklij.html>> (дата звернення: 15.03.2023)

² План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014–2017 роки: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 77. Ст. 2197.

³ План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: затв. постановою Кабінету Міністрів України «Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 25 жовтня 2017 р. № 1106. *Офіційний вісник України*. 2018. № 24. Ст. 852.

швидкості руху автомобільних транспортних засобів, що використовуються для міжнародних пасажирських перевезень; внести зміни до законодавства України та розробити регуляторну базу щодо встановлення та використання пристроїв обмеження швидкості на транспортних засобах, що зареєстровані після 1 січня 2008 р. та використовуються для національних перевезень. У свою чергу, щоб розробити регуляторну базу щодо встановлення та використання пристроїв обмеження швидкості руху автомобільних транспортних засобів, що використовуються для міжнародних пасажирських перевезень, ставиться завдання: 1) розроблення, видання та реєстрації в Мін'юсті нормативно-правового акта, який урегулює організацію робіт щодо встановлення, налаштування, технічного обслуговування та ремонту пристроїв обмеження швидкості руху автомобільних транспортних засобів; 2) розроблення проекту акта Кабінету Міністрів України щодо технічних вимог до обмежувачів швидкості руху автомобільних транспортних засобів відповідно до Правил Єдиної економічної комісії ООН; 3) опрацювання проекту акта з експертами ЄС; 4) подання проекту акта Кабінету Міністрів України на розгляд Кабінету Міністрів України¹.

Крім зазначеної Директиви, у цьому Плані йдеться про імплементацію низки інших документів, що мають безпосереднє значення для забезпечення учасників дорожнього руху, як-от: Регламент № 561/2006; Директива № 2002/15/ЄС; Директива 2003/59/ЄС; Директива 2008/68/ЄС; Директива 2014/45/ЄС; Директива 2014/47/ЄС; Регламент (ЄС) № 1071/2009 Європейського Парламенту та Ради від 21 жовтня 2009 р. про встановлення спільних правил стосовно умов, яких потрібно дотримуватись для заняття діяльністю оператора автомобільних перевезень і про припинення дії Директиви Ради 96/26/ЄС; Директива 2006/126/ЄС від 20 грудня 2006 р. про посвідчення водія (оновлена Директива № 91/439/ЄЕС); Директива 2007/46/ЄС, що встановлює правові основи для схвалення моторних транспортних засобів та їх причепів, а також систем, компонентів і окремих технічних вузлів, призначених для таких транспортних засобів (Рамкова Директива) від 5 вересня 2007 р.; Директива 2008/96/ЄС з управління безпекою автошляхів від 19 листопада 2008 р.; Директива Європейського Парламенту та Ради

ЄС 2010/40/ЄС від 7 липня 2010 р. про загальні рамки для розміщення ITS (Intelligent Transport Systems) у сфері дорожнього транспорту та взаємодії з іншими видами транспорту²; та ін. Цікаво зазначити, що в цьому ж Плані передбачено й розробку та затвердження національної транспортної стратегії України³, яка згодом була прийнята. У Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року йдеться, зокрема, про приведення нормативно-правових актів у сфері безпеки у відповідність з регламентами та директивами ЄС стосовно врахування вимог щодо безпечної експлуатації інфраструктури та рухомого складу.

Із моменту документального оформлення, так би мовити, дорожньої карти подальших дій щодо імплементації положень європейського законодавства ми наближуємося до наступної віхи. Отже, третя віха у методології створення сучасної правової платформи в умовах євроінтеграції – *змістовна* за своїм характером віха. Нею охоплюється, по-перше, положення тих документів ЄС, що вже імplementовані, а також ті, що слід ще імplementувати, та, по-друге, власне, результат гармонізації національного законодавства з європейським, який свідчать не лише про імплементацію європейських стандартів у вітчизняних нормативних положеннях, а й про досягнення такого рівня безпеки на автошляхах України, котрий можна позначити як конкретне втілення концепції «Vision Zero»⁴.

Але спочатку визначимося з типами європейських нормативних актів, що виступають правовими інструментами ЄС, у тому числі, у транспортній сфері. Насамперед мова йде про регламенти і директиви. Під регламентом розуміють нормативно-правові акти Європейського Союзу, що підлягають негайному виконанню як закон в усіх державах-учасниках одночасно⁵. Тобто

² Примітка. Інколи зустрічається й така назва цього документа: Директива 2010/40/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 7 липня 2010 року щодо рамок для запровадження «розумних» транспортних систем у сфері автомобільного транспорту та для взаємодії з іншими видами транспорту. Наприклад, див.: Зайчук В. О. (ред) *Реферативний огляд європейського права* Вип 19 (Київ, 2010) 12.

³ Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 430-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 52. Ст. 1848.

⁴ Примітка. Докладніше про концепцію «Vision Zero» див.: Колодяжний М. Г. *Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія*. (Право, 2022) 300

⁵ Fretten C., Miller V. *The European Union: a guide to terminology procedures and sources*. (UK: House Of Commons Library, International Affairs and Defence Section) 8.

ці документи мають загальне застосування, є обов'язковими у повному обсязі та повинні прямо застосовуватися в усіх державах-членах¹. У свою чергу, директива є таким типом законодавчого акта ЄС, який (на відміну від інструментів прямої дії) запроваджується через національне законодавство та зобов'язує державу-члена у певний термін вжити заходів, спрямованих на досягнення визначених у ній цілей². Тобто обов'язковим є лише результат, якого необхідно досягти кожній країні, у той час як національним органам залишається вибір форми та засобів³.

Гармонізуючи національне законодавство з європейським, ще раз підкреслимо, що слід мати на увазі той факт, що порівняно з Україною до транспортної галузі у країнах ЄС висуваються більш високі вимоги й стосовно безпеки експлуатації транспорту, й стосовно збереження навколишнього середовища. Тому даремно у Плані заходів з виконання Угоди про асоціацію 2017 р. чільне місце відводиться документам ЄС, в яких підіймається питання щодо збереження навколишнього середовища.

Що стосується процедури запровадження (імплементатії) положень європейського законодавства до національної площини, то, як правило, розробляється дорожня карта з підтримки імплементатії відповідної директиви або регламенту. Такі своєрідні покрокові інструкції із реалізації обсягу завдань, яких потрібно вжити, аби гармонізувати національне законодавство з європейськими вимогами, містять інформацію про мету, сферу застосування положень відповідної директиви або регламенту, відповідність останніх стратегічним документам, планові заходи з реалізації певних документів, інформацію про установи та зацікавлені у процесі імплементатії сторони, фінансові, економічні та технічні питання, які необхідно враховувати під час запровадження положень ЄС до законодавства України, а так само процедури регулювання на контролі за реалізацією відповідної

державної політики у сфері транспортної безпеки як такої, пріоритети та часові межі, що відводяться на процедуру наближення українського законодавства до європейського, та ін. Так, наприклад, у Дорожній карті з підтримки імплементатії Директиви Ради 92/6/ЄЕС від 10 лютого 1992 р. щодо встановлення та використання пристроїв обмеження швидкості для певних категорій механічних засобів у Співтоваристві чітко визначається, що ця Директива є ефективним інструментом підвищення безпеки дорожнього руху в ЄС, оскільки перевищення швидкості транспортних засобів є головним чинником, що обумовлює кількість та тяжкість дорожньо-транспортних пригод. Недивлячись на те, що заходи з управління швидкісними режимами на дорозі є дуже різноманітними (обмеження швидкості знаками, штучні нерівності на дорозі, великі та залежні від величини порушення штрафи, фото- та відеофіксація порушень, спеціальне навчання водіїв та інших учасників дорожнього руху тощо), проте свою ефективність довели й вбудовані у конструкцію транспортних засобів пристрої обмеження швидкості (механічні чи електронні), які виготовлено, встановлено і налаштовано у такий спосіб, що вони обмежують швидкість незалежно від волі водія. На цій підставі метою запровадження перерахованих положень визнано підвищення рівня безпеки дорожнього руху за рахунок обладнання обмежувачами комерційних транспортних засобів та встановлення єдиних вимог до граничних значень обмеження швидкості⁴. Це є важливим нововведенням, оскільки, як показали раніше проведені дослідження, у 34% ДТП, наслідками яких стало травмування та/або загибель людей, основною причиною є перевищення безпечної швидкості⁵.

Розкриття сутності змістовної віхи методології правового забезпечення безпеки дорожнього руху в парадигмі євроінтеграційних процесів було б неповним без констатації того, що на теперішній час вже вдалося зробити. Зазначимо, що в українському законодавстві загалом активно почалася імплементатія положень законодавства ЄС (на кінець

¹ Шкарлет С. М. та ін. *Чотирьохрівневе забезпечення соціально-економічного розвитку в умовах євроінтеграційних процесів (держава, регіон, галузь, підприємство): монографія* (Нац. технол. ун-т, 2016) 67

Директива. Глосарій термінів Європейського Союзу. URL: <http://europa.dovidka.com.ua/d.html>. (дата звернення: 15.03.2023)

² Директива. Глосарій термінів Європейського Союзу. URL: <http://europa.dovidka.com.ua/d.html>. (дата звернення: 15.03.2023)

³ Шкарлет С. М. та ін. 67.

⁴ Дорожня карта з підтримки імплементатії Директиви Ради 92/6/ЄЕС від 10 лютого 1992 року щодо встановлення та використання пристроїв обмеження швидкості для певних категорій механічних засобів у Співтоваристві. URL: <https://mtu.gov.ua/files/Dir%2092%206.doc>. (дата звернення: 15.03.2023)

⁵ Batorygareieva V., Kalinina A., Poltava K. 'Victimological risks for road users as an element of public health' (November 2021) LXXIV, 11 (2) Wiadomości Lekarskie 2924.

2022 р. Україна виконала 72 % взятих на себе зобов'язань)¹. Проте транспортна сфера належить до тих сфер, в яких Україна суттєво відстає від графіку виконання своїх зобов'язань, адже загальний прогрес в цій царині, яка включає 544 заходи у рамках 124 завдань², на кінець 2022 р. складає 53 %³.

Серед здобутків, що мали місце у 2022 р., слід зазначити про таке. З метою імплементації Директиви Ради 96/53/ЄС постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 і 27 червня 2007 р. № 879» від 9 лютого 2022 р. № 105⁴ внесено зміни до Правил дорожнього руху та Порядку габаритно-вагового контролю і справляння плати за проїзд автомобільними дорогами загального користування. Крім того, 19 жовтня 2022 р. Верховною Радою України прийнято за основу проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання ринку послуг автомобільного транспорту в Україні з метою приведення їх у відповідність з актами Європейського Союзу» (реєстр. 4560 від 30 грудня 2020 р.)⁵. У лютому 2023 р. прийнято Закон України «Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів»⁶.

¹ Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf. (дата звернення: 15.03.2023)

² Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. 2015–2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/zviti-pro-vikonannya/aa-implementation-report-2015-2020-ukr-final.pdf>. (дата звернення: 15.03.2023)

³ Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік. URL: (дата звернення: 15.03.2023) https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf.

⁴ Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 і 27 червня 2007 р. № 879: постанова Кабінету Міністрів України. *Офіційний вісник України*. 2022. № 16. Ст. 860.

⁵ Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання ринку послуг автомобільного транспорту в Україні з метою приведення їх у відповідність з актом Європейського Союзу. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70777. (дата звернення: 15.03.2023)

⁶ Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до

Говорячи про ступінь готовності нашого суспільства до запровадження стандартів транспортної безпеки, слід мати на увазі два фактора. Перший з них – наполегливість, з якою державні інституції працюють над виконання взятих на себе зобов'язань, що впливають з Угоди про асоціацію, другий – позиція громадського сектору, стурбованість якого станом на автошляхах найчастіше відбивається в закликах до посилення відповідальності за дорожньо-транспортні правопорушення. Так, проведене раніше НДІ ВПЗ дослідження показало, що 33% респондентів вважають, що зниженню аварійності на автошляхах сприятиме саме введення кримінальної відповідальності за більш значну кількість порушень Правил дорожнього руху, збільшення розміру штрафів для їх порушників та дотримання принципу невідворотності покарання.

Наприкінці відмітимо, що всі віхи, що нами виділені у методології створення правової платформи з огляду на велике бажання українського народу приєднатися до європейської родини високорозвинутих країн, спрямовані на досягнення в автомобільній транспортній сфері такого стану безпеки, що цілком відповідатиме магістральній лінії концепції «Vision Zero». Однак, звісно ж, ця концепція є несумісною з правопорушеннями, тим більше кримінально караного характеру.

Висновки. Розглянувши питання методології створення сучасної правової платформи, необхідної для покращення в Україні стану правопорядку на автошляхах та відповідно забезпечення учасників дорожнього руху, зазначимо, що у цьому процесі задіяні й інститути держави, й інститути громадянського суспільства, й вчені-теоретики. При цьому правове регулювання у транспортній сфері є неможливим без рефлексії на євроінтеграційний курс, який проголошено магістральною лінією державної політики нашої країни.

Приведення правової площини України у відповідність до *acquis communautaire* ЄС, у тому числі в аналізованій сфері життєдіяльності суспільства, потребує дотримання чіткої логіки визначення того, які положення європейського законодавства треба імплементувати і яким має бути механізм гармонізації відповідних положень.

деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів: Закон України від 24 лютого 2023 р. № 2956-IX. *Офіційний вісник Укрвієм*. 2023. № 33. Ст. 1755.

На цьому шляху можна виділити певні віхи розпочатого європейського діалогу за участю України. Першою такою віхою є зовнішня нормативна віха, що відбиває політичну волю і подальші наміри України приєднатися до ЄС. Її документальним виразом є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. В цій Угоді містяться, зокрема, й орієнтири того стану безпеки на українських автошляхах, до якого слід прагнути, щоб знизити рівень аварійності. У свою чергу, внутрішньою нормативною віхою є «внутрішні» документи нашої країни, в яких визначаються конкретні завдання щодо реалізації взятих на себе зобов'язань. Нарешті, третя, змістовна за своїм характером, віха у методології створення правової платформи транспортної безпеки європейської

якості включає: а) положення тих документів ЄС, що вже імплементовані, а також тих, що слід ще імплементувати; б) результат гармонізації національного законодавства з європейським у вигляді досягнення такого рівня убезпечення учасників дорожнього руху у країні, який відповідає положенням концепції «Vision Zero». Зараз українське суспільство, як ніколи, єдине у своєму прагненні стати країною-членом Європейського Союзу. Тому є всі підстави найближчим часом запровадити високі стандарти транспортної безпеки, навіть недивлячись на обставини, що ускладнюють цей процес (збройна агресія РФ проти України, корумпована ментальність багатьох учасників транспортної сфери та недостатність матеріальних ресурсів для реалізації намічених заходів внаслідок витрат на організацію потужної оборони країни).

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Dodatok XVII – Normatyvno-pravove nablyzhennia. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/tekst-uhody-pro-asotsiatsiiu/dodatky-iv-rozdil/normatyvno-pravove-nablyzhennia> (in Ukrainian)
2. Dorozhnia karta z pidtrymky implementatsii Dyrektyvy Rady 92/6/ІеЕС vid 10 liutoho 1992 roku shchodo vstanovlennia ta vykorystannia prystroiv obmezhenia shvydkosti dlia pevnykh katehorii mekhanichnykh zasobiv u Spivtovarystvi. URL: <https://mtu.gov.ua/files/Dir%2092%206.doc> (in Ukrainian)
3. Dyrektyva. Hlosarii terminiv Yevropeiskoho Soiuzu. URL: <http://europa.dovidka.com.ua/d.html>. (in Ukrainian)
4. Natsionalna transportna stratehiia Ukrainy na period do 2030 roku: skhval. rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 travnia 2018 r. № 430-r. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2018. № 52. St. 1848. (in Ukrainian)
5. Plan zakhodiv z implementatsii Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym Spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony, na 2014–2017 roky: zatv. rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 veresnia 2014 r. № 847-r. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2014. № 77. St. 2197. (in Ukrainian)
6. Plan zakhodiv z vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: zatv. postanovoio Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony» vid 25 zhovtnia 2017 r. № 1106. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2018. № 24. St. 852. (in Ukrainian)
7. Pro vnesennia zmin do postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 zhovtnia 2001 r. № 1306 i 27 chervnia 2007 r. № 879: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2022. № 16. St. 860. (in Ukrainian)
8. Proiekt Zakonu «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vrehuliuvannia rynku posluh avtomobilnoho transportu v Ukraini z metoiu pryvedennia yikh u vidpovidnist z aktom Yevropeiskoho Soiuzu». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70777. (in Ukrainian)
9. Pro deiaki pytannia vykorystannia transportnykh zasobiv, osnashchenykh elektrychnymy dvyyhunamy, ta vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo podolannia palyvnoi zalezhnosti i rozvytku elektroziaradnoi infrastruktury ta elektrychnykh transportnykh zasobiv: Zakon Ukrainy vid 24 liutoho 2023 r. № 2956-IX. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2023. № 33. St. 1755. (in Ukrainian)
10. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro partnerstvo i spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu i Yevropeiskymy Spivtovarystvamy ta yikh derzhavamy-chlenamy: Zakon Ukrainy vid 10 lystopada 1994 r. № 237/94-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1994. № 46. St. 415. (in Ukrainian)

11. Uhoda pro asotsiatsiiu. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>. (in Ukrainian)
12. Zvit pro vykonannya Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom za 2022 rik. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociacyu_za_2022_rik.pdf. (in Ukrainian)
13. Zvit pro vykonannya Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom. 2015–2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/zviti-pro-vikonannya/aa-implementation-report-2015-2020-ukr-final.pdf>. (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Fretten C., Miller V. *The European Union: a guide to terminology procedures and sources* (UK: House Of Commons Library, International Affairs and Defence Section) 47 (in English)
2. Kolodiaznyi M. H. *Stratehiia Vision Zero: uroky dlia Ukrainy: monohrafiia* [Vision Zero strategy: lessons for Ukraine: monograph] (Pravo, 2023) 300 (in Ukrainian)
3. Shkarlet S. M. ta in. *Chotyrokhrivneve zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv (derzhava, rehion, haluz, pidpriemnytstvo): monohrafiia* [Four-level provision of socio-economic development in the conditions of European integration processes (state, region, industry, entrepreneurship): monograph] (Nats. tekhnol. un-t, 2016) 319 (in Ukrainian)

Edited books

4. Chuzhykov V. I. (red) *Yevropeiska intehratsiina polityka: navchalnyi posibnyk* [European integration policy: a study guide] (DVNZ «Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Hetmana», 2010) 452 (in Ukrainian)
5. Zaichuk V. O. (red) *Referatyvnyi ohliad yevropeiskoho prava Vyp 19* (Kyiv, 2010) 47 (in Ukrainian)

Non-authored books

6. *Doklad o sostoianny bezopasnosti dorozhnoho dyvzhenia v Evropeiskom rehyone VOZ 2019* [Report on the state of road safety in the WHO European Region 2019] (Evropeiskoe rehyonalnoe biuro VOZ, 2020) 136 (in Russian)
7. *Global World Status Report on Road Safety 2018* (World Health Organization; 2018) 424 (in English)

Journal articles

8. Batyrgareieva V., Kalinina A., Poltava K. 'Victimological risks for road users as an element of public health' (November 2021) LXXIV, 11 (2) *Wiadomości Lekarskie* 2922–2927 (in English)
9. Batyrgareieva V. S. 'Metodolohiia kryminolohichnoho vyvchennia pravoporushen u sferi dorozhnoho rukhu ta ekspluatatsii transportu v Ukraini' [Methodology of criminological study of offenses in the field of traffic and transport operation in Ukraine] (2022) 44 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu* 18–29 (in Ukrainian)
10. Kolodiaznyi M. H. 'Normatyvno-pravovi zasady bezpeky dorozhnoho rukhu u zarubizhnykh krainakh' [Regulatory and legal principles of road safety in foreign countries] (2022) 43 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu* 102–112 (in Ukrainian)
11. Shramko S. S. 'Vprovadzhenia v Ukraini derzhavnoi polityky shchodo znyzhennia tiazhkosti naslidkiv dorozhno-transportnykh pryhod' [Implementation of state policy in Ukraine to reduce the severity of the consequences of traffic accidents] (2022) 2(18) *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava* 172–185 (in Ukrainian)

Conference paper

12. Kolodiaznyi M. H. 'Shchodo systemy mizhnarodno-pravovoho rehuliuвання bezpeky dorozhnoho rukhu' [Regarding the system of international legal regulation of road traffic safety] *Aktualni problemy kryminalnoho prava, protsesu, kryminalistyky ta operatyvno-rozshukovoi diialnosti: tezy V Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Khmelnitskyi, 25 liut. 2022 r.)* 669–672 (in Ukrainian)
13. – 'Pravoporushennia u sferi dorozhnoho rukhu: karaty chy profilaktuvaty?' [Offenses in the field of traffic: to punish or to prevent?] *Bezpeka dorozhnoho rukhu v umovakh voiennoho stanu: materialy Vseukr. nauk.-prakt. onlain-konf. (Kryvyi Rih, 27 trav. 2022 r.)* 66–69 (in Ukrainian)

Websites

14. 'Dovidka «Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy ta posluhamy u 2019 rotsi»' [Reference «Foreign trade of Ukraine in goods and services in 2019»] (Ministerstvo ekonomiky Ukrainy) <<https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=30d3074d-6882-4aac-bc4f-f4af8a30b221&title=DovidkazovnishniaTorgivliaUkrainiTovaRamiTaPoslugamiU2019-Rotsi>> (in Ukrainian)
15. 'Mininfrastruktury maie implementuvaty 57 dyrektyv ta 16 rehlamentiv YeS – Kryklii' [The Ministry of Infrastructure must implement 57 directives and 16 EU regulations – Kryklii] (UKRINFORM) <<https://www.ukrinform.ua/rubric->

economy/3038573-mininfrastrukturi-mae-implementuvati-57-direktiv-ta-16-reglamentiv-es-kriklij.html.> (in Ukrainian)

16. 'Road traffic injuries' (WHO) <<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries/>> (in Ukrainian)

17. 'Zvit pro naukovu dilianist u 2022 rotsi' [Report on scientific activity in 2022] (NDI VPZ imeni akademika V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy, 2022) 62 (in Ukrainian)

Батиргарєєва В. С.

Убезпечення учасників дорожнього руху в Україні: до методології створення сучасної правової платформи в умовах євроінтеграції

Статтю присвячено деяким питанням методології створення в Україні сучасної правової платформи, що є необхідною для укріплення стану правопорядку на автошляхах та забезпечення учасників дорожнього руху. Констатується, що правове регулювання у транспортній сфері є неможливим без рефлексії на євроінтеграційний курс, який сьогодні визнано пріоритетним напрямом діяльності Української держави. При цьому приведення правової площини України у відповідність до *acquis communautaire* ЄС у розглядуваній сфері потребує визначення того, які положення європейського законодавства треба імплементувати і яким має бути механізм гармонізації відповідних положень.

У розпочатому європейському діалозі України із цього приводу можна виділити певні віхи. Так, документальним виразом зовнішньої нормативної віхи є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. У зазначеній Угоді містяться, зокрема, й орієнтири того стану безпеки на українських автошляхах, до якого слід прагнути, щоб знизити рівень аварійності. Внутрішньою нормативною віхою є «внутрішні» документи нашої держави, в яких визначаються конкретні завдання щодо реалізації взятих на себе зобов'язань. Нарешті, третя, змістовна за своїм характером, віха у методології створення правової платформи транспортної безпеки європейської якості включає: а) положення тих документів ЄС, що вже імплементовані, а також тих, що слід ще імплементувати; б) результат гармонізації національного законодавства з європейським у вигляді досягнення такого рівня забезпечення учасників дорожнього руху у країні, який відповідає положенням концепції «Vision Zero».

Робиться висновок, що в Україні найближчим часом є всі підстави запровадити високі стандарти транспортної безпеки, навіть невидлячись на обставини, котрі ускладнюють цей процес (збройна агресія РФ проти України, корумпована ментальність багатьох учасників транспортної сфери та недостатність матеріальної бази для реалізації намічених заходів внаслідок витрат на організацію потужної оборони країни).

Ключові слова: методологія кримінологічного вивчення, дорожній рух та експлуатація транспорту, правопорушення, директиви і регламенти, Угода про асоціацію.

Batyrgareieva V. S.

Security of road traffic participants in Ukraine: before the methodology of creating a modern legal platform in the minds of European integration.

The article is devoted to some methodological issues of creating a modern legal platform in Ukraine, which is necessary for strengthening the rule of law and order on highways and ensuring the safety of road traffic participants. It is noted that legal regulation in the transport sector is impossible without reflection on the course of European integration, which today is recognized as a priority for the direct activity of the Ukrainian state. At the same time, bringing the legal plane of Ukraine into line with the *acquis communautaire* of the EU in the area under consideration requires the determination of which provisions of European legislation should be implemented and what the mechanism of harmonization of the relevant provisions should be.

In this regard, certain milestones can be identified in the initiated European dialogue of Ukraine. Thus, the documentary expression of the external normative milestone is the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand. The mentioned Agreement contains, in particular, guidelines for the state of safety on Ukrainian highways, which should be strived for in order to reduce the level of accidents. An internal normative milestone is the «internal» documents of our state, which define specific tasks for the implementation of the assumed obligations. Finally, the third, meaningful by its nature, milestone in the methodology of creating a legal platform of European quality transport safety includes: a) the provisions of those EU documents that have already been implemented, as well as those that should still be implemented; b) the

result of harmonization of national legislation with European legislation in the form of achieving such a level of safety for road users in the country that corresponds to the provisions of the «Vision Zero» concept.

It is concluded that Ukraine has every reason to introduce high standards of transport safety in the near future, even without looking at the circumstances that complicate this process (the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the corrupt mentality of many participants in the transport sector, and the insufficiency of the material base for the implementation of the planned measures due to the costs of the organization of a powerful defense of the country).

Key words *methodology of criminological study, road traffic and operation of transport, offenses, directives and regulations, Association Agreement.*

Стаття надійшла до редакції: 23.04.2023 р.

Прийнята до друку: 10.05.2023 р.

О. О. Пащенко, доктор юридичних наук, доцент,
завідувач відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-9640-0137

КРИМІНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ПРОБЛЕМА ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ*

Постановка проблеми. В науковій літературі найбільш поширеною є точка зору, згідно з якою кримінальна політика держави поділяється на кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та кримінологічну. Проте слід відмітити, останнім часом з'явилися аргументи на користь того, що кримінально-виконавчу політику слід іменувати «політика поведінки із засудженими». Така точка зору була висловлена А. Ф. Степанюком у 2021 р.¹ та згодом підтримана автором цієї публікації². Це, своєю чергою, надало підстави для перевірки того, в якій мірі термін «кримінальна політика» є адекватним для того, щоб відбивати сутність поняття, яке є родовим стосовного досліджуваного (тобто політики в сфері поведінки із засудженими). Справа в тому, що в правовій доктрині термін «кримінальна політика» також не є загально визнаним. Науковці зазначають ще про «політику в сфері боротьби зі злочинністю», «політику протидії злочинності», «політику впливу на злочинність», «антикримі-

нальну» та «антикриміногенну» політику, «карну» та «каральну» політику тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За радянських часів правники майже одноставно писали про «кримінальну політику», визначаючи водночас цей термін через сферу боротьби зі злочинністю. Серед вітчизняних дослідників за такий підхід до вирішення наукової проблеми висловилися І. М. Даньшин, Л. В. Багрій-Шахматов, М. П. Мелентьєв, Г. В. Єспур, С. В. Черкасов, О. М. Джуза, М. О. Гордуз, Т. О. Гончар, І. М. Крапчатова, І. А. Шубіна, К. Б. Марисюк та ін.

П. М. Панченко вказував на відмінності в обсязі змісту понять «кримінальна політика» та «політика у сфері боротьби зі злочинністю», проте визнавав, що їх сутнісна основа є однією і тією самою³.

О. І. Коробєєв, А. В. Усс і Ю. В. Голік також писали про кримінальну політику. Проте для її визначення, на відміну від своїх попередників, вони послуговувалися не терміном «боротьба зі злочинністю», а словосполученням «вплив на злочинність»⁴; В. Д. Левик – «протистояння злочинності»⁵. Сучасний вітчизняний науковець Ю. А. Пономаренко (в роботах 2021 та 2023 рр.) визначає кримінальну політику через діяльність з протидії злочинності⁶, В. К. Гришук, Ю. Ю. Ко-

* *Примітка.* Стаття виконана в межах фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведінки із засудженими в Україні» (номер державної реєстрації 0121U114397, термін виконання 1 кв. 2022 р. – 4 кв. 2025 р.) У розробці теми беруть участь: д.пед.н., проф. Ворожбіт-Горбатюк В. В., д.ю.н., с.н.с. Яковець І. С., д.ю.н., доц. Пащенко О. О., к.ю.н. Кутєпов М. В. Керівник теми к.ю.н., доц. Пивоваров В. В.

¹ Степанюк А. Ф. «Режим – це не «порядок виконання і відбування покарання», а програма соціальної допомоги при поведінці з ув'язненими» *Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування: монографія*. А. Ф. Степанюк (ред) (Право, 2021) 83, 84

² Пащенко О. О. «Кримінально-виконавча політика» чи «політика у сфері виконання кримінальних покарань»: підходи до визначення поняття (2022) 1 *Право та державне управління* 134

³ Панченко П. Н. *Советская уголовная политика. Общетеоретическая концепция борьбы с преступностью: ее становление и предмет: монография*. (Томского университета, 1988) 73

⁴ Коробєєв А. И., Усс А. В., Голік Ю. В. *Уголовно-правовая политика: тенденции и перспективы: монография*. (Красноярского университета, 1991) 7

⁵ Левик В. Д. «Формування кримінальної політики України та шляхи її реалізації» (2018) 4 *Наука і правоохорона* 157.

⁶ Пономаренко Ю. А. *Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія*. (Право, 2020) 341; – «Поняття кримінально-правової політики». Су-

ломієць та С. В. Дрьомов – через протидію злочинності¹, а М. В. Шепітько – через стратегічну протидію кримінальному правопорушенню².

Метою цієї статті є з'ясування того, яке з наявних доктринальних понять, що характеризує ту частину правової політики держави, яка стосується її реакції на існування злочинності у суспільстві, може виступати як родове щодо політики в сфері поведінки із засудженими.

Виклад основного матеріалу. М. І. Загородніков та М. О. Стручков визначали кримінальну політику як напрям (політики) в якому формуються вихідні вимоги боротьби із злочинністю через розробку та здійснення широкого кола запобіжних заходів, створення і застосування правових норм матеріального, процесуального і виконавчого кримінального права³. Із сучасних дослідників так широко трактує предмет кримінального права під час розкриття змісту політики боротьби зі злочинністю О. Б. Загурський, зазначаючи, що це напрям державної діяльності, який визначає стратегію і тактику боротьби зі злочинністю на базі кримінального матеріального, процесуального і кримінально-виконавчого права⁴. Про матеріальне, процесуальне і виконавче кримінальне право як про «кримінальне право в його широкому розумінні» згадує й Ю. А. Пономаренко⁵. За такого підходу логічним вбачається використання саме терміна «кримінальна політика» (а не політика боротьби зі злочинністю, протидії злочинності, впливу

на злочинність тощо), адже він кореспондує вельми широкому трактуванню предмета кримінального права, не обмежуючи його матеріальними нормами, а залучаючи також процесуальні та виконавчі положення. Недарма, один із фундаторів теорії кримінальної політики М. П. Чубинський розглядав її як складовий елемент науки кримінального права⁶.

Прихильником вельми широкого трактування кримінального права як такого є також Ю. В. Баулін. На його думку, поведінка зі злочинцями охоплює не лише матеріально-правові аспекти такого поведінки (а саме: що визнається злочином і які кримінально-правові наслідки тягне його вчинення?), а й процесуальні, а також виконавчі правила. «Тому, – робить висновок учений, – кримінальне право охоплює собою три види існуючих сьогодні галузевих правил поведінки зі злочинцями, а саме: норм, передбачених матеріальним, процесуальним і виконавчим кримінальним правом»⁷. За такого підходу кримінально-правова політика фактично ототожнюється з політикою у сфері боротьби зі злочинністю, оскільки, як видно із наведеного вище визначення, кримінологічна політика (за термінологією Ю. В. Бауліна – політика у сфері попередження злочинності) розглядається поряд із нею, а не як її складова.

Викладене дозволяє стверджувати, що у разі широкого трактування предмета кримінального права (шляхом об'єднання в ньому матеріальної, процесуальної та виконавчої складових) немає підстав для виокремлення кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої політик, оскільки кримінальна політика за обсягом дорівнюватиме кримінально-правовій. Тоді має сенс вести мову про матеріальну кримінально-правову політику, процесуальну кримінально-правову політику та виконавчу кримінально-правову політику. Однак, як бачимо, все це буде частинами єдиної кримінально-правової політики. При цьому такий аспект, як поведінка із засудженими, відсувається на другий план, так само, як і вказівка у назві відповідного виду політики

часний вимір кримінального права. *Liber Amicorum на честь академіка Вячеслава Борисова: монографія* (Право, 2023) 124

¹ Гришук В. К. 'Поняття українського кримінального права' *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* (Донецьк, 24 квітня 2009 р.) 17; Коломієць Ю. Ю. 'Вплив марксистсько-ленінської ідеології на поняття, сутність та зміст кримінальної політики' (2009) 47 *Актуальні проблеми держави і права* 142; Дрьомов С. В. 'Тенденції сучасної кримінально-правової політики України' *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Харків, 9–10 жовтня 2014 р.) 139

² Шепітько М. В. *Кримінальна політика у сфері забезпечення діяльності органів правосуддя: монографія*. (Апостіль, 2021) 13, 14

³ Загородніков Н. И., Стручков Н. А. 'Направления изучения советского уголовного права' (1981) 7 *Советское государство и право* 49

⁴ Загурський О. Б. 'До питання про теоретичні проблеми державної правової політики у сфері боротьби зі злочинністю' (2011) 60 *Актуальні проблеми держави і права* 48

⁵ Пономаренко Ю. 'Поняття кримінально-правової політики' *Сучасний вимір кримінального права. Liber Amicorum на честь академіка Вячеслава Борисова: монографія* (Право, 2023) 124

⁶ Чубинський М. П. 'Очерки уголовной политики (понятие, история, и основные проблемы уголовной политики как составного элемента науки уголовного права)' *Антологія української юридичної думки: в 10 т. Т. 7: Кримінальне право. Кримінальний процес* (Юридична книга, 2004) 415

⁷ Баулін Ю. В. 'О задачах науки национального уголовного права в условиях глобализации' *Баулін Ю. В. Вибрані праці* (Право, 2013) 850, 851

на необхідність дотримання прав цієї категорії осіб.

За спостереженням П. Л. Фріса, при буквальному тлумаченні терміна «кримінальна політика» він має розшифровуватися як «злочинна політика», або «політика розвитку злочинності», що абсолютно не відповідає його змістовному навантаженню. «У зв'язку з цим, – зауважує правознавець, – останнім часом все більше дослідників стали відмовлятися від його застосування»¹.

Група правників є прихильниками використання терміна «політика у сфері протидії злочинності». Це, зокрема, І. І. Митрофанов, О. М. Литвинов та Є. С. Назимко (у співавторстві), І. В. Козич, О. Д. Максимів, О. Власюк, Г. В. Новицький, а також І. С. Яковець, К. А. Автухов та М. Ю. Кутепов (у співавторстві). Д. О. Балобанова зауважує, що *політика протидії злочинності* є такою, що найповніше охоплює розуміння основних засобів, за допомогою яких держава здійснює свою *антикримінальну політику*². Цей термін використовує також О. В. Острогляд³. У свою чергу, В. В. Голіна пише про *політику щодо протидії злочинності*⁴, В. Ф. Пузирний – про *політику з протидії злочинності*⁵.

На противагу цьому, В. С. Зеленецький зазначав, що концепції протистояння або стримування злочинності, а також учення про здійснення на злочинність впливу не відбивають справжнього характеру ставлення держави до цього явища, яка постійно орієнтує всі органи кримінальної юстиції на рішучу *боротьбу зі злочинністю* з метою ефективного захисту суспільства від злочинних посягань. «Тому, – резюмує правник, – злочинність треба не стримувати або якимось чином на неї впливати, а планомірно вести з нею боротьбу»⁶.

¹ Фріс П. Л. *Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини: монографія*. (Надвірнянська друкарня, 2009) 10, 11

² Балобанова Д. О. 'Зміна понять: від політики боротьби зі злочинністю до політики протидії злочинності' (2009) 45 *Актуальні проблеми держави і права* 348

³ Острогляд О. В. 'Правозастосовча діяльність як форма реалізації кримінально-правової політики' *Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю»* (11–16 березня 2014 р.) 93

⁴ Голіна В. В. 'Кримінологічна політика як основа розробки теорії і практики запобігання злочинності в Україні' *Голіна В. В. Вибрані праці* (Право, 2020) 238

⁵ Пузирний В. Ф. *Концептуальні засади адміністративної діяльності органів та установ Державної пенітенціарної служби України* (дис. д-ра юрид. наук Національна академія прокуратури, 2015) 33

⁶ Зеленецький В. С. 'Концептуальні основи формиро-

Таку точку зору поділяє, зокрема, Я. О. Лантінов, який зауважує, що в юридичних дослідженнях насамперед слід відштовхуватися від чинного законодавства, а у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411-VI використане термінологічне словосполучення «боротьба зі злочинністю»⁷.

Діаметрально протилежною є позиція С. В. Дьоменка, який підкреслив, що комплементарний характер цілей кримінальної політики сформульованих на підставі використання парадигми «боротьба зі злочинністю» має своїм наслідком протиставлення злочинця іншим членам суспільства, формування з нього образу ворога, поширення явища стигматизації, і в результаті цього – неминуче зростання злочинності⁸.

Все вищенаведене набуває принципового значення для пошуку того родового поняття, що кореспондує «політиці поведження із засудженими». Вважаємо, що таким поняттям є «політика впливу на злочинність». Впливаючи певним чином на засудженого (особу), політика впливає і на злочинність (явище), рівень якої після цього впливу має знизитися. Окрім цього, є підстави стверджувати, що саме *поведження* є ключовим при визначенні поняття «політика в сфері поведження із засудженими». Грунтуючись на визначенні мети покарання, що міститься в ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України⁹, зауважуємо, що поведження із засудженими має здійснюватися у такий спосіб, щоб після відбування покарання ці особи більше не вчинювали кримінальних правопорушень, а в ідеалі – вважали таку поведінку для себе взагалі неприйнятною. При цьому варто пам'ятати, що «поведження із засудженими включає в себе не лише дотримання їх прав, а й виконання ними обов'язків, що зумовлюється правовим статусом цієї категорії осіб. Водночас зазначаємо, що термін «боротьба» тут використати не вдасться, оскільки

вання інноваційної уголовно-процессуальной политики Украины' (2008) 15 *Питання боротьби зі злочинністю* 87

⁷ Лантінов Я. О. 'Кримінально-правова охорона основ громадянського суспільства України як складова кримінально-правової політики' *Політика в сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми: монографія* П. Л. Фріса, В. Б. Харченка (ред) (Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2016) 316

⁸ Деменко С. В. 'О некоторых догматических моделях в уголовной политике' *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції* (Одеса, 1 листоп. 2013 р.) 33

⁹ Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://surl.li/hwcs> (дата звернення: 25.04.2023)

тоді боротьбі зі злочинністю має кореспондувати боротьба із засудженими, що, вочевидь, не є послідовним. Те саме стосується й понять «протидія» або «протистояння» (злочинності). Викладене набуває принципового значення, оскільки частка має володіти властивостями цілого, і навпаки, ціле не може містити ознак, що є протилежними за змістом ознакам частки (тобто ознаки, що беруться для порівняння, не можуть бути взаємовиключними).

Поняття «кримінальна політика», «антикримінальна політика», «антикриміногенна політика», «карна (каральна) політика» також не можуть виступати як ціле щодо політики в сфері поведінки із засудженими. Вони хоча і не знаходяться у стані цілковитого антагонізму із нею (як ті поняття, що було проаналізовано в попередньому абзаці), проте «поведінка із засудженими» вони взагалі не стосуються (не кореспондують йому). Принаймні за допомогою використання методу індукції (сходження знання від конкретного до загального) відповідний зв'язок встановити неможливо. Інша річ, коли йдеться про «політику впливу на злочинність». На це поняття можна «вийти», закладаючи

у підґрунтя аналізу політику поведінки із засудженими.

Наведене дозволяє стверджувати, що поняттям, яке є родовим щодо політики в сфері поведінки із засудженими, є «політика впливу на злочинність».

Висновки. Підводячи підсумки, зазначаємо, що у разі широкого трактування предмета кримінального права (шляхом об'єднання в ньому матеріальної, процесуальної та виконавчої складових) немає підстав для виокремлення кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої політик, оскільки кримінальна політика за обсягом дорівнюватиме кримінально-правовій. При цьому такий аспект, як поведінка із засудженими, відсувається на другий план, так само, як і необхідність дотримання прав цієї категорії осіб.

Родовим поняттям щодо політики в сфері поведінки із засудженими є «політика впливу на злочинність». Впливаючи певним чином на засудженого (особу), політика впливає і на злочинність (явище), рівень якої після цього впливу має знижуватися.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://surl.li/hwcs> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Fris P. L. Polityka u sferi borotjby zi zlochynnistju i prava ljudyny: monohrafiia [Politics in the field of fighting crime and human rights: monograph] (Nadvirnjansjka drukarnja, 2009) 168 (in Ukrainian).
2. Korobeev A. Y., Uss A. V., Gholyk Ju. V. Ugholovno-pravovaja polityka: tendencyy u perspektyvy: monohrafiia [Criminal law policy: trends and perspectives: monograph] (Krasnjarskogo universiteta, 1991) 240 (in Russian).
3. Panchenko P. N. Sovetskaja ugholovnaja polityka. Obschhetoretycheskaja koncepcija borjby s prestupnostiju: ee stanovlenye u predmet: monohrafiia [Soviet criminal policy. The general theoretical concept of combating crime: its establishment and subject: monograph] (Tomskogo universiteta, 1988) 198 (in Russian).
4. Ponomarenko Ju. A. Zaghaljna teorija vyznachennja karanosti kryminaljnykh pravoporushenj: monohrafiia [General theory of criminal offenses punishability determining: monograph] (Pravo, 2020) 720 (in Ukrainian).
5. Shepitjko M. V. Kryminaljna polityka u sferi zabezpechennja dijalnosti orghaniv pravosuddja: monohrafiia [Criminal policy in the sphere of ensuring the activities of justice bodies: monograph] (Apostil, 2021) 192 (in Ukrainian).

Part of the books

6. Baulyn Ju. V. 'O zadachakh nauky nacyonaljnogho ugholovnogho prava v uslovijakh ghlobalyzacyy'. Baulin Ju. V. Vybrani praci [On the tasks of the science of national criminal law in the context of globalization. Baulin Yu. V. Selected works]. (Pravo, 2013) 849–851 (in Russian).
7. Gholina V. V. 'Kryminologichna polityka jak osnova rozrobky teoriji i praktyky zapobighannja zlochynnosti v Ukrajinі'. Gholina V. V. Vybrani praci. [Holina V. V. Criminological policy as a basis for the development of the theory and practice of crime prevention in Ukraine. Holina V. V. Selected works]. (Pravo, 2020) 237–249 (in Ukrainian).
8. Lantynov Ja. O. 'Kryminaljno-pravova okhorona osnov ghromadjanskogho suspiljstva Ukrajinі jak skladova kryminaljno-pravovoji polityky'. Polityka v sferi borotjby zi zlochynnistju Ukrajinі: teoretychni ta prykladni problem:

- monohrafiia Frisa P. L., Kharchenka V. B. (red.) [Criminal law protection of the foundations of civil society of Ukraine as a component of criminal law policy. Ukraine's crime-fighting policy: theoretical and applied problems: monograph Fris P. L., Kharchenko V. B. (ed.)]. (Prykarpatskogo nacionalnogo universytetu imeni Vasylja Stefanyka, 2016) 316–332 (in Ukrainian).*
9. Ponomarenko Yu. 'Ponjattja kryminaljno-pravovoji polityky. Suchasnyj vymir kryminalnogho prava'. *Liber Amicorum na chestj akademika Vyacheslava Borysova: monohrafiia* [Concept of criminal law policy. The modern dimension of criminal law. Liber Amicorum in honor of Academician Vyacheslav Borisov: monograph]. (Pravo, 2023) 115–134 (in Ukrainian).
 10. Stepanjuk A. F. 'Rezhym – ce ne «porjadok vykonannja i vidbuvannja pokarannja», a prohrama socialjnoji dopomohy pry povodzhenni z uv'jaznenymy'. *Teoretychni pytannja udoskonalennja kryminaljno-vykonavchogho zakonodavstva Ukrajiny ta praktyky jogho zastosuvannja: monohrafiia Stepanjuka A. F. (red.)* [The regime is not a «order of execution and serving of punishment», but a program of social assistance in the treatment of prisoners. Theoretical issues of improving the criminal law enforcement of Ukraine and the practice of its application: monograph Stepaniuk A. F. (ed.)]. (Pravo, 2021) 68–84 (in Ukrainian).
 11. Chubynskyj M. P. 'Ocherky ugholovnoj polytyky (ponjatye, ystoryja, y osnovniye problemy ugholovnoj polytyky kak sostavnogho elementa nauky ugholovnogho prava)'. *Antologhija ukrajinskoji jurydychnoji dumky : v 10 t. T. 7 : Kryminaljne pravo. Kryminalnyj process* [Essays on criminal policy (concept, history, and main problems of criminal policy as an integral element of the science of criminal law). Anthology of the Ukrainian legal thought: in 10 volumes. T. 7: Criminal law. Criminal process]. (Jurydychna knygha, 2004) 415–478 (in Russian).

Journal articles

12. Balobanova D. O. 'Zmina ponjattj: vid polityky borotjby zi zlochynnistju do polityky protydiji zlochynnosti' [Changing concepts: from crime-fighting policy to crime-fighting policy] (2009) 45 Aktualjni problemy derzhavy i prava – Actual Problems of State and Law 344–348 (in Ukrainian).
13. Zaghorodnykov N. Y., Struchkov N. A. 'Napravlenja yzuchenyja sovetiskogho ugholovnogho prava' [Directions for the study of Soviet criminal law] (1981) 7 Sovetskoe ghosudarstvo y pravo – Soviet state and law 48–55 (in Russian).
14. Zaghurskyj O. B. 'Do pytannja pro teoretychni problemy derzhavnoji pravovoji polityky u sferi borotjby zi zlochynnistju' [To the question of the theoretical problems of state legal policy in the field of fighting crime] (2011) 60 Aktualjni problemy derzhavy i prava – Actual Problems of State and Law 43–50 (in Ukrainian).
15. Zeleneckyj V. S. 'Konceptualjniye osnovy formirovannja ynnovacyonnoj ugholovno-processualnoj polytyky Ukrainy' [Conceptual foundations for the formation of innovative criminal procedural policy in Ukraine] (2008) 15 Pytannia borotby zi zlochynnistiu – Issues of Crime Prevention 81–109 (in Russian).
16. Kolomijec Ju. Ju. 'Vplyv marksystsjsko-leninskoji ideologhiji na ponjattja, sutnistj ta zmist kryminalnoji polityky' [The influence of Marxist-Leninist ideology on the concept, essence and content of criminal policy] (2009) 47 Aktualjni problemy derzhavy i prava – Actual Problems of State and Law 139–144 (in Ukrainian).
17. Levyk V. D. 'Formuvannja kryminalnoji polityky Ukrajiny ta shljakhy jiji realizaciji' [Formation of criminal policy of Ukraine and ways of its implementation] (2018) 4 Nauka i pravookhorona – Science and law enforcement 155–164 (in Ukrainian).
18. Pashchenko O. O. '«Kryminaljno-vykonavcha polityka» chy «polityka u sferi vykonannja kryminalnykh pokaranj»: pidkhody do vyznachennja ponjattja' [«Criminal enforcement policy» or «policy in the field of execution of criminal punishments»: approaches to defining the concept] (2022) 1 Pravo ta derzhavne upravlinnja – Law and Public Administration 131–136 <DOI:10.32840/pdu.2022.1.19> (in Ukrainian).

Dissertation

19. Puzyrnyj V. F. *Konceptualjni zasady administratyvnoji dijalnosti orghaniv ta ustanov Derzhavnoji penitenciarної sluzhby Ukrajiny* [Conceptual principles of administrative activity of bodies and institutions of the State Penitentiary Service of Ukraine] (dys. doct. yuryd. nauk. Nacionaljna akademija prokuratury, 2015) 454 (in Ukrainian).

Conference papers

20. Ghryshuk V. K. 'Ponjattja ukrajinskogho kryminalnogho prava' [Concept of Ukrainian criminal law] *Aktualjni problemy kryminalnogho prava ta kryminologhiji: materialy vseukrayinskoyi nauovo-praktychnoyi konerentsii* (Donecjk, 24 kvitnya 2009 r.) 15–19 (in Ukrainian).
21. Demenko S. V. 'O nekotorykh dogmatycheskykh modeljakh v ugholovnoj polytyke' [On some dogmatic models in criminal policy] *Actual problems of criminal law, process and criminology: materialy V Mizhnarodnoji naukovopraktychnoyi konerentsii* (Odesa, 1 lystopada 2013 r.) 33–34 (in Russian).

22. Drjomov S. V. 'Tendenciji suchasnoji kryminaljno-pravovoji polityky Ukrainy' [Trends of modern criminal law policy of Ukraine] *Nauka kryminalnogho prava v systemi mizhdyscyplinarykh zv'jazkiv: materialy Mizhnarodnoji naukovo-praktychnoyi konerentsii* (Kharkiv, 9–10 zhovtnya 2014 r.) 138–142 (in Ukrainian).
23. Ostroghljad O. V. 'Pravozastosovcha dijalnistj jak forma realizaciji kryminaljno-pravovoji polityky' [Law enforcement activity as a form of implementation of criminal law policy] *Materialy mizhnarodnoji naukovo-praktychnoyi konerentsii «Polityka v sferi borotjby zi zlochynnistju»* (11–16 bereznya 2014 r.) 93–96 (in Ukrainian).

Пащенко О. О.

Кримінальна політика та проблема поведження із засудженими.

У статті розглянуто наявні в науці підходи до визначення тієї частини правової політики держави, яка стосується її реакції на існування злочинності у суспільстві. Це зроблено з метою з'ясування того, яке із запропонованих доктринальних понять може виступати як родове щодо політики в сфері поведження із засудженими.

Акцентується увага на тому, що у разі широкого трактування предмета кримінального права (шляхом об'єднання в ньому матеріальної, процесуальної та виконавчої складових) немає підстав для виокремлення кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої політик, оскільки кримінальна політика за обсягом дорівнюватиме кримінально-правовій.

Зазначено, що родовим поняттям стосовно політики в сфері поведження із засудженими є «політика впливу на злочинність». Впливаючи певним чином на засудженого (особу), політика впливає і на злочинність (явище), яка після цього впливу має знижуватися. Окрім цього, при визначенні поняття «політика в сфері поведження із засудженими» ключовим є саме «поведження». Згідно із ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України, де визначено мету покарання, поведження із засудженими має здійснюватися у такий спосіб, щоб після відбування покарання ці особи більше не вчинювали кримінальних правопорушень, а в ідеалі – вважали таку поведінку для себе взагалі неприйнятною. При цьому наголошується, що «поведження із засудженими» включає в себе не лише дотримання їх прав, а й виконання ними обов'язків, що зумовлюється правовим статусом цієї категорії осіб.

Ключові слова: кримінальне право, кримінально-виконавче право, кримінальна політика, кримінально-виконавча політика, політика в сфері поведження із засудженими.

Pashchenko O. O.

Criminal policy and the problem of treatment of convicts.

The article considers the approaches available in science to the definition of that part of the state's legal policy, which concerns its reaction to the existence of crime in society. This is done with the aim of finding out which of the proposed doctrinal concepts can act as generic for the policy in the field of treatment of convicts.

It was found out that during the Soviet times, lawyers almost unanimously wrote about «criminal policy», later the concepts of «policy of fighting crime», «policy of countering crime», «policy of influence on crime», «policy of resistance to crime», «anti-criminal policy», «anti-criminogenic policy», «penal policy», «punitive policy» appeared in scientific circulation.

Attention is focused on the fact that in the case of a broad interpretation of the subject of criminal law (by combining material, procedural and executive components in it), there are no grounds for distinguishing criminal law, criminal-procedural and criminal-executive policies, since criminal policy will be equal in scope criminal law policy. In this case, it makes sense to talk about substantive criminal law policy, procedural criminal law policy and executive criminal law policy, but all this will be parts of a single criminal law policy. At the same time, such an aspect as the treatment of convicts is relegated to the background, as is the need to respect the rights of this category of persons.

It is noted that the generic concept of policy in the field of treatment of convicts is «policy of influence on crime». By influencing a convict (person) in a certain way, the policy also affects crime (phenomenon), which should decrease after this influence. In addition, when defining the concept of «policy in the field of treatment of convicts», the key is the «treatment» itself. According to the part 2 of the Art. 50 of the Criminal Code of Ukraine, which defines the purpose of punishment, convicts should be treated in such a way that after serving the sentence, these persons no longer commit criminal offenses and, ideally, consider such behavior unacceptable. At the same time, it is emphasized that «treatment of convicts» includes not only the observance of their rights, but also their fulfillment of duties, which is determined by the legal status of this category of persons.

Key words: criminal law, criminal-executive law, criminal policy, criminal-executive policy, policy in the field of treatment of convicts.

Стаття надійшла до редакції: 25.04.2023 р.

Прийнята до друку: 10.05.2023 р.

Н. В. Глинська, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник
завідувачка відділом дослідження проблем кримінального процесу та судустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної Академії правових наук України
ORCID: 0000-0001-5835-3798

ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗАПРОВАДЖЕННЯ РЕЖИМУ PAPERLESS В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Глобальна цифровізація (діджиталізація), що є не лише трендом, а й інструментом ефективності, прозорості і значної економії коштів та людських ресурсів, охопила всі сфери суспільного й державного життя, включаючи і правосуддя. Переведення роботи системи органів державної влади, зокрема, системи правоохоронних органів та суду, у режим *PaperLess*, тобто повної відмови від паперових документів, є адже тою розв'язкою нашої держави, запорукою інтеграції України до світових економічних та інформаційних процесів. До того ж електронний документообіг є базовою передумовою запровадження в нашій країні електронного кримінального провадження (далі – ЕКП), основою якого є «розумна» інтегрована інформаційно-аналітична система, що оцифровує паперову документацію, дозволяє обмінюватись файлами в межах кримінального провадження між органами кримінальної юстиції. ЕКП за своєю суттю є певним «режимом кримінальної процесуальної діяльності, заснованим на композиційних алгоритмах автоматизованих кримінальних процесуальних процедур ЄРДР та інтегрованих із ним електронних інформаційних систем. Таке провадження реалізується суб'єктами в електронному форматі та фіксується в офіційному електронному процесуальному документі¹.

Нормативне запровадження національної моделі ЕКП інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування «іКейс» (далі –

ІТСДР) ознаменувало нову віху розвитку кримінальної юстиції в Україні та засвідчило невідворотність її цифровізації, хоча наразі використання ІТСДР є можливим лише у системі антикорупційних органів (а отже, поки що відсутнім є нормативний механізм реалізації положень статті 106–1 КПК щодо запровадження ІТСДР в усіх органах досудового розслідування).

Хоча електронний документообіг в Україні розпочався вже близько 20 років тому із прийняттям Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р., утім, у царині кримінального провадження папір все ще залишається основним носієм інформації у кримінальних провадженнях. Переваги електронного документообігу є безсумнівними та достатньо висвітленими у сучасній літературі. До них, зокрема, належать: темпоральне співпадіння проведення та фіксації процесуальних дій у кримінальному провадженні, що, в свою чергу, гарантує достовірне встановлення моменту виникнення юридичного факту; значиме підвищення ефективності взаємодії органів кримінального переслідування та контролюваності їх діяльності; автоматизація значної кількості процедур; усунення корупційних ризиків та ін.²

Зазначені та інші «бонуси» електронного документування є вкрай затребуваними для царини кримінального провадження. Так, складність та багатоепізодичність розслідуваних злочинів, чисель-

¹ Столітній А. 'Концепція електронного кримінального провадження в Україні' (2018) 4 Вісник Національної прокуратури України 24

² – 'Вдосконалення електронного сегменту кримінального провадження' (2017) 2 Науковий журнал «Право і суспільство» 189

ність письмових доказів, велика кількість учасників провадження зумовлюють «документальну об'ємність» кримінальних проваджень, що нерідко налічують сотні і навіть тисячі томів. На паперове документування витрачаються величезні фінансові, людські та часові ресурси. До того ж моральна застарілість паперового документообігу йде у розріз із вимогами світового інформаційно-технічного прогресу, сповільнює процеси обміну інформацією в кримінальному провадженні, створює додаткове навантаження на дізнавачів, слідчих, прокурорів та суддів. Більше того, як влучно зазначають сучасні дослідники, застарілі методи обміну інформацією за допомогою паперу, часові розбіжності в здійсненні слідчої дії чи прийняття процесуального рішення з моментом їх документальної фіксації, що досить часто викликає неможливість достовірного встановлення моменту виникнення юридичного факту, – все це перешкоджає темпу розвитку кримінального процесу, який суттєво відстає від розвитку інформаційного суспільства¹. Тож перехід на електронний формат документування вже ні в кого не викликає сумнівів та є лише питанням часу.

Воєнний стан інтенсифікував рух до електронного документообігу з огляду на критичну необхідність попередження втрати матеріалів кримінальних проваджень. Так, законодавець унормував обов'язок дізнавача, слідчого чи прокурора щодо збереження в електронній формі копії матеріалів кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану (ч. 4 ст. 615 КПК у редакції зі змінами, внесеними згідно із Законом України № 2137-IX від 15.03.2022 р. та Законом України № 2201-IX від 14.04.2022 р.). І хоча реалізація цього обов'язку є можливою у спосіб оцифрування відповідних документів, що утворюють матеріали провадження, втім, очевидним є доцільність саме створення кримінальних процесуальних документів у електронній формі. Тож переваги електронного фіксування процесуальних дій та рішень в кримінальному провадженні на фоні воєнних викликів є безсумнівними.

Водночас у контексті правового уможливлення створення та використання електронних докумен-

тів у перебігу реалізації кримінальної процесуальної діяльності можна констатувати певну нормативну непослідовність та хаотичність, у той час як імперативний метод правового регулювання в царині кримінального провадження вимагає визначеності закону щодо формату фіксації процесуальних дій та рішень. Це є необхідним як з огляду попередження порушень вимог законності стосовно форми процесуальних документів, так й усунення зайвого паперового дублювання. Як раціонально відмічають сучасні дослідники, на сучасному етапі розвитку інформаційних технологій паперові носії інформації часто-густо просто дублюють їх електронні варіанти, створюючи подвійні системи обліку та контролю службової інформації, що особливо проявляється у системі органів кримінальної юстиції. Зокрема, більшість процесуальних рішень прокурора та слідчого приймається у рамках ЄРДР та обов'язково дублюється на паперових носіях, які підшиваються до матеріалів кримінального провадження, паперові протоколи слідчих дій дублюють відповідні носії аудіо- та відеоінформації, причому на створення перших витрачається більша частина робочого часу слідчого та процесуального керівника. Це ж стосується і багатьох довідкових даних з офіційних інформаційних реєстрів даних².

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика цифровізації є популярною у зарубіжній та вітчизняній економічній літературі. Що ж до кримінальної процесуальної науки, то окремі питання використання цифрових технологій під час кримінального провадження були предметом дослідження таких українських науковців, як: В. Білоус, В. Бірюков, В. Голубєв, М. Гуцалюк, О. Жученко, О. Капліна, М. Карчевський, О. Колотило, Є. Лук'янчиков, Т. Михальчук, А. Молдован, Т. Павлова, А. Рибченко, М. Смирнов, В. Уваров, І. Хараберюш, В. Хахановський, С. Чернявський, Г. Чигрина, С. Шаренко та ін. Нечисельними є монографічні дослідження, що присвячені саме проблематиці цифровізації у царині кримінального провадження. Серед них слід вказати на праці А. Скрипника, А. Столітнього, Д. Цехана, Д. Літвекича. Питання електронного документообігу в царині кримінального про-

¹ Жученко О. Д. 'До питання про передумови розроблення електронного кримінального провадження в Україні' (2019) 33 Правова держава 118 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2019_33_18> (дата звернення 15.03.2023)

² Мазурик Р. В. 'Актуальні питання реалізації концепції електронного кримінального провадження у діяльності органів прокуратури: адміністративно-правовий аспект' (2022) 1 Право і суспільство 158–159

вадження, окрім зазначених дослідників, підіймали у своїх працях А. Асанова, І. Бевзюк, А. Каліна, І. Каланча, Д. Патрелюк та ін.

Утім, попри значний науковий інтерес фахівців до впровадження електронного документообігу в царині кримінального провадження не вирішеними залишаються доктринальні питання нормативного механізму, зокрема, чи має бути правовий дозвіл на електронний формат здійснення провадження у справі, яким має бути ступінь деталізації такого дозволу, якими є рівень дискретності створення кримінальних процесуальних документів у альтернативному форматі та порядок конвертації документів з електронної форми в письмову та навпаки, тощо. Водночас визначення цих та інших питань у законі, особливо в умовах гібридного формату документування в кримінальному провадженні, має важливе гарантійне значення, адже дотримання процесуальної форми є ключовим запобіжником застосування процесуальних санкцій у вигляді нівелювання юридичного значення складених процесуальних документів. Адже іманентним стандартом для будь-якої офіційної публічної діяльності, якою є й кримінальне провадження, виступає оригінальність документів, що створюються в процесі такої діяльності чи потрапляють у її інформаційний обіг. Тож саме закон має визначати допустимість документів, створених в електронному форматі, як оригіналів. І хоча відповідно до ст. 8 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму, втім, «у судовій практиці з цього приводу часто виникають непорозуміння, а неналежне оформлення електронних доказів може бути підставою для їх відхилення судом, що, в свою чергу, впливає на результат розслідування»¹. В цьому сенсі слід підтримати раціональність думки О. Колотила щодо необхідності унормування в КПК України запровадження та здійснення досудового розслідування і судового розгляду в електронній формі. Так, дослідник, ілюструючи існуючу протилежність позицій представників національної юридичної

спільноти КПК (одні переконані, що таке запровадження взагалі не потребує будь-яких змін до законодавства, на думку інших, доведеться переписувати ледь не кожен статтю КПК України), справедливо акцентує увагу на тому, що належне впровадження ЕКП в Україні, окрім ретельного вивчення іноземного досвіду, передбачає глибокий, детальний та системний аналіз положень чинного національного законодавства з метою внесення відповідних обґрунтованих законодавчих змін. Адже відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. При цьому він пропонує доповнити главу 5 КПК України, що стосується питання фіксування кримінального провадження, нормою, в якій визначатиметься, що кримінальне провадження здійснюється в паперовій та/або електронній формі (форматі), та наголосує на необхідності визначення юридичних наслідків переведення документів з однієї форми в іншу [6]².

Тож саме на законодавчому рівні має бути врегульовано низку питань створення, оформлення, обміну, зберігання електронних документів у сфері кримінального провадження. Викладене вимагає формулювання векторів стратегії запровадження режиму *PaperLess* у кримінальному провадженні України

Метою статті є розробка нормативної стратегії запровадження режиму *PaperLess* у кримінальному провадженні України як переліку векторних питань (напрямів), які мають бути врегульовані в КПК із метою забезпечення поступового переходу документообігу в кримінальному провадженні у безпаперовий формат.

Виклад основного змісту.

Щодо кванту документообігу в кримінальному провадженні.

Відповідно до визначення ДСТУ 2732–2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення» поняття документообігу трактується як «рух службових документів в установі від дати їх створення чи одержання до дати завершення виконання або надсилання»³. В управлінській літе-

¹ Асанова Л. М. 'Організаційно-правові засади документообігу у Національному антикорупційному бюро України' (дис на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю Нац академія внутр. справ, Київ, 2022) 57 <http://clar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/20795/4/dys_asanova.pdf> (дата звернення 15.03.2023)

² Колотило О. 'Правове регулювання електронного кримінального провадження' (2020) Юридична газета. Онлайн <<http://surl.li/aqfka>> (дата звернення 20.03.2023)

³ 'ДСТУ 2732–2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення»' (Судова влада України) <<https://>

ратурі документообіг розглядається як сукупність процесів створення, опрацювання, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення документів, що виконується із застосуванням перевірки цілісності та, у разі необхідності, з підтвердженням факту одержання таких документів¹. Документ – базова теоретична конструкція, яка належить до всього, що може бути збережене або представлене, щоб слугувати як доказ для певної мети. Документ від інших каналів передачі інформації відрізняється тим, що повідомлення в ньому передається в формі, яка зафіксована на речовому носії. Для того, щоб будь-яка інформація про факти, події, явища об'єктивної дійсності та розумової діяльності людини, що закріплена на спеціальному матеріалі, набула сили документа, необхідно, щоб вона мала офіційний характер і юридичне значення². В сучасному суспільстві залежно від способу утворення документа, тобто виду носія інформації, розрізняють паперову та електронну форму документообігу.

Відразу необхідно зазначити, що документообіг в органах кримінальної юстиції – це більш широкий формат явища, ніж документообіг у кримінальному провадженні. Адже у контексті кримінальних процесуальних відносин нас предметно цікавить лише створення та рух тих документів, що мають юридичне значення саме в межах конкретного кримінального провадження.

Традиційно одиницею (квантом) документообігу в царині кримінального провадження вважається кримінальний процесуальний документ (далі – КПД) як специфічний матеріальний об'єкт, у якому в письмовому вигляді відповідно до вимог процесуального закону зафіксована інформація щодо перебігу, змісту та результатів діяльності суб'єктів кримінального провадження, а також рішень, ухвалених під час такої діяльності³. Основними видами КПД є процесуальні рішення (постанова, ухвала, обвинувальний акт, вирок), протоколи та інші акти, в яких реалізується владні

повноваження компетентних органів та посадових осіб у перебігу правовідносин із різними учасниками процесу (письмові вказівки, повістки, доручення, повідомлення та ін.)⁴.

Отже іманентною властивістю КПД є його створення саме в межах конкретного провадження уповноваженими на це офіційними суб'єктами. Втім, увесь документальний масив кримінального провадження (кримінальна справа) ними не обмежується. Як у свій час визначав академік В. С. Зеленецький, кримінальна справа являє собою «особливе документальне утворення, сформоване відповідно до рішення органів дізнання, слідчого, прокурора, судді або суду про її порушення з метою фіксації в установленому законом порядку факту, змісту та результатів кримінально-процесуальної діяльності у зв'язку зі скоєнням конкретного злочину для забезпечення реалізації кримінальної відповідальності винної особи, захисту прав та законних інтересів громадян, трудових колективів, держави та суспільства в цілому». При з'ясуванні сучасного розуміння сутності й значення кримінальної справи як певного статичного документоутворення слід виходити з того, що відповідно до ст. 317 КПК України її складовими є документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження та долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

З урахуванням викладеного видається можливим умовно виділити такі складові (кванти) документообігу в кримінальному провадженні: 1) КПД, складені офіційними учасниками провадження; 2) документи як джерела доказів (ст. 99 КПК); 3) документальні звернення учасників процесу (заяви, скарги, клопотання).

Отже, у контексті питання переходу на електронний документообіг у сфері кримінального провадження саме перелічені елементи і мають бути предметом нормативного регулювання з точки зору їх допустимої форми – електронної чи паперової. Інакше кажучи, квантами документообігу як динамічного утворювання чи кримінальної

vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004(1).pdf>(дата звернення 20.03.2023)

¹ Асанова Л. 'Організаційно-правові заходи запровадження електронного документу в державних установах' *Пріоритетні напрями реформування сучасного законодавства: наук-практ конференція* (м. Харків, 19–20 лютого 2021 р.) 62

² Благута Р. І., Ангеленюк А. М. Ю., Гуцуляк Ю. В. та ін. *Складання кримінальних процесуальних документів на стадії досудового розслідування: навч. посібник* (ЛьвівДУВС, 2018) 9–11

³ Зеленецький В. С., Лобойко Л. Н. *Доследственный уголовный процесс: монография*. (Донецк, 2012) 375

⁴ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 томах. Том 19. *Кримінальний процес, судострій, прокуратура та адвокатура* (Нац.юрид.ун-т ім Ярослава Мудрого, 2020) 729–730

справи (стативи) є КПД, електронний документ як доказ та документальні звернення учасників процесу.

Щодо гібридного формату документообігу в кримінальному провадженні.

Одним із ключових питань, що виникає на юридичних майданчиках у контексті переходу до електронного документообігу у царині кримінального провадження, є те, чи можлива повна відмова від паперових документів? Видається відповідь на це запитання не може бути категоричною з огляду на об'єктивні та суб'єктивні чинники, які на сучасному етапі розвитку суспільства свідчать на доцільність лише гібридного формату документообігу в межах кримінального провадження.

Реалії сьогодення свідчать про відсутність *технологічних та нормативних* умов для повноцінного функціонування єдиної інформаційно-аналітичної системи як інструменту взаємодії між всіма органами кримінальної юстиції. Як вже зазначалось, ЕКП на теперішній час функціонує лише в системі антикорупційних органів та передбачає комбіновану форму документообігу, що є цілком логічним на перехідному етапі цифровізації кримінального провадження. При цьому законодавець визначив, що примірники документів, погоджені в ІТСДР із використанням кваліфікованого електронного підпису, в електронній та паперовій формі визнаються оригіналами документів, та відніс до дискреції слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду вирішення питання про форму надання матеріалів досудового розслідування в електронній чи паперовій формі (ч. 3 ст. 106–1 КПК).

П'ятнадцятого грудня 2017 р. почала функціонувати Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС), що забезпечує функціонування електронного правосуддя в Україні із подальшим (2018 р.) введенням в експлуатацію підсистеми ЄСІТС «Електронний суд», яка уможливує подання учасниками судового процесу до суду документів в електронному вигляді, обмін процесуальними документами в е-формі між усіма такими учасниками та покликана допомогти реалізації режиму *Paperless* на національному рівні. Новий функціонал від Державного підприємства «Центр судових сервісів» із використанням кваліфікованого електронного підпису «Дія. Підпис» дозволяє підписувати документи для подачі мате-

ріалів до суду за допомогою системи «Електронний суд». УВтім, з огляду на певні проблеми ця система ще не активно застосовується на практиці. Таким чином, документи, які надходять в електронній формі, в обов'язковому порядку роздруковуються, що не відповідає меті створення підсистеми «Електронний суд». Тож більш розповсюдженим залишається паперовий документообіг.

До *суб'єктивних причин* гібридного режиму документообігу у кримінальному провадженні можна віднести суспільну інерцію як перепону для інтенсифікації переходу до формату *PaperLess*. У нашій країні переважна більшість громадян звикли листуватися на папері і не мають високої довіри до електронного документу, або взагалі не знають, що це таке.

При наданні оцінки перспектив безпаперового кримінального провадження не можна нехтувати й об'єктивною стадійністю при переході на електронний документообіг, про що наголошується в управлінській літературі¹. Як влучно зазначають дослідники, на сучасному етапі головна мета впровадження електронного документообігу спрямована *не на вилучення з обігу паперових документів (курсив авт. –)*, а на створення достовірної бази даних та ефективного середовища управління й функціонування установи. Щодо роботи з електронними документами, то наявні чинники психологічної готовності керівників та службовців до використання електронних аналогів «живого» підпису на документі, що значно прискорює отримання, відправлення, опрацювання, реєстрацію,

¹ *Примітка.* Як відмічають фахівці, першою стадією діловодства можна визначити суто паперову форму документообігу, тобто проходження документа на всіх етапах відбувається у паперовій формі, а для його реєстрації використовуються журнали або картки. Під час так званого ручного документообігу об'єктом організації є насамперед праця людей. Очевидною є затратність ручного способу документообігу, а також залучення додаткових працівників. Друга стадія передбачає наявність паперової форми документообігу з використанням комп'ютерної техніки лише для підготовки і реєстрації документів (набір текстів документів та реєстрація). Під час третьої стадії було запроваджено змішану форму документообігу, що, в свою чергу, дозволяло використовувати комп'ютери, об'єднані у внутрішню мережу, для підготовки, передавання і зберігання документів шляхом сканування або візуалізації файла документа. Скановані документи використовують на правах копії, а юридичну силу на правах оригіналу документ має лише у паперовому вигляді. Нарешті, четверта стадія сучасного діловодства – безпаперова форма документообігу, під час здійснення якого всі операції з документами виконуються виключно в електронному вигляді, а юридична сила документа засвідчується електронним цифровим підписом [Палеха Ю. І. *Управлінське документування* (Вид-во ЄУ, 2003) 345]

контроль за виконанням, облік, зберігання, використання, а також підготовку до передавання на архівне зберігання відповідно до номенклатури справ установи, яка теж має складатися в електронному вигляді¹.

Більше того, навіть якщо зазначені чинники – стримувачі переходу до формату *PaperLess* можуть бути поступово скореговані, то не можна забувати й про фактор інтрузивності кримінального провадження, що вимагає гнучкості процесу цифровізації цієї царини. Інакше кажучи, формула цифровізації кримінального провадження має корелювати із забезпеченням прав та свобод особи в цій царині. При цьому гарантованість прав і свобод особи під час кримінальної процедури є основним вектором прийняття цифрових рішень. Як влучно зазначено у Висновку № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів «Судочинство та інформаційні технології» *ІТ повинні бути інструментом або засобом ... забезпечення гарантій, установлених ст. 6 ЄКПЛ. Тож використання ІТ не повинно обмежити процесуальні права та гарантії тих, хто не має доступу до сучасних технологій; держави мають гарантувати надання відповідної допомоги в цій сфері (п.10). Через те, що не всі особи мають доступ до ІТ, не можна нехтувати традиційними засобами доступу до інформації. Довідкові стенди та інші форми допомоги, що надаються в судах, не повинні зникнути з огляду на те, що ІТ зробили судочинство доступним для усіх. Ці заходи – невідкладна турбота про соціально незахищені та уразливі верстви населення (п.9)*².

Принагідно зауважимо, що ЄСПЛ в аспекті гарантованих прав і свобод за статтею 6 Конвенції (право на справедливий суд) у своїй практиці наголошує на недопустимості відмови особі звертатись до суду в традиційному «паперовому форматі». Так, у рішенні по справі XAVIER LUCAS v. France ЄСПЛ визнав відмову апеляційного суду прийняти від заявника паперову версію процесу-

ального документа надмірним формалізмом, адже адвокат заявника обґрунтовував неможливість подання документа за допомогою електронної платформи помилками в її функціонуванні. Тож ЄСПЛ констатував порушення вимог статті 6 Конвенції.³

Тож з огляду на викладене у сфері кримінального провадження наразі реальним є так званий гібридний режим електронно-паперового документообігу з орієнтацією на максимально допустиме впровадження режиму *Paperless*. Видається правильним ставити питання не про можливість усунення паперу з кримінального провадження, а про максимальну гнучкість та системність процесу переходу до формату *Paperless*. Останнє є можливим лише за наявності вираженої правової та технологічної стратегії. Саме правова стратегія входить у предмет нашого дослідження

Щодо нормативного уможливлення електронної форми документа у кримінальному провадженні.

Не претендуючи на вичерпність у межах даного постановочного дослідження, констатуємо проблемність та неналежну якість закону у частині нормативного уможливлення створення та/чи подання документів у кримінальному провадженні. Якщо питання електронної форми документів як доказів частково вирішено КПК завдяки можливості використання цифрової інформації у доказуванні (ст.99 КПК), то прямого дозволу на електронні звернення учасників провадження закон не містить. Адже використання підсистеми «Електронний суд», яка забезпечує обмін електронними документами між учасниками судового процесу, в рамках кримінального процесу на нормативно-правовому рівні поки що не регламентується.

На жаль, хаотичним слід визнати і підхід до унормування як самої можливості створення КПД у електронній формі, так і низки пов'язаних із цим процедурних питань конвертації документів з однієї форми в іншу. Так, у КПК України унормовано електронну форму рішення про розпочаток досудового розслідування, що пов'язується із моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) (ч. 2 ст. 214 КПК України). Із запровадженням 15 грудня 2021 р. ІТСДР уможливлено створення КПД

¹ Асанова Л. М. 'Організаційно-правові засади документообігу у Національному антикорупційному бюро України' (дис на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю Нац академія внутр. справ, Київ, 2022) 132–6 <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/20795/4/dys_asanova.pdf> (дата звернення 15.03.2023)

² Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя та інформаційні технології (ІТ) URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-14-2011-on-justice-and-information-technologies-it/-16806a1fc0> (дата звернення 20.03.2023)

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі XAVIER LUCAS v. FRANCE від 9.06.2022 заява № 15567/20 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22tabview%22%3A%22notice%22%22itemid%22%3A%22001-217931%22%7D> (дата звернення 20.03.2023)

у електронній формі за допомогою цієї системи, втім, з огляду на вже зазначені обставини поки що відсутнім є нормативний механізм реалізації положень статті 106–1 КПК в усіх органах досудового розслідування. При цьому звернемо увагу на те, що законодавець установив широку дискрецію слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду при вирішенні питання про форму надання матеріалів досудового розслідування в електронній чи паперовій формі (ч. 3 ст. 106–1 КПК), що може, зокрема, створювати ситуацію невиправданого дублювання матеріалів провадження.

Як зазначалось, низку законодавчих кроків у напрямку переведення документообігу в царині кримінального провадження в електронну форму було зроблено після запровадження в нашій державі воєнного стану. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 р. № 2137-IX уперше передбачена, зокрема, можливість виготовлення у разі необхідності оригіналу кримінального процесуального рішення – постанови слідчого, прокурора в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи, яка прийняла відповідне процесуальне рішення, або створення його з використанням ІТСДР відповідно до ст. 106–1 КПК України. Це нововведення є важливим законодавчим рішенням для переведення документування кримінального провадження в електронну форму. Втім, звернемо увагу на відсутність нормативного механізму доведення змісту прийнятого рішення до осіб, чиїх інтересів воно стосується, регламентації факту підтвердження отримання електронного рішення слідчого, прокурора та ін., що може викликати проблемність застосування абзацу 2 ч. 6 ст. 110 КПК на практиці.

До того ж відкритим залишається питання щодо створення в електронній формі інших важливих процесуальних документів досудового розслідування, як-от: клопотань сторони обвинувачення, доручень, протоколів, повідомлень тощо. Цей факт не лише перешкоджає оперативній реалізації вимог ч. 14 ст. 615 КПК у редакції зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2137-IX від 15 березня 2022 р. та Законом № 2201-IX від 14 квітня 2022 р., (на дізнавача, слідчого чи про-

курора покладено обов'язок збереження в електронній формі копії матеріалів кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану), а й унеможливорює подальше просування на шляху до безпаперового документування в межах кримінальної процедури.

Однак нормативне уможливлення створення КПД у електронному форматі та визнання його оригіналом, як вже наголошувалось, є вкрай важливим з огляду на імперативний метод правового регулювання в царині кримінального провадження. Адже оригінальність документа як гарантія його цілісності та автентичності є неодмінною умовою реалізації будь-якої офіційної діяльності. Так, з огляду на встановлені законом правила доказування, спрямовані на забезпечення правдивості фактичних даних, на яких може гарантуватися обвинувачення, процесуальним джерелом доказів, за загальним правилом, має бути оригінал документу (ч. 3 ст. 99 КПК). Щодо документів, у яких об'єктивізується кримінальне процесуальне рішення та фіксується процесуальна дія, чи якими прийняте рішення доводиться до відома певних осіб, закон хоча прямо й не визначає вимогу їх оригінальності, проте це презюмується з огляду на системний аналіз КПК (законодавець лише в певних випадках зазначає про вручення потерпілому, підозрюваному, обвинуваченому та іншим учасникам кримінального провадження *копій* ключових процесуальних документів з метою забезпечення їх прав, зокрема, права на оскарження процесуальних рішень).

Відзначимо, що нормативна визначеність щодо цифрових питань реалізації кримінальної процесуальної діяльності, зокрема електронного документообігу в кримінальному провадженні, є нагальною необхідністю з огляду на засади верховенства права. Як акцентовано увагу у Рекомендації Європейської Комісії з ефективності правосуддя щодо електронного подання документів до суду (е-подання) та оцифрування їх судом від 9 грудня 2021 р. (далі – Рекомендація), будь-яке (нове) законодавство щодо цифровізації має бути чітким, прозорим і передбачуваним. Крім того, воно має передбачати суперечки, які можуть виникнути внаслідок самої цифровізації, і гарантувати захист законних прав усіх користувачів цифрового правосуддя. Чітка законодавча база сприяє успішному плануванню, розробці та розробці системи електронного подання документів. Отже, розгортання

системи електронного подання документів потребує сталої законодавчої підтримки¹.

Тож із метою попередження правових спорів щодо автентичності КПД, створення гарантій для реалізації учасниками процесу своїх прав на оперативний доступ до правосуддя та цифрову взаємодію з офіційними суб'єктами кримінального провадження необхідним є надання правового статусу електронним процесуальним документам.

Щодо основних векторів нормативної стратегії запровадження режиму PaperLess у кримінальному провадженні України.

1. Щодо закріплення загальної норми – дозволу на здійснення документування в кримінальному провадженні в електронній формі, зазначмо, що в сучасній літературі вже пропонувалось, зокрема, доповнити главу 5 КПК нормою про те, що кримінальне провадження здійснюється в паперовій та/або електронній формі (О. Колотило). Водночас з огляду на те, що предмет документообігу в царині кримінального провадження є ширшим за предмет регулювання глави 5 КПК, з урахуванням специфіки структурної побудови КПК видається доцільним у главі 2 КПК (засади кримінального провадження) сформулювати положення про допустимість форми документообігу як окремого засадничого положення. У цій нормі має бути передбачено, що матеріали провадження (кримінальна справа) можуть формуватися повністю або частково в електронній формі. Скарги, заяви, клопотання та інші передбачені законом процесуальні документи учасників кримінального провадження можуть бути подані до дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді, суду як у паперовій, так і в електронній формі. В контексті цифровізації кримінального провадження цілком погоджуємось із О. Колотилом стосовно доцільності доповнити ст. 3 КПК України відповідними визначеннями, зокрема, електронного документа (електронного процесуального документа)².

Позитивним в цьому сенсі може бути варіант унормування цифрових питань в КПК Естонії,

¹ Рекомендації Європейської Комісії з ефективності правосуддя щодо електронного подання документів до суду (е-подання) та оцифрування їх судом від 9 грудня 2021 // Guidelines on electronic court filing (e-filing) and digitalisation of courts. Document adopted at the 37th plenary meeting of the CEPEJ, Strasbourg and online, 8 and 9 December 2021 URL: <https://rm.coe.int/cepej-2021-15-en-e-filingguidelines-digitalisation-courts/1680a4cf87> (дата звернення 20.03.2023)

² Колотило О. 'Правове регулювання електронного кримінального провадження' (2020) Юридична газета. Онлайн <<http://surl.li/aqfka>> (дата звернення 20.03.2023)

стаття 160–1 якого, зокрема, закріплює поняття кримінальної та судової справи, що може вестись повністю чи частково в електронно-цифровій формі.

2. Для уникнення хаотичності та надлишкової дискретності при обранні форми документування в кримінальному провадженні (цифрової чи письмової) закон має визначати «цифрову пріоритетність» такого формату («цифровий за замовчуванням»). Зокрема, електронний процесуальний документ, згенерований з електронним підписом чи кваліфікованим електронним підписом, має бути основною формою складання процесуальних документів під час досудового розслідування. Це стосується доручень слідчого оперативному підрозділу на проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, рапортів співробітників оперативних підрозділів, документів, направлення яких для затвердження прокурору передбачено КПК, клопотань до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, надання дозволу на проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, планування досудового розслідування, використання в якості доказів електронних документів з електронним підписом чи кваліфікованим електронним підписом тощо. Окрім істотної процесуальної економії, такий спосіб комунікації працівників оперативних підрозділів, дізнавача, слідчого, прокурора та слідчого судді має важливе значення в аспекті формування антикорупційних стандартів кримінального процесуального законодавства. Адже в умовах функціонування електронного реєстру кримінальних проваджень, в якому містяться всі процесуальні документи досудового розслідування з конкретного кримінального провадження, будь-які маніпуляції з ними унеможливаються з огляду на чітке фіксування часу їх виготовлення, особи, яка згенерувала документ, його змісту тощо³.

Як зазначається в уже згаданій Рекомендації, «цифровий за замовчуванням» – це принцип, що має як організаційні, так і технічні виміри та стратегічне значення, і його слід реалізовувати як такий. Загалом це означає надання державних

³ Рекомендації Європейської Комісії з ефективності правосуддя щодо електронного подання документів до суду (е-подання) та оцифрування їх судом від 9 грудня 2021 // Guidelines on electronic court filing (e-filing) and digitalisation of courts. Document adopted at the 37th plenary meeting of the CEPEJ, Strasbourg and online, 8 and 9 December 2021 URL: <https://rm.coe.int/cepej-2021-15-en-e-filingguidelines-digitalisation-courts/1680a4cf87> (дата звернення 20.03.2023)

послуг цифровими засобами як кращий варіант для людей, тобто цифрові послуги, які є настільки простими та зручними, що всі, хто може ними користуватися, вирішать це робити, тоді як ті, хто не може або не бажають, не виключаються. Інклюзивність і доступність є ключовими параметрами ефективності реалізації принципу цифрового використання за замовчуванням. Орієнтація на користувача дозволяє судовій системі враховувати потреби та думки всіх кінцевих користувачів (внутрішніх чи зовнішніх) під час розробки, надання, впровадження та оцінки цифрових рішень і послуг, також беручи до уваги перешкоди цифрового розриву, які використання технології може принести.

Тож пріоритетність цифрового формату має балансувати із гнучкістю щодо конкретного випадку, коли у конкретній правовій ситуації найбільш приємним та доцільним з урахуванням основного вектору цифровізації – прав та свобод учасників процесу буде обрання саме паперового формату документування. Адже усі гарантії справедливого судового розгляду поширюються на цифрове судове провадження. Зміни до регламенту у зв'язку з цифровізацією судочинства, у тому числі актів і документів, мають бути внесені з дотриманням права на справедливий суд. Доступ до ефективних засобів судового захисту має надаватися у випадку негативного впливу або шкоди основним правам будь-якого користувача через використання технології.

До речі, в ч. 3 ст. 160–2 КПК Естонії у контексті цифрової пріоритетності унормовано правило про те, що учасники провадження подають заяви, скарги інші документи особі, що веде провадження, електронним засобом, якщо відсутня поважна причина для подання процесуального документу в іншій формі.

3. Щодо врегулювати специфіки створення в електронній формі основних різновидів КПД – рішень, протоколів та ін. відмітимо про таке. Хоча у ч. 5 ст. 106–1 КПК стосовно особливостей обігу електронних документів у кримінальному провадженні в частині, не врегульованій КПК, законодавець відсилає до інших законів щодо електронних документів та електронного документообігу, видається з урахуванням специфіки цієї царини, значимості не лише факту створення КПД, а й процесу їх підписання, доведення до відома інших учасників провадження, підтвердження процедури

їх отримання адресатами тощо затребуваним є врегулювання цих питань у спеціальних нормах КПК, що встановлюють вимоги до різновидів КПД та процедуру їх створення. Так, у сучасній літературі обґрунтовано звертається увага на необхідність у зв'язку із запровадженням ЕКП врегулювати у кримінальному процесуальному законодавстві низку особливостей створення протоколів як одного з різновидів КПД в електронній формі. Зокрема, у разі складання вказаного документа в електронній формі з'являється потреба врегулювання питання про порядок підписання протоколу іншими учасниками (понятими, спеціалістами, захисниками, законними представниками тощо). У разі ж складання такого протоколу в паперовій формі необхідно визначити порядок та юридичні наслідки його переведення (так само як й інших паперових документів) в електронну форму¹. Тож позначені та інші питання специфіки створення і функціонування електронних КПД мають стати предметом унормування у чинному кримінальному процесуальному законодавстві.

4. З огляду на об'єктивно зумовлену реальність так званого гібридного режиму електронно-паперового документообігу у сфері кримінального провадження на теперішньому етапі розвитку правового суспільства виникатиме й потреба переведення матеріалів кримінального провадження з електронної форми в паперову. Відповідно необхідним є визначення в законі питань конвертації процесуальних документів з однієї форми в іншу (зокрема, у законі мають бути прямо передбачені випадки, коли електронний процесуальний документ повинен бути роздрукований і приєднаний до паперового кримінального провадження, тощо), що попереджуватиме невиправдане дублювання електронних процесуальних документів на паперових носіях.

Висновки. Проведене дослідження дозволило сформулювати такі вектори нормативної стратегії запровадження режиму *PaperLess* у кримінальному провадженні України: 1) закріплення загальної норми – дозволу на здійснення документування в кримінальному провадженні в електронній формі; 2) для уникнення хаотичності та надлишкової дискретності при обранні форми документування в кримінальному провадженні (цифрової чи письмової) закон має визначати «цифрову пріоритет-

¹ Колотило О. 'Правове регулювання електронного кримінального провадження' (2020) Юридична газета. Онлайн <<http://surl.li/aqfka>> (дата звернення 20.03.2023)

ність» такого формату («цифровий за замовчуванням»); 3) унормування специфіки створення в електронній формі основних різновидів КПК – рішень, протоколів та ін.; 4) визначення в законі питань конвертації процесуальних документів з однієї форми в іншу, що попереджуватиме невинуватене дублювання електронних процесуальних документів на паперових носіях.

Звичайно окреслені напрями нормативної політики на шляху до безпаперового кримінального провадження в Україні не є вичерпними, адже кожен із них потребує подальшої наукової розвідки з метою напрацювання конкретних результатів – підґрунтя для вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства в умовах цифрового суспільства.

REFERENCE

List of legal documents

Legislation

1. Vysnovok № 14 (2011) Konsultatyvnoi rady yevropeiskyykh suddiv do uvahy Komitetu ministriv Rady Yevropy pro pravosuddia ta informatsiini tekhnolohii (IT) URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-14-2011-on-justice-and-information-technologies-it-/16806a1fc0> (in Ukrainian)
2. Rekomendatsii Yevropeiskoi Komisii z efektyvnosti pravosuddia shchodo elektronnoho podannia dokumentiv do sudu (e-podannia) ta otsyfruvannia yikh sudom vid 9 hrudnia 2021 // Guidelines on electronic court filing (e-filing) and digitalisation of courts. Document adopted at the 37th plenary meeting of the CEPEJ, Strasbourg and online, 8 and 9 December 2021 URL: <https://rm.coe.int/cepej-2021-15-en-e-filingguidelines-digitalisation-courts/1680a4cf87> (in Ukrainian)

Cases

3. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi XAVIER LUCAS v. FRANCE vid 9.06.2022 zaiava № 15567/20 URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22tabview%22:\[%22notice%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-217931%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22tabview%22:[%22notice%22],[%22itemid%22:[%22001-217931%22]]) (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Palekha Yu. I. *Upravlinske dokumentuvannia*. [Management documentation] (Vyd-vo YeU, 2003) 557 (in Ukrainian)
2. Blahuta R. I., Anhelienyuk A. – M. Yu., Hutsuliak Yu. V. ta in. *Skladannia kryminalnykh protsesualnykh dokumentiv na stadii dosudovoho rozsliduvannia: navch. posibnyk* [Compilation of criminal procedural documents at the stage of pre-trial investigation: training. manual] (LvDUVS, 2018) 384 (in Ukrainian)
3. Zelenetskyi V. S. Loboiko L. N. *Dosledstvennyi uholovnyi protsess: monohrafiya* [Pre-investigation criminal process: monograph] (Donetsk, 2012) 564 (in Russian)

Non-authored books

4. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 tomakh. Tom 19. Kryminalnyi protses, sudoustrii, prokuratura ta advokatura* [Great Ukrainian legal encyclopedia: in 20 volumes. Volume 19. Criminal process, judiciary, prosecutor's office and advocacy] (Nats.iuryd.un-t im Yaroslava Mudroho, 2020) 960 (in Ukrainian)

Journal articles

5. Mazuryk R. V. 'Aktualni pytannia realizatsii kontseptsii elektronnoho kryminalnoho provadzhennia u diialnosti orhaniv prokuratury: administratyvno-pravovyi aspekt' [Current issues of implementation of the concept of electronic criminal proceedings in the activities of prosecutor's offices: administrative and legal aspect] (2022) 1 *Pravo i suspilstvo* 158–159
6. Stolitnii A. 'Kontseptsiiia elektronnoho kryminalnoho provadzhennia v Ukraini' [The concept of electronic criminal proceedings in Ukraine] (2018) 4 *Visnyk Natsionalnoi prokuratury Ukrainy* 24–35 (in Ukrainian)
7. – 'Vdoskonalennia elektronnoho sehmentu kryminalnoho provadzhennia' [Improvement of the electronic segment of criminal proceedings] (2017) 2 *Naukovyi zhurnal «Pravo i suspilstvo»*. 187–191 (in Ukrainian)
8. Zhuchenko O. D. 'Do pytannia pro peredumovy rozroblennia elektronnoho kryminalnoho provadzhennia v Ukraini' [To the question of the prerequisites for the development of electronic criminal proceedings in Ukraine] (2019) 33 *Pravova derzhava* 116–122 <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2019_33_18> (in Ukrainian)

Newspaper articles

9. Kolotylo O. 'Pravove rehuliuвання elektronnoho kryminalnoho provadzhennia' [Legal regulation of electronic criminal proceedings] (2020) *Yurydychna hazeta. Onlain* <<http://surl.li/aqfka>> (in Ukrainian)

Disertations

10. Asanova L. M. 'Orhanizatsiino-pravovi zasady dokumentoobihu u Natsionalnomu antykoruptsiinomu biuro Ukrainy' [Organizational and legal principles of document circulation in the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine] (Dysert na zdobuttia nauk stup doktora filosofii, Nats akad vnutr sprav, Kyiv, 2022) 227 <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/20795/4/dys_asanova.pdf> (in Ukrainian)

Conference paper

11. Asanova L. 'Orhanizatsiino-pravovi zakhody zaprovadzhennia elektronnoho dokumentu v derzhavnykh ustanovakh' [Organizational and legal measures for the introduction of electronic documents in state institutions] *Priorytetni napriamy reformuvannia suchasnoho zakonodavstva: Nauk.-prakt konf* (m. Kharkiv, 19–20 liutoho 2021 r.) 60–64 (in Ukrainian)

Websites

12. 'DSTU 2732–2004 «Dilovodstvo y arkhivna sprava. Terminy tavyznachennia»' [DSTU 2732–2004 «Bookkeeping and archival work. Terms and definitions»] (Sudova vlada Ukrainy) <[https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004\(1\).pdf](https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004(1).pdf)> (in Ukrainian)

Глинська Н. В.

Правовий аспект запровадження режиму paperless в кримінальному провадженні України

Стаття присвячена розробці нормативної стратегії переведення документації у царині кримінального провадження в електронний сегмент. Автором з'ясововано кванти процесуального документообігу (процесуальні документи, складені офіційними учасниками провадження; документи як джерела доказів (ст. 99 КПК), документальні звернення учасників процесу (заяви, скарги, клопотання)) та наголошено на нагальній необхідності нормативного уможливлення їх створення та подання в електронній формі. При цьому визначено, що основними векторами нормативної стратегії на шляху до режиму PaperLess у кримінальному провадженні України має бути: закріплення загальної норми – дозволу на здійснення документування в кримінальному провадженні в електронній формі; визначення «цифрової пріоритетності» щодо форми створення та подання документів у сфері кримінального провадження («цифровий» за замовчуванням); унормування особливостей створення в електронній формі основних різновидів процесуальних документів; визначення в законі питань конвертації процесуальних документів з однієї форми в іншу.

Ключові слова: діджиталізація, кримінальне провадження, електронний документ, документообіг, PaperLess, кримінальні процесуальні документи, цифровий пріоритет.

Glynska N. V.

The legal aspect of the introduction of the paperless regime in criminal proceedings in Ukraine

The article is devoted to the development of a normative strategy for the transfer of documentation in the field of criminal proceedings to the electronic segment. The author found out the quantum of procedural document circulation (procedural documents drawn up by official participants in the proceedings; documents as sources of evidence (Article 99 of the Code of Criminal Procedure), documentary appeals of the participants in the process (statements, complaints, petitions)) and emphasized the urgent need for regulatory enabling of their creation and submission in electronic form. At the same time, it was determined that the main vectors of the normative strategy on the way to the PaperLess regime in the criminal proceedings of Ukraine should be: consolidation of the general norm – permission to carry out documentation in criminal proceedings in electronic form; determination of «digital priority» regarding the form of creation and submission of documents in the field of criminal proceedings («digital» by default); normalization of features of creation in electronic form of the main varieties of procedural documents, definition in the law of issues of conversion of procedural documents from one form to another.

Keywords: digitalization, criminal proceedings, electronic document, document management, PaperLess, criminal procedural documents, digital priority.

Стаття надійшла до редакції: 15.03.2023 р.

Прийнята до друку: 20.04.2023 р.

А. Р. Туманянц, кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального процесу, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-6403-8436

М. І. Демура, кандидатка юридичних наук, старша викладачка кафедри кримінального процесу, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-5637-3290

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРИМУСОВОГО ГОДУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Постановка проблеми. Україна на конституційному рівні проголосила: кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (ст. 28 Основного Закону). Згідно зі ст. 10 Основ законодавства про охорону здоров'я громадяни України зобов'язані піклуватись про своє здоров'я, а у ст. 25 зазначеного нормативно-правового акта передбачено, що держава забезпечує життєвий рівень населення, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд, соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання його здоров'я.

Питання примусового годування засуджених та осіб, які тримаються під вартою та відмовляються від їжі, неодноразово підіймалося на міжнародному рівні, зокрема, у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, або Суд) у справах «Невмержицький проти України» (заява № 54825/00), «Яковлев проти України» (заява № 42010/18), «Чорап проти Молдови» (Ciorap v. the Republic of Moldova) (заява № 12066/02), які загалом стосуються порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у зв'язку з примусовим годуванням заявників.

На національному рівні ці питання тривалий час залишалися на рівні наукових дискусій та законопроектів. Вони ставали предметом наукових дискусій учених у галузі міжнародного, криміналь-

но-виконавчого та кримінального процесуального права. У липні 2022 р. положення щодо примусового годування осіб, що тримаються під вартою, отримали своє законодавче закріплення шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування» від 19.07.2022 р. № 2429-IX. Пропозиція із внесення зазначених змін до КПК України обґрунтовується, серед іншого, тим, що під час здійснення нагляду в групі справ «Невмержицький проти України» Комітет міністрів Ради Європи ухвалив рішення, в якому делегати, зокрема, «... відзначили нову нормативну базу щодо примусового годування, спрямовану на усунення порушення статті 3 Конвенції у справі Невмержицького, та закликали державні органи надати відповідну інформацію щодо впровадження цієї системи, у тому числі відповідні рекомендації і медичні інструкції».

Одним із способів виконання зазначеного рішення має стати проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування». Із моменту рекомендації Комітетом міністрів Ради Європи щодо важливості оновлення нормативної бази, яка регламентує примусове годування і спрямована на усунення

порушення статті 3 Конвенції, пройшло понад 5 років, і лише у 2022 р. прийнято вказаний вище нормативний акт.

Прийняття цього Закону було викликано не лише необхідністю правового врегулювання означеної проблематики, а й виконанням Плану пріоритетних дій Уряду на 2020 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2020 р. № 1133. Зокрема, в пункті 681 цього Плану зазначається про необхідність визначення правових підстав для затвердження порядку та видів примусового годування, а також умов тримання засуджених та осіб, які тримаються під вартою та відмовляються від прийняття їжі (оголошують про голодування); необхідність удосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства в частині врегулювання процедури розгляду судами питання застосування заходів примусового годування засуджених та осіб, які тримаються під вартою та відмовляються від прийняття їжі, відповідно до Мальтійської декларації стосовно тих, хто оголосив голодування, та на виконання рішення Європейського суду з прав людини від 21 червня 1999 р. у справі «Невмержицький проти України» (заява № 54825/00)¹. Тобто мова йде про національну важливість вирішення питання щодо правового врегулювання порядку вжиття заходів примусового годування осіб, які тримаються під вартою та відмовляються від прийняття їжі.

Ураховуючи викладене, **метою статті** є аналіз питання застосування заходів примусового годування в кримінальному процесі, а також опрацювання науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення правового регулювання застосування таких заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє констатувати обмежений обсяг наукових досліджень, які стосуються застосування заходів примусового годування в кримінальному процесі. Більшість наукових публікацій присвячено питанням примусового годування засуджених осіб. Зокрема, О. Джужа та І. Колб у статті «Примусове годування засуджених як засіб забезпечення їх особистої безпеки» аналізують норми чинного кримінально-виконавчого законодавства України, що ре-

гулюють питання примусового годування засуджених у виправних колоніях². Окремі питання цієї проблематики були досліджені І. Богатирьовим, І. Копотуном, В. Василевичем та ін.³. Питання примусового годування засуджених осіб в аспекті міжнародного права досліджувала Д. Лемпель⁴. Проблематиці судового переслідування за примусове годування у відповідності до Статуту Міжнародного кримінального суду присвячена робота С. Даял⁵.

О. Бабаєва, О. Верхогляд-Герасименко та Є. Повзик розглянули нормативне регулювання та судову практику щодо примусового годування осіб, що тримаються під вартою, та засуджених осіб, а також етичні аспекти надання слідчим суддею дозволу на застосування заходів примусового годування⁶. В. Завтур проаналізував нормативну регламентацію процесуального порядку розгляду та вирішення слідчим суддею та судом клопотань про примусове годування осіб, які тримаються під вартою відповідно до Закону України № 2429-IX, оцінив якість відповідного законодавства та визначив можливих шляхів його удосконалення⁸.

² Джужа О. М., Колб І. О. 'Примусове годування засуджених як засіб забезпечення їх особистої безпеки' (2013) 3. Науковий вісник національної академії внутрішніх справ 146–155.

³ Джужа О. М. (ред) *Кримінально-виконавче право України: підруч.* 752; – *Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі: навч. посіб.* (ПП Іванюк В. П., 2010) 244; Богатирьов І. Г. (ред) *Порівняльне кримінально-виконавче право: навч. посіб.* (Інститут кримінально-виконавчої служби, 2013) 140

⁴ Jesse Lempel 'Force-Feeding Prisoners on a Hunger Strike: Israel as a Case Study in International Law' *Harvard International Law Journal* <<https://harvardilj.org/2016/12/force-feeding-prisoners-on-a-hunger-strike-israel-as-a-case-study-in-international-law/>> (дата звернення 06.04.2023).

⁵ Sumer Dayal 'Prosecuting Force-feeding: An Assessment of Criminality under the ICC Statute' (September 2015) 13 (4) *Journal of International Criminal Justice* 693–716.

⁶ Бабаєва О., Повзик Є. 'Примусове годування засуджених осіб та осіб, що тримаються під вартою: нормативне регулювання та судова практика' *Діджиталізація і безпека: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків 19 листопада 2020 р) 15–19.

⁷ Бабаєва О. В., Верхогляд-Герасименко О. В., Повзик Є. В. 'Етичні та правові аспекти прийняття слідчим суддею, судом рішення про примусове годування засуджених та осіб, які тримаються під вартою'. (2022) 7 *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»* <<https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-7-8170>>

⁸ Завтур В. А. 'Процесуальний порядок розгляду та вирішення слідчим суддею та судом клопотань про примусове годування підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою: питання якості законодавства та перспектив його удосконалення' (2023) 1 *Нове українське право* 164–170. <<https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.21>>

¹ Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2020 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2020 р. № 1133-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133-2020-%D1%80#Text> (дата звернення 06.04.2023).

Такі фактори, як прийняття у липні 2022 р. Закону України від 19 липня 2022 р. № 2429-IX, невелика кількість вузькоспеціалізованих досліджень у галузі кримінального процесу, теоретико-прикладний характер зазначеної проблематики у своїй сукупності зумовили її актуальність та необхідність опрацювання в рамках окремої наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Складність наукової розробки окресленої тематики полягає в тому, що проблема примусового годування пов'язана з набагато ширшими історіографічними передумовами, у тому числі історією медичної етики, гендером, ліберальною політичною культурою держави, соціально-політичною спрямованістю діяльності влади тощо.

Як вже було зазначено вище, відповідно до Основ законодавства про охорону здоров'я громадяни України зобов'язані піклуватись про своє здоров'я. Цей обов'язок корелюється з обов'язком держави – забезпечувати життєвий рівень населення, включаючи, зокрема, медичний догляд, який є необхідним для підтримання його здоров'я. Але трапляються випадки, коли особа з певних об'єктивних або суб'єктивних причин відмовляється від обов'язку піклуватися про своє здоров'я. Тоді держава зобов'язана реалізувати свої повноваження щодо охорони здоров'я. Якщо перевести цей ланцюг зобов'язань на особу, яка тримається під вартою і відмовляється від їжі, оголошує голодування, отримуємо таку послідовність дій (малюнок 1).

Малюнок 1

Висновок про необхідність застосування державою заходів примусового годування впливає з обов'язку держави вживати заходів щодо охорони здоров'я.

Конфлікт між правом особи на фізичну недоторканність та позитивним зобов'язанням держави, закріпленим у ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ, або Конвенція), самою Конвенцією не вирішується¹. Крім того, «в попередній прецедентній

практиці Комісія встановила, що примусове годування особи включає такі, що принижують гідність, елементи, які за певних обставин можуть розглядатися як заборонені статтею 3 Конвенції». Складність полягає також у тому, що обидві статті є найбільш фундаментальними положеннями Конвенції та не допускають відступів від зобов'язань.

Утім, рішення ЄСПЛ щодо тлумачення норм Конвенції є певним орієнтиром для держави, органи якої мають приймати рішення про застосування до особи заходів примусового годування, а науковці розглядають це питання як трансцендентне, глобальне, етичне,

¹ X against Federal Republic of Germany: Judgment European Court of Human Rights 05/07/1977 (application № 10565/83). URL: <https://co-guide.org/jurisprudence/case-x-v-germany-application-no-770576> (дата звернення 06.04.2023).

відповідь на яке кожна юрисдикція дає самостійно¹.

Так, ЄСПЛ у рішенні по справі «Невмержицький проти України» (заява № 54825/00) від 12 жовтня 2005 р. (фінальне рішення) встановив порушення ст. 3 КЗПЛ щодо примусового годування особи та зазначив, що Суд повторює, що захід, продиктований із точки зору встановлених принципів медицини терапевтичною необхідністю, не може в принципі розглядатися як нелюдський і такий, що принижує гідність. Те ж саме можна сказати і про примусове годування, метою якого є рятування життя конкретної особи, що утримується під вартою, яка свідомо відмовляється від вживання їжі. Проте Суд має переконатися в тому, що існування такої медичної необхідності переконливо доведено. Крім того, Суд повинен пересвідчитися, що при прийнятті рішення про примусове годування було дотримано процесуальних гарантій. До того ж спосіб, у який заявника було піддано примусовому годуванню під час голодування, не повинен виходити за межі мінімального рівня жорстокості, встановленого практикою Суду згідно зі статтею 3 Конвенції².

В іншому рішенні по справі «Чорап проти Молдови» (Ciorap v. the Republic of Moldova) від 19 червня 2007 р. із приводу дотримання вимог ст. 3 Конвенції, що стосується примусового годування, Суд зазначив: міра, що має терапевтичну необхідність із точки зору загальноприйнятих принципів медицини, не може розглядатися в якості нелюдської і принижуючої гідність. Це стосується й примусового годування, яке спрямоване на порятунок життя учасника голодування. Однак Європейський суд повинен переконатися в тому, що (а) медична необхідність процедури належним чином установлена, (б) процедурні гарантії дотримані, (с) спосіб здійснення примусового годування не виходить за межі неминучого рівня жорстокості. Як і по справі «Невмержицький проти України», по цій справі ЄСПЛ досліджує зазначені критерії по чергово. Також Суд звертає увагу, що коли систематичне примусове годування заявника не було зумовлено медичними показання-

ми, а, скоріше, мало на меті змусити його припинити протести і проводилося у спосіб, що завдає значний біль і приниження, такі дії можуть розглядатися виключно як тортури. В аналізованій справі Судом було визнано порушення ст. 3 Конвенції в частині порушення основних принципів, за якими примусове годування може розглядатися законним заходом³.

У рішенні ЄСПЛ по справі «Раппаз проти Швейцарії» (Rappaz v. Switzerland) від 11 квітня 2013 р. наказ про примусове годування заявника було видано, коли стан його здоров'я почав викликати тривогу. Євросуд зазначив, що подібне положення має відповідати вимогам передбачуваності, чіткості та пропорційності. Відповідно, навіть якби рішення про примусове годування заявника було реалізоване, якби він не припинив голодування, не було б підстав стверджувати апіорі, що це призвело до того, що лікування перевищить мінімальний поріг жорстокості, передбачений статтею 3 Конвенції⁴.

Наведені рішення дають можливість стверджувати, що фактично ЄСПЛ визначив критерії, або стандарти, які повинні бути враховані при вирішенні питання про застосування до особи, яка тримається під вартою, заходів примусового годування, а саме, держава має переконатися в тому, що:

а) медична необхідність процедури належним чином установлена;

б) процедурні гарантії дотримані;

в) спосіб здійснення примусового годування не виходить за межі неминучого рівня жорстокості.

Крім того, рішення держави про застосування заходів примусового годування має відповідати таким вимогам, як передбачуваність, чіткість та пропорційність.

Подібні умови законності застосування розглядуваного заходу запроваджені й Комітетом міністрів Ради Європи під час засідання 7 червня 2017 р., а саме:

– має бути переконливо доведено, що існує медична необхідність у примусовому годуванні особи;

³ Ciorap v. the Republic of Moldova: Judgment European Court of Human Rights 19 June 2007 (Application no. № 12066/02). URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/5632373/5632373.htm> (дата звернення 06.04.2023).

⁴ Rappaz v. Switzerland: Judgment European Court of Human Rights 11 April 2013 (application no. 73175/10). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%22itemid%22:\[%22003-4325502-5181401%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%22itemid%22:[%22003-4325502-5181401%22]}) (дата звернення 06.04.2023).

¹ Penney Lewis 'Assisted Dying in France. The Evolution of Assisted Dying in France: A Third Way?' (Spring 2006) 14 (1) Medical Law Review 44–72.

² Nevmerzhitsky v. Ukraine: Judgment European Court of Human Rights 5 April 2005 (FINAL 12/10/2005) (Application no. 54825/00). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-68715%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-68715%22]}) (дата звернення 06.04.2023).

– органи влади дотримуються передбаченої законом процедури прийняття рішення про примусове годування;

– спосіб годування особи має відповідати принципам гуманізму¹.

Дотримання зазначених стандартів та вимог, на нашу думку, має забезпечити мінімізацію конфлікту між правом особи на фізичну недоторканність та обов'язком держави захистити право на життя за допомогою дій, що передбачені законом. А національне законодавство має бути побудоване відповідно до зазначених стандартів.

Історичні витоки проблеми примусового годування треба шукати у Великій Британії на початку XIX та XX століть. Саме тоді виник рух суфражисток², які досить часто використовували голодування під час перебування у в'язницях.

Міністерство внутрішніх справ Великої Британії у 1909 р. уперше заявило, що ув'язнених-суфражисток потрібно годувати проти їх волі, Уряд непохитно наполягав на тому, що «штучне годування» є гуманним і необхідним, щоб не дати нерозумним ув'язненим накласти на себе руки³. У подальшому твердження про те, що «штучне вигодовування» краще за самогубство, було висунуто у 1974 р. Міністерством внутрішніх справ на виправдання останнім годування учасників голодування PIRA проти їх волі⁴. Аналогічне обґрунтування доцільності «штучного вигодовування» наводить і американський уряд, наголошуючи, що це спосіб догляду за ув'язненими, процедура, яка запобігає членушкодженню ув'язнених; така процедура безпечна, зберігає життя і відповідає стандартній практиці годування у лікарнях, навіть якщо вона дещо незручна⁵. На підтвердження цієї позиції була представлена офіційна статистика примусового годування у тюрмі Гуантанамо, яка підтверджувала, що примусове годування допо-

магає рятувати життя⁶. Водночас Всесвітня медична асоціація у 1975 р. офіційно оголосила примусове годування неетичним та рекомендувала уникати цієї процедури.

У цьому контексті насамперед треба звернути-ся до Мальтійської декларації стосовно тих, хто оголосив голодування. Ця Декларація закріплює такі основоположні тези: «втручання лікаря може порушити право пацієнта розпоряджатися собою»; «невтручання може привести до того, що лікар зіткнеться з трагедією смерті, яку можна було б запобігти» тощо. Однією із засад Декларації є повага до автономності. Зокрема, зазначається, не можна примусово надавати голодувальникам лікування, від якого вони відмовляються. Застосування, інструктаж або допомога в примусовому годуванні всупереч інформованій та добровільній відмові є невинуватим (п. 4). Примусове годування ніколи не є етично прийнятним. Навіть якщо воно має на меті отримання користі, годування, що супроводжується погрозами, примусом, силою чи використанням засобів фізичного обмеження, є формою нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження. Так само неприйнятним є примусове годування деяких затриманих із метою залякування або примусу інших голодуючих припинити голодування (п. 23)⁷. На наш погляд, пошук ідеального балансу між цими категоріями й є основним завданням держави та її органів під час прийняття рішення про застосування заходів примусового годування. Зрозуміло, що це завдання є надскладним і потребує ґрунтовного підходу.

Як це, коли тебе примусово годують? І які почуття від процедури? Ось як відповідає на ці запитання американська дослідниця і журналістка Т. Джілл: «Яким би гуманним не було майбутнє фізичне рішення, практика насильницького годування є і завжди буде зазіханням на права іншої людини на його власне тіло. Зрештою, вбити себе поза тюремними стінами – не злочин. На жаль, набагато простіше засунути трубку в чийсь шлунок, ніж вислухати його та подивитися, чи можна задовольнити його вимоги»⁸.

¹ Council of Europe/ Committee of Ministers. 1310th meeting, 13–15 March 2018 (DH). H46–24 Nevmerzhtsky, Yakovenko, Logvinenko, Isayev and Melnik groups v. Ukraine (Application No. 54825/00. URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=090000168078bc5c (дата звернення 06.04.2023)).

² Примітка. Йдеться про рух за надання жінкам однакових із чоловіками виборчих прав.

³ Див. більш докладно: Suffragettes in Prison (Supply of Food). House of Commons Debates. 1909 October 6; vol. 11 cols 1999–2002.

⁴ Prisoner (Artificial Feeding). House of Commons Debates. 1974 January 30, vol. 868 cols 441–5.

⁵ Howland Corinna. 'To Feed or Not to Feed: Violent State Care and the Contested Medicalization of Incarcerated Hunger Strikers in Britain, Turkey and Guantánamo Bay' (2013) 28(1) New Zealand Sociology 101–116. on p. 107.

⁶ Rubenstein Leonard S. 'Medical Ethics at Guantánamo Bay Detention Centre and in the US Military: A Time for Reform' (2009 July 25) 374 Lancet 353–355.

⁷ Мальтійська декларація стосовно тих, хто оголосив голодування (29.09.1992): Всесвітня медична асоціація (Всесвітня медична асоціація). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_333#Text (дата звернення 06.04.2023).

⁸ Tweedie Jill. *Editorial. Guardian*. (1972 February) 21; 9.

Компаративістське дослідження нормативного регулювання означеної проблематики в законодавстві зарубіжних країн свідчить, що незважаючи на те, що Конвенцією не вирішується конфлікт між правом особи на фізичну недоторканність та позитивним зобов'язанням держави за ст. 2 Конвенції, «згідно із законодавством Німеччини цей конфлікт вирішено, адже дозволено примусове годування особи, що утримується під вартою, якщо через голодування ця особа зазнаватиме шкоди постійного характеру, і примусове годування є навіть обов'язковим у разі наявності очевидної небезпеки для життя особи. Оцінювання вищезазначених умов повинно проводитися відповідним лікарем, але остаточне рішення щодо примусового годування може бути прийняте тільки після отримання судового дозволу»¹.

Велика Британія зайняла шанобливу позицію стосовно автономії особи, що тримається під вартою, навіть ціною її власної смерті від голоду. Таке рішення було прийнято у 1994 р. відносно Дерека Робба (Secretary of State for the Home Department v. Robb). Незважаючи на те, що особі було поставлено діагноз «розлад психіки», Суд визнав, що «право особи визначати своє майбутнє цілком очевидно». Було зазначено, що принципи тілесної недоторканності та самовизначення мали перевагу над будь-якими можливими компенсаційними державними інтересами. Вирішуючи цю справу, Суд виділив чотири принципи: 1) тіло людини є непорушним; 2) побажання пацієнта повинні дотримуватися, якщо особа «перебуває у здоровому розумі»; 3) відмова від їжі не є самогубством, а повага до відмови не є сприянням самогубству; 4) компетентність прийняття рішення про відмову залежить від потрібного тесту, розробленого у справі Re C². Цей тест включає в себе три ключові елементи: згода особи, упевненість у добровільності такої згоди, поінформованість особи про наслідки та умови згоди³. Зазначене рішення кардинально змінило підхід держави до вирішення питання про примусове годування, зокрема, воно

замінило майже сторічний прецедент, за яким особа не могла заявити позов проти держави за напад у вигляді примусового годування, оскільки корона мала право «берегти життя ув'язнених» (Leigh v. Gladstone)⁴.

У США підходи до вирішення цього питання розділилися залежно від штатів. Недивлячись на деякі розбіжності, більшість судів дозволяє примусове годування осіб за певних умов. Так, окружний округ Колумбія відмовився втручатися в діяльність державних органів попри подані позови, пояснивши, що примусове годування «розумно пов'язано із законними пенологічними інтересами» і, отже, може обмежувати права ув'язненого. Суд обґрунтував, що законні інтереси уряду тут полягають у «збереженні життів тих, хто знаходиться під вартою, і підтримці безпеки і дисципліни в слідчому ізоляторі».

В Ізраїлі – країні із постійно триваючим збройним конфліктом – проблема примусового годування осіб, які тримаються під вартою, набула специфічних ознак. Ситуація пов'язана із голодуванням палестинців, які були поміщені під варту, без належної правової процедури розгляду питання щодо законності їх затримання. Взяття цих осіб під варту «без суду» пояснюється необхідністю знешкодити загрозу національній безпеці. У зв'язку з оголошенням голодування палестинськими ув'язненими постало питання про застосування до них заходів примусового годування. Так, у 2015 р. законодавчий орган Ізраїлю прийняв закон про запобігання голодуванню (Prevention of Hunger-Strike Injuries), який став відповіддю на серію оголошень про голодування від осіб, які представляють загрозу національній безпеці. Зазначений закон дозволяє примусово годувати ув'язнених, які оголосили голодування, в тому числі шляхом введення зонду для годування. Але цей захід може бути застосований виключно за наявності таких умов: медична оцінка безпосередньої небезпеки для життя ув'язненого або ризик незворотної шкоди; розгляд справи судом за обов'язкової участі представника затриманої особи і комітету з медичної етики; можливість оскарження такого судового рішення⁵.

¹ X against Federal Republic of Germany: Judgment European Court of Human Rights 05/07/1977 (application № 10565/83). URL: <https://co-guide.org/jurisprudence/case-x-v-germany-application-no-770576> (дата звернення 06.04.2023).

² Consent: force-feeding of prisoners. *Medical Law Review*. 1995. # 3. Pp. 189–227.

³ Re C (Adult: Refusal of Treatment) Great Britain. England. High Court of Justice, Family Division. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12041270/> (дата звернення 06.04.2023).

⁴ Jesse Lempel 'Force-Feeding Prisoners on a Hunger Strike: Israel as a Case Study in International Law' *Harvard International Law Journal* <<https://harvardilj.org/2016/12/force-feeding-prisoners-on-a-hunger-strike-israel-as-a-case-study-in-international-law/>> (дата звернення 06.04.2023).

⁵ – (дата звернення 06.04.2023).

Підводячи проміжний підсумок, зазначимо, що сьогодні примусове годування суперечить загальному прагненню до автономії пацієнтів, яке виникло приблизно у 80-х роках ХХ ст., коли пріоритетом стало право коматозних та інших груп пацієнтів мати можливість померти або відмовитися від їжі, якщо вони того забажають. Хоча, заради справедливості, зауважимо про проблему плюральності думок щодо трьох головних питань: а) примусове годування рівнозначне тортурам; б) етичний обов'язок тюремних лікарів – збереження життя; в) держава має право скасовувати медичні рішення про примусове годування ув'язнених, які відмовляються від їжі, задля збереження їх життя. Ці питання залишаються не вирішеними й досі.

Повертаючись до національних реалій, наголошено на такому. ЄСПЛ неодноразово акцентував увагу на обов'язку держави забезпечити тримання ув'язненої особи в умовах, які відповідають принципу поваги до її людської гідності, належно забезпечити її здоров'я та добробут з огляду на практичні потреби ув'язнення. Ненадання належної медичної допомоги можуть трактувати як поведінку, що суперечить ст. 3 КЗПЛ (рішення у справах «Кудла проти Польщі», «Петухов проти України», «Ухань проти України», «Хумматов проти Азербайджану»). На наш погляд, здійснення заходів щодо годування особи у випадку, коли вона тримається під вартою і відмовляється від їжі, є складовою обов'язку держави забезпечити здоров'я ув'язненої особи. Однак здійснення таких дій має відповідати стандартам, про які зазначалося вище.

Визначаючись щодо правового регулювання примусового годування засудженого, вважаємо за доцільне звернутися до положень Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК). Так, відповідно до ч. 3 ст. 116 КВК примусове годування засудженого, який заявив про відмову від прийняття їжі, забороняється. Примусове годування може бути застосовано лише на підставі рішення суду, прийнятого за висновком лікаря, що засудженому загрожує розлад здоров'я стійкого характеру та існує очевидна загроза його життю. Особа, яка відмовилася від прийняття їжі, з моменту встановлення цього факту має перебувати під постійним наглядом лікаря. При підготовці висновку лікар, зважаючи на стан здоров'я засудженого, визначає вид примусового годування. Питання про застосу-

вання примусового годування вирішується судом у порядку, передбаченому законом. У КПК ці положення деталізуються, і згідно з ч. 4 ст. 539 клопотання (подання) про застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі, у виді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиначної камери) та про примусове годування засудженого розглядаються протягом 24 годин із моменту надходження відповідного клопотання (подання) до суду суддею одноособово.

Отже, наведеними статтями КВК та КПК передбачений порядок розгляду подання про примусове годування осіб, засуджених до позбавлення волі, в процесі виконання вироку суду. Водночас тривалий час залишалися не врегульованими питання примусового годування осіб, які ще не були засуджені, але при цьому трималися під вартою і відмовлялися від їжі.

Окремі аспекти цього питання врегульовані в постанові Кабінету Міністрів України «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Національної поліції» від 16 червня 1992 р. № 336 (далі – Постанова). Зокрема, в цій Постанові регулюється порядок застосування норм харчування та норм заміни продуктів харчування визначеного кола осіб. Але підстави для застосування заходів примусового годування, сам порядок примусового годування, отримання дозволу на застосування таких заходів не врегульовано в досліджуваному документі¹. До речі, втрата чинності Постанови відбудеться 1 січня 2024 р., і з цієї дати набуде чинності новий нормативний акт – постанова Кабінету Міністрів України «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, місцях тимчасового тримання Державної прикордонної служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках для дітей та інших місцях тримання Національної поліції та спеціально відведених місцях для тимча-

¹ Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Національної поліції: постанова Кабінету Міністрів України від 16 червня 1992 р. № 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-92-%D0%BF#Text> (дата звернення 06.04.2023).

сового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки» від 27 грудня 2018 р. № 1150¹.

Зауважимо, що наведені нормативно-правові акти регулюють лише окремі аспекти досліджуваної тематики. З метою регламентації порядку застосування заходів примусового годування до Верховної Ради України у 2020 р. було подано проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування». У 2022 р. цей проект після внесення змін та доповнень було прийнято². Зокрема, § 1 глави 18 КПК доповнено статтею 206⁻¹ «Ухвала слідчого судді, суду про примусове годування підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою». Метою запровадження законодавчих змін є вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства в частині врегулювання процедури розгляду судами питання застосування заходів примусового годування засуджених та осіб, які тримаються під вартою та які відмовляються від їжі (оголошують про голодування).

Так, до підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою і який заявив про відмову від прийняття їжі, може бути застосоване примусове годування лише на підставі ухвали слідчого судді, суду. Застосування примусового годування без ухвали слідчого судді, суду забороняється. Клопотання про примусове годування підозрюваного або обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, та матеріали, якими воно обґрунтовується, подаються прокурором на підставі відомостей від установи попереднього ув'язнення, закладу охорони здоров'я

до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого утримується особа, та повинно містити короткий виклад обставин, які передували відмові від їжі та голодуванню. До клопотання обов'язково додається висновок лікаря про те, що підозрюваному, обвинуваченому, який заявив про відмову від прийняття їжі, загрожує значне погіршення стану здоров'я та існує очевидна загроза його життю, що підтверджується відповідними медичними документами, які містять результати лабораторних, інструментальних та інших необхідних досліджень. Клопотання про примусове годування підозрюваного, обвинуваченого розглядається слідчим суддею, судом невідкладно, але не пізніше 24 годин із моменту його надходження до суду.

Про час і місце розгляду клопотання повідомляються прокурор, особа, стосовно якої вирішується питання про примусове годування, її захисник, керівництво відповідної установи попереднього ув'язнення, закладу охорони здоров'я, а в разі вирішення питання про примусове годування неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого – також батько або матір, усиновлювач або законний представник та відповідні служби у справах дітей.

Неприбуття в судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час розгляду клопотання, не перешкоджає проведенню розгляду, крім випадків, якщо участь таких осіб визнана слідчим суддею, судом обов'язковою або якщо особа повідомила про поважні причини неприбуття.

Розгляд клопотання про примусове годування підозрюваного, обвинуваченого може бути проведений у режимі відеоконференції.

За клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, стосовно якого вирішується питання про примусове годування, або його захисника слідчий суддя, суд уповноважений викликати іншого лікаря для встановлення стану здоров'я підозрюваного, обвинуваченого та існування очевидної загрози його життю, спричиненої відмовою від прийняття їжі, та забезпечити лікарю можливість ознайомитися з матеріалами, якими обґрунтовується необхідність примусового годування. У такому разі слідчий суддя, суд відкладає розгляд клопотання на строк, необхідний для явки лікаря, але не більше ніж на 24 години.

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про примусове го-

¹ Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, місцях тимчасового тримання Державної прикордонної служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках для дітей та інших місцях тримання Національної поліції та спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки: постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 06.04.2023).

² Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування № 4324 від 05.11.2020. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=4324&conv=9> (дата звернення 06.04.2023).

дування підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, або про відмову від примусового годування, якщо прокурор не доведе наявності обставин, передбачених частиною другою цієї статті. Така ухвала може бути оскаржена в апеляційному порядку прокурором, підозрюваним, обвинуваченим чи його захисником. Подання апеляційної скарги зупиняє набрання ухвалою законної сили, але не зупиняє її виконання.

Строк дії ухвали про примусове годування підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не може перевищувати 30 днів. У разі необхідності строк примусового годування може бути продовжений слідчим суддею, судом за клопотанням прокурора та за наявності обставин, передбачених ч. 2 ст. 206⁻¹ КПК.

Позитивно ставлячись до законодавчої ініціативи щодо нормативної регламентації процедури розгляду судами питання примусового годування осіб, які тримаються під вартою, вважаємо за необхідне висловити певні зауваження та пропозиції щодо удосконалення Закону № 2429-IX, які пропонуємо обговорити в рамках наукової дискусії:

1. У ч. 1 ст. 206⁻¹ зазначено, що: «До підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою і який *заявив* про відмову від прийняття їжі, може бути застосовано примусове годування...». Водночас виникає низка запитань: в якій саме формі він має заявити про відмову від їжі (чи це можуть бути конклюдентні дії)? Яким чином така заява має бути оформлена та ким? Чи має бути це письмово або за допомогою технічних засобів зафіксовано? Як у подальшому підтвердити факт відмови особи від їжі?

2. Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 206⁻¹, не визначено коло суб'єктів, які вправі звертатися з відповідним клопотанням до слідчого судді. Далі в абз. 7 ч. 3 цієї статті йдеться про те, що з клопотанням про продовження строку примусового годування може звернутися прокурор. Презюмується, що й у ч. 2 ст. 206⁻¹ йдеться про прокурора, але це лише наша пропозиція до тлумачення обговорюваної норми, що має бути удосконаленою. Наприклад, до таких осіб також може бути віднесено керівника відповідної установи попереднього ув'язнення.

3. Частиною другою ст. 206⁻¹ встановлено, що відповідне клопотання подається до місцевого

суду, у межах територіальної юрисдикції якого утримується підозрюваний, обвинувачений. Водночас системний аналіз відповідних норм КПК, якими визначається підсудність розгляду клопотань, скарг до слідчого судді, дозволяє констатувати, що суб'єктом здійснення судово-контрольного провадження є слідчий суддя, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. Тому, на наш погляд, порядок визначення територіальної підсудності розгляду клопотань у межах судово-контрольного провадження потребує уніфікації.

4. У ч. 3 ст. 206⁻¹ зафіксовано, що клопотання про примусове годування підозрюваного, обвинуваченого розглядається слідчим суддею, судом невідкладно, але не пізніше 24 годин з моменту надходження такого клопотання до суду. Таке положення, на нашу думку, свідчить про терміновість розгляду означеного питання. Водночас поза увагою законодавця залишився строк, протягом якого у разі констатації факту існування очевидної загрози життю особи, спричиненої відмовою від прийняття їжі, відповідна службова особа (прокурор або керівник відповідної установи попереднього ув'язнення) зобов'язана звернутися до слідчого судді.

5. Відповідно до абз. 3 ч. 3 ст. 206⁻¹ «Неприбуття в судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час розгляду клопотання, не перешкоджає проведенню розгляду, крім випадків, якщо участь таких осіб визнана слідчим суддею, судом обов'язковою або якщо особа повідомила про поважні причини неприбуття». Така нормативна конструкція, на наш погляд, не враховує, що клопотання розглядається стосовно підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, а отже, *зазначені особи не прибувають, а їх доставляють*. Більше того, слідчий суддя, суд повинен забезпечити явку такої особи у випадку заяви відповідного клопотання.

6. В абз. 7 ч. 3 ст. 206⁻¹ зазначається про строк дії ухвали про примусове годування підозрюваного, обвинуваченого. Зокрема, вона не може перевищувати 30 днів. Але у разі необхідності строк примусового годування може бути продовжений слідчим суддею, судом за клопотанням прокурора та за наявності обставин, передбачених ч. 2 ст. 206⁻¹. Постає питання про строк продовження дії ухвали: також на 30 днів або до припинення особою

голодування? Звісно, це питання має знайти свою відповідь у нормах закону.

На наш погляд, внесення відповідних коректив до КПК сприятиме удосконаленню нормативного забезпечення здійснення слідчим суддею кримінальної процесуальної функції у межах повноважень по застосуванню примусового годування підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Крім того, очікуваним результатом має стати забезпечення доступу медичних працівників до зазначених осіб і здійснення ними заходів щодо примусового годування¹.

Продовжуючи міркування, зауважимо, що належного правового регулювання потребує порядок примусового годування. Наведене обґрунтовується двома взаємопов'язаними чинниками: відсутність чітко визначеного у законодавстві порядку примусового годування, з одного боку, є приводом для маніпуляцій підозрюваного, обвинуваченого, який тримається під вартою, з метою отримання від адміністрації установ попереднього ув'язнення переваг під час тримання під вартою, затягування досудового чи судового розгляду кримінального провадження, а також маніпулювання судом з метою зміни запобіжного заходу внаслідок штучного погіршення стану здоров'я через голодування², з другого – створює передумови для зловживання слідчим, прокурором, адміністрацією установи попереднього ув'язнення своїми повноваженнями.

У цьому контексті інтерес становить нове рішення ЄСПЛ по справі «Яковлев проти України» від 08.03.2023 р., у якому констатовано, що держава неналежним чином врегулювала ситуацію, пов'язану з голодуванням заявника, і піддала його жорстокому поводженню на порушення ст. 3 Конвенції; отже, має місце порушення цього конвенційного положення. Обґрунтовуючи свій висновок, Суд звернув увагу на такі важливі аспекти:

(а) відсутність будь-яких пояснень у медичному висновку про характер і неминучість ризику продовження голодування заявника для його життя, відсутність будь-якої потреби в його госпіталі-

зації та його задовільний стан здоров'я, що дозволяє йому бути присутнім на судовому засіданні, вказують на те, що медична необхідність примусового годування заявника не була переконливо доведена (пп. 46, 47);

(б) залишення суддею без належної реакції пояснень заявника стосовно того, що він почувається добре і що він не розуміє, що змусило лікарів думати інакше, та надання дозволу на примусове годування без вивчення альтернативних засобів запобігання стверджуваному ризику для здоров'я заявника свідчить про неефективність судового контролю як процесуального захисту від зловживань за обставин цієї справи (п. 48);

(в) примусове годування заявника здійснювалося за відсутності будь-яких законодавчих норм щодо процедур, яких слід дотримуватися в таких випадках. Існування такого необмеженого розсуду для персоналу колонії щодо проведення примусового годування заявника разом із відсутністю будь-яких доказів того, як це насправді мало місце, є достатніми для Суду, щоб прийняти пояснення заявника про події, відповідно до якого він зазнав надмірного фізичного обмеження та болю³ (п. 49);

(г) не проведення розслідування, направлено на з'ясування справжнього наміру та справжніх причин протесту ув'язнених (у тому числі заявника), які відмовились від їжі, а також ненадання обґрунтованої відповіді на їхні скарги та вимоги, зумовлює висновок, що примусове годування заявника фактично було спрямоване на придушення протестів у в'язниці (п. 50)⁴.

Висновки. У статті проаналізовано питання застосування заходів примусового годування в кримінальному процесі, а також висунуто науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення правового регулювання під час застосування таких заходів. З цією метою досліджено низку рішень ЄСПЛ, національних та закордонних наукових джерел і нормативних актів, зокрема, детально вивчено Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо

¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2020 р. № 1133-р. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2020 рік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133-2020-%D1%80#Text> (дата звернення 06.04.2023).

² Щеннікова Г. 'Примусове годування засудженого – необхідність чи порушення прав людини?' <<https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/primusove-goduвання-zasudzhеного-neobhidnist-chi-porushennya-prav-lyudini.html>> (дата звернення 06.04.2023).

³ *Примітка.* Заявник описав цю процедуру у такий спосіб: йому надягли кайданки, руки за спиною тримали кілька офіцерів колонії; один з офіцерів колонії силою вставив заявнику спеціальну гумову трубку глибоко в горло, спричинивши йому сильний біль і змусивши його задихатися; весь процес тривав від тридцяти до дев'яноста хвилин.

⁴ Yakovlyev v. Ukraine: Judgment European Court of Human Rights 08/03/2023 (application № 42010/18). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-221265> (дата звернення 06.04.2023).

застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування» від 19 липня 2022 р. № 2429-IX та висунуто пропозиції щодо удосконалення цих положень.

У роботі розглянуто рішення Європейського суду з прав людини у справах «Невмержицький проти України» (заява № 54825/00), «Яковлев проти України» (заява № 42010/18), «Чорап проти Молдови» («Ciorap v. Moldova») (заява № 12066/02). Наведені рішення дають можливість стверджувати, що фактично ЄСПЛ визначив критерії або стандарти, які повинні враховуватися при вирішенні питання про застосування до особи, яка тримається під вартою, заходів примусового годування, а саме, держава має переконатися в тому, що (а) медична необхідність процедури належним чином установлена, (б) процедурні гарантії дотримані, (в) спосіб здійснення примусового годування не виходить за межі неминучого рівня жорстокості. Крім того, рішення держави про застосування заходів примусового годування має відповідати таким вимогам, як передбачуваність, чіткість та пропорційність.

Окрім цього, в роботі досліджено досвід інших країн щодо застосування заходів примусового годування до осіб, які утримуються в місцях позбав-

лення волі, зокрема, досвід Німеччини, Великої Британії, Ізраїлю, США.

На завершення варто зазначити, що питання примусового годування засуджених та осіб, які тримаються під вартою та які відмовляються від їжі, потребують належного наукового супроводу, проведення фундаментальних досліджень. Це, на нашу думку, визначає напрями подальшої наукової розвідки, сутність яких становлять: 1) порядок фіксації факту відмови засудженим або підозрюваним, обвинуваченим, який тримається під вартою, від прийняття їжі, а також строки повідомлення про ці випадки відповідних суб'єктів; 2) чітка алгоритмізація дій лікаря щодо медичного нагляду за такими особами, а також умови надання таким особам необхідної медичної допомоги, у тому числі екстреної; 3) умови тримання засуджених та підозрюваних, обвинувачених, які тримаються під вартою та відмовляються від прийняття їжі, а також застосування до них заходів примусового годування; 4) механізм взаємодії між установами, закладами охорони здоров'я, а також іншими суб'єктами, зокрема, прокурором, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини з питань, пов'язаних з відмовою засудженого, підозрюваного або обвинуваченого, який тримається під вартою, від прийняття їжі, та ін.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Council of Europe. Committee of Ministers. 1310th meeting, 13–15 March 2018 (DH). H46–24 Nevmerzhitsky, Yakovenko, Logvinenko, Isayev and Melnik groups v. Ukraine (Application No. 54825/00. URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=090000168078bc5c (in English).
2. WMA declaration of Malta on hunger strikers: Adopted by the 43 rd World Medical Assembly, St. Julians, Malta, November 1991 (in English).
3. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 9 veresnia 2020 r. № 1133-r. Pro zatverdzhennia planu priorytetnykh dii Uriadu na 2020 rik. [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 9, 2020 No. 1133 On approval of the Government's priority action plan for 2020] (in Ukrainian).
4. Pro normy kharchuvannia osib, yaki trymaiutsia v ustanovakh vykonannia pokaran, slidchykh izoliatorakh Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby, izoliatorakh tymchasovoho trymannia, pryimalnykakh-rozpodilnykakh ta inshykh pryimalnykakh Natsionalnoi politsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 chervnia 1992 r. № 336 [On the food standards of persons held in penal institutions, pretrial detention centers of the State Criminal Enforcement Service, temporary detention centers, reception centers and other reception centers of the National Police: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine] (in Ukrainian).
5. Pro normy kharchuvannia osib, yaki trymaiutsia v ustanovakh vykonannia pokaran ta slidchykh izoliatorakh Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby, mistsiakh tymchasovoho trymannia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby, izoliatorakh tymchasovoho trymannia, pryimalnykakh-rozpodilnykakh dlia ditei ta inshykh mistsiakh trymannia Natsionalnoi politsii ta spetsialno vidvedenykh mistsiakh dlia tymchasovoho trymannia (izoliatorakh tymchasovoho trymannia) Sluzhby bezpeky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 hrudnia 2018 r. № 1150 [About the nutrition standards of persons detained in penal institutions and investigative detention centers of the State Criminal Enforcement Service, temporary detention centers of the State Border Guard Service, temporary detention centers,

distribution reception centers for children and other places of detention of the National Police and specially designated places for temporary detention (detention centers) of the Security Service: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine] (in Ukrainian).

6. Projekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo zastosuvannia do zasudzhennykh ta osib, yaki trymaiutsia pid vartoiu, zakhodiv prymusovoho hoduvannia (2020) [Draft Law on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine on the Application of Forced Feeding Measures to Convicts and Detainees] (in Ukrainian).
7. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 9 veresnia 2020 r. № 1133-r. Pro zatverdzhennia planu priorytetnykh dii Uriadu na 2020 rik [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 9, 2020 No. 1133 On approval of the Government's priority action plan for 2020] (in Ukrainian).

Cases

8. Nevmerzhitsky v. Ukraine: Judgment European Court of Human Rights 5 April 2005 (FINAL 12/10/2005) (Application no. 54825/00). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-68715%22%5D%7D> (in English).
9. Ciorap v. the Republic of Moldova: Judgment European Court of Human Rights 19 June 2007 (Application no. № 12066/02). URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/5632373/5632373.htm> (in English).
10. Rappaz v. Switzerland: Judgment European Court of Human Rights 11 April 2013 (application no. 73175/10). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#%7B%22itemid%22:%5B%22003-4325502-5181401%22%5D%7D> (in English).
11. X against Federal Republic of Germany: Judgment European Court of Human Rights 05/07/1977 (application № 10565/83). URL: <https://co-guide.org/jurisprudence/case-x-v-germany-application-no-770576> (in English).
12. Yakovlyev v. Ukraine: JUDGMENT European Court of Human Rights 08/03/2023 (application № 42010/18). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-221265> (in English)
13. Re C (Adult: Refusal of Treatment) Great Britain. England. High Court of Justice, Family Division. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12041270/> (in English). Rubenstein Leonard S. Medical Ethics at Guantánamo Bay Detention Centre and in the US Military: A Time for Reform. Lancet. 2009 July 25; 374:353–355 (in English).

Bibliography

Edited books

1. Dzhuzhi O (red) *Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy: pidruch* [Criminal and executive law of Ukraine] (Atika, 2010) (in Ukrainian).
2. – *Zapobihannia pravoporushenniam u mistsiakh pozbavlennia voli: navch. Posib* [Prevention of offenses in places of deprivation of liberty] (Lutsk, 2010) (in Ukrainian).
3. Bohatyrov I (red) *Porivnialne kryminalno-vykonavche pravo: navch. posib*. [Comparative criminal law] (Instytut kryminalno-vykonavchoi sluzhby, 2013) (in Ukrainian).

Journal articles

4. Consent: force-feeding of prisoners. (1995) 3 Medical Law Review. 189–227 (in English).
5. Howland Corinna 'To Feed or Not to Feed: Violent State Care and the Contested Medicalization of Incarcerated Hunger Strikers in Britain, Turkey and Guantánamo Bay' (2013) 28 (1) New Zealand Sociology 101–116 (in English).
6. Jesse Lempel 'Force-Feeding Prisoners on a Hunger Strike: Israel as a Case Study in International Law' Harvard International Law Journal <<https://harvardilj.org/2016/12/force-feeding-prisoners-on-a-hunger-strike-israel-as-a-case-study-in-international-law/>> (in English).
7. Penney Lewis 'Assisted Dying in France. The Evolution of Assisted Dying in France: A Third Way?' (Spring 2006) 14 (1) Medical Law Review 44–72 (in English).
8. Prisoner (Artificial Feeding). House of Commons Debates. 1974 January 30, vol. 868 cols 441–5 (in English).
9. Suffragettes in Prison (Supply of Food). House of Commons Debates. 1909 October 6, vol. 11 cols 1999–2002 (in English).
10. Sumer Dayal 'Prosecuting Force-feeding: An Assessment of Criminality under the ICC Statute' (September 2015) 13 (4) Journal of International Criminal Justice 693–716 (in English).
11. Tweedie Jill 'Editorial. Guardian' (1972 February) 21; 9 (in English).
12. Dzhuzha O, Kolb I 'Prymusove hoduvannia zasudzhennykh yak zasib zabezpechennia yikh osobystoi bezpeky' [Forced feeding of convicts as a means of ensuring their personal safety] (2013) 3 Naukovyi visnyk natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav S. 146–155 (in Ukrainian).
13. Babaieva O, Verkhohliad-Herasymenko O, Povzyk Ye 'Etychni ta pravovi aspekty pryiniattia slidchym suddeiu, sudom rishennia pro prymusove hoduvannia zasudzhennykh ta osib, yaki trymaiutsia pid vartoiu' [Ethical and legal aspects of decision-making by the investigating judge and the court on forced feeding of convicts and persons

in custody] (2022) 7 Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriia: «Iurydychni nauky» <https://doi.org/10.2513/2520-2308-2022-7-817> (in Ukrainian).

14. Zavtur V 'Protsesualnyi poriadok rozghliadu ta vyrishennia slidchym suddeiu ta sudom klopotan pro prymusove hoduvannia pidozriuvanoho, obvynuvachenoho, do yakoho zastosovano zapobizhnyi zakhid u vyhliadi trymannia pid vartoiu: pytannia yakosti zakonodavstva ta perspektyv yoho udoskonalennia' [Procedural procedure for consideration and resolution by the investigating judge and the court of requests for forced feeding of the suspect, the accused, to whom a preventive measure in the form of detention was applied: the issue of the quality of the legislation and prospects for its improvement] (2023) 1 Nove ukrainske pravo 164–170 <<https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.21>> (in Ukrainian).
15. Shchennikova H. Prymusove hoduvannia zasudzhеноho – neobkhidnist chy porushennia prav liudyny? [Forced feeding of a convict – necessity or violation of human rights?] (in Ukrainian).

Conference paper

16. Babaieva O, Povzyk Ye 'Prymusove hoduvannia zasudzhenykh osib ta osib, shcho trymaiutsia pid vartoiu: normatyvne rehulivannia ta sudova praktyka' [Forced feeding of convicted persons and persons in custody: normative regulation and judicial practice] *Didzhitalizatsiia i bezpeka: materialy mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii* (Kharkiv, 2020) (in Ukrainian).

Туманянц А. Р., Демура М. І.

До питання про застосування заходів примусового годування в кримінальному процесі

У статті проаналізовано питання застосування заходів примусового годування в кримінальному процесі, а також висунуто науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення правового регулювання застосування таких заходів. З цією метою досліджено низку рішень ЄСПЛ, національних та закордонних наукових джерел і нормативних актів, зокрема, детально вивчено Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування» від 19 липня 2022 р. № 2429-IX.

У роботі проаналізовано рішення Європейського суду з прав людини у справах «Невмержицький проти України» (заява № 54825/00), «Яковлев проти України» (заява № 42010/18), «Чорап проти Молдови» («Ciorap v. Moldova») (заява № 12066/02). Наведені рішення дають можливість стверджувати, що фактично ЄСПЛ визначив критерії або стандарти, які повинні бути враховані при вирішенні питання про застосування до особи, яка тримається під вартою, заходів примусового годування, а саме, держава має переконатися в тому, що (а) медична необхідність процедури належним чином установлена, (б) процедурні гарантії дотримані, (в) спосіб здійснення примусового годування не виходить за межі неминучого рівня жорстокості. Крім того, рішення держави про застосування заходів примусового годування має відповідати таким вимогам, як передбачуваність, чіткість та пропорційність.

Окрім цього, в роботі досліджено досвід інших країн щодо застосування заходів примусового годування до осіб, які утримуються в місцях позбавлення волі, зокрема, досвід Німеччини, Великої Британії, Ізраїлю, США.

Ключові слова: примусове годування, примусові заходи, підозрюваний, тримання під вартою, катування.

Tumaniants A. R., Demura M. I.

On the issue of the use of force-feeding measures in criminal proceedings

The article analyzed the issue of the use of force-feeding measures in the criminal process, as well as putting forward scientifically based proposals for improving the legal regulation of the use of such measures. For this purpose, a number of ECtHR decisions, national and foreign scientific sources and normative acts were studied. The Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Procedural Code of Ukraine Regarding the Application of Forced Feeding Measures to Convicts and Detainees» dated July 19, 2022 No. 2429-IX was studied in detail. Having a positive attitude to the legislative initiative regarding the normative regulation of the procedure for consideration by the courts of the issue of forced feeding of persons kept in custody, in the article we express certain comments and questions regarding Law No. 2429-IX.

The paper analyzed the decisions of the European Court of Human Rights in the cases «Nevmerzhiyskyi v. Ukraine» (application No. 54825/00), «Yakovlev v. Ukraine» (application No. 42010/18), «Ciorap v. Moldova») (application No. 12066/02). The cited decisions make it possible to argue that the ECtHR has in fact defined the criteria or standards that

must be taken into account when deciding whether to force-feed a person in custody, namely, the state must satisfy itself that (a) medical necessity procedures are properly established, (b) procedural safeguards are observed, (c) the method of force-feeding does not exceed the unavoidable level of cruelty. In addition, the state's decision to apply force-feeding measures must meet such requirements as predictability, clarity and proportionality.

In addition, the work explored the experience of other countries regarding the use of force-feeding measures to persons held in prisons, in particular, the experience of Germany, Great Britain, Israel, and the United States.

Key words: forced feeding, coercive measures, suspect, detention, torture.

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2023 р.

Прийнята до друку: 10.05.2023 р.

А. В. Лапкін, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-3240-6377

КОНТРОЛЬ ДОБРОЧЕСНОСТІ СУДДІВ, ПРОКУРОРІВ ТА СЛІДЧИХ

Постановка проблеми. Серед вимог, які суспільство висуває до правників, однією із найважливіших є їх доброчесність. Велике соціальне значення вимоги доброчесності та суворі правові наслідки її порушення передбачають необхідність існування відповідних механізмів контролю її додержання. У свою чергу, такі механізми потребують належного теоретичного дослідження, що визначає актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика доброчесності правників була предметом наукових розвідок таких учених, як І. М. Бевзюк, В. С. Бігун, С. В. Жуков, В. М. Кравчук, В. І. Федорович та ін. Поряд із цим на теоретичному рівні залишаються до кінця не розкритими механізми контролю доброчесності суддів, прокурорів та слідчих, а також бракує їх комплексного дослідження.

Відповідно, **метою** цієї наукової статті є з'ясування сутності і складових контролю доброчесності суддів, прокурорів та слідчих.

Виклад основного матеріалу. Проблеми контролю доброчесності правників, зокрема представників таких провідних правничих професій, як суддя, прокурор та слідчий, значною мірою зумовлені відсутністю єдиного законодавчого визначення понятійного апарату категорії «доброчесність» та її елементів. Відсутність чітких критеріїв доброчесності ускладнює можливість контролю її додержання. Існує проблема відомчої диференціації такого контролю, коли предмет і порядок його здійснення відрізняється щодо суддів, прокурорів, слідчих, хоча правова і соціальна природа доброчесності є єдиною для всіх категорій правників, незалежно від займаної посади та відомчої належності. В цих умовах можна говорити про те, що цілісний механізм контролю доброчесності

правників на сьогодні відсутній. Водночас існують необхідні передумови для його формування.

Розглядаючи значення такого контролю, дослідники звертають увагу на те, що перевірки на доброчесність сприяють зміцненню резистентності публічної служби проявам корупції, а також довіри до неї з боку громадян¹. У свою чергу, антикорупційна резистентність реалізується в мотивації правників, їх моральних якостях, цінностях і проявляється в ситуаціях дії корупційо-генних чинників професійної діяльності та особистому житті². На думку С. Жукова, ця діяльність має за мету забезпечення ефективного правового захисту прав людини та інтересів юридичних осіб, що передбачає створення системи вимог доброчесності, закріплення їх у нормативно-правових актах і забезпечення об'єктивного й оперативного контролю³. Узагальнюючи, можна вважати, що метою контролю доброчесності правників є забезпечення належної реалізації покладених на них завдань і функцій та підтримання високого рівня суспільної довіри до них як передумови легітимації їх діяльності. Завданнями такого контролю є запобігання вчиненню порушень, несумісних зі статусом правника, своєчасне їх виявлення та припинення, а також формування у професійному середовищі культури доброчесності та пов'язаних із цим морально-етичних імперативів.

За своєю сутністю контроль доброчесності являє собою процедуру оцінювання або ж пере-

¹ Гаврилюк Л В 'Законодавчі передумови перевірок на доброчесність' (2022) 3 Право і суспільство 149.

² Бевзюк І М 'Юридико-психологічні особливості проведення таємної перевірки доброчесності прокурора' (2016) 3 Науковий часопис Національної академії прокуратури України 32

³ Жуков С 'Мета, об'єкт і суб'єкти забезпечення доброчесності суддів: адміністративно-правові аспекти' (2018) 5 Jurnalul juridic national: teorie și practică 55.

вірки поведінки конкретного представника суддівської, прокурорської, слідчої чи іншої професії за низкою критеріїв чи показників, сформульованих на основі системи вимог, правил та обмежень, що встановлюються щодо неї державою й суспільством і є формально закріпленими в нормативно-правових актах. Відповідно результативність такого контролю значною мірою залежить від двох умов: (1) чіткості, простоти й об'єктивності процедур оцінювання, а також (2) визначеності, повноти й досконалості критеріїв оцінювання.

Не менш важливим фактором є і суб'єкти здійснення такого контролю, яких можна поділити на державних та громадських. На сьогодні більшість форм контролю доброчесності реалізується саме державними суб'єктами, до яких належать спеціально уповноважені державні органи, наділені визначеною компетенцією: Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Вища кваліфікаційна комісія суддів України (ВККС), Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів (КДКП) та ін. Громадський контроль, що на прикладі судової влади розуміється дослідниками як оцінювання представниками громадськості рівня виконання судами своїх повноважень, ефективності їх функціонування і відповідності їх критеріям професійної етики та доброчесності¹, має значно ширше коло проявів та суб'єктів реалізації: від ЗМІ до громадських активістів тощо. Водночас наявна тенденція до «одержавлення» певних форм громадського контролю, що виявляється, приміром, у діяльності Громадської ради доброчесності (ГРД) чи відповідних рад громадського контролю при правоохоронних органах, які формуються з представників громадськості, але мають визначений статус, форми і процедури діяльності. Слід відмітити, що в такій сфері, як доброчесність, персональний склад суб'єктів контролю має підвищене значення, адже оцінювати суддів, прокурорів та слідчих можуть лише ті особи, які самі відповідають найвищим критеріям доброчесності, користуються авторитетом і повагою як серед широкої громадськості, так і у відповідній професійній спільноті. Це, в свою чергу, висуває додаткові вимоги до порядку формування відповідних органів, а також визначення механізмів перевірки доброчесності вже самих суб'єктів контролю.

Розглядаючи механізми контролю доброчесності щодо суддів, прокурорів та слідчих, їх можна поділити на: (1) загальний, який є типовим для всіх правників, на яких поширюються вимоги, передбачені Законом України «Про запобігання корупції», та (2) спеціальні, які враховують специфіку окремих правничих професій та визначаються законами, що їх регламентують.

Так, до *загального механізму перевірки доброчесності* можна віднести такі засоби, як: спеціальна перевірка та фінансовий контроль.

Спеціальна перевірка проводиться стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, що передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, а також посад із підвищеним корупційним ризиком, перелік яких затверджується НАЗК (до яких, зокрема, належать посади суддів, прокурорів, слідчих і дізнавачів) у порядку, передбаченому статтями 56–58 Закону України «Про запобігання корупції». Аналізуючи відомості про особу, які підлягають спеціальній перевірці, можна вважати, що її завданням є встановлення наявності або відсутності обставин, що перешкоджають виконанню особою функцій представника держави на відповідних посадах, а також інших обставин, які мають значення для зайняття нею такої посади. Спеціальну перевірку слід віднести до засобів контролю, що має первинний (оскільки застосовується ще до призначення на посаду) та превентивний (в аспекті попередження призначення недоброчесного кандидата) характер.

Так, приміром, стосовно кандидатів на посаду судді та прокурора проведення спеціальної перевірки є одним з етапів їх добору. Така перевірка проводиться відповідно ВККС (в порядку, передбаченому ст. 74 Закону України «Про судоустрій та статус суддів») або КДКП (в порядку ст. 32 Закону України «Про прокуратуру»). Фізичні та юридичні особи, громадські організації мають право подавати до цих органів інформацію щодо кандидатів на посаду судді або прокурора. За результатами спеціальної перевірки кандидат на посаду або направляється для проходження спеціальної підготовки, або припиняє подальшу участь у доборі кандидата на посаду судді чи прокурора. Щодо слідчих спеціальна перевірка проводиться у загальному порядку, передбаченому Законом України «Про запобігання корупції», недоліком якого є те, що він не передбачає отримання інформації

¹ Кравчук В, Кравчук В 'Громадський контроль судової влади як спосіб відновлення довіри суспільства до судів та суддів' (2016) 3 Актуальні проблеми правознавства 15

про кандидатів від фізичних та юридичних осіб. Проводити спеціальну перевірку у ДБР та НАБУ уповноважені підрозділи внутрішнього контролю цих органів, тоді як в інших органах правопорядку уповноважені на її проведення підрозділи визначаються керівниками. Особа, яка не пройшла спеціальну перевірку, не може бути призначена на посаду у відповідному правоохоронному органі.

Фінансовий контроль – це один із видів діяльності держави з перевірки осіб, на яких поширюються антикорупційні вимоги та обмеження, шляхом застосування встановлених чинним законодавством методів контрольної діяльності для встановлення відповідності їх майнового становища і витрат офіційним доходам. Його здійснення регламентується Розділом VII Закону України «Про запобігання корупції», відповідно до якого фінансовий контроль включає: декларування особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; контроль та перевірку декларацій; моніторинг способу життя суб'єктів декларування.

Декларування передбачає, що відповідні особи (судді, прокурори, слідчі та інші категорії правників, які виконують функції держави або місцевого самоврядування) зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті НАЗК декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування за минулий рік. Також декларацію подають особи, які претендують на зайняття відповідних посад. На думку дослідників, упровадження механізму декларування є дієвим кроком у боротьбі з корупцією та попередженням конфлікту інтересів, ефективність якого нерозривно пов'язана із відповідальністю за порушення вимог фінансового контролю¹.

Подані декларації включаються до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що формується та ведеться НАЗК, на офіційному веб-сайті якого забезпечується відкритий доступ до реєстру. Таким чином, кожен може ознайомитися з майновим становищем особи, що забезпечує прозорість і відкритість цієї інформації та мінімізує корупційні ризики. Водночас оприлюднення декларацій є досить серйозним

втручанням в приватне життя правників, межі якого є виправданими з огляду на необхідність підтримання суспільної довіри, що ґрунтується на прозорості майнового становища носіїв функцій держави.

Контроль та перевірка декларацій здійснюється НАЗК та включає такі види контролю: 1) щодо своєчасності подання; 2) щодо правильності та повноти заповнення; 3) логічний та арифметичний контроль. Також НАЗК проводить повну перевірку декларацій, яка полягає у з'ясуванні достовірності задекларованих відомостей, точності оцінки задекларованих активів, перевірці на наявність конфлікту інтересів та ознак незаконного збагачення чи необґрунтованості активів. Зокрема, обов'язковій повній перевірці підлягають декларації суддів, прокурорів та слідчих як осіб, які займають посади, пов'язані з високим рівнем корупційних ризиків (ст. 51–3 Закону України «Про запобігання корупції»).

Моніторинг способу життя суб'єктів декларування здійснюється НАЗК вибірково з метою встановлення відповідності їх рівня життя наявним у них та членів їх сім'ї майну і одержаним ними доходам згідно з декларацією. Такий моніторинг здійснюється на підставі інформації, отриманої від фізичних та юридичних осіб, а також зі ЗМІ та інших відкритих джерел інформації, яка містить відомості про невідповідність рівня життя суб'єктів декларування задекларованим ними майну і доходам. Водночас цей моніторинг не повинен передбачати надмірного втручання у право на недоторканність особистого і сімейного життя особи. У разі виявлення за результатами моніторингу ознак корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, НАЗК інформує про це спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції (ст. 51–4 Закону України «Про запобігання корупції»). Стосовно суддів при цьому застосовуються додаткові гарантії, передбачені ст. 52–2 Закону України «Про запобігання корупції», зокрема інформування про це ВРП, заборона будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання у діяльність судді тощо.

Спеціальні механізми перевірки доброчесності передбачені відповідними законами для суддів, прокурорів, слідчих та доповнюють загальний механізм контролю доброчесності.

Найбільш суворі правила щодо цього передбачені стосовно *суддів*, вимога доброчесності для

¹ Гудков Д. Недоліки та переваги засобів фінансового контролю, визначених Законом України «Про запобігання корупції» (2017) 2 Jurnalul juridic national: teorie și practică 66.

яких встановлена ст. 127 Конституції України. Серед професійних обов'язків судді у п. 3 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено зобов'язання подавати *декларацію доброчесності судді*, що складається з переліку тверджень, правдивість яких суддя повинен задекларувати шляхом їх підтвердження або неспростання, що можуть підлягати перевірці з боку ВККС у разі одержання інформації, що може свідчити про недостовірність (у тому числі неповноту) цих тверджень. Крім того, відповідно до статей 61 і 76 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судді (кандидати на посаду суддів) зобов'язані щорічно до 1 лютого подавати декларацію родинних зв'язків, у якій зазначаються ПІБ осіб, з якими у судді є родинні зв'язки, місця їх роботи (проходження служби), займані ними посади тощо, якщо такі особи є або протягом останніх п'яти років були, зокрема, членами ВРП, ВККС, суддями, працівниками апарату суду, прокурорами, працівниками правоохоронних органів, адвокатами, нотаріусами та ін. Декларація родинних зв'язків є відкритою для загального доступу через оприлюднення на офіційному веб-сайті ВККС. Можна вважати, що подання цих декларацій має потрібне значення, слугуючи засобом: самоперевірки суддями їх відповідності вимогам доброчесності; отримання інформації про суддів суб'єктами контролю доброчесності; транспарентності суддівського корпусу. Неподання, несвоєчасне подання суддею декларацій доброчесності та родинних зв'язків або подання в них завідомо недостовірних (у т.ч. неповних) відомостей мають наслідком дисциплінарну відповідальність.

Доброчесність є одним із критеріїв кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді) (п. 3 ч. 2 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Відповідність цьому критерію встановлюється під час дослідження суддівського досвіду та співбесіди за його результатами. З метою сприяння ВККС у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критерію доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання утворюється Громадська рада доброчесності (ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Стосовно *прокурорів* згідно із п. 12 ч. 1 ст. 30 Закону України «Про прокуратуру» передбачено, що особи, які претендують на зайняття посад в органах прокуратури, подають декларацію добро-

чесності і родинних зв'язків, що має містити підтвердження щодо низки питань, а також відомості про осіб, з якими є родинні чи інші зв'язки. Її зміст і значення має аналогію з відповідними деклараціями суддів, проте на відміну від останніх вона є одним документом, який подають лише кандидати на посаду прокурора.

Прокурор, згідно із ч. 5 ст. 19 Закону України «Про прокуратуру», зобов'язаний щорічно проходити таємну перевірку доброчесності, яку проводять підрозділи внутрішньої безпеки. Ця перевірка передбачає необхідність щороку до 1 лютого подавати до підрозділу внутрішньої безпеки власноруч заповнену анкету доброчесності прокурора за затвердженою формою, яка підлягає оприлюдненню на офіційному веб-сайті Офісу Генерального прокурора. У разі одержання інформації, яка може свідчити про недостовірність (у т.ч. неповноту) тверджень, поданих прокурором в Анкеті, підрозділ внутрішньої безпеки повідомляє відповідного керівника прокуратури про необхідність призначення службового розслідування, за наслідками якого прокурор може бути притягнений до відповідальності. Отже, форма і зміст таємної перевірки доброчесності прокурорів є загалом аналогічними поданню декларацій доброчесності суддями.

Однак, на відміну від суддів, щодо прокурорів не передбачено регулярного кваліфікаційного оцінювання за критерієм доброчесності, що надає засобом контролю доброчесності прокурорів переважно формального характеру. Слід згадати, що доброчесність входила до предмета атестації прокурорів, яка відбувалася упродовж 2019–2020 рр. відповідно до п. 12 розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» № 113-IX від 19.09.2019 р. Водночас ця атестація мала характер процедури *ad hoc*.

Щодо *слідчих* особливістю спеціального механізму контролю доброчесності є його диференціація залежно від їх відомчої належності, а також поширення його дії на них як на працівників відповідних органів правопорядку. Так, окремі норми щодо такого контролю передбачені для працівників БЕБ, ДБР та НАБУ. Зокрема, під час призначення на посаду вони попереджаються про можливість проведення стосовно них перевірки на доброчесність та моніторингу способу життя (ч. 2

ст. 15 Закону України «Про Державне бюро розслідувань», ч. 2 ст. 13 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», ч. 2 ст. 20 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України»). Повноваження щодо проведення таких перевірок у НАБУ та ДБР покладаються на підрозділи внутрішнього контролю. Зокрема, у НАБУ вони полягають у моделюванні ситуацій для збирання та обробки даних про працівника, які можуть свідчити про його моральні, ділові та професійні якості. Негативні результати перевірки або моніторингу способу життя є підставою для притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності.

До засобів перевірки на доброчесність можна віднести і тестування на поліграфі. Проведення таких перевірок на законодавчому рівні передбачено щодо громадян, які виявили бажання вступити на службу в поліції (ч. 2 ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію») та працівників ДБР, які проходять її до вступу на службу, а також не рідше одного разу на рік під час проходження служби (ст. 26 Закону України «Про Державне бюро розслідувань»), однак позитивна практика таких перевірок наявна й в інших правоохоронних органах. Вона могла б бути визнана загальнообов'язковою для всіх слідчих.

Висновки. Контроль доброчесності є важливим засобом підтримання довіри суспільства до правників, запобігання, виявлення та припинення проявів недоброчесної поведінки. Механізми контролю доброчесності включають загальний та спеціальний рівні. До загального можна віднести такі засоби, як спеціальна перевірка та фінансовий контроль. Спеціальні механізми контролю доброчесності передбачають декларування доброчесності та родинних зв'язків, регулярні перевірки (оцінювання) доброчесності. Існує можливість і необхідність уніфікації спеціальних механізмів контролю доброчесності для суддів, прокурорів та слідчих, які могли б включати такі рівні: 1) самооцінювання – шляхом заповнення декларацій (анкет) доброчесності та родинних зв'язків; 2) моніторинг способу життя – шляхом збирання інформації про особу з відкритих та інших джерел; 3) перевірки доброчесності – шляхом моделювання практичних ситуацій, у т.ч. із застосуванням поліграфа; 4) регулярне кваліфікаційне оцінювання (атестацію) – шляхом періодичного вивчення інформації щодо доброчесності певної особи та співбесіди з нею з проблемних питань. Правовими наслідками контролю може бути заборона доступу до відповідної професії або притягнення правника до дисциплінарної відповідальності.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Havryliuk L V 'Zakonodavchi peredumovy perevirok na dobrochesnist' [Legislative prerequisites for integrity checks] (2022) 3 Pravo i suspilstvo 148–153 (in Ukrainian).
2. Bevziuk I M 'Iurydyko-psykholohichni osoblyvosti provedennia taiemnoi perevirky dobrochesnosti prokurora' [Legal and psychological features of conducting a secret check of the prosecutor's integrity] (2016) 3 Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy 30–38 (in Ukrainian).
3. Zhukov S 'Meta, ob'iekt i sub'iekti zabezpechennia dobrochesnosti suddiv: administratyvno-pravovi aspekty' [The purpose, object and subjects of ensuring the integrity of judges: administrative and legal aspects] (2018) 5 Jurnalul juridic national: teorie și practică 54–56 (in Ukrainian).
4. Kravchuk V, Kravchuk V 'Hromadskyi kontrol sudovoi vlady yak sposib vidnovlennia doviry suspilstva do sudiv ta suddiv' [Public control of the judiciary as a way of restoring public trust in courts and judges] (2016) 3 Aktualni problemy pravoznavstva 11–16 (in Ukrainian).
5. Hudkov D 'Nedoliky ta perevahy zasobiv finansovoho kontroliu, vyznachenikh Zakonom Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsiï»' [Disadvantages and advantages of means of financial control defined by the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption»] (2017) 2 Jurnalul juridic national: teorie și practică 64–69 (in Ukrainian).

Ланкін А. В

Контроль доброчесності суддів, прокурорів та слідчих

У статті розглядаються проблеми контролю за доброчесністю суддів, прокурорів та слідчих. Велике суспільне значення вимоги доброчесності та суворі правові наслідки її порушення вимагають наявності відповідних

механізмів контролю за її дотриманням. У свою чергу, такі механізми вимагають належного теоретичного дослідження, що визначає актуальність обраної теми. Обґрунтовано, що контроль доброчесності є важливим засобом збереження суспільної довіри, запобігання, виявлення та припинення проявів недобросовісної поведінки. Виокремлено та проаналізовано загальні та спеціальні механізми контролю за доброчесністю суддів, прокурорів та слідчих. Загальний механізм включає такі засоби, як спецперевірка та фінансовий контроль. Спеціальні механізми контролю доброчесності передбачають декларації доброчесності та родинних зв'язків, регулярну перевірку (оцінку) доброчесності. Пропонується уніфікувати спеціальні механізми контролю доброчесності для суддів, прокурорів і слідчих, які можуть включати такі рівні: 1) самооцінку – шляхом заповнення декларацій (анкет) доброчесності та родинних зв'язків; 2) моніторинг способу життя – шляхом збору інформації про людину з відкритих та інших джерел; 3) перевірки доброчесності – шляхом моделювання практичних ситуацій, у тому числі з використанням поліграфа; 4) регулярне кваліфікаційне оцінювання (атестацію) – шляхом періодичного вивчення інформації про доброчесність певної особи та опитування її з проблемних питань. Зроблено висновок, що правовими наслідками контролю доброчесності може бути заборона доступу до відповідної професії або притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Ключові слова: доброчесність, контроль доброчесності, кваліфікаційне оцінювання, перевірка доброчесності, декларація.

Lapkin A. V.

Control of the integrity of judges, prosecutors and investigators

The article examines the problems of monitoring the integrity of judges, prosecutors, and investigators. The great social importance of the requirement of integrity and the strict legal consequences of its violation require the existence of appropriate mechanisms for monitoring its compliance. In turn, such mechanisms require proper theoretical research that determines the relevance of the chosen topic.

It is substantiated that integrity control is an important means of maintaining public trust, preventing, identifying and stopping manifestations of unscrupulous behavior.

The general and special mechanisms for monitoring the integrity of judges, prosecutors and investigators have been singled out and analyzed. The general mechanism includes such means as special check and financial control. Special integrity control mechanisms provide for declarations of integrity and family ties, regular check (assessments) of integrity.

It is proposed to unify special integrity control mechanisms for judges, prosecutors and investigators, which could include the following levels: 1) self-assessment – by filling out declarations (questionnaires) of integrity and family ties; 2) lifestyle monitoring – by collecting information about a person from open and other sources; 3) integrity checks – by simulating practical situations, including with the use of a polygraph; 4) regular qualification evaluation (attestation) – by periodically studying information about the integrity of a certain person and interviewing him on problematic issues.

It was concluded that the legal consequences of integrity control may be the prohibition of access to the relevant profession or bringing to disciplinary responsibility.

Key words: integrity, integrity control, qualification assessment, integrity check, declaration.

Стаття надійшла до редакції: 15.05.2023 р.

Прийнята до друку: 20.05.2023 р.

О. М. Белоусова, аспірантка Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0002-2534-5721

ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ

Постановка проблеми. Вивчення такого злочинного прояву, як жорстоке поводження з тваринами, має істотне значення для формування цивілізованого суспільства. Загальновизнано, що гуманне ставлення до тварин є одним з основних показників морально здорової нації. Актуальність цього питання підтверджується офіційною статистичною інформацією, відповідно до якої кількість зареєстрованих злочинів та осіб, притягнутих за жорстоке поводження з тваринами, збільшується щороку. З іншого погляду, глобалізаційні процеси, інформаційний та технологічний розвиток суспільства породжують нові форми прояву жорстокого поводження з тваринами (створюються фото- та відеоконтенти, які пропагують жорстоке поводження з тваринами, знущання над ними).

Ще один важливий момент, на який слід звернути увагу, – це сучасна внутрішня та міжнародна ситуація, в якій перебуває наша держава. Двадцять четвертого лютого 2022 р. РФ розпочала повномасштабне військове вторгнення в Україну. Війна – явище всеохоплююче, оскільки в таких умовах втрат зазнають не лише люди. Страждають та гинуть й тварини. І якщо людина здатна собі хоч якось зарадити, то тварина позбавлена такої можливості апriori. Українська організація захисту прав тварин «UAnimals» виявила, що під час російської агресії десятки тисяч домашніх та близько мільйону свійських тварин загинуло¹.

¹ 'UAnimals' (Facebook) <<https://www.facebook.com/UAnimals.official/>> (дата звернення 13.02.2023)

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно відмітити, що ґрунтовними науковими дослідженнями в цій галузі стали дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук І. А. Головка на тему: «Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами» (2010 р.) та дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук О. О. Шуміло на тему «Кримінологічна характеристика та запобігання жорстокому поводженню з тваринами» (2016 р.). Частково це питання висвітлювали такі науковці, як В. М. Куць (2017 р.), М. В. Пашковська (2018 р.), К. О. Полтава (2020 р.), О. І. Ющик (2022 р.). Проте, віддаючи належне внеску зазначених вище науковців, відмітимо, що всебічного кримінологічного дослідження жорстокого поводження з тваринами починаючи з 2017 по теперішній час, з урахуванням змін чинного законодавства та соціально-політичної обстановки, немає.

Метою статті є висвітлення кількісних показників жорстокого поводження з тваринами в Україні за останні 6 років, використовуючи такі складові кримінологічної характеристики, як рівень та динаміка, а також висвітлення та аналіз особливостей жорстокого поводження з тваринами під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Вивчення такого злочинного прояву, як жорстоке поводження з тваринами, має істотне значення, оскільки особи, які знущаються над тваринами, у п'ять разів частіше притягуються до відповідальності за акти насильства над людьми, у чотири рази частіше

здійснюють майнові злочини й у три рази частіше затримуються за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків та порушенням громадського порядку¹. Про зв'язок між жорстокістю до тварин та жорстокістю щодо людей відомо вже давно. Наприклад, у 1998 р. науковцями було проведено дослідження та виявлено, що жорстоке поводження з тваринами має місце там, де є домашнє насильство, причому жорстокість до тварин спостерігалася з боку як чоловіків, так і дітей, котрі, в свою чергу, ставали свідками і жертвами домашнього насильства. Тобто у такій ситуації можна говорити про велику ймовірність того, що тварини будуть першими жертвами на їхньому злочинному насильницькому шляху².

На підтвердження останньої думки, зазначимо, що результати американських науковців за низкою досліджень свідчать, що більшість «шкільних стрільців» у дитинстві жорстоко поводитися з тваринами, душили, калічили, топили їх тощо³. Як зазначає відомий кримінальний психолог Дж. Дуглас, який вивчав психологію вбивць, перші ознаки майбутніх серійних катів – це знущання над домашніми або дикими тваринами у дитинстві⁴.

Жорстоке поводження з тваринами з точки зору кримінології – складне протиправне явище, вивчення якого в переважній більшості випадків ускладнюється за об'єктивними підставами. Здебільшого знущання над тваринами відбувається приховано від інших осіб, і про це оточуючим стає відомо лише тоді, коли настають жакливі наслідки. Для вивчення досліджуваного питання із середини та розкриття особливостей саме цього виду злочинності доцільно звернутися до статистичних даних, які характеризуються вченими у межах поняття «кримінологічна характеристика». Щодо змісту та обсягу визначення останнього у кримінології вже тривалий час точаться суперечки,

оскільки дослідники пропонують різні варіанти його тлумачення – від розширеного до звуженого⁵.

Дослідивши різні варіації цього визначення, вважаємо найбільш влучним підхід, запропонований М. Г. Колодяжним. На думку вченого, обсяг поняття «кримінологічна характеристика злочинності (злочинів)» повинен охоплювати сукупність значущих статистично-динамічних кількісних показників (рівень, динаміка, коефіцієнти, латентність), характерологічні якісні показники (структура за певними усталеними ознаками, «географія», ціна), а також відомості про особу злочинця за деякими визначеними рисами. Щодо причин та умов злочинів, а також заходів, які стосуються їх запобігання, то ці проблеми є самостійними і виходять за межі поняття «кримінологічна характеристика»⁶.

Розглянемо рівень жорстокого поводження з тваринами в Україні.

Рівень злочинності – це фіксована в абсолютних величинах кількість зареєстрованих злочинів і осіб, які їх вчинили, в Україні загалом чи в окремих її регіонах за певний період часу. Рівень злочинності – кількісний показник саме зареєстрованої злочинності⁷. Так, за офіційними статистичними даними Офісу Генерального прокурора, за період 2017–2022 рр. в Україні за ст. 299 КК України було зареєстровано 1 063 кримінальних правопорушень, а саме: у 2017 р. – 105, 2018 р. – 184, 2019 р. – 199, 2020 р. – 222, 2021 р. – 203, 2022 р. – 150⁸. Для кращого розуміння та порівняння наведених даних скористуємось діаграмою (рис.1):

Таким чином, кримінально каране явище жорстокого поводження з тваринами має хвилюподібний вигляд. Так до 2020 р. включно кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень мала тенденцію до зростання, а вже з 2021 р. можемо спостерігати різке зниження зареєстрованих

¹ Шевченко Ю. «Жорстокість до тварин – загроза для людей: в UAnimals нагадали про взаємозв'язок і розповіли, що робити батькам дітей» (ТСН 7 серпня 2021) <<https://tsn.ua/ukrayina/zhorstokist-do-tvarin-zagroza-dlya-lyudey-v-uanimals-nagadali-pro-vzayemozv-yazok-i-rozpovili-scho-robiti-batkam-ditey-1836178.html>> (дата звернення 12.02.2023)

² Frank R. 'Battered Women's Reports of Their Partners' and Their Children's Cruelty to Animals' (1997) 1 Journal of Emotional Abuse <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J135v01n01_06> (дата звернення 17.02.2023)

³ Arnold Arluke. 'How reliably does animal torture predict a future school shooter?' Washingtonpost <<https://www.washingtonpost.com/news/posteverything/wp/2018/02/21/how-reliably-does-animal-torture-predict-a-future-mass-shooter/>>

⁴ John E. Douglas, Mark Olshaker. *Mindhunter Inside the FBI's Elite Serial Crime Unit*. (Random House, 2017)

⁵ Калініна А. В. «Рівень і динаміка, як елементи кримінологічної характеристики злочинності іноземців та осіб без громадянства» (2013) 26 Питання боротьби зі злочинністю 263–272

⁶ Колодяжний М. Г. *Насильницькі вимагання майна в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання* : монографія (Кроссруд, 2010) 35.

⁷ Голіни В. В., Головкіна Б. М. (ред) *Кримінологія : підручник* (Право, 2014) 56

⁸ «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2017–2022 рр.» (Офіс Генерального прокурора України) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (дата звернення 12.02.2023)

Рис. 1 Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст.299 КК України

кримінальних правопорушень. Вважаємо, що першочерговим фактором зниження цього показника стала латентність кримінальних правопорушень через повномасштабне військове вторгнення рф. На нашу думку, таке помітне зниження кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 299 КК України, пов'язано з тим, що спочатку повномасштабного вторгнення понад 7 млн українців залишили свої домівки¹, нерідко кидаючи своїх улюбленців напризволяще, 20% території України було окуповано² (станом на червень 2022 р.), сотні тисяч тварин (як домашні, так і безпритульні) залишились на непідконтрольній Україні території. Отже, факти жорстокого поводження з тваринами просто не можливо було фіксувати. Тварини з Київщини, Чернігівщини, Миколаївщини, Сумщини, Херсонщини, Харківщини та Запорізької області залишились сам на сам з окупантом.

Звертаємо увагу, що 1 липня 2020 р. до Кримінального кодексу України було введено термін «кримінальне правопорушення», який, у свою чергу, передбачав такі його види, як злочини та проступки. Кількість учинених злочинів та проступків, передбачених ст. 299 КК України, за 2020–2022 рр. наведено у рис. 2³:

¹ 'Ukraine Refugee Situation' (Open data portal) <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.226737241.519964400.1665308213-1473310029.1665308213> (дата звернення 22.02.2023).

² 'Росія окупувала близько 20% української території, випустила 2,5 тисяч ракет – Зеленський' (Слово і діло) <<https://www.slovoidilo.ua/2022/06/02/novyna/polityka/rosiya-okupuvala-20-ukrayinskoyi-terytoriyi-vypustyla-25-tysyach-raket-zelenskyj>> (дата звернення 22.02.2023).

³ 'Єдиний звіт про кримінальні правопорушен-

У цьому випадку наглядно можемо побачити, що показник злочинів має стійку тенденцію до зростання. Уявляється, що це пов'язано з низкою факторів. Так, розповсюдження у 2020 р. пандемії COVID-19 вплинуло на всі сфери життя. Наприклад, у Великій Британії рівень жорстокого поводження з тваринами на початку пандемії COVID-19 зріс на 19%⁴.

Під час епідемії суспільство зіткнулось із новими викликами, до яких воно не було готовим. Карантинні заходи нанесли удару по економіці держави, що викликало хвилю скорочень та звільнень, переведення навчання та праці в дистанційний режим. Локдаун вплинув і на соціальне благополуччя населення. Важкі соціальні обмеження у вигляді самоізоляції, безробіття та бідності, негативний вплив на нервову систему – все це зумовило жорстокість людей один до одного (люди стали злішими та дратівливішими), підвищився рівень агресії, унаслідок чого збільшилася кількість випадків домашнього насильства, а з ним – і насильства над тваринами. Зв'язок насильства над тваринами та домашнього насильства, повторимося, є очевидним. У родинях, в яких застосовується фізична сила стосовно домашніх тварин, так само застосовується насильство (в більшості випадків) й до членів родини. Таким чином, люди виявляють агресію до фізично слабшої істоти, яка не здатна

ня за січень – грудень 2020–2022 рр.' (Офіс Генерального прокурора України) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (дата звернення 12.02.2023)

⁴ '50 Alarming Animal Cruelty Statistics – Enough to Crush One's Heart' (WAF) <<https://worldanimalfoundation.org/advocate/animal-cruelty-statistics/>> (дата звернення 12.02.2023)

Рис. 2. Відомості про обліковані злочини та проступки, передбачені статтею 229 КК України, за 2020–2022 роки

чинити опір, а тому це може бути як тварина, так і людина¹. Під час пандемії в Україні у 2021 р. поліцейські отримали на 54% більше заяв і повідомлень про факти домашнього насильства², ніж у попередні 2019–2020 рр. За офіційними даними, у 2020 р. за ст. 126¹ КК України було обліковано понад 2 700 кримінальних правопорушень, у 2021 р. – 2431 (на противагу такому стану у 2019 р. за цією статтею було обліковано 1 500 кримінальних правопорушень)³.

Дослідження рівня розглядуваного виду злочинності буде не повним без аналізу даних щодо кількості осіб, притягнутих за жорстоке поводження з тваринами до кримінальної відповідальності. Варто зазначити, що проаналізувавши звітність судової статистики, а саме форму 7 «Звіт про склад засуджених», можемо констатувати, що кількість осіб, засуджених за жорстоке поводження з тваринами, має тенденцію до зростання (таблиця 1)⁴.

¹ Сердюк В. К. 'Вплив жорстокого поводження з тваринами на формування насильницьких схильностей особи' (2018) 11 Молодий вчений 916–919

² Марутян К. К. 'Управлінські механізми протидії домашньому насильству під час пандемії COVID-19: Досвід зарубіжних країн' (2021) 1 Том 32 (71) Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління 22–26

³ 'Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2019–2021 рр.' (Офіс Генерального прокурора України) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (дата звернення 12.02.2023)

⁴ Примітка. Надано за даними Судової влади України. Форма 7

Проаналізуємо наведені статистичні дані. По-перше, кількість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, на наш погляд, об'єктивно є вкрай незначною. Це пов'язано з тим, що в зазначеному кримінально караному правопорушенні відсутня особа потерпілого. Через це зазначеному виду злочинності притаманна висока природна латентність. По-друге, у більшості випадків жорстоке поводження з тваринами вчиняється в сукупності з іншими, більш тяжкими злочинами, і відповідно кримінальне провадження реєструється за статтею, де санкція є більш суворою. На цьому свого часу наголошувала у своїй дисертації О. О. Шуміло⁵. Саме з цієї причини існує прірва між кількістю зареєстрованих кримінальних правопорушень та кількістю осіб, притягнутих за жорстоке поводження з тваринами.

Також не останню роль у цьому відіграє ставлення більшості громадян до жорстокого поводження з тваринами. В першу чергу, на статистичний облік впливає те, що з різних підстав свідки жорстокого поводження з тваринами не звертаються до правоохоронних органів. Вочевидь, це може відбуватися через недовіру до влади, по-друге, дехто інколи легковажно ставиться до оточуючих подій (не зовсім розуміючи суспільну небезпечність

⁵ Шуміло О. О. 'Кримінологічна характеристика та запобігання жорстокому поводженню з тваринами' (дис канд юрид наук Харків, 2016) 48

Таблиця 1

Кількість засуджених осіб за жорстоке поводження з тваринами за 2017–2022 рр.

Рік	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Кількість засуджених осіб	9	15	26	34	36	28

діяння), наслідком чого є неправильна кваліфікація діяння. Також важливим чинником є діяльність правоохоронних органів, які, на жаль, досить несерйозно ставляться до цієї категорії справ. Як показує практика, викликати поліцію іноді неможливо, оскільки на жорстоке поводження з твариною/ами ніхто не реагує; заяви не хочуть приймати, а тим паче реєструвати, або якщо і реагують, то реакція поліції закінчується виїздом на виклик; кримінальне провадження у більшості випадків не відкривається, а якщо і відкривається, то справу або не розслідують (навіть якщо є докази), або просто закривають. Зоозахисники навіть ініціювали петицію про притягнення до відповідальності поліцейських, які не реагують на заяви про жорстоке поводження з тваринами, але, на жаль, вона не набрала необхідної кількості голосів¹.

Більше того, непоодинокими є випадки, коли саме представники поліції демонструють жорстокість до тварин. Наприклад, у м. Кам'янське 8 лютого 2023 р. представник закону серед білого дня з табельної зброї стріляє по собаці в громадському місці, у натовпі людей, серед яких були діти². Ідентичний випадок трапився у 2018 р. в Одесі³. Стає очевидним, що всі ці обставини та події дискредитують правоохоронні органи та владу в цілому, формують у суспільстві недовіру та негативне ставлення до влади. Проте наголосимо на тому, що високий рівень довіри до правоохоронних органів є індикатором стабільності суспільства та рівня правопорядку в ньому.

Велике значення при дослідженні певного виду злочинності має аналіз її динаміки. Динаміка жорстокого поводження з тваринами відображає зміни її показників за певний проміжок часу. На основі

статистичної звітності Офісу Генерального прокурора маємо такі показники динаміки кримінальних правопорушень за ст. 299 КК України: 2017 р. збільшення на 7,1%, 2018 р. – на 75,0%, 2019 р. – на 8,2%, 2020 р. – на 11,6%, 2021 р. зменшення на 8,5%, 2022 р. так само зменшення на 26,0%. Отже, динаміка жорстокого поводження з тваринами характеризується хвилеподібним коливанням. Варто зазначити, що на динамку злочинності впливає низка показників. Наприклад, у 2020 р. унаслідок пандемії COVID-19 спостерігалось значне зростання жорстокого поводження з тваринами, тоді як у 2022 р. статистичні показники цього виду злочинності різко знизились.

Таким чином, гуманне ставлення до тварин є запорукою цивілізованого суспільства. Саме тому наша держава активно почала впроваджувати європейські цінності та стандарти гуманного ставлення до тварин в національне законодавство. Із набуттям Україною статусу кандидата на членство в ЄС цей процес, на нашу думку, значно прискориться. Проте війна внесла свої корективи. На жаль, й відносини у сфері поводження з тваринами не стали виключенням. Навпаки, жорстокість і байдужість до тварин досягла неймовірних масштабів під час так званої російської «спеціальної воєнної операції». Вплив війни на популяцію тваринного світу є жахливим. Так, за попередніми даними, 6 млн тварин вже загинуло, сотні тисяч тварин скалічені. **Масові пожежі, обстріли, перебування на тимчасово окупованих територіях – лише кілька жажів, від яких страждають як домашні улюбленці, так і свійські тварини.** Домашні тварини перетворюються на безпритульних жертв окупантів, фермерські – нерідко страждають від артилерійських обстрілів, звірі у зоопарках та заповідниках стають прямою мішенню росіян, а жителі лісів, степів та морів страждають, певно, більше за інших⁴. Війна забрала життя близько 50 тис. тисяч дельфінів – такі підрахунки зробив україн-

¹ 'Ввести кримінальну відповідальність для поліцейських, які не реагують на заяви про жорстоке поводження з тваринами' (Електронні петиції) <<https://petition.president.gov.ua/petition/105800>> (дата звернення 23.02.2023)

² 'У Кам'янському перевіряють дії поліцейського, який стріляв у собаку' (D1) <<https://d1.ua/u-kam-yanskomu-perevirayut-diyi-politsejskogo-yakij-strilyav-u-sobaku>> (дата звернення 27.02.2023)

³ 'В Одесі поліцейські стріляли в собаку. Зоозахисники наполягають на незаконності дій' (Суспільне) <<https://suspihne.media/31075-v-odesi-policejski-strilali-v-sobaku-zoozahisniki-napolagaut-na-nezakonnosti-dij/>> (дата звернення 27.02.2023)

⁴ 'Мовчазні жертви війни: як страждають тварини від вторгнення окупантів' (Полтавська хвиля) <<https://poltavawave.com.ua/p/movchazni-zhertvi-viini-ia-k-strazhdaiut-tvarini-vid-vtorgnennia-okupantiv-747947>> (дата звернення 27.02.2023)

ський учений І. Русев доктор біологічних наук, науковий співробітник Національного природного парку «Тузлівські лимани», що на Одещині. Втім, він зазначає, що це число може бути ще більшим, оскільки дуже мало інформації з азовського та кримського узбережжя¹. Ймовірно, що причиною масової загибелі дельфінів є використання суднами країни-агресора гідролокаторів (сонарів) на підводних та надводних човнах, що створюють потужні звуки, які негативно впливають на здоров'я тварин. За цим фактом прокурори Спеціалізованої екологічної прокуратури Одеської обласної прокуратури розпочали кримінальне провадження за ст. 441 КК України – екоцид².

Через російську агресію понад 80 видів тварин у нашій країні знаходяться на межі зникнення. Такі види червонокнижних птахів, як орлан-білохвіст, пухівка, нерозень, чоботар, кулик-сорока, малий крячок можуть зникнути назавжди. Окупанти цілеспрямовано обстрілюють природні парки, зоопарки, екопарки. Окрім того, через дії російської армії зазнали забруднення ґрунти, повітря та вода, що є загрозою планетарного масштабу, 182 тис. га ґрунту забруднені шкідливими речовинами, понад 2 млн м² землі засмічені залишками боєприпасів, 23 тис. гектарів лісу спалені ракетами чи снарядами³.

Від війни значно потерпають і дикі тварини, оскільки внаслідок бойових дій майже щодня завдається величезна шкода екології України, знищуються лісові масиви, ділянки природних заповідників та ін. Зокрема, в перші місяці російського вторгнення у м. Харкові був зруйнований «Фельдман екопарк», який опинився на лінії вогню. Більшість тварин вдалося вивезти. Проте є втрати. Деяких копитних тварин та птахів, після початку бойових дій, випустили, щоб врятувати їм життя. Про це повідомив засновник екопарку Олександр Фельдман у своєму мікро блозі⁴. Також за фактом

пошкодження території та знищення понад 300 рідкісних тварин та птахів у ландшафтному парку проводиться розслідування за ч.1 ст. 438 КК України («Порушення законів та звичаїв війни»)⁵.

Зоопарк у селищі Демидів на Київщині опинився відрізаним від зовнішнього світу з перших днів війни і майже місяць перебував під окупацією російських військ. Увесь цей час не було газопостачання, електроенергії, зв'язку й харчів. Триста п'ятдесят тварин потерпали від холоду, голоду й страху через постійні вибухи та активні обстріли. Частина померла. Окрім того, окупанти зруйнували дамбу, що створило загрозу і селищу, і зоопарку повним затопленням. Власник екопарку Михайло Пінчук неодноразово благав про створення зеленого коридору для вивезення тварин, однак безуспішно... До них змогли дістатися лише після деокупації території наприкінці березня 2022 р. Попри всі жахи в умовах війни, у зоопарку народилося кілька тварин, зокрема зебрятко, якого назвали Маленький Зе.⁶

Від інтенсивних обстрілів російських окупантів серйозно постраждала унікальна й найбільша в Україні ферма страусів у селищі Ясногородка неподалік від м. Києва. Окрім 200 страусів, у мирний час там насолоджуватися життям ще й пелікани, лами, альпаки. Ферма потерпала від обстрілів російських загартників із самого початку повномасштабного вторгнення. Внаслідок бомбардувань третина підопічних екопарку загинула. На щастя, більшість тварин все ж таки вдалося врятувати. Їхні вольєри згоріли через пожежу, що виникла згодом⁷.

Волонтери та зоозахисники по всій країні намагаються допомогти тваринам. Яскравим прикладом такої підтримки є видача вимушено переміщеним особам разом із гуманітарною допомогою кормів та ліків для домашніх улюбленців. Волонтери за власний кошт чи за донати евакуюють тварин із прифронтових територій, прилаштовують їх до притулків або знаходять одразу нових господарів.

⁵ В Харкові не сталося ядерного вибуху, але стався екоцид. Висновки виїзного засідання БР' (Накипіло) <<https://nakipelo.ua/v-kharkovi-ne-stalosia-iadernoho-vybukhu-ale-stavsia-ekotsyd-vysnovky-vyiznoho-zasidannia-vr/>> (дата звернення 13.03.2023)

⁶ Страждання тварин під час війни' (Державне підприємство «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв») <https://gdip.com.ua/pages/view/strazhdannya_tvarin_pd_chas_vyni> (дата звернення 27.02.2023)

¹ 'UAnimals' (Facebook) <<https://www.facebook.com/UAnimals.official/>> (дата звернення 26.02.2023)

² 'Масова загибель дельфінів у Чорному морі через збройну агресію РФ – розпочато розслідування екоциду' (Офіс Генерального прокурора) <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/masova-zagibel-delfiniv-u-cornomu-mori-cerez-zbroinu-agresiyu-rf-rozpocato-rozsliduvannya-ekocidu?fbclid=IwAR0vIB5I26nvjeJyXgcvlQBrpc-xF6_xZNHLW0Rlxdro3uOK6LChwFUjA> (дата звернення 18.02.2023)

³ 'UAnimals' (Facebook) <<https://www.facebook.com/UAnimals.official/>> (дата звернення 26.02.2023)

⁴ 'Фельдман Екопарк' (Facebook) <<https://ru-ru.facebook.com/FeldmanEcopark/>> (дата звернення 27.02.2023)

Незважаючи на всі негативні наслідки воєнної агресії, люди намагаються врятувати та допомогти братам нашим меншим. Однак про тисячі випадків жорстокого поводження з тваринами ми ніколи не дізнаємося...

Висновки. Із 2017 р. кількісні показники жорстокого поводження з тваринами зростають що-

року. Лише у 2022 р. офіційно цей показник знизився. Першочерговим фактором, який вплинув на це, є повномасштабна російська військова агресія. Під час війни страждають не лише люди, а й тварини. Жорстокість та цинізм окупантів вражає. Мільйони тварин опинились в жахливих умовах, деякі на грані зникнення.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. John E. Douglas, Mark Olshaker. *Mindhunter Inside the FBI's Elite Serial Crime Unit*. (Random House, 2017) (in English)
2. Kolodiaznyi M. H. 'Nasylnytski vymahannia maina v Ukraini: kryminolohichna kharakterystyka, determinatsiia ta zapobihannia : monohrafiia' [Violent extortion of property in Ukraine: criminological characteristics, determination and prevention: monograph] (Krossroud, 2010) (in Ukrainian)

Edited books

3. Holiny V. V., Holovkina B. M. (red) *Kryminolohiia : pidruchnyk* [Criminology: a textbook] (Pravo, 2014) 440 (in Ukrainian)

Journal articles

4. Frank R. 'Battered Women's Reports of Their Partners' and Their Children's Cruelty to Animals' (1997) 1 Journal of Emotional Abuse <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1300/J135v01n01_06> (in English)
5. Kalinina A. V. 'Riven i dynamika, yak elementy kryminolohichnoi kharakterystyky zlochynnosti inozemtsiv ta osib bez hromadianstva' [The level and dynamics as elements of the criminological characteristics of the crime of foreigners and stateless persons] (2013) 26 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 263–272 (in Ukrainian)
6. Marutian K. K. 'Upravlinski mekhanizmy protydii domashnomu nasyilstvu pid chas pandemii COVID-19: Dosvid zarubizhnykh krain' [Management mechanisms for combating domestic violence during the COVID-19 pandemic: Experience of foreign countries] (2021) 1 Tom 32 (71) Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Derzhavne upravlinnia 22–26 (in Ukrainian)
7. Serdiuk V. K. 'Vplyv zhorstokoho povodzhennia z tvarynami na formuvannia nasylnytskykh skhynnostei osoby' [The influence of cruelty to animals on the formation of violent tendencies of a person] (2018) 11 Molodyi vchenyi 916–919 (in Ukrainian)

Newspaper articles

8. Arnold Arluke. 'How reliably does animal torture predict a future school shooter?' Washingtonpost <<https://www.washingtonpost.com/news/posteverything/wp/2018/02/21/how-reliably-does-animal-torture-predict-a-future-mass-shooter/>> (in English)

Dissertation

9. Shumilo O. O. 'Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zhorstokomu povodzhenniu z tvarynami' [Criminological characteristics and prevention of animal cruelty] (dys kand yuryd nauk Kharkiv, 2016) 206 (in Ukrainian)

Websites

10. '50 Alarming Animal Cruelty Statistics – Enough to Crush One's Heart' (WAF) <<https://worldanimalfoundation.org/advocate/animal-cruelty-statistics/>> (in English)
11. 'UAnimals' (Facebook) <<https://www.facebook.com/UAnimals.official/>> (in English)
12. 'Ukraine Refugee Situation' (Open data portal) <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.226737241.519964400.1665308213-1473310029.1665308213> (in English)
13. 'Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen – hruden 2017–2022 rr.' [Unified report on criminal offenses for January–December 2017–2022] (Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (in Ukrainian)
14. 'Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen – hruden 2019–2021 rr.' [Unified report on criminal offenses for January–December 2019–2021] (Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (in Ukrainian)

15. 'Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen – hruden 2020–2022 rr.' [Unified report on criminal offenses for January–December 2020–2022.] (Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (in Ukrainian)
16. 'FeldmanEkopark' [FeldmanEkopark] (Facebook) <<https://ru-ru.facebook.com/FeldmanEkopark/>> (in Ukrainian)
17. 'Masova zahybel delfiniv u Chornomu mori cherez zbroinu ahresiiu RF – rozpochato rozsliduvannia ekotsydu' [Mass death of dolphins in the Black Sea due to armed aggression of the Russian Federation – an investigation into ecocide has been launched] (Ofis Heneralnoho prokurora) <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/masova-zagibel-delfiniv-u-cornomu-mori-cerez-zbroinu-agresiyu-rf-rozpocato-rozsliduvannya-ekocidu?fbclid=IwAR0vIB5I26nvjeJjyXgcvlQBrdpc-xF6_xZNHLW0RIxdro3uOK6LChwFUjA> (in Ukrainian)
18. 'Movchazni zhertvy viiny: yak strazhdaiut tvaryny vid vtorhnennia okupantiv' [Silent victims of war: how animals suffer from the invasion of invaders] (Poltavska khvyliia) <<https://poltavawave.com.ua/p/movchazni-zhertvi-viini-iak-strazhdaiut-tvarini-vid-vtorgnennia-okupantiv-747947>> (in Ukrainian)
19. 'Rosiiia okupuvala blyzko 20% ukrainskoi terytorii, vypustyla 2,5 tysiach raket – Zelenskyi' [Russia occupied about 20 % of Ukrainian territory, launched 2.5 thousand missiles – Zelenskyi] (Slovo i dilo) <<https://www.slovoidilo.ua/2022/06/02/novyna/polityka/rosiya-okupuvala-20-ukrayinskoyi-terytorii-vypustyla-25-tysyach-raket-zelenskyj>> (in Ukrainian)
20. Shevchenko Yu. 'Zhorstokist do tvaryn – zahroza dlia liudei: v UAnimals nahadaly pro vzaiemozviazok i rozpovili, shcho robyty batkam ditei' [Cruelty to animals is a threat to people: UAnimals reminded of the relationship and told what parents of children should do] (TSN 7 serpnia 2021) <<https://tsn.ua/ukrayina/zhorstokist-do-tvarin-zagroza-dlya-lyudey-v-uanimals-nagadali-pro-vzayemozv-yazok-i-rozpovili-scho-robiti-batkam-ditey-1836178.html>> (in Ukrainian)
21. 'Strazhdannia tvaryn pid chas viiny' [Animal suffering during war] (Derzhavne pidpriemstvo «Heneralna dyrektsiia z obsluhovuvannia inozemnykh predstavnytstv») <https://gdip.com.ua/pages/view/strazhdannia_tvarin_pd_chas_vyni> (in Ukrainian)
22. 'Vvesty kryminalnu vidpovidalnist dlia politseiskykh, yaki ne reahuiut na zaiavy pro zhorstoke povodzhennia z tvarynamy' [Introduce criminal liability for police officers who do not respond to claims of animal cruelty] (Elektronni petytsii) <<https://petition.president.gov.ua/petition/105800>> (in Ukrainian)
23. 'V Odesi politseiski striliali v sobaku. Zoozakhysnyky napoliahaiut na nezakonnosti dii' [Policemen shot a dog in Odessa. Animal rights activists insist on the illegality of the actions] (Suspilne) <<https://suspilne.media/31075-v-odesi-politsejski-striliali-v-sobaku-zoozakhysnyky-napolagaut-na-nezakonnosti-dij/>> (in Ukrainian)
24. 'V Kharkovi ne stalosia yadernoho vybukhu, ale stavsia ekotsyd. Vysnovky vyiznoho zasidannia VR' [There was no nuclear explosion in Kharkiv, but there was ecocide. Conclusions of the visiting meeting of the Verkhovna Rada] (Nakypilo) <<https://nakypilo.ua/v-kharkovi-ne-stalosiadernoho-vybukhu-ale-stavsia-ekotsyd-vysnovky-vyiznoho-zasidannia-vr/>> (in Ukrainian)
25. 'U Kam'ianskomu pereviraiut dii politseiskoho, yakyi striliav u sobaku' [In Kamianskyi, the actions of the policeman who shot the dog are being investigated] (D1) <<https://d1.ua/u-kam-yanskomu-perevirayut-diyi-politsejskogo-yakyy-strilyav-u-sobaku>> (in Ukrainian)

Белюсова О. М.

Жорстоке поводження з тваринами під час воєнного стану: кримінологічний аналіз статистичних показників

У статті розглянуто важливість вивчення такого злочинного явища, як жорстоке поводження з тваринами. Підкреслено, що якщо дитина змушується над тваринами в дитинстві, або стає свідком такої жорстокості, то є велика вірогідність того, що у дорослому віці вона скоїть більш тяжкий злочин.

Проведений кримінологічний аналіз кількісних показників жорстокого поводження з тваринами за 2017–2022 роки, розглянуто динаміку жорстокого поводження з тваринами за аналогічний період. На підставі проведеного дослідження зроблено висновок, що жорстокість до тварин зростає з кожним роком, проте кількість осіб, притягнутих до відповідальності за жорстоке поводження з тваринами залишається низькою.

Також в статті було розглянуто особливості жорстокого поводження з тваринами в умовах воєнного стану. Підкреслюється, що під час російської повномасштабної військової агресії страждають не тільки люди, а й ще і тварини.

Наведено приклади випадків жорстокого поводження з тваринами з боку окупантів. Наголошено, що через російську агресію понад 80 видів тварин у нашій країні знаходяться на межі зникнення.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кількісні показники злочинності, жорстоке поводження з тваринами, екоцид.

Belousova O. M.

Quantitative measurement of animal cruelty during martial law

The article considers the importance of studying such a criminal phenomenon as animal cruelty. It is emphasized that if a child bullies animals in childhood, or witnesses such cruelty, then there is a high probability that in adulthood he will commit a more serious crime.

A criminological analysis of quantitative indicators of animal cruelty for 2017–2022 is carried out, and the dynamics of animal cruelty for the same period is considered. Based on the study, it was concluded that animal cruelty is growing every year; but the number of people brought to justice for animal cruelty remains low.

The article also considered the features of animal cruelty under martial law. It is emphasized that during the Russian full-scale military aggression, not only people suffer, but also animals. Examples of cases of animal cruelty by the occupiers are given. It is noted that due to Russian aggression, more than 80 species of animals in our country are on the verge of extinction.

Keywords: criminal offense, quantitative indicators of crime, animal abuse, ecocide.

Стаття надійшла до редакції: 15.05.2023 р.

Прийнята до друку: 20.05.2023 р.

М. С. Кисельова, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України
ORCID 0000-0001-7813-3266

ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ПАНДЕМІЇ (COVID-19): КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

Постановка проблеми. Грудень 2019 року, місто Ухань, провінція Хубей, Китай: реєструються випадки нової, ще нікому невідомої інфекційної респіраторної хвороби, яка згодом набуде статус пандемії і пошириться світом як COVID-19. Подорож COVID-19 з Азії до Америки, Африки та Європи призведе до розповсюдження вірусу серед понад двісті країн світу, включаючи такі країни, як Китай, Італія, Іран, Південна Корея, Індія, Швейцарія, Тайвань, США, Швеція, Сінгапур, Шрі-Ланка, Франція, Австралія, Малайзія, Іспанія, Об'єднані Арабські Емірати, Велика Британія, Непал, Фінляндія, Нідерланди, Японія, Бельгія, Росія, Таїланд, Філіппіни, Камбоджа, Німеччина, Україна та ін. З одного боку, такої ситуації посприяла трансмісивність вірусу, а з другого, – міжнародні подорожі, розвиток туризму, проведення різноманітних релігійних, культурних, наукових, спортивних та політичних масових зібрань. Таким чином, все це в значній мірі посприяло поширенню коронавірусної інфекції, яка стала глобальним лихом ХХІ ст. не лише в галузі охорони здоров'я та медицини, а й відчутно підірвала світову економіку, спровокували неабиякі соціальні, політичні та екологічні проблеми для всього людства, вплинуло на стан правопорядку в тих чи інших країні. Пандемія виявилася свого роду, як влучно зазначила В. С. Батиргарєєва, невідомою змін-

ною глобального характеру¹¹, що, окрім всього вищезгаданого, позначилася на стані злочинності в країнах усього світу, створивши підґрунтя для розквіту пандемічної злочинності, а отже, вплинула і на розробку стратегій її запобігання.

Більшість країн намагались протидіяти поширенню COVID-19, застосовуючи превентивні шляхи мінімізації факторів ризику розповсюдження вірусу. COVID-19 продемонстрував, що з пандеміями не можна впоратися виключно заходами національного рівня. Тому вагомим фактором у подоланні наслідків пандемії є саме міжнародна співпраця. Наразі світ потребує розробки єдиної стратегії боротьби з пандеміями. У свою чергу, наукова спільнота визнає важливість та необхідність врахування й удосконалення досвіду країн світу у боротьбі із пандемією COVID-19.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практичними заходами боротьби із наслідками пандемії COVID-19 від її початку активно опікувались такі міжнародні організації, як: Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ), Європейський Союз, світові гіганти високих технологій Google, Microsoft, Amazon і IBM, біотехнологічні компанії ReiThera, Leukocare, Univercells,

¹¹ Батиргарєєва В. С. Кримінологічний аналіз загроз правам і свободам людини в інформаційному просторі під час карантину у зв'язку з пандемією CoVID-19. Інформація і право. 2021. №3(38). С. 125. (С. 121–131)

фармацевтичні компанії Sanofi та GSK. Разом із тим консорцієм високопродуктивних обчислень (NRC) – приватно-державне підприємство, очолюване Управлінням науки та технологій Білого дому, Міністерством енергетики США та IBM, – надавав послуги, ресурси та ділився досвідом для підтримки проектів у боротьбі із пандемією¹.

Доволі активно окремі аспекти цієї проблематики на світовому рівні досліджували: Samantha K. Brooks, Rebecca K. Webster, Louise E. Smith, Lisa Woodland, Simon Wessely, Neil Greenberg, John Hiscott, Evelyne Tassone, Magdalini Alexandridi, Michele Muscolini, Maria Soultioti, Alessandra Zevini², Clement A. Tisdell³, Hannah Tessler, Meera Choi, Grace Kao⁴, Jianhua Xu, Guyu Sun, Wei Cao, Wenyuan Fan, Zhihao Pan, Zhaoyu Yao, Han Li⁵ та ін.

Оригінальні авторські підходи щодо подолання наслідків поширення пандемії COVID-19 у кримінологічному ракурсі дослідження проблеми на національному рівні висловили науковці Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України: В. С. Батиргарєва, В. І. Борисов, Д. П. Євтеєва, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко, А. В. Калініна. Їх дослідження були апробовані під час реалізації проекту «Соціально-правові та кримінологічні наслідки поширення пандемій та шляхи їх усунення в Україні» (реєстр. номер 2020.01/0155), що виконувався за підтримки Національного фонду досліджень України⁶.

¹ Hiscott J, Alexandridi M, Muscolini M, Tassone E., Palermo E, Soultioti M, Zevini A. The global impact of the coronavirus pandemic. *Cytokine & Growth Factor Reviews*. Volume 53. June 2020. Pages 1–9. DOI: 10.1016/j.cytogfr.2020.05.010

² Samantha K Brooks, Rebecca K Webster, Louise E Smith, Lisa Woodland, Simon Wessely, Neil Greenberg, Gideon James Rubin. The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *Lancet*. Volume 395. Pages 912–920. February 26, 2020. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8)

³ Hiscott J, Alexandridi M, Muscolini M, Tassone E., Palermo E, Soultioti M, Zevini A. The global impact of the coronavirus pandemic. *Cytokine & Growth Factor Reviews*. Volume 53. June 2020. Pages 1–9. DOI: 10.1016/j.cytogfr.2020.05.010

⁴ Hannah Tessler, Meera Choi, Grace Kao. The Anxiety of Being Asian American: Hate Crimes and Negative Biases During the COVID-19 Pandemic. *American Journal of Criminal Justice*. Volume 45. Pages 636–646. 2020. DOI: 10.1007/s12103-020-09541-5

⁵ Jianhua Xu, Guyu Sun, Wei Cao, Wenyuan Fan, Zhihao Pan, Zhaoyu Yao, Han Li. Stigma, Discrimination, and Hate Crimes in Chinese-Speaking World amid Covid-19 Pandemic. *Asian J Criminol*. Volume 16 (1), 2021. Pages 51–74. DOI: 10.1007/s11417-020-09339-8. Epub 2021 Jan 6.

⁶ Соціально-правові та кримінологічні наслідки поширення пандемії та шляхи їх усунення в Україні: звіт про на-

Праці зазначених учених мають фундаментальний характер і становлять підґрунтя для подальшого наукового пошуку. Однак досліджуване нами питання потребує більш детального розгляду з позиції порівняння світового досвіду подолання наслідків пандемії, що накопичений принаймні європейськими країнами, включаючи й Україну, Китаєм та США. Це необхідно для врахування попередніх помилок та опрацювання максимально ефективної та раціональної моделі поведінки під час боротьби із вірусами, що здатні бути небезпечними не лише для окремих громадян, а й для населення всієї планети.

Метою статті є кримінологічний аналіз міжнародного та національного досвіду у подоланні наслідків, спричинених пандемією COVID-19.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тридцятого січня 2020 р. ВООЗ офіційно оголосила спалах SARS-CoV-2 надзвичайною ситуацією в галузі громадського здоров'я, а вже 11 березня 2020 р., практично через півтора місяця – глобальною пандемією. SARS-CoV2 поширився серед 213 країн світу. До цього часу з моменту його офіційної ідентифікації у м. Ухань у грудні 2019 р. було зареєстровано понад 5 млн. випадків захворювання та близько 400 тис. смертей. Така ситуація склалася, незважаючи на міжнародні зусилля, що спрямовувалися на стримування поширення пандемії⁷.

У лютому-березні 2020 р. перед країнами постала необхідність попередити подальше поширення хвороби, лікувати хворих та зменшити негативні наслідки кризової ситуації для економіки та суспільства в цілому. В контексті нашого дослідження у питанні боротьби з вищезгаданими проблемами ми вважаємо доречним використовувати термін «подолання».

Слово «подолання» походить від дієслова «подолати», яке утворено від префіксу «по-», що означає закінчення дії, досягнення результату, та дієслова «долати» (перемагати, досягати успіху, вирішувати проблеми). За часів Київської Русі це слово вживалося в переносному значенні, що означало «подолати перешкоду, здолати ворога або змінити ситуацію в свою користь». У середньо-

уково-дослідну роботу за договором від 30 квітня 2021 року № 74/01/0155. НДІ ВПЗ ім. академіка В. В. Сташиса НАПрНУ. Харків, 2021. С. 144.

⁷ Salje H., Tran Kiem C., Lefrancq1 N., Courtejoie N., Bosetti1 P., Paireaul J. Estimating the burden of SARS-CoV-2 in France. *Science*. Volume 369. Issue 6500. Jul 2020. DOI: 10.1126/science.abc3517.

вічній Україні слово «подолати» вживалося досить часто, особливо в контексті боротьби з іноземними загарбниками та розширення території. Також це слово вживалося у значенні «долати шлях», що було дуже важливим для торговців та мандрівників, які мали долати великі відстані і перешкоди на своєму шляху. У сучасному вжитку слово «подолати» має значення «здолати перешкоду, проблему, навчитися справлятися з труднощами». Таким чином, слово «подолання» може використовуватися для опису процесу долання будь-яких перешкод або труднощів у кризовій ситуації. Саме такою кризовою ситуацією і стала пандемія¹.

Пандемія COVID-19 стала своєрідним катаклізмом, що призвела до масштабних змін у соціальному бутті людства: у країнах всього світу запроваджували карантин та вводили самоізоляцію, обмежували міжнародні подорожі, забороняли проведення всіх масових (культурних, розважальних, спортивних, соціальних, релігійних, рекламних та ін.) заходів, обов'язковим стало використання індивідуальних засобів захисту (перебування в громадських місцях у респіраторі або у захисній масці), надавалися рекомендації щодо фізичної дистанції та ін. Крім того, почалася обов'язкова вакцинація населення. На міжнародному та національному рівнях були запущені програми щодо міждисциплінарних проєктів, спрямованих на виявлення, лікування та профілактику інфекцій SARS-CoV2. Підприємства та компанії перепрофілювали своє виробництво на виготовлення захисних засобів: в США – Ford Motor Company перепрофілювала виробництво на створення медичних пристроїв, зокрема апаратів штучної вентиляції легень, компанія ZM виробляла маски № 95, респіратори; в Європі – Siemens Healthineers створювала медичні пристрої та тест-системи на COVID-19, а так само пристрої інтенсивної терапії, LVMN – французька компанія, яка володіє брендами Louis Vuitton, Christian Dior, перепрофілювала свої парфумерні підприємства на виробництво дезінфікуючих засобів для рук та захисних масок для лікарів; в Китаї – Huawei перепрофілювала свої заводи для виготовлення масок, випустила серію безкоштовних он-лайн курсів, де медичний персонал надавав інформацію про COVID-19, ICBC переробила свої банківські відділення на тимчасові госпіталі та лабораторії для

діагностики COVID-19; в Україні – Jabil Circuit Ukraine займалась виробництвом комплектуючих для апаратів штучної вентиляції легень, створила власні ліки для лікування хворих на вірус, ТОВ «Корпорація Галнафтогаз» займалося виробництвом антисептиків тощо. До боротьби з COVID-19 були залучені найвідоміші вчені з різних галузей науки для проведення вірусологічних досліджень. На рівні держав запроваджувалась політика матеріальної підтримки громадян, які втратили роботу через пандемію. Відбулися зміни законодавства: країни приймали нормативно-правові акти, які на офіційному рівні вводили заборони та юридичну відповідальність за порушення порядку та правил поведінки під час карантину².

Пандемія COVID-19 сприяла, з одного боку, автоматизації, цифровізації, інноваціям у дослідженнях, міжнародному співробітництву, а з другого, – стала причиною значного погіршення стану здоров'я та безпеки громадян, спричинила масову інфодемію, масштабну стигматизацію, оживила деякі фонові для злочинності явища, наприклад, підвищила ступінь алкоголізації населення, що збільшило кількість кримінальних правопорушень, учинених у стані алкогольного сп'яніння. Ізоляція загострила сімейні конфлікти, підвищила рівень агресії в суспільстві, а отже, і ймовірність стати жертвою правопорушень, посіяла прояви паніки і безсилля серед людей. Відбулась активізація руху незаконних мігрантів через кордони, розквітла кіберзлочинність, шахрайство з використанням електронних платформ. На сцені сучасної злочинності з'явився «пандемічний злочинець».

Досвід боротьби із пандемією показав, що не всі країни змогли подолати навіть мінімальні наслідки, які спричинив COVID-19, хоча здавалося б, застосовувалися всі протиепідемічні та стримуючі розповсюдження вірусу фактори. Чому ж склалася ситуація, в якій найрозвинутіші країни світу з високим рівнем медицини, соціального забезпечення виявилися безпомічними перед викликами інфекцій SARS-CoV2 ?

Пропонуємо здійснити кримінологічний аналіз успішного європейського, у тому числі українського, китайського та американського досвіду у подоланні негативних наслідків пандемії із метою його

¹ Словник української мови online, томи 1–13. Url: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=81328&page=2512>

² Sunitha Pillai, Nazeeba Siddika, Ehsanul Hoque Apu, Russell Kabir. COVID-19: Situation of European Countries so Far. *Archives of Medical Research*. Volume 51. Issue 7. October 2020. Pages 723–725. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.arcmed.2020.05.015>

врахування у майбутньому для ефективного реагування на сучасні виклики XXI ст.

Одним із найефективніших заходів боротьби з COVID-19 стало запровадження карантину для обмеження руху людей, зменшення кількості соціальних контактів. Отже, цей захід мав на меті знизити швидкість поширення захворювання.

Аналізуючи європейський досвід, можна констатувати, що введення карантинних заходів у тій чи іншій країні залежало насамперед від кількості випадків захворювання на COVID-19. Наприклад, Велика Британія спочатку запровадила «м'який карантин», оскільки політики тяжіли до ідеї необхідності створення у населення «природного імунітету» на SARS-CoV2. Згодом від цього плану відмовилися, зрозумівши, що він призведе до великої кількості летальних випадків через швидке поширення захворювання країною. Національний карантин у Великій Британії був оголошений лише 23 березня 2020 р., коли за одну лише добу зареєстрували 6 650 хворих і 335 із них померлих. Практично через рік, станом на 20 січня 2021 р., кількість померлих сягнула понад 126 тис. осіб. Лише тоді зрозуміли, що країна потребує більш суворих карантинних заходів: закриття навчальних закладів, магазинів, театрів, ресторанів¹²³.

Політикою толерантного ставлення до карантинних заходів відзначилась ще одна європейська країна – Швеція. Добровільне соціальне «дистанціювання», відкриті кордони призвели до ситуації, коли протягом листопада-грудня 2020 р. у Швеції щоденно реєструвалось не менше 7 тис. хворих і, як мінімум, 100 померлих. Згодом країна увійшла в топ 30 країн світу за кількістю випадків захворювання на COVID-19, зайнявши 25 позицію⁴.

Як бачимо, вказані європейські країни виявили чималу толерантність у запровадженні карантину. Вони надали перевагу теорії, за якої у боротьбі

із вірусом ефективним є не суворий карантин, а формування у населення природного імунітету на SARS-CoV2. Але ця ідея згодом виявилась утопічною. Це підтверджують результати іспанських досліджень: встановлено, що лише у 5 % від загальної кількості учасників дослідження виробився імунітет після захворювання на COVID-19⁵⁶. За результатами досліджень французьких учених вищезгаданий показник не перевищує 4,4%⁷.

На відміну від толерантної Європи, азіатські країни, які мали досвід вірусних спалахів минулих років, достатньо швидко та жорстко вводили суворі карантинні обмеження. Зокрема, уряд Китаю вже із січня 2020 р. запровадив тотальне закриття міст та провінцій. Був введений обов'язковий карантин для тих, хто приїжджав із-за кордону. З лютого того ж року повністю призупинили роботу громадського транспорту, ввели обмеження щодо перебування громадян на вулицях⁸.

Пом'якшення карантину в Китаї відбулося лише влітку 2020 р., коли відкрились міжнародні маршрути для пасажирських перевезень. Але із січня 2021 р. суворий карантин знов поновили. Такі дії Уряду були ефективними та допомогли значно знизити кількість смертей, зупинивши поширення вірусу. Цьому також сприяла китайська система контролю та ізоляції, вона допомогла відслідковувати людей, які були в контакті з інфікованими, з тим щоб швидко їх ізолювати. У такий спосіб політика масштабного тестування допомогла не лише виявити, а й ізолювати інфікованих. При цьому Китай використовував комп'ютерні технології, наприклад, технологію розпізнання обличчя для відстеження людей, які не носили маски. До того ж він став першою країною, яка розробила вакцину у боротьбі з COVID-19.

Зовсім інша ситуація склалася в США. Перший випадок на захворювання COVID-19 у країні підтвердили 21 січня 2020 р. Але режим надзвичайної ситуації та національний карантин був оголошений у країні лише після офіційної рекомендації уряду

¹ Sunitha Pillai, Nazeeba Siddika, Ehsanul Hoque Apu, Russell Kabir. COVID-19: Situation of European Countries so Far. *Archives of Medical Research*. Volume 51. Issue 7. October 2020. Pages 723–725. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.arcmed.2020.05.015>

² The Global Impact of COVID-19 and Strategies for Mitigation and Suppression. Url: <https://www.imperial.ac.uk/media/imperial-college/medicine/sph/ide/gida-fellowships/Imperial-College-COVID19-Global-Impact-26-03-2020.pdf>

³ Estudio ene – COVID – 19: PRIMERA RONDA. Url: https://www.lamoncloa.gob.es/serviciosdeprensa/notasprensa/sanidad14/Documents/2020/130520-ENE-COVID_Informe1.pdf.

⁴ Hiscott J, Alexandridi M, Muscolini M, Tassone E., Palermo E, Soultioti M, Zevini A. The global impact of the coronavirus pandemic. *Cytokine & Growth Factor Reviews*. Volume 53. June 2020. Pages 1–9. DOI: 10.1016/j.cytogfr.2020.05.010

⁵ Salje H., Tran Kiem C., Lefrancq N., Courtejoie N., Bosetti P., Paireaul J. Estimating the burden of SARS-CoV-2 in France. *Science*. Volume 369. Issue 6500. Jul 2020. DOI: 10.1126/science.abc3517.

⁶ Covid-19: Surveys indicate low infection level in community. Url: <https://www.bmj.com/content/bmj/369/bmj.m1992.full.pdf>

⁷ China CDC 2020; Hubei.gov 2020. Url: <https://weekly.chinacdc.cn/>.

⁸ Зараження коронавірусом по різних країнах станом на 21.04.2023. Url: <https://ukrainian.voanews.com/a/trump-about-us-coronavirus/5306461.html>.

США з боку ВООЗ вжити відповідних заходів, оскільки американські політики до останнього відмовлялись визнавати COVID-19 небезпечним. Карантин запроваджували в різні дати залежно від штату. Наприклад, у Нью-Йорку, який став епіцентром захворювання, карантин запровадили 1 березня 2020 р. Однак відомо, що до цього дня у штаті вже було до 10 тис. хворих осіб. Каліфорнія офіційно оголосила про карантин 19 березня 2020 р. До кінця березня COVID-19 поширився усіма штатами США. Ситуацію ускладнювали суперечливі повідомлення органів державної влади країни, лозунги на кшталт «продовжуйте жити своїм життям». Введення карантину в США та відповідь на COVID-19 були дуже політизованими процесами. Президент Д. Трамп офіційно не хотів визнавати, що хвороба становить значний ризик, а тому, користуючись ЗМІ, зменшував її серйозність. Під час дебатів, він проголосив, що «ризик захворювання на вірус для американців залишається дуже низьким». Така політика бездіяльності щодо пандемії призвела в США до збільшення кількості інфікованих, а згодом і померлих від COVID-19, перевантаження медичної системи та значних економічних утрат.

В Україні введення карантинних заходів мало суворий та всеохоплюючий характер. Режим карантину було введено відповідно до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» №1645-III від 6 квітня 2020 р., постанови Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширення SARS-CoV-2» №211 від 11 березня 2020 р., Рішення РНБО України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки в умовах спалаху гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 13 березня 2020 р.¹

Карантин, запроваджений в Україні, передбачав заборони на: в'їзд іноземців до України, проведення масових заходів (концертів, фестивалів та ін.), пересування громадян до інших регіонів тощо. Із квітня 2020 р. зачинили музеї, театри, розважальні заклади. Уряд постійно доповнював перелік цих заходів, завдяки чому і вдалося знизити темпи поширення інфекції.

Україна у проведенні карантинних заходів діяла за методом «батога» і «пряника»: у травні

2020 р. держава послабила обмеження, а у жовтні знов їх посилила. Саме після запровадження останніх, якими до всього вищезгаданого додали ще й заборону на проведення масових заходів і роботу нічних клубів, відбулося зменшення випадків захворювання. У січні-лютому 2021 р. нові обмеження вказали на ефективність вживаних заходів, оскільки кількість нових випадків зараження вірусом зменшилося на 40%.

Наразі встановлено, що за весь період пандемії було зафіксовано таку кількість інфікованих: в Європі – 248 718 531 особа, Азії – 21 808 107, зокрема в Китаї – 503 302, США – 125 650 625, Україні – 5 465 954; померлих: в Європі – 2 033 823 особи, Азії – 1 539 935, Китаї – 5 272, США – 1 619 863, Україні – 111 676. За даними Міністерства фінансів України, кількість хворих на COVID-19 становила: в Європі – 2 192 588 осіб, в Азії (у цілому) – 17 946 939, Китаї – 118 977, США – 2 030 303, Україні – 38 594².

Аналізуючи наведені факти, можна з упевненістю стверджувати, що з усіх країн саме Китай досяг найпомітніших успіхів у боротьбі із вірусом. Маючи на той час найчисленніше на планеті населення, Китай вирізнявся більш низькими показниками захворюваності на COVID-19 порівняно з іншими регіонами світу. До того ж встановлено, що у 2020 р. рівень економічного зростання в Китаї фіксувався на рівні 2,3%, що є дуже високим показником порівняно з іншими країнами – жертвами пандемії. Така ситуація свідчить про дієвість суворого карантину не лише у питанні боротьби із поширенням вірусу, а й у питанні збереження економіки³.

Закономірним наслідком карантинних обмежень стала соціальна ізоляція особи, що унеможливила її повноцінну реалізацію у соціумі, значно вплинула на характер поведінки, а отже, й рівень злочинності у світі. Навіть більше. Карантин призвів до поширення так званої пандемічної злочинності, що мала неоднозначний характер, оскільки сприяла, з одного боку, зменшенню певних видів злочинів, а з другого, – стала каталізатором для виникнення нових.

Наприклад, за даними американських кримінологічних досліджень, у США під час карантину

² Коронавірус: статистика по країнах. Url: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/coronavirus/geography/>

³ Зараження коронавірусом по різних країнах станом на 21.04.2023. Url: <https://ukrainian.voanews.com/a/trump-about-us-coronavirus/5306461.html>

зменшилася кількість злочинів невеликої тяжкості, таких як вандалізм, порушення недоторканності житла, вживання наркотичних засобів тощо. А кількість таких тяжких злочинів, як грабіж, вбивство, домашнє насильство, навпаки, збільшилася. Наприклад, у 2020 р. у США кількість таких правопорушень, як домашнє насильство, збільшилася на 33%: у 2019 р. зафіксовано 55 випадків, а у 2020 р. – 73¹². Також виявлено, що рівень злочинності, пов'язаний з незаконним обігом наркотиків, у США знизилася, але його зростання спостерігалося у Швеції, Англії та Уельсі. У Китаї зменшилася кількість кишенькових крадіжок, але збільшилася кількість крадіжок автомобілів, мотоциклів, велосипедів³. Тим часом в Україні активізувався рух незаконних мігрантів, а відповідно й організація незаконного переправлення осіб через державний кордон. Так само зросла кількість випадків вандалізму, мародерства, хуліганства⁴.

Робота в режимі он-лайн через карантин дала можливість відчувати значення організації кібербезпеки як серед великих організацій та підприємств, так і серед пересічних громадян. На Всесвітньому економічному форумі було наголошено, що у березні 2020 р. кількість фішингових атак збільшилася на 600%. CGI повідомила про збільшення числа кіберзагроз на 30 000% саме через COVID-19. Із січня по квітень 2020 р. Інтерпол виявив близько 907 тис. спам-повідомлень, 737 інцидентів, пов'язаних зі шкідливим програмним забезпеченням, та 48 тис. вірусних URL-адрес. У квітні 2020 р. Google щодня блокував 18 млн шкідливих програм і фішингових листів. Матеріальні збитки від кіберзлочинності за період пандемії склали 6 трлн дол., порівняно з 3-ма трлн дол. у 2015 р. Таким чином, кіберзлочинність перевершила традиційну не лише за кількістю, а й за якістю⁵.

¹ Отслеживание жертв убийства в Чикаго. Url: <https://www.chicagotribune.com/news/breaking/ct-chicago-homicides-data-tracker-htmlstory.html>.

² Полиция Филадельфии. (2020, 29 мая). Карты и статистика преступности: Убийство. Url: <https://www.phillypolice.com/crime-maps-stats/>

³ Chen P., Kurland J., Piquero A. R. Measuring the impact of the COVID-19 lockdown on crime in a medium-sized city in China. *Journal of Experimental Criminology*. November 2021. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11292-021-09486-7>

⁴ Соціально-правові та кримінологічні наслідки поширення пандемії та шляхи їх усунення в Україні: звіт про науково-дослідну роботу за договором від 30 квітня 2021 року № 74/01/0155. НДІ ВПЗ ім. академіка В. В. Сташиса НАПрНУ. Харків, 2021. С. 144

⁵ Singh Lallie H., Shepherd L., Nurse J., Arnau Erola A., Epiphaniou G., Maple G., Bellekens X. Cyber security in the

У Великій Британії на початок травня 2020 р. Національний центр кібербезпеки NCSC повідомив про фіксацію понад 160 тис. підозрілих електронних листів, надісланих через Інтернет, та 11 206 жертв фішингових атак, закриття 471 інтернет-магазину та 292 веб-сайтів. Матеріальні збитки від кібератак у цій країні до кінця травня 2020 р. через COVID-19 становили 4,6 млн фунтів стерлінгів⁶.

Від початку пандемії правоохоронні органи зіштовхнулися з такою проблемою, як збільшення продажів фальсифікованих товарів медичного призначення. Більше того, торгові майданчики Darknet та комерційні веб-сайти набули значної популярності для покупки підроблених ліків та медичних виробів (протівірусні та протималарійні препарати, вітамін С, знеболювальні, антибіотики та рослинні лікарські засоби), медичного приладдя (маски для обличчя, набори для тестування на коронавірус, рукавички, вентилятори, дезінфікуючі засоби, гелі, мило і серветки), вакцин проти коронавірусу. У березні 2020 р. за результатами викриття онлайн-продажів незаконних ліків та медичних пристроїв, пов'язаних із COVID-19, у межах операція «Пангея XIII» Інтерпол конфіскував понад 34 тис. контрафактних медичних товарів⁷.

Іншим, не менш ефективним заходом у подоланні пандемії є спроможність системи охорони здоров'я та суспільства швидко адаптуватися до функціонування в умовах надзвичайної ситуації.

Пандемія COVID-19, окрім модифікації економічного та суспільного життя, призвела до фундаментальних змін у системі охорони здоров'я багатьох країн, оскільки виявила надзвичайно високі потреби в медичних закладах, медичному обладнанні, фахівцях та суттєво змінила пріоритети в системі охорони здоров'я світу. Багато країн були змушені зменшувати, а часто і відмінити планові процедури та операції, щоб оптимізувати роботу медичного

age of COVID-19: A timeline and analysis of cyber-crime and cyber-attacks during the pandemic. *Computers & Security*. Volume 105. June 2021. P. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cose.2021.102248/>

⁶ Singh Lallie H., Shepherd L., Nurse J., Arnau Erola A., Epiphaniou G., Maple G., Bellekens X. Cyber security in the age of COVID-19: A timeline and analysis of cyber-crime and cyber-attacks during the pandemic. *Computers & Security*. Volume 105. June 2021. P. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cose.2021.102248/>

⁷ Kalliroi S., Ziavrou K., Noguera S., Boumba V. Trends in counterfeit drugs and pharmaceuticals before and during COVID-19 pandemic. Volume 338. September 2022. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2022.111382>

персоналу та обладнання для боротьби з COVID-19. Пандемія вплинула на медичну систему більшості країн. У світовій системі охорони здоров'я запроваджували такі заходи з метою її трансформації:

1. Збільшення кількості ліжок у шпиталях та палат інтенсивної терапії. Наприклад, в Європі наразі цей показник становить 11,5 ліжок інтенсивної терапії на 100 тис. осіб¹.

2. залучення різних сфер та значних інвестицій у медичну інфраструктуру для створення додаткових медичних підрозділів та забезпечення належної кількості медичного обладнання й матеріалів, будівництво нових лікарень. Наприклад, у США до такого будівництва залучали армію².

3. Розширення доступності он-лайн-, або телемедицини. Наприклад, у США були створені нові мобільні додатки та онлайн-сервіси для надання медичних послуг, включаючи замовлення ліків, планування візитів до лікарів та здійснення віртуальних консультацій. Китай створив он-лайн систему дистанційного навчання для медичних працівників, яка допомагала підвищувати кваліфікацію та навички медичних працівників. В Європі функціонувала система отримання консультації та діагностики, не виходячи з дому за допомогою мобільних додатків та он-лайн платформ. «Corona-Warn-App» у Німеччині та «StopCovid» у Франції допомогли відслідковувати контакти з хворими та зменшити ризик поширення вірусу. Застосунок «NHS 111» у Великій Британії дозволив пацієнтам користуватись медичними послугами за допомогою телефону або Інтернету. «Prenota Online» в Італії дозволив пацієнтам бронювати он-лайн консультації з лікарями та отримувати медичні рецепти, «Maia» у Франції, «Digitala vårdmöten» у Швеції – звертатися до лікаря за допомогою відео-конференції та ін.^{3 4 5}

¹ Эффективно ли мобильное приложение против COVID-19? Опыт ФРГ. Url: <https://www.dw.com/ru/naskolkoeffektivno-mobilnoe-prilozhenie-protiv-covid-19-opyt-frg/a-54979144>

² US Army Hard-Pressed to Build Temporary Hospitals Before COVID-19. Url: <https://www.voanews.com/science-health/coronavirus-outbreak/us-army-hard-pressed-build-temporary-hospitals-covid-19-peak>

³ Эффективно ли мобильное приложение против COVID-19? Опыт ФРГ. Url: <https://www.dw.com/ru/naskolkoeffektivno-mobilnoe-prilozhenie-protiv-covid-19-opyt-frg/a-54979144>

⁴ У Франції запустили додаток стеження за хворими на COVID-19. Url: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3037934-u-francii-zapustili-dodatok-stezenna-za-hvorimi-na-covid19.html>

⁵ The Happiness Programme. Changing the lives of people living with cognitive challenges with interactive light technology.

4. Використання штучного інтелекту в медицині. Наприклад, у Китаї під час пандемії було створено систему, яка за допомогою сканування легень на ранніх стадіях виявляє запалення, а отже, сприяє своєчасному лікуванню. З використанням штучного інтелекту в рамках проекту компанії Sinovac Biotech було створено вакцину проти COVID-19 та систему, яка допомагає медичним працівникам визначити індивідуальний та більш ефективний протокол лікування хворих.

5. Організація масштабної кампанії щодо вакцинації населення проти COVID-19. Вакцинація від COVID-19 в Європі проводилася з дотриманням рекомендацій Європейського центру з профілактики та контролю захворювань (ECDC) та ВООЗ. Особливості вакцинації можуть різнитися залежно від країни та її національної стратегії. Наприклад, у Великій Британії вакцинацію проти COVID-19 організовано згідно з National Health Service (NHS) COVID-19 Vaccination Programme, якою визначені пріоритетні для вакцинації групи населення – літні особи, медичні працівники та особи з тяжкими медичними захворюваннями. У Китаї вакцинація проводилася відповідно до Закону народного здоров'я КНР. Цей акт юридично закріпив плани вакцинації різних груп населення та її добровільність⁶.

У США для проведення вакцинації була розроблена Стратегія «Operation Warp Speed». Цю Стратегію запустили в 2020 р. із метою прискорення розробки та поширення вакцин проти COVID-19. У рамках Стратегії були розроблені та затверджені плани щодо виробництва, розподілу та поставки вакцин в усі штати США, визначені пріоритетні для вакцинації групи населення. За даними на початок 2023 р., для забезпечення захисту населення від COVID-19 у США продовжено заходи із вакцинації. Ці заходи посприяли тому, що понад 50% населення отримали принаймні одну дозу вакцини⁷.

В Україні також проведено масштабну кампанію щодо вакцинації населення проти COVID-19. Загальні принципи кампанії та перелік груп на-

Url: https://social-ability.co.uk/?gclid=EAlaIqobChMIgens1oO7_gIvEiwYCh0YJggQEAAAYASAAEgldbfD_BwE

⁶ Law of the People's Republic of China on Prevention and Treatment of Infectious Diseases. URL: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2007-12/12/content_1383919.htm

⁷ Operation Warp Speed: Accelerated COVID-19 Vaccine Development Status and Efforts to Address Manufacturing Challenges. Url: <https://www.gao.gov/products/gao-21-319>

селення, що мають пріоритет у вакцинації, визначено у наказах МОЗ України «Про затвердження Національної стратегії вакцинації проти COVID-19» від 27 січня 2021 р. №65 та «Про затвердження Дорожньої карти з упровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID-19 в Україні у 2021–2022 роках» від 24 грудня 2020 р. №3018. Перші дози вакцин були отримані в лютому 2021 р.¹

6. Організація міжнародної співпраці у боротьбі із COVID-19. У координації дій між країнами та забезпеченні глобальної підтримки у боротьбі з пандемією значну роль відіграла ВООЗ. Саме ця організація надавала країнам Європи наукові поради та рекомендації для допомоги у боротьбі з пандемією, розробляла протоколи дій, вдосконалювала систему охорони здоров'я. Так само ВООЗ надала країнам медичне та технічне обладнання, маски та інші засоби захисту, координувала міжнародні зусилля для розробки та виробництва вакцин і ліків проти COVID-19. Загальновідомою є ініціатива COVAX, що була започаткована ВООЗ для забезпечення рівного доступу до вакцин у країнах із низьким та середнім рівнем доходу. Країни-учасниці COVAX отримували доступ до вакцин за демократичними цінами, що дозволило їм боротися з пандемією COVID-19.

Суттєвою особливістю діяльності система охорони здоров'я під час пандемії стала її «спроможність» бути об'єктом злочинного інтересу. Отже, негативними тенденціями в системі охорони здоров'я країн стали різноманітні корупційні схеми, пов'язані із закупівлею медичного обладнання та медичних препаратів. Наприклад, у вересні 2020 р. у Великій Британії було опубліковано інформацію про те, що британські компанії отримували контракти на постачання медичного обладнання без проведення конкурсів та зі значними завищеннями цін. У квітні 2021 р. Комітет із фінансових питань Палати громад Великої Британії заявив, що компанії, пов'язані з благодійними ор-

ганізаціями Консервативної партії, отримали контракти на постачання медичного обладнання та інших необхідних товарів без проведення відповідних тендерних процедур. У Китаї реєструвались випадки завищення цін на медичні засоби та інше обладнання, необхідне для боротьби з пандемією. У лютому 2020 р. китайська влада провела розслідування щодо кількох компаній, які штучно завищували ціни на медичні маски, термометри. В Україні у березні 2020 р. Уряд закупив медичні респіратори в Китаї за ціною, що виявилася у два рази вищою за ринкову. Були зафіксовані численні випадки спекуляції медичними товарами, наприклад, медичними масками. Так, Дніпровська філія КП «Київзеленбуд», Одеська міськрада, київське КП «Центр організації дорожнього руху» та Хмельницька АЕС купували маски по 20 грн за штуку, в той час як вартість такої маски в роздрібному продажі до пандемії складала близько **1,5 грн за штуку**².

Така ситуація у сфері охорони здоров'я є серйозною проблемою оскільки підриває її авторитет, може сприяти погіршенню стану громадського здоров'я. Але відомо, що система охорони здоров'я в будь-якій країні відіграє важливу роль у боротьбі з COVID-19, тому що є ключовим гравцем у процесі запобігання поширенню і контролю над захворюванням. Ураховуючи досвід вищезгаданих країн, можна сказати, що не всі заходи, що прийняті, були бездоганними, але вони все одно були необхідними для захисту життя та здоров'я населення.

Ще одним важливим фактором у подоланні наслідків пандемії є діяльність органів державної влади щодо надання соціальних гарантій та допомоги громадянам, які понесли економічні втрати внаслідок пандемії. Відомо, що COVID-19 підняв на поверхню чимало недоліків у сфері державного регулювання економічних змін, які відбулись з початку 2020 р. Йдеться, зокрема, про економічну нестабільність, безробіття, зниження ВВП, зменшення міжнародної торгівлі, фінансові проблеми в приватному секторі, збільшення боргу держав, зменшення інвестицій в економіку, зміну споживчих інтересів тощо. Для подолання цих негативних наслідків уряди країн запровадити низку заходів. У ЄС було ухвалено рішення про надання фінан-

¹ Про затвердження Дорожньої карти з впровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID-19 в Україні у 2021–2022 роках: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 24.12.2020 №3018. Url: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3018282-20#Text>

² Вірусні спекулянти. Хто заробляє на дефіциті масок. Url: https://biz.censor.net/resonance/3184392/vrusn_spekulyanti_ho_zaroblya_na_defitsit_masok

сової допомоги у розмірі 5% від його ВВП своїм державам-членам^{1 2}.

Європейські країни для подолання економічних утрат, спричинених пандемією, вживали такі заходи:

1. Підтримка компаній, які не можуть надати фінансове забезпечення своїм працівникам: у Великій Британії відповідно до Coronavirus Job Retention Scheme було сплачено 80% заробітної плати працівникам, які не працювали повний робочий день; у Німеччині відповідно до Kurzarbeit – 67% заробітної плати працівникам, яким підприємства не могли оплатити роботу, у Швеції – 75% оплати заробітної плати співробітникам підприємств на строк до 6 місяців.

2. Фінансова підтримка працівників, які втратили роботу через пандемію: у Великій Британії надано фінансову підтримку в розмірі до 80% середньої зарплати протягом трьох років із моменту втрати роботи через пандемію, в Німеччині – фінансову підтримку до 9 тис. євро на кожного громадянина, який звернувся до уряду з питання втрати роботи.

3. Підтримка кредитування: у Великій Британії забезпечено фінансування компаній у розмірі 45 млн фунтів стерлінгів, у Німеччині – фінансову підтримку до 800 тис. євро.

4. Підтримка секторів економіки, які найбільше постраждали від карантину. Наприклад, уряд Франції передбачив фінансування в розмірі 100 млрд євро для підтримки економіки під час пандемії, зокрема для відновлення туризму та культурної сфери³.

Китай забезпечив таку фінансову підтримку від держави, як: зниження процентних ставок, фінансова допомога компаніям, підтримка підприємства шляхом надання кредитів та зниження податків. Китайський Народний Банк змінив процентні ставки, що знизило витрати на позики для бізнесу та споживачів, надав додаткові кредити

банкам та фінансовим установам, організував підтримку міжнародній торгівлі шляхом забезпечення спрощення процедури оплати за товари, які експортуються. У вересні 2020 р. уряд Китаю запровадив нові заходи підтримки малого та середнього бізнесу на загальну суму 1,6 трлн юанів (близько 230 млрд євро). Ці заходи включали додаткові податкові пільги та надання фінансової підтримки, такої як кредити на пільгових умовах та гарантії держави для позик⁴.

У США пандемія понад 35 млн американців залишила без роботи. COVID-19 висвітлив недоліки фінансової системи та виявив дві економічні проблеми: бідність та економічну незахищеність. Для подолання наслідків у березні 2020 р. у США прийняли закон CARES, в якому передбачено пакет допомоги родинам, малому бізнесу та іншим суб'єктам економіки, які стали жертвами пандемії, у розмірі 2,2 трлн доларів. Цей пакет включав одноразову фінансову допомогу у розмірі 1,2 тис. доларів для дорослих американців, і додаткову – для безробітних у розмірі 600 доларів на тиждень та інші заходи. У березні 2021 р. був прийнятий American Rescue Plan, який передбачив фінансування малого бізнесу, допомогу бездомним, фінансову підтримку для шкіл у розмірі 1,9 трлн доларів⁵.

Для підтримки бізнесу і населення в Україні був запущений соціальний проєкт «Доставка», що передбачав допомогу людям похилого віку та інвалідам. Державна програма «Доступні кредити 5-7-9» надавала можливість підприємствам отримувати кредити зі зниженими процентними ставками для збереження робочих місць. Слід згадати й програми «єПідтримка», «Велике будівництво», «Стимулювання експорту», «Підтримка зайнятості», а так само Державну програму підтримки малих і середніх підприємств та Програму розвитку медичної галузі, що повинні були стати антикризовими⁶.

¹ Отчет о комплексных ответных мерах экономической политики на пандемию COVID-19. Url: <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2020/04/09/report-on-the-comprehensive-economic-policy-response-to-the-covid-19-pandemic/>

² Фонд солидарности ЕС в борьбе с COVID-19. Url: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/solidarity-fund/covid-19

³ Sunitha Pillai, Nazeeba Siddika, Ehsanul Hoque Apu, Russell Kabir. COVID-19: Situation of European Countries so Far. *Archives of Medical Research*. Volume 51. Issue 7. October 2020. Pages 723–725. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.arcmed.2020.05.015>.

⁴ Lin K., Y. Sun I., Wu & Shan Shen Y. Citizen Compliance with Pandemic Rules in China: Exploring the Effects of Emotional States, Peer Influence, and Policing. *International Criminology*. Volume 2. Pages 59–69. 2022). DOI: <https://doi.org/10.1007/s43576-022-00050-5>

⁵ Hiscott J, Alexandridi M, Muscolini M, Tassone E., Palermo E, Soultisoti M, Zevini A. The global impact of the coronavirus pandemic. *Cytokine & Growth Factor Reviews*. Volume 53. June 2020. Pages 1–9. DOI: [10.1016/j.cytogfr.2020.05.010](https://doi.org/10.1016/j.cytogfr.2020.05.010)

⁶ Доступні кредити 5-7-9%. Url: https://mof.gov.ua/uk/news/zmini_do_programi_dostupni_krediti_5_7_9_pidtrimka_posivnoi_kampanii_ta_aktivatsiia_pidpriemnitstva-3374

Вищевказані фінансові заходи із підтримки компаній та підприємств в умовах пандемії COVID-19 допомогли багатьом бізнесам пережити пандемію та максимально, наскільки це можливо, зберегти робочі місця.

Разом із тим фінансова допомога в досліджуваних нами державах характеризувалась й певними недоліками:

- ця допомога не була розподілена рівномірно між різними країнами, регіонами та галузями;
- економічної підтримки була недостатньою для допомоги окремим групам населення, наприклад, тимчасово безробітним;
- фінансування отримували переважно великі компанії, натомість, малий та середній бізнес достатньої допомоги не отримав;
- пакети економічної підтримки стали причиною зростання дефіциту бюджетів у згадуваних нами країнах;
- спостерігалася певна неефективність державних програм. Наприклад, українську державну програму «Доступні кредити 5-7-9» запустили у квітні 2020 р. І одразу виявилось, що вона є невдалою, оскільки пропонувала невисокі відсоткові ставки, які були високими, а процедура отримання кредиту складною й тривалою. При цьому банки не виявляли зацікавленості, а навпаки, сповільнювали процес надання кредитів. Програма не сприяла ефективному подоланню економічної кризи;
- у Китаї та Україні пакети економічної підтримки не забезпечили достатньої допомоги для медичних працівників;
- у США, деяких країнах Європи, зокрема й в Україні, фіксувалася затримка у розподіленні фінансової допомоги;
- процедури щодо розподілу фінансів не вирізнялися прозорістю, що створило численні корупційні ризики та умови для розквіту корупційної злочинності. Наприклад, згідно з даними Управління малими підприємствами в США під час запровадження програми «Paycheck Protection Program» фіксувались скарги на випадки шахрайства та розтрати коштів шляхом зловживання службовим становищем¹. У Китаї було виявлено випадки, коли посадові особи, які відповідали за боротьбу з пандемією, використовували свої

посадові повноваження для отримання неправомірної вигоди. У цьому зв'язку в лютому 2020 р. китайська влада виділила 43 млн доларів на створення онлайн-платформи, яка дозволила громадянам подавати скарги на будь-які випадки корупції, пов'язані з пандемією².

Не менш ефективним заходом у подоланні наслідків пандемії стало посилення юридичної відповідальності за порушення карантинних заходів. Так, більшість країн установили жорсткі санкції за недотримання правил карантину, оскільки їх недотримання створювало загрозу життю та здоров'ю громадян. Законодавством країн передбачено адміністративну та кримінальну відповідальність, але підходи до відповідальності значно різняться.

У більшості країн Європи правила карантину регулюються спеціальними законами, що були прийняті відповідно до національного законодавства. Наприклад, у Великій Британії у кількох законодавчих актах зафіксовані обмеження на вихід з дому, зібрань, роботи певних видів підприємств, обов'язкова самоізоляція для осіб, які повертаються з країн із високим рівнем ризику зараження COVID-19. За невиконання згаданих норм в англійському законодавстві передбачені штрафи, які можуть становити від 1 тис. до 10 тис. фунтів стерлінгів. У разі повторного порушення цієї вимоги штраф збільшується. Крім того, за недотримання карантинних правил передбачені й інші санкції, включаючи позбавлення волі. У Швеції передбачено штраф у розмірі до 2,5 тис. шведських крон (близько 260 доларів США); у Франції – штраф у розмірі від 135 до 3 750 євро, який може бути збільшено до 15 тис. євро. За умови повторного порушення може призначатися покарання у виді позбавлення волі строком на 6 місяців^{3 4 5}.

У Франції та Швеції існує система дистанційного нагляду за особами, які перебувають під ка-

² Corruption in the time of COVID-19: A double-threat for low income countries. Url: <https://www.u4.no/publications/corruption-in-the-time-of-covid-19-a-double-threat-for-low-income-countries#development-aid-is-needed-to-counter-the-crisis>; – it-must-be-safeguarded-from-corruption

³ According the Communicable Diseases Act and the Communicable Diseases Ordinance a number of diseases are notifiable in Sweden. Url: <https://www.folkhalsomyndigheten.se/the-public-health-agency-of-sweden/communicable-disease-control/surveillance-of-communicable-diseases/notifiable-diseases/>

⁴ Legifrance. Url: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000043524143/>

⁵ An overview of the Health Protection (Coronavirus, Restrictions) (England) Regulations 2020. Url: <https://qsc.law/news/an-overview-of-the-health-protection-coronavirus-restrictions-england-regulations-2020/>

¹ Small Business Administration (SBA) Loan Program. Url: https://www.financestrategists.com/mortgage-broker/small-business-administrations-sba-loan/?gclid=EAIaIQobChMIptvY3svT_gIVBGiYCh2FSwd6EAAYASAAEgI8IPD_BwE_

рантином. Ця система дозволяє відстежувати дотримання вимог карантину, а також повідомляє громадянам про необхідність пройти тестування на COVID-19 або медичне обстеження.

Однак, незважаючи на законодавчий контроль за дотриманням карантину, у вищезгаданих країнах зафіксовані значні його порушення. Так, наприклад, у Великій Британії, за даними, оприлюдненими у жовтні 2021 р., загальна кількість штрафів, виданих за порушення карантинних правил, становила понад 114 тис. випадків. За даними станом на квітень 2021 р., кількість порушень карантину в Франції склала близько 700 тис. випадків. У Швеції така статистика не ведеться^{1 2}.

Низький рівень дотримання карантинних обмежень в європейських країнах, на наш погляд, зумовлений культурними та національними особливостями й факторами:

1. Готовність британців дотримуватися карантинних заходів поєднується з недовірою до урядових органів та інформації, що ними надається. До того ж британське суспільство пронизано різноманітними конспірологічними теоріями щодо пандемії. Одна з найбільш відомих – це теорія про те, що COVID-19 був створений штучно в лабораторії з метою зменшення населення планети та здійснення контролю над людством. До цього додалися широкомасштабні протести десятків тисяч людей. Така ситуація сприяла формуванню в суспільстві високого рівня недовіри до влади й органів охорони здоров'я, що призвело, в свою чергу, до порушень карантинних обмежень.

2. Катастрофічна ситуація з порушеннями карантину у Франції склалася через велику кількість протягом останніх років емігрантів, що призвело до збільшення густоти населення і виникнення складнощів під час дотримання соціальної дистанції та інших вимог карантину. Культурна традиція активного життя, вечірок та зустрічей з друзями також значно ускладнює дотримання карантинних вимог.

3. Особливість дотримання карантину у Швеції зумовлена високим рівнем довіри шведів до уряду,

який, на відміну від інших країн, не застосовував суворих обмежень, а отже, значно не обмежив громадян і не створив психологічної напруги у суспільстві. Важливим фактором, який сприяв дотриманню карантину, стала звичка шведів працювати дистанційно, що ї забезпечило можливість дотримання соціальної дистанції.

Протилежна ситуація склалася в Китаї. Там, із квітня 2020 р. Народний Конгрес ухвалив Закон про профілактику та контроль за захворюваннями. Цей документ поклав юридичний обов'язок на громадян повідомляти органи місцевої влади про випадки контактів із громадянами, які мали симптоми захворювання, схожі на COVID-19, або контактували з інфікованими. В таких провінціях, як Шанхай та Чжецзянь, прийнято нормативно-правові акти, якими передбачено покарання у виді штрафу – 500 тис. юанів (приблизно 77 тис. доларів США) або позбавлення волі до 3-х років за недотримання карантину. У таких провінціях, як Хенань, Хубей та Шеньсі, за недотримання карантинних правил призначалися ще більш високі штрафи та більш суворі карантинні обмеження. У Китаї існує система «чорного списку», яка містить дані громадян, які порушили карантин. Такі китайці не мають права подорожувати, відвідувати ресторани, кінотеатри, банки, переміщатися громадським транспортом^{3 4 5}.

У Китаї відповідальність за недотримання карантину має суворий характер. Так склалося тому, що, по-перше, китайська правова система відома своєю суворістю покарань за порушення законів; по-друге, закони і правила, що встановлюються вищими органами влади, мають великий авторитет серед населення. Але незважаючи на це, за даними China Daily, на початку 2020 р. понад 20 тис. людей були покарані за порушення карантинних вимог. У серпні 2021 р. зареєстровано понад 180 тис. випадків порушення карантину. Парадоксальність цієї ситуації полягає у тому, що, з одного боку, в китайській культурі високо цінується дисципліна, адже китайці вірять, що дотримання законів є необхідним для збереження гармонії у суспільстві. Проте,

¹ Sunitha Pillai, Nazeeba Siddika, Ehsanul Hoque Apu, Russell Kabir. COVID-19: Situation of European Countries so Far. *Archives of Medical Research*. Volume 51. Issue 7. October 2020. Pages 723–725. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.arcmed.2020.05.015>

² An overview of the Health Protection (Coronavirus, Restrictions) (England) Regulations 2020. URL: <https://qsc.law/news/an-overview-of-the-health-protection-coronavirus-restrictions-england-regulations-2020/>

³ Kai Lin, Ivan Y. Sun, Yuning Wu & Shan Shen. Citizen Compliance with Pandemic Rules in China: Exploring the Effects of Emotional States, Peer Influence, and Policing. *International Criminology*. Volume 2. Pages 59–69. 2022). DOI: <https://doi.org/10.1007/s43576-022-00050-5>

⁴ Ministry of Justice of the people of Republic of China. URL: <http://www.chinalaw.gov.cn/>

⁵ General Office of the People's Government of Henan Province Co-organizer. URL: <http://www.henan.gov.cn/>

з другого боку, наприклад, у багатьох сільських громадах традиційно вважається, що важливіше спілкуватися із сусідами та родичами, ніж дотримуватися карантинних обмежень. Тому дотримання чи не дотримання карантинних заходів у Китаї під час пандемії залежало від традиційного та звичаєвого укладу у відповідній громаді¹.

У США для зменшення наслідків пандемії на рівні штатів на законодавчому рівні були запроваджені відповідні санкції за порушення карантину. У багатьох штатах за згадане порушення призначалось покарання у виді штрафу в розмірі 10 тис. доларів, громадські роботи або до одного року позбавлення волі. Наприклад, у штаті Каліфорнія за порушення карантину передбачено покарання до 1 тис. доларів та/або 3 місяці позбавлення волі². У Нью-Йорку одним із головних законів є Emergency or Disaster Treatment Protection Act (EDTPA), що прийнятий у 2020 р. Він надав право органам державної влади на свій розсуд установлювати обмеження, пов'язані з ізоляцією та пересуваннями громадян, штрафи і санкції за порушення встановлених правил³ (ст. 1797.200). За даними дослідження Pew Research Center, проведеного в жовтні 2020 р., у штаті Нью-Йорк 88% респондентів заявили, що дотримуються карантинних заходів, у штаті Каліфорнія – 84%, у штаті Техас – 80%, а в штаті Флорида – 76%⁴. Американська поведінка щодо карантинних заходів мала свої особливості. Політичні діячі використовували карантинні заходи як засіб для підсилення своєї підтримки серед виборців. Згодом ці заходи в США ставали предметом політичної боротьби між політичними партіями. Тому дотримання чи не дотримання карантинних заходів у США залежало від думки та висловлювань політиків, за яких голосували американці.

Відповідно до законодавства нашої держави про порушення карантинних правил говориться

¹ China Daily. Url: <https://weekly.chinacdc.cn/>

² Health and Safety Code – HSC. Administration of communicable disease prevention and control. Url: <https://law.justia.com/codes/california/2021/code-hsc/division-105/part-1/chapter-4/section-120280/>. Розділ 120 280

³ Health and Safety Code – HSC. Administration of communicable disease prevention and control. Url: <https://law.justia.com/codes/california/2021/code-hsc/division-105/part-1/chapter-4/section-120280/>. Ст.1797.200

⁴ Both Republicans and Democrats cite masks as a negative effect of COVID-19, but for very different reasons. Url: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/10/29/both-republicans-and-democrats-cite-masks-as-a-negative-effect-of-covid-19-but-for-very-different-reasons/>

у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17 березня 2020 р. (зі змінами та доповненнями). Цим Законом запроваджено адміністративну відповідальність за порушення правил карантину, яка полягає у сплаті штрафу від однієї до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тобто від 17 тис. до 34 тис. грн, для посадових осіб – від двох до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 34 тис. до 170 тис. грн)^{5 6}.

У законодавстві про кримінальну відповідальність змін зазнала стаття «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням». Нові зміни зумовили збільшення санкції, передбаченої за вчинення вищезгаданого діяння. Отже, за порушення правил та норм, установлених із метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним хворобам, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними, якщо такі дії спричинили або завідомо могли спричинити поширення цих захворювань, передбачено штраф від тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк. Більше того, ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років⁷.

За даними МВС України, у період із березня 2020 р. по квітень 2021 р. за порушення карантинних вимог було складено близько 700 тис. протоколів про адміністративні правопорушення. Така ситуація в Україні, на нашу думку, склалася з низки причин, а саме: низький рівень довіри до влади; особливості українських традицій та звичаїв (масштабні обмеження випали на святкування в Україні пасхальних та травневих свят, а в нашій

⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. Дата оновлення: 15.04.2023. Url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#>. Ст. 44–3.

⁶ Борисов В. І., Євтеєва Д. П. 'До питання протидії поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) засобами адміністративного та кримінального права' (2021)1(15) Вісник Асоціації кримінального права України < <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/235702> > 79–80.

⁷ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 15.04.2023. Url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. Ст. 325.

культури святкування цих дат передбачає тісний контакт між родичами та друзями); низький рівень авторитету медичної сфери серед пересічних громадян.

Загалом причини, чому багато українців не дотримувались карантинних правил, були різними та пов'язаними з багатьма аспектами культури, менталітету та соціально-економічної ситуації у країні.

Висновки. SARS-CoV-2 спричинив спалах пандемії COVID-19, у боротьба з якою постала потреба у застосуванні різноманітних заходів із метою подолання негативних наслідків, спричинених нею. До таких заходів можна віднести: введення карантину; адаптування системи охорони здоров'я, медицини та суспільства до функціонування в умовах надзвичайної ситуації; репрофілювання підприємств на боротьбу з інфекцією; фінансову допомогу громадянам, які понесли економічні втрати внаслідок пандемії; установлення юридичної відповідальності за порушення карантинних заходів.

Зміна умов життя під час пандемії COVID-19 спричинила зміни в структурі злочинності, спровокувавши появу нових видів злочинів та підсиливши деякі існуючі. Основними видами пандемічної злочинності є: кіберзлочинність, зокрема інтернет-шахрайство, медичне шахрайство, домашнє насильство, продаж фальшивих тестів на COVID-19 або вимагання оплати за фальшивий лікувальний курс, корупція під час закупівель медичних препаратів або реалізації державних програм для відновлення економіки держав.

Аналізуючи досвід країн Європи, у тому числі України, США та Китаю, можна констатувати, що запорукою ефективного реагування на COVID-19 було запровадження саме швидкого та суворого карантину. Політика «незначних заборон» під час пандемії для економіки та суспільства виявилася неефективною.

Пандемія COVID-19, окрім модифікації економічного та суспільного життя, призвела до фундаментальних змін у системі охорони здоров'я багатьох країн. Онлайн-медицина стала незамінною складовою медичної системи під час пандемії у багатьох країнах світу, забезпечуючи пацієнтам можливість отримати медичну допомогу безпосередньо вдома та зменшуючи ризик поширення вірусу

Надання державами соціальних гарантій та допомоги громадянам, які понесли економічні втрати внаслідок пандемії, відбувалося з метою організації допомоги вразливим групам населення, підтримки бізнесу, збереження загального благополуччя суспільства.

Незважаючи на позитивні аспекти у діяльності органів державної влади щодо надання соціальних гарантій та допомоги громадянам, разом із тим виявлено й певні недоліки, як-от: складнощі під час отримання цієї допомоги, бюрократія, неефективність програм соціальної допомоги, створення умов для корупції та шахрайства.

Законодавче закріплення правил поведінки під час карантину, впровадження юридичної відповідальності за порушення таких правил стало важливим інструментом у боротьбі із поширенням вірусу, дозволило державам швидко та ефективно управляти карантинними заходами, забезпечуючи їх результативність.

Ставлення громадян будь-якої країни до дотримання карантину залежить не лише від формального закріплення таких правил та страху перед покаранням. Важливим у поведінці громадян є культурні та національні особливості, які історично формувались тривалий час на відповідній території і здатні не лише змінювати поведінку, а й безпосередньо її зумовлювати. Тому для успішного протистояння викликам пандемії важливо розуміти ці особливості та за їх допомогою знаходити ефективні шляхи впливу на поведінку людей.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro zakhyst naselennia vid infektsiinykh khvorob: Zakon Ukrainy vid 06.04.2000 № 1645-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (in Ukrainian)
2. Pro zapobihannia poshyrennia SARS-CoV-2: postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy № 211 vid 11 bereznia 2020 r. № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> (in Ukrainian)
3. Pro zatverdzhennia Dorozhnoi karty z vprovadzhennia vaktsyny vid hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2, i provedennia masovoi vaktsynatsii u vidpovid na pandemiui COVID-19

v Ukraini u 2021–2022 rokakh: nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 24.12.2020 №3018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3018282-20#Text> (in Ukrainian)

4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-X. Data onovlennia: 15.04.2023. Url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#>. (in Ukrainian)
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № №2341-III. Data onovlennia: 15.04.2023. Url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (in Ukrainian)

Bibliografy

Non-authored books

1. Sotsialno-pravovi ta kryminolohichni naslidky poshyrennia pandeyii ta shliakhy yikh usunennia v Ukraini: zvit pro naukovo-doslidnu robotu za dohovorom vid 30 kvitnia 2021 roku № 74/01/0155. NDI VPZ im. akademika V. V. Stashysa NAPrNU. Kharkiv, 2021. S. 144.

Journal articles

2. Batyrhareieva V. S. Kryminolohichniy analiz zahroz pravam i svobodam liudyny v informatsiinomu prostori pid chas karantynu u zviazku z pandemiieiu CoVID-19. Informatsiia i pravo. 2021. №3(38). S. 125. (S. 121–131)
3. Hiscott J, Alexandridi M, Muscolini M, Tassone E., Palermo E, Soultioti M, Zevini A. The global impact of the coronavirus pandemic. *Cytokine & Growth Factor Reviews*. Volume 53, June 2020, Pages 1–9. DOI: 10.1016/j.cytogfr.2020.05.010
4. Pillai S., Siddika N., Hoque Apu E., Kabir R. COVID-19: Situation of European Countries so Far. *Archives of Medical Research*. Volume 51. Issue 7. October 2020. Pages 723–725. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.arcmed.2020.05.015>.
5. Rhodes A., Ferdinande P., Flaatten H. The variability of critical care bed numbers in Europe. *Intensive Care Med*. Volume 38. Oct 2012. DOI: 10.1007/s00134-012-2627-8.
6. Lin K., Y. Sun I., Wu & Shan Shen Y. Citizen Compliance with Pandemic Rules in China: Exploring the Effects of Emotional States, Peer Influence, and Policing. *International Criminology*. Volume 2. Pages 59–69. 2022). DOI: <https://doi.org/10.1007/s43576-022-00050-5>
7. Singh Lallie H., Shepherd L., Nurse J, Arnau Erola A., Epiphaniou G, Maple G., Bellekens X. Cyber security in the age of COVID-19: A timeline and analysis of cyber-crime and cyber-attacks during the pandemic. *Computers & Security*. Volume 105. June 2021. P. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cose.2021.102248/>
8. Kalliroi S., Ziavrou K., Noguera S., Boumba V. Trends in counterfeit drugs and pharmaceuticals before and during COVID-19 pandemic. Volume 338. September 2022. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2022.111382>
9. Chen P., Kurland J., Piquero A. R. Measuring the impact of the COVID-19 lockdown on crime in a medium-sized city in China. *Journal of Experimental Criminology*. November 2021. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11292-021-09486-7>
10. Clement A. Tisdell. Economic, social and political issues raised by the COVID-19 pandemic. *Economic Analysis and Policy*. Volume 68, December 2020, Pages 17–28. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2020.08.002>
11. Hannah Tessler , Meera Choi , Grace Kao. The Anxiety of Being Asian American: Hate Crimes and Negative Biases During the COVID-19 Pandemic. *American Journal of Criminal Justice*. Volume 45. Pages 636–646. 2020. DOI: 10.1007/s12103-020-09541-5
12. Jianhua Xu , Guyu Sun , Wei Cao , Wenyuan Fan, Zhihao Pan, Zhaoyu Yao, Han Li. Stigma, Discrimination, and Hate Crimes in Chinese-Speaking World amid Covid-19 Pandemic. *Asian J Criminol* . Volume 16 (1), 2021. Pages 51–74. DOI: 10.1007/s11417-020-09339-8. Epub 2021 Jan 6.
13. Samantha K Brooks, Rebecca K Webster, Louise E Smith, Lisa Woodland, Simon Wessely, Neil Greenberg, Gideon James Rubin. The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *Lancet*. Volume 395. Pages 912–920. February 26, 2020. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8)
14. Borysov V. I. , Yevtieieva D. P. Do pytannia protydyi poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19) zasobamy administratyvnoho ta kryminalnoho prava. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. №1(15). 2021. S. 76–90. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/235702>
15. Salje H., Tran Kiem C., Lefrancq N., Courtejoie N., Bosetti P., Paireaul J. Estimating the burden of SARS-CoV-2 in France. *Science*. Volume 369. Issue 6500. Jul 2020. DOI: 10.1126/science.abc3517.

Websites

16. Vsemirnaya organizatsiya zdavoohraneniya VOZ ob'yavila vspyishku COVID-19 pandemiei. Url: <http://www.euro.who.int/en/heps//coronavirus.jhu.edu/map.alth-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2020/3/who-announces-covid-19-outbreak-a-pandemi>.
17. Slovnyk ukrainskoi movy online, tomy 1–13. Url: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=81328&page=2512>

18. The Global Impact of COVID-19 and Strategies for Mitigation and Suppression. Url: <https://www.imperial.ac.uk/media/imperial-college/medicine/sph/ide/gida-fellowships/Imperial-College-COVID19-Global-Impact-26-03-2020.pdf>
19. ESTUDIO ENE-COVID19: PRIMERA RONDA. Url: https://www.lamoncloa.gob.es/serviciosdeprensa/notasprensa/sanidad14/Documents/2020/130520-ENE-COVID_Informe1.pdf.
20. Covid-19: Surveys indicate low infection level in community. Url: <https://www.bmj.com/content/bmj/369/bmj.m1992.full.pdf>
21. China CDC 2020; Hubei.gov 2020. URL: <https://weekly.chinacdc.cn/>.
22. Zarazhennia koronavirusom po riznykh krainakh stanom na 21.04.2023. Url: <https://ukrainian.voanews.com/a/trump-about-us-coronavirus/5306461.html>
23. Koronavirus: statystyka po krainakh. Url: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/coronavirus/geography/>
24. US Army Hard-Pressed to Build Temporary Hospitals Before COVID-19. Url: <https://www.voanews.com/science-health/coronavirus-outbreak/us-army-hard-pressed-build-temporary-hospitals-covid-19-peak>
25. Effektivno li mobilnoe prilozenie protiv COVID-19? Opyit FRG. Url: <https://www.dw.com/ru/naskolko-jeffektivno-mobilnoe-prilozenie-protiv-covid-19-opyt-frg/a-54979144>
26. U Frantsii zapustyly dodatok stezhennia za khvorymy na COVID-19. Url: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3037934-u-francii-zapustili-dodatok-stezhenna-za-hvorimi-na-covid19.html>
27. The Happiness Programme. Changing the lives of people living with cognitive challenges with interactive light technology. Url: https://social-ability.co.uk/?gclid=EAIaIQobChMIgens1oO7_gIVEiwYCh0YJggQEAAAYASAAEgIdbfD_BwE
28. Law of the People's Republic of China on Prevention and Treatment of Infectious Diseases. Url: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2007-12/12/content_1383919.htm
29. Operation Warp Speed: Accelerated COVID-19 Vaccine Development Status and Efforts to Address Manufacturing Challenges. Url: <https://www.gao.gov/products/gao-21-319>
30. Otchet o kompleksnykh otvetnykh merah ekonomicheskoy politiki na pandemiyu COVID-19. Url: <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2020/04/09/report-on-the-comprehensive-economic-policy-response-to-the-covid-19-pandemic/>
31. Fond solidarnosti ES v borbe s COVID-19. Url: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/solidarity-fund/covid-19
32. Dostupni kredyty 5-7-9%. Url: https://mof.gov.ua/uk/news/zmini_do_programi_dostupni_kreditu_5_7_9_pidtrimka_posivnoi_kampanii_ta_aktivatsiia_pidpriemnistva-3374
33. According the Communicable Diseases Act and the Communicable Diseases Ordinance a number of diseases are notifiable in Sweden. Url: <https://www.folkhalsomyndigheten.se/the-public-health-agency-of-sweden/communicable-disease-control/surveillance-of-communicable-diseases/notifiable-diseases/>
34. Legifrance. Url: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000043524143/>
35. An overview of the Health Protection (Coronavirus, Restrictions) (England) Regulations 2020. Url: <https://qsc.law/news/an-overview-of-the-health-protection-coronavirus-restrictions-england-regulations-2020/>
36. Ministry of Justice of the people of Republic of China. Url: <http://www.chinalaw.gov.cn/>
37. General Office of the People's Government of Henan Province Co-organizer. Url: <http://www.henan.gov.cn/>
38. China Daily Url: <https://weekly.chinacdc.cn/>
39. Health and Safety Code – HSC. Url: <https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCode=HSC&tocTitle=+Health+and+Safety+Code+-+HSC>
40. Both Republicans and Democrats cite masks as a negative effect of COVID-19, but for very different reasons. Url: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2020/10/29/both-republicans-and-democrats-cite-masks-as-a-negative-effect-of-covid-19-but-for-very-different-reasons/>
41. Otslezhivanie zhertv ubijstva v CHikago. Url: <https://www.chicagotribune.com/news/breaking/ct-chicago-homicides-data-tracker-htmlstory.html>
42. Policiya Filadel'fii. (2020, 29 maya). Karty i statistika prestupnosti: Ubijstvo. Url: <https://www.phillypolice.com/crime-maps-stats/>
43. Small Business Administration (SBA) Loan Program. Url: https://www.financestrategists.com/mortgage-broker/small-business-administrations-sba-loan/?gclid=EAIaIQobChMIptvY3svT_gIVBGIYCh2FSwd6EAAAYASAAEgI8IPD_BwE
44. Virusni spekulyanty. Khto zarobliaie na defitsyti masok. Url: https://biz.censor.net/resonance/3184392/vrusn-spekulyanti_hto_zaroblya_na_defitsit_masok

45. Corruption in the time of COVID-19: A double-threat for low income countries. Url: <https://www.u4.no/publications/corruption-in-the-time-of-covid-19-a-double-threat-for-low-income-countries#development-aid-is-needed-to-counter-the-crisis>; – it-must-be-safeguarded-from-corruption

Кисельова М. С.

Подолання наслідків пандемії (COVID-19): кримінологічний аналіз національного та міжнародного досвіду

Пандемія COVID-19 змінила світ та життя всього суспільства. Вона зруйнувала усталені звички та норми поведінки людей, вимагаючи швидкої адаптації до нової пандемічної буденності.

COVID-19, з одного боку, вплинув на погіршення стану здоров'я та безпеки громадян, спричинив масову інфодемію, масштабну стигматизацію, загострив сімейні конфлікти, підвищив рівень агресії у суспільстві, створивши підґрунтя для розквіту пандемічної злочинності, а з другого боку, посприяв автоматизації, цифровізації, інновації у проведенні досліджень та міжнародному співробітництву.

Запровадження карантину та самоізоляції позначились на економічному стані країн. Зростання безробіття, зменшення доходів населення, економічна нестабільність та зниження ВВП змусили органи державної влади гарантувати надання соціальних гарантій громадянам та підприємствам. Однак впроваджені програми на практиці виявилися неефективними та створили численні корупційні ризики, що призвело до зловживання уповноваженими особами своїм службовим становищем, а отже, до вчинення злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг.

Вплинувши на системи охорони здоров'я країн, пандемія змусила суспільство залучити значні інвестиції у медичну інфраструктуру, поширила он-лайн медицину, сприяла глобалізації співпраці у вирішенні медичних проблем. Проте поряд із цим діяльність системи охорони здоров'я стала об'єктом злочинного інтересу.

Аналіз національного та міжнародного досвіду у подоланні наслідків пандемії дозволив виявити основні проблеми та виклики, що пов'язані з наслідками COVID-19, для подальшої розробки ефективних стратегій запобігання негативним тенденціям, що супроводжують пандемії.

Ключові слова: пандемія, COVID-19, карантин, ізоляція, злочинність.

Kiseleva M. S.

Overcoming the consequences of the pandemic (COVID-19): A criminological analysis of national and international experience.

The COVID-19 pandemic has changed the world and the life of the entire society. It destroyed the established habits and norms of people's behavior, requiring rapid adaptation to the new pandemic routine.

On the one hand, COVID-19 affected the deterioration of the state of health and safety of citizens, caused a mass infodemic, large-scale stigmatization, exacerbated family conflicts, increased the level of aggression in society, creating the basis for the flourishing of pandemic crime, and on the other hand, contributed to automation, digitization, innovations in research and international cooperation.

The introduction of quarantine and self-isolation affected the economic condition of the countries. The increase in unemployment, the decrease in incomes of the population, economic instability and the decrease in GDP forced the state authorities to guarantee the provision of social guarantees to citizens and enterprises. However, the implemented programs turned out to be ineffective in practice and created numerous corruption risks, which led to the abuse of their official position by authorized persons, and therefore to the commission of crimes in the field of official and professional activities related to the provision of public services.

Having affected the health care systems of countries, the pandemic forced society to attract significant investments in medical infrastructure, spread online medicine, and contributed to the globalization of cooperation in solving medical problems. However, along with this, the activity of the health care system has become an object of criminal interest.

The analysis of national and international experience in overcoming the consequences of the pandemic made it possible to identify the main problems and challenges associated with the consequences of COVID-19, for the further development of effective strategies to prevent negative trends accompanying pandemics.

Keywords: pandemic, COVID-19, quarantine, isolation, criminality.

Стаття надійшла до редакції: 15.05.2023 р.

Прийнята до друку: 20.05.2023 р.

Б. А. Пазій, аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

КРИМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ КРАДІЖОК В УКРАЇНІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО АБО НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Випадки відтворення та існування того чи іншого виду злочинності, будучи схожими у своїх загальних і визначальних рисах й властивостях, тим не менше мають деякі відмінності, що вказують на особливості кожного конкретного виду злочинів. Це стосується й крадіжок, котрі у структурі злочинності є «унікальною» подією, оскільки характеризуються сукупністю тільки їм властивих ознак, що вирізняють їх як від інших злочинів загалом, так і від злочинів проти власності.

Однак, й усередині всієї маси крадіжок зустрічаються такі відмінності, що дозволяють здійснити їх групування як з науковою, так й суто утилітарною цілями, що матиме важливе значення для опрацювання запобіжних їм заходів. У цьому зв'язку неабиякого теоретичного й праксеологічного значення набуває саме процедура класифікації цих випадків в єдиному масиві фактів, що утворюють явище або процес як такий. Фактично йдеться про виокремлення елементів певної системи, що пов'язані системно-структурними зв'язками й відношеннями, утворюючи при цьому єдине полотно визначеного фрагменту об'єктивної дійсності, яким в даному випадку є дійсність кримінальна. Розуміння цього передбачає звернення до логічної процедури, або дослідницького методу, під назвою класифікація, яка традиційно розуміється як багаторівневий, послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення та отримання нових знань стосовно членів поділу¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемою кримінально-правових і кримінологіч-

них особливостей та класифікації крадіжок працювало й працює чимало вчених. У цій царині слід особливо наголосити на творчому внеску Н. О. Антонюк, А. М. Бабенка, О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, І. М. Даньшина, Ю. О. Дорохіної, А. П. Закалюка, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, К. О. Павлишин, Г. С. Резніченко, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, М. І. Хавронюка та ін.

Разом із тим сьогодні потрібно виділити ті риси, які особливо помітні в кримінологічній характеристиці цього явища саме в цей час, адже війна помітно вплинула на явище крадіжок. Цей вплив розкривається через низку особливостей, на яких доцільно зупинилися окремо.

Метою статті є, по-перше, встановлення на підставі поглибленого аналізу крадіжок, що вчиняються в умовах тривання в Україні воєнного стану, їх кримінологічних особливостей та, по-друге, здійснення класифікації крадіжок у їх загальному масиві.

Виклад основного матеріалу. Як і раніше, у структурі злочинності крадіжки тримають пальму першості. Проте слід відмітити, що протягом 2022 р. констатується їх значне зниження. Так, якщо у 2021 р. питома вага злочинів, передбачених ст. 185 КК, складала 35,3%, то за вказаний період лише кожен п'ятий злочин кваліфіковано за ст. 185 КК України (19,3%). Як бачимо, на їх рівень, без сумніву, вплинув комплекс чинників, зумовлених запровадженням у країні воєнного стану та веденням бойових дій. Можна стверджувати, що відчутне зниження цих правопорушень утричі свідчить про набуття аналізованим явищем кримінальної дійсності нової якості, що згодом може перетворитися на тенденцію. Однак до виявленого факту слід поставитися поки що як до робочої гі-

¹ Шинкарук В. І. (ред) *Філософський енциклопедичний словник* (Абрис, 2002) 283

потези у прогнозованому баченні. Отже, при збереженні загальної лідируючої позиції крадіжок серед всіх інших злочинів, тим не менш зменшується показник їх частки у структурі загальної злочинності, що потребує аналізу й пояснення.

Далі. В умовах воєнного та надзвичайного стану крадіжка як протиправне суспільно небезпечне діяння набуває нового соціального звучання. Справа в тому, що люди, перебуваючи у стані постійного стресу, через крадіжки зазнають додатково ще й тягар матеріальних збитків. У такій ситуації втрачаються віра у здатність держави захистити пересічного громадянина від злочинних проявів та відновити справедливість, адже головний вектор життєдіяльності держави сьогодні є оборонним. Цей тягар матеріального характеру особливо відчувається, коли такі діяння вчинено на територіях, що безпосередньо примикають або знаходяться чи то у зоні лиха (не пов'язаного з веденням бойових дій), що однак зумовило запровадження надзвичайного стану, чи то ведення бойових дій (як у теперішній час), або є окупованими ворогом територіями. Тому нерідко формою протидії, своєрідної реакції з боку суспільства стає самосуд над правопорушниками як найшвидший спосіб негайної відплати за спричинене зло. Крім того, вчинення крадіжок у час, про який йдеться, свідчить про виникнення нової «генерації» вкрай безпринципних крадігів, які, будучи обізнаними про випадки самосуду, тим не менш вдаються до додаткового ризику бути викритими і «покараними» безпосередньо на місці вчинення ними злочину. Тому є підстави стверджувати, що відбувається вкрай небезпечний процес зміцнення злочинного наміру та перетворення деяких правопорушників із банальних крадігів на злочинців з, безумовно, підвищеним ступенем суспільної небезпечності.

«Незвична» обстановка зумовила й нові умови «роботи» крадігів. Тут доцільно зазначити про дві діаметрально протилежні тенденції. З одного боку, перебування суспільства в неординарних умовах ускладнює доступ крадігів до матеріальних цінностей, адже вживається чимало заходів щодо посилення зовнішнього контролю за ситуацією у громадах. До того ж спостерігається єднання членів громад, які залишилися у прифронтових зонах, перед обличчям чисельних загроз, однією з яких якраз є злочинність. Проте, з другого боку, у злочинців з'являється більш широкий спектр їх дій. У випадку зі збройною агресією мільйони україн-

ців вимушені поїхати зі своїх домівок. До речі, за останніми даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, сьогодення міграція з України – найбільша хвиля у світі від часів Другої світової війни: понад 7,9 млн людей покинули країну, а ще 5,9 млн є внутрішньо переміщеними особами, що становить понад третини населення України¹. Майно багатьох із тих, хто покинув домівки, відповідно залишається без догляду. Так само без догляду залишилися (особливо у перші тижні війни) торговельні заклади середнього та малого бізнесу. Для позначення останнього різновиду крадіжок в англійській мові навіть є особливе слово *looting* («лутінг»), яким визначають крадіжки з різних будівель після заворушень, рукотворних пожеж, інших техногенних катастроф². У деяких американських штатах (Каліфорнія (Art. 463)³, Іллінойс (Art. 24)⁴, Північна Кароліна (§14–288.6)⁵) лутінг є окремим видом кримінального правопорушення.

Отже, руйнація житла громадян та будівель установ різного соціального призначення внаслідок артилерійських обстрілів, ракетно-бомбових і дронів ударів створює спокусу заволодіти тим майном, що залишається на місці вчинення кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Звісно, у суспільства під час таких випробувань, яких заходів зовнішнього контролю за ситуацією в населених пунктах воно б не вживало, просто не вистачає ані людських, ані матеріально-технічних ресурсів,

¹ 'Агресія РФ спричинила найбільшу хвилю біженців з часів Другої світової – ООН' (ZN, UA) <<https://zn.ua/ukr/UKRAINE/ahresija-rf-sprichinila-najbilshu-khvilju-bizhentsiv-z-chasiv-druhoji-svitovoji-onn.html>> (дата звернення 15.04.2023)

² 'Вижу слово «лутеры» в новостях о беспорядках в США. Кто это такие? И чем они отличаются от обычных мародеров?' (Meduza) <<https://meduza.io/feature/2020/06/03/vizhu-slovo-lutery-v-novostyah-o-besporyadkah-v-ssha-kto-eto-takie-i-chem-oni-otlichayutsya-ot-obychnyh-maroderov>> (дата звернення 15.04.2023)

³ California Penal Code – Analysis of Crimes by Section Number. URL: <https://www.shouselaw.com/ca/defense/penal-code/> (дата звернення 15.04.2023)

⁴ Offense Code Index – Illinois State Police. URL: [https://isp.illinois.gov/StaticFiles/docs/LawEnforcementResources/Offense%20Code%20Index%20\(Effective%20July%201,%202020\).pdf](https://isp.illinois.gov/StaticFiles/docs/LawEnforcementResources/Offense%20Code%20Index%20(Effective%20July%201,%202020).pdf) (дата звернення 15.04.2023)

⁵ Smith J. Bradley. 'Defenses to Looting and Trespassing During a Protest in North Carolina' <<https://www.charlottecriminallawyer-blog.com/defenses-to-looting-and-trespassing-during-a-protest-in-north-carolina/>>; North Carolina Code – General Statutes § 14–288.6. Looting; trespass during emergency. URL: https://law.justia.com/codes/north-carolina/2005/chapter_14/gs_14-288.6.html (дата звернення 15.04.2023)

щоб убезпечити від пограбувань майно, що залишилося на місці руйн.

Окрему проблему складають крадіжки, що вчиняються військовослужбовцями армії ворога та іншими особами, що беруть участь на боці ворога. Національні та зарубіжні інформаційні видання буквально рясніють від повідомлень про випадки викрадення майна українських громадян та установ й організацій¹. Масштаби деяких викрадень просто вражають. Так, видання The Washington Post з посиланням на голову Державного агентства України з управління зоною відчуження Є. Крамаренка повідомляло, що російські військові завдали Чорнобильській АЕС збитків у розмірі понад 135 млн доларів. Було викрадено або знищено 698 комп'ютерів, 344 машини, 1500 дозиметрів, а також майже все протипожежне обладнання, яке потрібне для боротьби з лісовими пожежами в зоні відчуження. Частина устаткування, за даними GPS-датчиків, знаходиться на території Білорусі, вздовж кордону².

Проте є нечастими випадки відкриття кримінальних проваджень стосовно російських окупантів, винних у викраденнях майна. Напевно, це пояснюється пріоритетністю інших завдань, що постають сьогодні перед українською владою, а так само процесуальними складнощами, що виникають у слідства навіть якщо військовослужбовці та інші особи ворожої сторони потрапляють у полон.

¹ Див., наприклад: Katie Balevic. 'Russian troops are trying to sell looted Ukrainian goods in Belarus, Ukrainian defense ministry says.' (The Business Insider, Apr. 3. 2022) <<https://www.businessinsider.in/international/news/russian-troops-are-trying-to-sell-looted-ukrainian-goods-in-belarus-ukrainian-defense-ministry-says/articleshow/90615175.cms>>; Shaun Walker. 'After Russians' retreat, scarred Ukrainian village recounts month of terror' (The Guardian, Apr. 9. 2022) <<https://www.theguardian.com/world/2022/apr/09/after-russians-retreat-scarred-ukrainian-village-recounts-month-of-terror>>; Карловський Д. 'Завдяки одному окупанту-мародеру з Air Pods українці відстежують переміщення військ РФ' (Українська правда, 18 квітня 2022) <<https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/18/7340540/>>; 'Самая полная карта мародеров' (Медиазона, 26 мая 2022) <<https://zona.media/article/2022/05/26/marauders>>; Корогодський Ю. 'Російські мародери скаржаться, що вкрадене майно забирають у них інші окупанти' <https://lb.ua/society/2022/04/03/512117_rosiyski_maroderi_skarzhatsya_shcho.html>; Перун В. 'На розгромлений під Снігурівкою позиції росіян знайшли крадені пральні машини та боєкомплект' <https://lb.ua/society/2022/11/13/535762_rozgromleniy_pid_snigurivkoyu.html>; та ін. (дата звернення 15.04.2023)

² Max Bearak and Serhiy Morgunov. 'In Chernobyl's delicate nuclear labs, Russians looted safety systems' (The Washington Post, 2022 June 2). <<https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/02/ukraine-chernobyl-damage-done-by-russians/>> (дата звернення 15.04.2023)

Новою сферою злочинного «промислу» крадіїв від початку війни стали об'єкти, пов'язані із процесом евакуації людей, який триває інколи достатньо значний час і охоплює великі відстані. Під такими об'єктами ми розуміємо вокзали, наземний транспорт далекого прямування, місця, де люди зупинялися для відпочинку, прямуючи до нового притулку, безпосередньо нове місце проживання тощо. Як правило, евакуація означає велике скупчення людей в одному місці чи то на транспорті, чи то у місцях тимчасового притулку та ін. Всі ці локації ми свідомо розглядаємо разом, адже всі вони суть єдиного процесу переміщення великої маси населення нашої країни, викликаного збройною агресією РФ проти України. І хоча виділення такого різновиду крадіжок, на перший погляд, є дещо умовним, адже різні ситуації вчинення злочину, різні локації злочинної події, проте «ідея» їх вчинення одна – крадіжки вчиняються під час переміщення великої маси людей і багажу, а також в умовах складної адаптації евакуйованих осіб на новому місці. Отже, крадіжки, що вчиняються стосовно майна людей, які перебувають у русі або на новому місці проживання, – новий прояв у структурі крадіжок, що заслуговують на окрему увагу та вивчення. Не виключено, що багаж, особистісні речі, гроші, документи та ін. стають так само предметом «цікавості» крадіїв, що «працюють» на транспорті, у місцях скупчення, тимчасового відпочинку людей.

Воєнний стан, за свідченням самих крадіїв, значно утрудняє збут викраденого. Звісно ж, тут йдеться не про гроші, а про ті традиційні речі (ювелірні прикраси, побутова техніка, мобільні телефони, одяг та ін.), каналом збуту яких є саме особи, для котрих походження цих речей є цілком очевидним. У свою чергу, викрадене майно, яке зловмисники намагаються реалізувати через різні торговельні Інтернет-платформи, одразу упізнається потерпілими, деякі з яких, до речі, не очікуючи результатів розслідування правопорушень, намагаються самостійно знаходити їх за допомогою кіберпростору. Так, у березні-квітні місяці 2022 р. у Харкові з десятків пограбованих кіосків «Аттика» злочинці поряд із продуктами харчування та сигаретами викрадали кофейні апарати значної вартості. Потім ця техніка розмішувалась для продажу на торговельному Інтернет-майданчику «ОЛХ». Господар цих апаратів – потерпілий П., який надавав їх в аренду для обслуговування на-

селення безпосередньо у зазначених точках торгівлі, під час розмови з ним розповів, що одразу почав самостійний пошук викраденого майна на платформі OLX. У такий спосіб на момент розмови він вже знайшов тридцять агрегатів із майже п'ятидесяти¹.

У спеціальній літературі, присвяченій боротьбі зі злочинністю, нерідко зустрічається поділ крадіжок на певні види. До того ж певне уявлення про градацію таємного викрадення чужого майна нам дає й закон про кримінальну відповідальність. Так, якщо звернутися до тексту ст. 185 КК, аналізуючи основний склад злочину та його кваліфікуючі ознаки, то можна з'ясувати, що йдеться принаймні про такі види крадіжок, як проста крадіжка; крадіжка, вчинена повторно; крадіжка, вчинена за попередньою змовою групою осіб; крадіжка, поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище; крадіжка, що завдала значної шкоди потерпілому, та крадіжка, вчинена у великих або особливо великих розмірах; крадіжка, вчинена в умовах воєнного або надзвичайного стану; крадіжка, вчинена організованою групою. Звісно ж, про будь-яку «чисту» класифікацію у цьому разі слід говорити лише умовно, адже акцент на різних видах цих правопорушень тут зроблено лише у цілях задоволення потреб практики у кримінально-правовій кваліфікації вчиненого, виходячи з особливостей чи то кількості учасників злочинної події, чи то місця такої події, чи то обстановки вчинення правопорушення та ін. До того ж цілком очевидно, що в одному правопорушенні може спостерігатися збіг одразу кількох кваліфікуючих ознак, як-от: вчинення крадіжки організованою групою осіб в умовах воєнного стану та з проникненням у житло, що спричинила значну шкоду потерпілому. Цей збіг, як відомо, знаходить відображення у формулі кримінально-правової кваліфікації вчиненого. Що стосується нашої наукової розвідки, то відправною точкою в ній виступає кримінологічний аналіз тих крадіжок, що вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану. У свою чергу, метою кримінологічного вивчення цього явища є спроба подальшої класифікації саме тих викрадень, що вчинені у такий час.

Воєнний або надзвичайний стан призводить до виникнення тих ситуацій протиправних дій, які навряд чи можливі у той час, що характеризується

поступовим розвитком суспільства та нормальним перебігом подій. Це дозволяє дійти висновку про окремий розгляд деяких нових ситуацій вчинення крадіжок, що помітні у структурі злочинності або на які потрібно зробити особливий наголос у такий період, яким характеризується сьогоденне життя в Україні. Йдеться, по-перше, про розкрадання майна на місцях зруйнованих будівель; по-друге, про розкрадання майна прямо під час повітряної тривоги або в епіцентрі бойових дій під час обстрілів із житла осіб, які залишили місце свого проживання, рятуючись від обстрілів та бомбардувань у бомбосховищах, або із приміщень магазинів, установ тощо у таких самих умовах (ситуаціях); по-третє, про розукомплектування автотранспорту, залишеного володільцями, що виїхали з населених пунктів, навіть на автостоянках; по-четверте, про крадіжки вантажу, паливно-мастильних матеріалів, гуманітарної допомоги та ін. із залізничного та ін. транспорту; по-п'яте, про крадіжки особистого майна у місцях, пов'язаних з евакуацією населення України (приміщення вокзалів, потяги, автобуси, місця відпочинку на шляху прямування тощо). На наш погляд, безумовно, слід піддати вивченню ті випадки, коли крадії, нехтуючи навіть власною безпекою, «працюють» в умовах обстрілів, тривання комендантської години, проведення заходів антитерористичної спрямованості та ін., адже подібні випадки ніколи раніше не вивчалися (мається на увазі у період історії незалежної України). До того ж особа подібних крадіїв заслуговує на поглиблений аналіз, оскільки навіть незважаючи на відчутне посилення кримінальної відповідальності та вживання заходів, що покликані ускладнити вчинення правопорушень як таких, вони вдаються до вчинення злочинів, нерідко перетворюючи це зайняття на злочинний промисел.

Крім того, воєнний стан накладає свій відбиток на розподіл та види крадіжок територією України. Цілком очевидно, що кількість й характер цих злочинних проявів залежить від наближення до театру воєнних дій та оперативної обстановки, що здатна змінюватися щодня. З огляду на це доцільно всі крадіжки так само поділити на: 1) ті, що мають місце на окупованих росією українських територіях; 2) ті, що вчиняються на деокупованих територіях або поблизу лінії бойового зіткнення; 3) ті, що мають місце на територіях, віддалених від такої лінії. Цілком зрозуміло, що більш за все зазнала

¹ Примітка. Фрагмент бесіди с потерпілим П. (травень 2022 р.).

змін криміногенна обстановка на перших із двох перелічених територіях. Наприклад, на прифронтових територіях (особливо в активній фазі обстрілів), територіях, що перебувають під окупацією або нещодавно звільнених, здебільшого не функціонує громадський транспорт, який стає місцем події кишенькових крадіжок. Із цього можна зробити висновок, що кількість останніх зазнає змін у бік зменшення. У той самий час на територіях, що знаходяться на певній відстані від воєнних подій, транспорт функціонує у штатному режимі, тому рівень таких злочинних проявів є більш «стабільним».

Разом із тим ті регіони, що піддаються руйнуванню, найбільше страждають від крадіжок, що отримали у народі назву мародерства, виявляючись природним супутником ведення воєнних дій. Тут потерпає від крадіжок й майно конкретних людей, й майно підприємств, установ, організацій. Недаремно навіть у ЗМІ відмічається, що в Україні побільшало жертв «домушників»: наприклад, у серпні 2022 р. кількість квартирних крадіжок зросла на 26% порівняно з липнем, коли було зафіксовано 416 таких випадків¹.

Мають певні особливості й крадіжки, що вчиняються представниками армії ворога. Ця особливість, окрім іншого, пов'язана із місцем (а правильніше територією) їх вчинення. Адже вчинення крадіжок цими особами є можливим на окупованих територіях або у місцях безпосереднього ведення бойових дій. Таким чином, має практичне значення класифікація крадіжок, побудована за регіональною ознакою.

Висновки. Кримінологічне вивчення крадіжок, що вчиняються під час воєнного або надзвичайного стану, дозволяє виділити низку особливостей цих правопорушень. Ці особливості у цілому свідчать про те, що крадіжки як явище кримінальної дійсності набувають нової якості та нового соціального звучання, що позначається як на способах їх вчинення, так і на морально-психологічних рисах тих, хто вдається до вчинення аналізованих правопорушень. Отже, особливості зазначених правопорушень полягають у такому: 1) недивлячись на переважання крадіжок у структурі загальної злочинності, протягом 2022 р. констатується

їх значне зниження – лише кожен п'ятий злочин кваліфіковано за ст. 185 КК України (19,3%); 2) через вчинення крадіжок потерпілі, що перебувають і без цього у стані постійного стресу через ведення у країні бойових дій, зазнають ще й додаткового тягара матеріальних збитків, що підриває їх віру у здатність держави захистити пересічного громадянина від злочинних проявів та відновити справедливість; 3) вчинення крадіжок у воєнний час свідчить про виникнення нової «генерації» вкрай безпринципних крадіїв, що є відбиттям вкрай небезпечного процесу зміцнення злочинного наміру, навіть незважаючи на обстановку запровадженого у країні воєнного стану; 4) «незвична» обстановка зумовлює нові умови «роботи» крадіїв – з одного боку, ускладнений доступ крадіїв до матеріальних цінностей через вживання заходів щодо посилення зовнішнього контролю за ситуацією у громадах, а з другого боку, поява більш широкого спектра їх дій (вільний доступ до майна, що знаходиться без догляду на місцях зруйнованих агресором будівель, залишені українцями домівки, blackout, скупчення в одному місці великої кількості людей під час евакуації та ін.); 5) поява у структурі правопорушень проти власності крадіжок, що вчиняються військовослужбовцями армії ворога або іншими особами, що беруть участь на боці ворога; 6) опанування нових способів збуту крадіями викраденого, замість «традиційних»; 7) тощо.

У структурі крадіжок, що вчиняються в умовах воєнного стану, доцільно виділити такі їх види: а) розкрадання майна на місцях зруйнованих будівель; б) розкрадання майна під час повітряної тривоги або в епіцентрі бойових дій під час обстрілів із житла осіб, які залишили місце свого проживання, рятуючись від обстрілів та бомбардувань у бомбосховищах, або із приміщень магазинів, установ тощо у таких самих умовах (ситуаціях); в) розукомплектування автотранспорту, залишеного володільцями, що виїхали з населених пунктів; г) крадіжки вантажу, паливно-мастильних матеріалів, гуманітарної допомоги та ін. із залізничного та ін. транспорту; д) крадіжки особистого майна у місцях, пов'язаних з евакуацією населення України (приміщення вокзалів, потяги, автобуси, місця відпочинку на шляху прямування тощо). Крім того,

Крім того, з огляду на наближення населених пунктів до театру воєнних дій та залежно від оперативної обстановки крадіжки можуть бути поділені на: 1) ті, що мають місце на окупованих укра-

¹ Приходько Б. 'В Украине резко выросло число квартирных краж. Топ-6 способов защититься от «домушников»' <<https://ubr.ua/ukraine-and-world/v-ukraine-rezko-vyroslo-chislo-kvartirnyh-krazh-top-6-sposobov-zashchitsya-ot-domushnikov>> (дата звернення 15.04.2023)

їнських територіях; 2) ті, що вчиняються на деокупованих територіях або поблизу лінії бойового зіткнення; 3) ті, що мають місце на територіях, віддалених від такої лінії.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. California Penal Code – Analysis of Crimes by Section Number. URL: <https://www.shouselaw.com/ca/defense/penal-code/>. (in English)
2. 2005 North Carolina Code – General Statutes § 14–288.6. Looting; trespass during emergency. URL: https://law.justia.com/codes/north-carolina/2005/chapter_14/gs_14-288.6.html. (in English)
3. Offense Code Index – Illinois State Police. URL: [https://isp.illinois.gov/StaticFiles/docs/LawEnforcementResources/Offense%20Code%20Index%20\(Effective%20July%201,%202020\).pdf](https://isp.illinois.gov/StaticFiles/docs/LawEnforcementResources/Offense%20Code%20Index%20(Effective%20July%201,%202020).pdf). (in English)

Bibliography

Edited books

1. Shynkaruk V. I. (red) *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary] (Abrys, 2002) 283 (in Ukrainian)

Websites

2. Balevic K. 'Russian troops are trying to sell looted Ukrainian goods in Belarus, Ukrainian defense ministry says' (The Business Insider, Apr. 3. 2022) <<https://www.businessinsider.in/international/news/russian-troops-are-trying-to-sell-looted-ukrainian-goods-in-belarus-ukrainian-defense-ministry-says/articleshow/90615175.cms>> (in English)
3. 'Defenses to Looting and Trespassing During a Protest in North Carolina' <<https://www.charlottecriminallawyer-blog.com/defenses-to-looting-and-trespassing-during-a-protest-in-north-carolina/>> (in English)
4. Shaun Walker. 'After Russians' retreat, scarred Ukrainian village recounts month of terror' (The Guardian, Apr. 9. 2022) <<https://www.theguardian.com/world/2022/apr/09/after-russians-retreat-scarred-ukrainian-village-recounts-month-of-terror>> (in English)
5. Max Bearak and Serhiy Morgunov 'In Chernobyl's delicate nuclear labs, Russians looted safety systems' (The Washington Post, 2022. June 2) <<https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/02/ukraine-chernobyl-damage-done-by-russians/>> (in English)
6. Prykhodko B. 'V Ukrainy rezhko vyroslo chyslo kvartirnykh krazh. Top-6 sposobov zashchytytsia ot «domushnykov»' [In Ukraine, the number of burglaries has sharply increased. Top 6 ways to protect yourself from burglars] <<https://ubr.ua/ukraine-and-world/v-ukraine-rezko-vyroslo-chislo-kvartirnyh-krazh-top-6-sposobov-zashhititsya-ot-domushnikov>> (in Russian)
7. Karlovskiy D. 'Zavdiaky odnomu okupantu-maroderu z Air Pods ukraintsi vidstezhuiut peremishchennia viisk RF' [Thanks to one marauding occupier with AirPods, Ukrainians track the movement of Russian troops] (Ukrainska pravda, 18 kvitnia 2022) <<https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/18/7340540/>> (in Ukrainian)
8. 'Samaia polnaia karta maroderov' [The most complete map of marauders] (Medyazona. 26 maia 2022) <<https://zona.media/article/2022/05/26/marauders>> (in Russian)
9. Korohodskiy Yu. 'Rosiiski marodery skarzhatsia, shcho vkradene maino zabyraiut u nykh inshi okupanty' [Russian looters complain that the stolen property is taken from them by other occupiers] <https://lb.ua/society/2022/04/03/512117_rosiyski_marodery_skarzhatsia_shcho.html> (in Ukrainian)
10. Perun V. 'Na rozghromlenii pid Snihurivkoiu pozytsii rosiian znaishly kradeni pralni mashyny ta boiekomplekt' [Stolen washing machines and ammunition were found at the destroyed Russian position near Snigurivka] <https://lb.ua/society/2022/11/13/535762_rozghromleniy_pid_snigurivkoyu.html> (in Ukrainian)
11. 'Ahresiiia RF sprychynyla naibilshu khvyliu bizhentsiv z chasiv Druhoi svitovoi – OON' [The aggression of the Russian Federation caused the largest wave of refugees since the Second World War – UN] (ZN, UA) <<https://zn.ua/ukr/UKRAINE/ahresija-rf-sprichinila-najbilshu-khvilju-bizhentsiv-z-chasiv-druhoji-svitovoji-oon.html>> (in Ukrainian)
12. 'Vyzhu slovo «luterы» v novostiakh o besporiadkakh v SShA. Kto eto takye? Y chem ony otlychaiutsia ot obychnykh maroderov?' [I see the word «looters» in the news about the riots in the United States. Who are they? And how do they differ from ordinary marauders?] (Meduza) <<https://meduza.io/feature/2020/06/03/vizhu-slovo-lutery-v-novostyah-o-besporiadkah-v-ssha-kto-eto-takie-i-chem-oni-otlichayutsya-ot-obychnykh-maroderov>> (in Russian)

Пазій Б. А.

Кримінологічні особливості та класифікація крадіжок в Україні, що вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану.

У статті за результатами поглибленого кримінологічного вивчення крадіжок, що вчиняються під час воєнного або надзвичайного стану, наводиться низка особливостей цих правопорушень, які свідчать про те, що крадіжки як явище кримінальної дійсності набувають нової якості та нового соціального звучання. Серед таких особливостей слід відмітити, зокрема, виникнення нової «генерації» вкрай безпринципних крадіг, які вчиняють злочини, навіть незважаючи на обстановку запровадженого у країні воєнного стану; ускладнений доступ крадіг до матеріальних цінностей через вживання заходів щодо посилення зовнішнього контролю за ситуацією у громадах з одночасним розширенням «переліку» ситуацій, використовуючи які стає можливим вчинення крадіжок; поява крадіжок, що вчиняються військовослужбовцями армії ворога або іншими особами, що беруть участь на боці ворога; тощо. Проводячи класифікацію крадіжок, доцільно виділити, зокрема, такі їх різновиди: а) розкрадання майна на місцях зруйнованих будівель; б) розкрадання майна під час повітряної тривоги або в епіцентрі бойових дій під час обстрілів із житла осіб, які залишили місце свого проживання, або з приміщень установ та організацій; в) розукомплектування залишеного володільцями автотранспорту; г) крадіжки вантажу, паливно-мастильних матеріалів, гуманітарної допомоги та ін. із залізничного та ін. транспорту; д) крадіжки особистого майна у місцях, пов'язаних з евакуацією населення України.

Ключові слова: воєнний або надзвичайний стан, крадіжка, кримінологічні особливості правопорушень, класифікація.

Paziy B. A.

Criminological features and classification of thefts in Ukraine committed under conditions of war or state of emergency.

The article, based on the results of an in-depth criminological study of thefts committed under conditions of war or state of emergency, a number of features of these offenses are given, which indicate that thefts as a phenomenon of criminal reality acquire a new quality and a new social tone. Among such features, it should be noted, in particular, the emergence of a new «generation» of extremely unscrupulous thieves who commit crimes, even despite the situation of martial law introduced in the country; difficult access for thieves to material values due to the use of measures to strengthen external control over the situation in communities with the simultaneous expansion of the «list» of situations, using which it becomes possible to commit theft; the occurrence of thefts committed by servicemen of the enemy's army or by other persons participating on the side of the enemy; etc. When classifying thefts, it is appropriate to distinguish, in particular, the following types: a) theft of property at the sites of destroyed buildings; b) theft of property during an air alarm or in the epicenter of hostilities during shelling from the homes of persons who have left their place of residence, or from the premises of institutions and organizations; c) decommissioning of motor vehicles left by the owners; d) theft of cargo, fuel and lubricants, humanitarian aid, etc. from the railway, etc. transport; e) theft of personal property in places connected with the evacuation of the population of Ukraine.

Key words: conditions of war or state of emergency theft, criminological features of offenses, classification.

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2023 р.

Прийнята до друку: 10.05.2023 р.

Є. В. Полях, аспірантка відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КРИМІНОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ

Постановка проблеми. Будь-яка система, у тому числі й соціальна, має схильність до розвитку, який, у свою чергу, відбувається під впливом великої кількості чинників, що можуть як стимулювати прогресивно орієнтовані зміни, так і стримувати появу останніх, нерідко призводячи до регресу. Такими чинниками виступають детермінанти, а, власне, процес обумовлення одного явища іншим має назву «детермінація». Під детермінацією (від лат. «*determinatio*» – визначаю¹) розуміють підпорядкований об'єктивним законам природи і суспільного розвитку складний процес породження, зумовлення, взаємних трансформацій і динамічних змін явищ, процесів, подій та станів оточуючої дійсності. У процесі детермінації відбувається безперервне відтворення й оновлення різних форм життя, типів відносин, класів явищ і процесів².

Теорія детермінації заснована на концепції детермінізму – філософському підході до причинно-наслідкових зв'язків, а фундаментом теорії виступає вчення про універсальний зв'язок у світі, який проявляється у діалектичних формах взаємозалежності та взаємодії³. Розгалуженням загальної концепції детермінізму є соціальний детермінізм⁴.

У межах теорії соціальної детермінації пояснюється процес спричинення та обумовлення соціальних явищ та процесів, а також розкриваються їх взаємні зв'язки.

Різновидом соціальної детермінації є кримінологічна детермінація⁵. Детермінація злочинності розкриває відношення, взаємозв'язок та взаємодію між явищами, процесами, станами, подіями суспільного життя, що породжують та зумовлюють злочинність⁶. У свою чергу, вчення про детермінацію злочинності є методологічною основою наукового обґрунтування заходів запобігання злочинності, адже система протидії злочинності повинна спрямовуватися на явища та процеси суспільного життя, які причинно зумовлюють її функціонування та розвиток⁷. Таким чином, при дослідженні злочинності вбачається практична значимість установлення криміногенних факторів, тобто чинників, що спричиняють та зумовлюють злочинність, а також знаходяться у різноманітних взаємозв'язках з нею. Зазначене є актуальним для дослідження й окремих різновидів злочинності, зокрема кримінальних правопорушень проти приватності особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід констатувати, що єдиними науковцями на теренах України, які досліджували кримінологічні фактори порушення недоторканності приватного життя, є В. Д. Басай та І. Б. Король. У 2015 р. вийшла спільна стаття названих дослідників під назвою «Кримінологічні фактори (загрози) порушен-

¹ Закалюк А. П. *Курс сучасної української кримінології: теорія і практика*: у 3 кн. Кн. 1: *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки* (Видавничий Дім «Ін Юре», 2007) 424

² Головкін Б. М. 'Причинність у системі детермінації злочинності' (2014) 1 *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фах. вид. <<https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6358/1/Golovkin.pdf>> (дата звернення: 18.01.2023) 1

³ Закалюк А. П. *Курс сучасної української кримінології: теорія і практика*: у 3 кн. Кн. 1: *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки* (Видавничий Дім «Ін Юре», 2007) 424

⁴ 'Causal Determinism' (2016) Jan 21 Stanford Encyclopedia of Philosophy Archive <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/determinism-causal/>> (Last accessed: 18.01.2023)

⁵ Кузнецова Н. Ф. *Проблеми кримінологічної детермінації* (М.: МГУ, 1984) 208

⁶ Головкін Б. М. 'Про детермінацію злочинності' (2020) 1 *Часопис Київського університету права* 274–280

⁷ Новіков О. В. 'Недоліки й прорахунки політики держави в епоху постіндустріальної економіки як детермінуючий комплекс злочинності у сфері інтелектуальної власності' (2014) 4 *Юридичний вісник* 338–342

ня права на недоторканність приватного життя»¹, яка стала основою для відповідного підрозділу дисертації І. Б. Король «Охорона недоторканності приватного життя: кримінально-правові та кримінологічні аспекти» (2015)².

У зазначених роботах вчені визначили кримінологічні фактори порушення недоторканності приватного життя, які умовно поділили на усталені та новітні загрози приватності. До усталених загроз приватності вони віднесли: відсутність прозорості в діяльності органів державної влади та правоохоронних органів; недостатню контрольованість діяльності спеціальних правоохоронних структур і використання ними спеціальних засобів негласного зняття, фіксування та передачі інформації; відсутність загальної культури та традицій поваги до приватності, а також соціальних і правових норм поведінки у зв'язку з необхідністю дотримання права на недоторканність приватного життя; низький рівень правової культури службових осіб, які мають доступ до відомостей про приватне життя особи; відсутність корпоративної відповідальності за розголошення особистих даних; недостатній рівень професіоналізму і правової культури працівників засобів масової інформації, а також недосконалість правових механізмів захисту приватності у співвідношенні з правом на інформацію³. Ці кримінологічні фактори, на думку науковців, виникають внаслідок специфічного ставлення до проблем приватності на пострадянському просторі, а також через низький рівень розвитку інститутів демократичного суспільства і правової держави (недоліки судової системи, брак професіоналізму та майже повна відсутність відповідальності засобів масової інформації, бездіяльність чи низька активність інститутів громадянського суспільства)⁴.

До новітніх же загроз приватності вчені віднесли: появу та використання нових технологій для збирання, зберігання, поширення і використання персональної інформації; посилення політики дер-

жав щодо обмеження права на недоторканність приватного життя у зв'язку з новими загрозами громадській безпеці, поширенням тероризму і радикалізму; появу нових суб'єктів посягань на приватність – комерційних компаній і корпорацій, які втручаються у приватне життя в інтересах бізнесу та отримання прибутку; появу нових форм посягань на недоторканність приватного життя з боку засобів масової інформації⁵. Новітні загрози приватності зумовлені стрімким розвитком сучасних технологій, переходом до інформаційного суспільства та вільного інформаційного простору. Їх особливістю є те, що, зважаючи на різноманітність їх проявів та стрімкий розвиток, вони не враховані і не можуть бути повною мірою враховані законодавцем під час конструювання правових норм⁶.

У цей самий час, незважаючи на очевидну цінність напрацювань вказаних дослідників, вважаємо, що такий поділ є неповним та непрактичним з погляду на необхідність систематизації заходів запобігання порушенням недоторканності приватного життя.

Отже, **метою статті** є встановлення криміногенних чинників, що зумовлюють сучасні порушення недоторканності приватного життя.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з того, що згрупуємо зазначені криміногенні чинники у такий спосіб: чинники, що пов'язані із цифровізацією суспільних відносин; чинники, що пов'язані з недостатнім захистом інформації; чинники, що пов'язані з роботою правоохоронних органів, а також соціально-економічні, соціально-політичні (правові), соціально-культурні та віктимологічні чинники.

Визначальну роль у детермінаційному комплексі порушень приватності відіграють *чинники, пов'язані із цифровізацією суспільних відносин*. Упродовж другої половини ХХ ст. в економічно розвинених країнах поступово був здійснений перехід від індустріального суспільства до такої історичної фази еволюційного розвитку, як «постіндустріальна ера», або «вік інформації»⁷. За сво-

¹ Басай В Д, Король І Б 'Кримінологічні фактори (загрози) порушення права на недоторканність приватного життя' (2015) 3 Частина 2 Право і суспільство 174–180

² Король І Б 'Охорона недоторканності приватного життя: кримінально- правові та кримінологічні аспекти' (автореф. дис. канд. юрид. наук, Львів, 2015) 22

³ Король І Б 'Охорона недоторканності приватного життя: кримінально- правові та кримінологічні аспекти' (автореф. дис. канд. юрид. наук, Львів, 2015) 13

⁴ Басай В Д, Король І Б 'Кримінологічні фактори (загрози) порушення права на недоторканність приватного життя' (2015) 3 Частина 2 Право і суспільство 174–180 (с.177)

⁵ Король І Б 'Охорона недоторканності приватного життя: кримінально- правові та кримінологічні аспекти' (автореф. дис. канд. юрид. наук, Львів, 2015) 13

⁶ Басай В Д, Король І Б 'Кримінологічні фактори (загрози) порушення права на недоторканність приватного життя' (2015) 3 Частина 2 Право і суспільство 174–180

⁷ Головки А Я 'Постіндустріальна трансформація світового господарства в контексті формування концепції соціальної відповідальності ТНК' (2013) 9 Ефективна економіка: електрон.

єю природою цифрові технології не існують у вакуумі, адже вони можуть бути як потужним інструментом просування людського прогресу, що значною мірою сприяє заохоченню та захисту прав людини, так й нести дуже серйозні ризики для людської гідності, автономії та недоторканності приватного життя, а разом із тим й для здійснення прав людини в цілому, якщо вони застосовуються без ефективних гарантій. Оцінюючи реальні та потенційні ризики, потрібно розуміти, що всі сучасні девайси міцно пов'язані з Інтернетом і оновлюються ззовні, отже, й управляються вони так само ззовні. Технології, які потребують великого обсягу даних та «живляться» ними (наприклад, додатки штучного інтелекту, що покликані навчитися приймати самостійні рішення без будь-якого втручання людини), сприяють створенню цифрового середовища, в якому як держави, так і комерційні підприємства мають все більше можливостей відстежувати, аналізувати, прогнозувати і навіть маніпулювати поведінкою людей. Таким чином, можна зробити висновок, що персональні дані особи у кінцевому підсумку просто не належать їй. Тому є справедливим висловлювання (*мовою оригіналу*), що «privacy as we knew it in the past is no longer feasible... How we conventionally think of privacy is dead»¹. Про це говорить й буквальне тлумачення нормативно-правових актів ЄС та США. Такий підхід є адекватним у наш час з точки зору важливості збору та обробки personal data для розвитку новітніх технологій, тоді як обмеження їх в обігу чи видалення взагалі гальмує такий процес.

У зв'язку з вищевказаним сьогодні доцільно вести мову про те, що такі потужні можливості призвели до цілковитої комерціалізації персональних даних. Отже, ще однією групою чинників, що порушують приватність, є *соціально-економічні*. Як стверджує М. Карчевський, у сучасних умовах до легального економічного обігу активно залучаються так звані «нетрадиційні» види майна², серед

яких чільне місце посідають персональні дані, які, як зазначає Л. Детерманн, є новою нафтою цифрової економіки³. Оскільки такі види майна мають здатність приносити високі доходи з найнижчими ризиками, на них відповідним чином реагує й кримінальне середовище⁴. Як результат – поява все нових і нових видів злочинних посягань, які передбачають використання сучасних інформаційних технологій, оскільки стрімке поширення останніх робить неможливим повне, об'єктивне, своєчасне осмислення кримінальних нововведень у кіберпросторі.

Сьогодні більшість постачальників послуг (включаючи роздрібні онлайн-магазини) намагаються збирати інформацію про поведінку своїх потенційних користувачів/клієнтів (так звані «поведінкові дані») і використовувати останні для збільшення своїх продажів, пропонуючи персоналізовані послуги або навіть впливаючи на поведінковий маркетинг споживачів товарів і послуг. Це може принести користь обом сторонам, оскільки люди можуть насолоджуватися доступом до різноманітних онлайн-сервісів, новинних сайтів, електронної пошти, соціальних мереж, відео, музики тощо без прямої оплати грошима, однак багато людей можуть навіть не знати, що вони платять своїми персональними даними, які збираються та використовуються лише тому, що вони сліпо прийняли політику конфіденційності, умови надання послуг або cookie, які пропонують ці вебсайти. До того ж, такі дані можна використовувати не лише для прибутку з продажу, реклами тощо, їх можна продати як окремий об'єкт за чималі кошти. Ю. Когут із посиланням на М. Побокіна визначає, що «за дослідженнями IBM Security та Ponemon Institute, середня ціна навіть порівняно невеликого витоку інформації (від 2 500 до 100 тис. облікових записів) складає 3,87 млн дол., а великі витoki обходяться, як мінімум, у 40 млн дол.»⁵. Отже, персональні дані, інші відомості про приватне життя стали джерелом формування капіталу.

журн. <<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2330>> (дата звернення: 15.01.2023)

¹ AFP and Prigg M, 'Harvard professors warn 'privacy is dead' (2015) Jan 25 The Sunday Times 2 (Sri Lanka) Page 5 <<https://www.pressreader.com/sri-lanka/sunday-times-sri-lanka/20150125/282153584681118>> (Last accessed: 18.01.2023)

² Карчевський Н В '«Киберпреступление» или преступление в сфере использования информационных технологий?' *Кибербезопасность в Украине: правові та організаційні питання: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 жовт. 2016 р.)* 10–14

³ Determann L, 'No One Owns Data': articles (2018) Vol. 70:1 Hastings Law Journal Pages 1–44. <https://www.researchgate.net/publication/323617530_No_One_Owns_Data> (Last accessed: 18.01.2023)

⁴ Бегма А П, Ховпун О С 'Розслідування злочинів в ІТ-сфері' (2021) 28 Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса: Видавничий дім «Гельветика») 12–19

⁵ Когут Ю І *Кибербезопасность та ризики цифровой трансформации компаний: практический пособие* (Консалтинговая компания «СІДКОН», 2022) 372

Політична еліта в багатьох країнах оцінила зазначені вище ризики доволі пізно, тому не менш важливими є *соціально-політичні (правові) чинники* порушень недоторканності приватного життя. Вони пов'язані із недоліками функціонування як політичної, так і правової систем суспільства, що проявляється у нехтуванні суспільними інтересами та вимогами у ході прийняття політичних рішень, нестабільності та недосконалості законодавства, що неспроможне забезпечувати правове регулювання та ефективний захист суспільних відносин, а також призводить до виникнення криміногенних детермінант, які, в свою чергу, породжують злочинність.

Українське суспільство є активним користувачем усіх технічних благ, які передбачають обробку персональних даних (онлайн-торгівлі, онлайн-банкінгу та інших онлайн-послуг, у тому числі державних). Через таке суттєве збільшення активності обробки даних у мережі Інтернету українське середовище *privacy* дуже змінилося, а тому чинний Закон України «Про захист персональних даних», у якому відбито норми Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних 1981 року, та інші нормативно-правові акти у сфері захисту *personal data* є застарілими і, як наслідок, неієвними. Україна не ратифікувала так звану Конвенцію 108+, оскільки це вимагає відповідності її вимогам. Стосовно імплементації положень GDPR (General Data Protection Regulation), що спрямовані на гармонізацію захисту основних прав і свобод фізичних осіб щодо діяльності з переробки і на забезпечення вільного потоку персональних даних між державами-членами ЄС, то влітку 2021 р. у Верховній Раді України був зареєстрований законопроект № 5628 «Про захист персональних даних», покликаний підвищити рівень захисту приватного життя українців та привести законодавство України у відповідність до міжнародних стандартів. Однак законодавці не підтримали його під час голосування¹. Наразі оновлений проект Закону № 8153 від 25 жовтня 2022 р. зареєстровано знову, а комітети встигли оприлюднити свої висновки. Мета – ратифікувати вищевказані європейські акти та оновити законодавство України згідно з вимогами теперішнього часу, зробити його відповідним до технологій об-

робки персональних даних, які існують сьогодні². Однак затримка у вирішенні цього питання, а також в оновленні інших нормативно-правових актів аналізованої сфери не лише гальмує розвиток країни на шляху євроінтеграції, а й створює сприятливі умови для подальших порушень захисту персональних даних та *privacy* в цілому.

Як справедливо зазначає І. Король, ще одним фактором порушень *privacy* є «посилення політики держав щодо обмеження права на недоторканність приватного життя у зв'язку з новими загрозами громадській безпеці, поширенням тероризму і радикалізму»³, оскільки держави світу, в тому числі й Україна, повинні якимось чином реагувати на підвищені загрози національній безпеці, й одним із шляхів політики вбачають саме розширення повноважень органів публічної влади щодо доступу до *personal data*, їх збирання й опрацювання. Н. Уханова констатує, що обмеження прав людини, включаючи й право на *privacy*, є наслідком зменшення ролі демократичних цінностей у правовому режимі та підвищення необхідності забезпечення нацбезпеки задля збереження порядку управління, що існує в державі⁴.

Звісно, будь-яка система не позбавлена слабких сторін захисту, а цифровізація має ще й іншу сторону – кіберзлочини, тобто «суспільно небезпечні винні діяння у кіберпросторі та/або з його використанням»⁵, а тому доцільно вести мову про *чинники, що пов'язані з недостатнім захистом інформації*. Як слушно зазначає І. Король, «для збирання інформації використовуються спеціальні комп'ютерні програми-шпигуни, які непомітно для користувача збирають інформацію, задану за певними критеріями»⁶, так звані «невідомі *keyloggers*» – шкідливе шпигунське програмне забезпечення, яке використовується для збору персональних даних, наприклад, паролів або фінансових даних, які потім відправляються третім особам для використання

² Проект Закону про захист персональних даних: від 25.10.2022 № 8153. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40707> (дата звернення: 16.01.2023)

³ Басай В Д, Король І Б 'Кримінологічні фактори (загрози) порушення права на недоторканність приватного життя' (2015) 3 Частина 2 Право і суспільство 174–180

⁴ Уханова Н С 'Виклики і загрози правам та безпеці людини в інформаційній сфері' (2018) 4 (27) Інформація і право 33–45

⁵ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 р. № 2163 – VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 16.01.2023)

⁶ Басай В Д, Король І Б 'Кримінологічні фактори (загрози) порушення права на недоторканність приватного життя' (2015) 3 Частина 2 Право і суспільство 174–180

¹ Проект Закону про захист персональних даних: від 07.06.2021 № 5628. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72160 (дата звернення: 16.01.2023)

в злочинних цілях. Це можуть бути кілоггери, що розробляються під егідою різних урядових організацій або які можуть створюватися розробниками різних закритих операційних систем і включатися до складу ядра операційної системи; або які розроблені в обмеженій кількості (часто тільки в одній або кількох копіях) для вирішення конкретного завдання, пов'язаного з викраданням критичної інформації з комп'ютера користувача; або що є модулями для перехоплення натискань клавіш на комп'ютері користувача, що включаються до складу програм-вірусів тощо¹. Якщо пристрій заражений шпигунською програмою під назвою «keylogger», введена інформація вмість відправиться в руки стороннім особам, вона перехоплює весь текст, що вводиться з клавіатури, а разом із ним і суто особисту інформацію – ПІН-коди, логіни, паролі та ін. Варто не забувати й про використання методів соціальної інженерії, тобто прихованих методів, які дають можливість «запрограмувати» особу до виконання певних дій, спрямованих на отримання суттєвої вигоди, причому це практично не потребує фінансових витрат (фішинг-атаки, таргінг, бейтинг, претекстинг, зворотна соціальна інженерія, метод «дорожнє яблуко», сайти-пастки тощо)².

Чинники які, пов'язані з роботою правоохоронних органів. «Додержання закону об'єктивно не може ґрунтуватися виключно на індивідуальній свідомості та добропорядності соціальних суб'єктів – це завдання правоохоронних та контрольних органів»³. Помилки, допущені слідчими та дізнавачами під час розслідування кримінальних правопорушень, є наслідком низької як загальної, так і спеціальної професійної підготовки. По-перше, чимало повідомлень про порушення права на недоторканність приватного життя безпідставно не вноситься в ЄРДР⁴⁵, або ж такі провадження

закриваються дізнавачами передчасно⁶ через намагання співробітників правоохоронних органів уникати розслідування кримінальних правопорушень, які важко кваліфікувати, довести вину та зібрати докази; значна кількість постанов слідчих і процесуальних керівників на стадії досудового розслідування не відповідає вимогам процесуального законодавства, є невмотивованими та необґрунтованими⁷ тощо. Причиною ж низької спеціальної підготовки, на думку А. Бегми та О. Ховпун, є «відсутність якісних методичних розробок, у реалізації яких були б повною мірою задіяні сучасні інформаційні технології»⁸. З одного боку, виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень в ІТ-сфері (у тому числі й у сфері privacy) має чимало особливостей, виникають складнощі з виявленням, фіксацією та вилученням доказів. Існують великі ризики того, що криміналістично значуща інформація може бути ненавмисне змінена чи втрачена через допущені помилки працівниками органів досудового розслідування. З другого боку, існує питання обмеженої контрольованості діяльності таких суб'єктів під час провадження слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, адже під час збору доказової інформації у межах кримінального провадження працівникам правоохоронних органів стають відомі таємниці приватного життя осіб. Яскравим прикладом є ситуація, коли під час обшуку у в. о. начальниці Головного управління ДПС у м. Києві, яка підозрюється в корупційній діяльності, працівники ДБР знайшли списки її новорічних бажань та опублікували відповідні фото у соціальні мережі⁹. Такі фото не є доказами та стосуються приватного життя чиновниці, а орган досудового розслідування під час їх оприлюднення порушив кілька статей Конвенції про захист прав

¹ Keylogger <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Keylogger>> (дата звернення: 17.01.2023)

² Половенко Л П, Мерінова С В 'Виявлення ознак соціальної інженерії та технологія протидії соціальним хакерам на підприємстві' (2019) 10 Підприємництво та інновації 183–187

³ Гилинский Я И *Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений»*. 2-е изд., испр. и доп. (Юридический центр Пресс, 2007) 254

⁴ Ухвала Ренійського районного суду Одеської області від 25 жовтня 2022 р., судова справа № 510/1761/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106941346> (дата звернення: 19.01.2023)

⁵ Ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 23 вересня 2022 р., судова справа № 201/6714/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106593267> (дата звернення: 19.01.2023)

⁶ Ухвала Городенківського районного суду Івано-Франківської області від 31 березня 2022 р., судова справа № 342/221/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103814009> (дата звернення: 19.01.2023)

⁷ Ухвала Дарницького районного суду міста Києва від 11 травня 2022 р., судова справа № 753/22/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104261528> (дата звернення: 19.01.2023)

⁸ Бегма А П, Ховпун О С 'Розслідування злочинів в ІТ-сфері' (2021) 28 Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса: Видавничий дім «Гельветика» 12–19

⁹ Мазуренко А, Ткач М 'Соболина шуба, мільйон доларів і Breguet: під час обшуку у посадовці податкової знайшли список бажань' (Українська правда, 1 лютого 2023) <<https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/1/7387432/>> (дата звернення: 08.02.2023)

людини і основоположних свобод, зокрема і статтю 8, а також чинне процесуальне законодавство, а саме статті 7 та 15 КПК України. Крім того, правоохоронці досить часто порушують приписи чинного законодавства у сфері приватного життя під час здійснення заходів запобігання злочинності.

Соціально-культурні чинники вчинення порушень приватного життя отримують своє наочне виявлення у правовій свідомості суспільства, соціальних груп, окремої особи щодо ставлення до інституту приватного життя. Особа не є пасивним об'єктом, який лише сприймає вплив оточення, вона активно взаємодіє із середовищем, формуючи умови свого життя та, власне, особистість¹. Вважаємо за доцільне виділити такі соціально-культурні фактори порушень приватності, як освітній і культурний рівень населення, менталітет, звичаї, традиції та стереотипи поведінки, а також рівень розвитку та духовної організації конкретної особи і всього населення в цілому. Українське суспільство, на думку І. Король, характеризується відсутністю загальної культури та традицій поваги до приватності, а також соціальних і правових норм поведінки у зв'язку з необхідністю дотримання права на недоторканність приватного життя². Такий стан, на нашу думку, пов'язаний з ідеологічними штампами про пріоритет класових і суспільних інтересів над інтересами особистості, які були сформовані ще за радянських часів. Досить яскравим прикладом є практична діяльність мас-медіа, які демонструють порушення приватності задля чергового сенсаційного матеріалу. У своїй роботі журналісти нехтують не лише етичними принципами, а й порушують чимало приписів чинного національного та міжнародного законодавства. Так, дійсно, журналісти можуть «перетнути межу дозволеного» – втрутитися у приватне життя публічних осіб без їх згоди, але лише тоді, коли існує хвачений суспільний інтерес, який виправдовує оприлюднення інформації. Але ж проста цікавість або пошук сенсацій ніколи не можуть виправдати порушення приватного життя. Наприклад, журналістські розслідування про статки богослужителів, їх бізнес,

що нерідко зареєстрований «в обхід закону»³, дійсно становлять суспільний інтерес й можуть допомогти зафіксувати чимало кількості правопорушень, у тому числі й кримінальних, а ось поширення інформації про фізичну близькість секретаря Чернівецької єпархії УПЦ МП з 17-річним хлопцем, що співає в місцевому хорі⁴, вже є прямим порушенням приватного життя.

Варто визнати й той факт, що порушення недоторканності приватного життя простежуються у побуті кожної людини. Батьки, члени подружжя нехтують або навіть зневажають особистий простір дітей чи один одного, підслуховуючи розмови, читаючи листування та ін. Вчителів не лише пліткують про учнів/студентів та їх родини, а й, маючи певну приватну інформацію, можуть привселюдно цитувати останніх, тим самим даючи витік такої інформації. Така сама ситуація існує з лікарями та лікарською таємницею, іншими професіями, представники яких так чи інакше мають доступ не лише до *personal data*, а й іншої інформації про приватне життя особи.

Віктимологічні чинники. На нашу думку, всі віктимологічні чинники кримінальних правопорушень проти приватності доцільно розділяти на три групи: ті, що пов'язані з невіглаством потерпілого у зазначеній сфері; ті, що пов'язані з недбалістю ставленням до свого приватного життя; ті, що пов'язані з кібергігієною користувачів інформаційних технологій.

В одному зі своїх досліджень науковиця А. Тренті згадує, що ще у 70-х роках ХХ ст. вчені наголошували, у комп'ютерних злочинах злочинець покладається, серед іншого, й на невігластво потерпілого. Дійсно, порушення права на недоторканність приватного життя є високо латентними. Такий стан пов'язаний з тим, що здебільшого люди не знають про правову регламентацію права на приватність у чинному міжнародному та національному законодавстві і, як наслідок, не розуміють, що є потерпілими від злочинних посягань

¹ Журавель А. П. Соціально-психологічні особливості та детермінанти формування особистості зі злочинною поведінкою (2020) (31 (71)) 3 Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія 76–80 <<https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.3/13>>

² Басай В. Д., Король І. Б. Кримінологічні фактори (загрози) порушення права на недоторканність приватного життя (2015) 3 Частина 2 Право і суспільство 174–180

³ Стежар Т., Засаднюк А. 'Бізнес-імперія УПЦ МП: звідки у божих людей беруться гроші на розкішні маєтки та автівки' (Інформаційне агентство «УНІАН», 13 грудня 2018) <<https://www.unian.ua/politics/10376331-biznes-imperiya-upc-mp-zvidki-u-bozhih-lyudey-berutsya-groshe-na-rozkishni-mayetki-ta-avtivki.html>> (дата звернення: 08.02.2023)

⁴ Кошкіна С. 'Обшуки в Чернівецько-Буковинській єпархії УПЦ МП: знайшли паспорт РФ у митрополита і 17-го річного хлопця в ліжку архимандрита' (LB.ua, 25 листопада 2022) <https://lb.ua/society/2022/11/25/537108_obshuki_chernivetskobukovinskiy.html> (дата звернення: 08.02.2023)

у цій сфері. Освіченість осіб можна охарактеризувати як опосередковану, оскільки вони не мають чітких знань ані про поняття *privacy*, ані про компоненти, що є складовими права на приватне життя. У свою чергу, це позначається й на тому, що люди не знають, що мають право на захист своєї приватності шляхом звернення до компетентних органів, зокрема, правоохоронних та судових.

Стан недостатньої обізнаності у сфері *privacy* провокує існування віктимологічних чинників, пов'язаних із недбалим ставленням до свого приватного життя. На наш погляд, проблема криється в бажанні людей ділитися різноманітними деталями своєї приватності (рівнем доходів, житловими умовами, сімейними стосунками, сексуальним життям, станом здоров'я тощо) на широкий загальний заради популярності, монетизації свого блогу, банального задоволення своєї психологічної потреби здаватися краще за інших і т. п. Відомо чимало випадків, коли зловмисники збирали інформацію про життя блогерів, відстежуючи їхні акаунти в Instagram, щоб пограбувати їх будинки¹ чи завдати іншої шкоди як матеріальної², так фізичної й моральної. Великий сплеск активності у поширенні приватної інформації ще донедавна простежувався серед користувачів соціальних мереж, зокрема, блогерів та інфлуенсерів, однак останнім часом тенденція пішла на спад. Припускаємо, що такий стан пов'язаний, зокрема, з повномасштабним вторгненням РФ на територію України, чисельними кібератаками на сайти органів публічної влади, онлайн-банкінги та акаунти користувачів у соціальних мережах, оскільки у XXI ст. поле бою – не лише географічне розташування лінії розмежування, а й інфопростір. Інформація у соціальних мережах, онлайн-платежі, історія місцезнаходжень, електронні листи, а також повідомлення, надіслані через платформи обміну миттєвими

повідомленнями, – частина даних, які складають так званий «цифровий слід» особи, його повнота залежить від звичок поширення інформації та ставлення до конфіденційності. І найголовніше те, що стерти такий «слід», з точки зору так званого «ефекту Стрейзанд»³, практично неможливо.

Існує тісний зв'язок між недбалим ставленням до власного приватного життя, неосвіченістю осіб у сфері *privacy* та гігієною кібербезпеки. Розгляд цієї групи чинників доцільно розпочати з визначення поняття «кібергігієна», оскільки у побуті пересічних користувачів існує хибна думка, що остання пов'язана з особистою гігієною, наприклад, протиранням клавіатури дезінфікуючими серветками чи дотриманням інших санітарно-гігієнічних норм роботи з гаджетами. Однак, кібергігієна, або гігієна кібербезпеки, являє собою набір корисних звичок, які доцільно використовувати як корпораціям, так й окремим особам із метою забезпечення безпеки персональних даних та їх захисту від потенційних крадіжок чи атак. Вона включає (але не обмежується цим): використання ліцензованих продуктів; аналіз програм, що завантажуються користувачем; регулярне оновлення операційних систем, програмного забезпечення, а також антивірусів та іншого програмного забезпечення безпеки; перевірку безпеки активних акаунтів; створення надійних паролів та додаткових рівнів захисту облікових записів; резервне копіювання інформації; ознайомлення з правилами конфіденційності, умовами надання послуг чи *cookie*; усвідомлене ставлення до підозрілих *sms*-повідомлень, гіперпосилань тощо. Здебільшого користувачі не дотримуються жодного з визначених вище правил, і початком цього є встановлення так званої «піратської» продукції – операційних систем, програмного забезпечення, антивірусів тощо. Попит на таку продукцію досить великий, оскільки користувачі таким чином намагаються мінімізувати витрати на задоволення пов'язаних із благами комп'ютерної ери потреб, однак їх використання не дає жодної гарантії захисту персональних даних осіб у порівнянні з ліцензійним продуктом. Не менш важливим є й регулярне оновлення програмного забезпечення задля виправлен-

¹ Малай К. 'У Києві пограбували будинок відомої блогерки: вона була всередині. Відео з камер спостереження' (OBOZREVATEL, 4 листопада 2021) <<https://news.obozrevatel.com/ukr/show/people/dyakuyu-scho-zalishili-zhivoyu-u-kyevi-pograbuvali-kolishnyu-divchinu-kyivstoner-zlodii-potrapili-na-kameri-video.htm>> (дата звернення: 08.02.2023)

² 'У франківської блогерки вкрали фари з нового автомобіля. ФОТО/ВІДЕО' (ІАА «Ратуша», 9 листопада 2020) <<https://www.ratusha.if.ua/%d1%83-%d1%84%d1%80%d0%b0%d0%bd%d0%ba%d1%96%d0%b2%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%be%d1%97-%d0%b1%d0%bb%d0%be%d0%b3%d0%b5%d1%80%d0%ba%d0%b8-%d0%b2%d0%ba%d1%80%d0%b0%d0%bb%d0%b8-%d1%84%d0%b0%d1%80%d0%b8-%d0%b7/>> (дата звернення: 08.02.2023)

³ Феномен «ефект Стрейзанд» полягає в тому, що спроба видалити певну інформацію або обмежити доступ до неї призводить лише до її розповсюдження. Наприклад, спроба обмежити доступ до фотографії, файлу або тексту призводить до дублювання цієї інформації на інших серверах або появи її в файлообмінних мережах.

ня вразливостей та помилок у ньому (яке, до речі, неможливо виконати у «піратській» версії). Йдеться, зокрема, про антивіруси, що захищають операційну систему від потенційних вірусів, небажаних програм, а також відновлюють пошкоджені останніми файли. Користувачі нехтують безпекою своїх профайлів, зокрема, у соціальних мережах, створюючи ненадійні паролі (дата народження, номери телефонів чи поширені загальновідомі комбінації), нерідко – один для безлічі акаунтів, а також не використовують двофакторну аутентифікацію, що передбачає підтвердження особистості під час входу. Резервне копіювання інформації також має велике значення, оскільки захищає інформацію, у тому числі й приватну, не лише від знищення самим володільцем, а й від використання чи викрадення сторонніми суб'єктами, шифрування програмою-вимагачем або видалення шкідливим програмним забезпеченням, у разі проникнення такого до операційної системи. Однак існують й інші ризики: зовнішні жорсткі диски чи USB-накопичувачі як об'єкти матеріального світу досить легко втратити, а критичним недоліком так званих «хмарних» технологій є знаходження даних в різних місцях, через що не завжди можливо визначити правові норми, які слід застосувати для захисту інформації від суб'єктів, що можуть вимагати доступ до інформації¹. Більшість людей сліпо приймає політику конфіденційності, умови надання послуг або cookie, що є одним із способів

отримання персональних даних як своєрідної плати за цифровий контент², а клікання на посилання у різних sms-розсилках чи перехід на невідомі сайти через настирливі рекламні повідомлення або спам задля вдоволення своєї цікавості нерідко активує шахрайські програми-шпигуни. Враховуючи, що превалююча більшість personal data зберігається на комп'ютерних та хмарних носіях, а певна приватна інформація взагалі перетворюється у так званий «цифровий слід», порушення базових правил кібергігієни створює небезпеку доступу до них й до порушення недоторканності приватного життя в цілому. Отже, недостатня обізнаність суспільства у питаннях охорони і захисту всіх аспектів приватності нерідко призводить до її порушення, що має негативний вплив не лише на конкретну особу, а й на ціле суспільство та розвиток держави в цілому.

Висновки. Отже, елементи детермінаційного комплексу кримінальних правопорушень проти приватності являють собою складну сукупність криміногенних чинників, що мають тісний зв'язок між собою та виступають умовами формування криміногенних поглядів, традицій та звичаїв, установок у суспільній свідомості, пов'язаних зі зневажливим ставленням до права на недоторканність приватного життя. Нами перелічені хоча і не всі можливі чинники, але найбільш очевидні та пов'язані з учиненням кримінальних правопорушень проти приватності.

¹ Радейко Р. Право на приватність у соціальних мережах, *Право на забуття: зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої* (ЕКУС, 2021) 103–114

² Бернерс-Лі Т, Фічетті М *Заснування павутини: З чого починалася і до чого прийде Всесвітня мережа* / пер. з англ. А Іщенко (Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007) 224

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 r. №2163 – VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (in Ukrainian).
2. Proekt Zakonu pro zakhyst personalnykh danykh: vid 07.06.2021 r. №5628 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72160 (in Ukrainian).
3. Proekt Zakonu pro zakhyst personalnykh danykh: vid 25.10.2022 r. №8153 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40707> (in Ukrainian).

Cases

1. Ukhvala Reniiskoho raionnoho sudu Odeskoi oblasti vid 25 zhovtnia 2022 r., sprava №510/1761/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106941346> (in Ukrainian).
2. Ukhvala Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 23 veresnia 2022 r., sprava №201/6714/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106593267> (in Ukrainian).
3. Ukhvala Horodenkivskoho raionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 31 bereznia 2022 r., sprava №342/221/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103814009> (in Ukrainian).

4. Ukhvala Darnytskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 11 travnia 2022 r., sprava № 753/22/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104261528> (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

1. Berners-Li T and Fichetti M, *Zasnuvannia pavutyny: Z choho pochynalasja i do choho pryde Vsesvitnia merezha* [The foundation of the web: Where it began and where the World Wide Web will come] / per. z anhl. A Ishchenka (Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademii», 2007) 224 (in Ukrainian).
2. Hylynskyi Ya Y, *Devyantolohyia: sotsyolohyia prestupnosti, narkotyzma, prostytutsyy, samoubyystv y druhykh «otklonenyi»* [Deviantology: sociology of crime, drug addiction, promiscuity, suicide and other «deviant»] 2-e yzd., yspr. y dop. (Iurydycheskyi tsentr Press, 2007) 254 (in Russian).
3. Kohut Yu I, *Kiberbezpeka ta ryzyky tsyvrovoi transformatsii kompanii: praktychnyi posibnyk* [Cyber security and risks of digital transformation of the company: a practical guide] (Konsaltnyhova kompanii «SIDKON», 2022) 372 (in Ukrainian).
4. Kuznetsova N F, *Problemy kryminolohycheskoi determynatsyy* [Problems of criminological determination] (M.: MHU, 1984) 208 (in Russian).
5. Radeiko R, *Pravo na pryvatnist u sotsialnykh merezhakh in I V Spasybo-Fatieieva, Pravo na zabuttia: zb. st.* [The right to be forgotten: a collection of articles] (EKUS, 2021) 103–114 (in Ukrainian).
6. Zakaliuk A P, *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka: u 3 kn* [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice] Kn. 1: *Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky* [Theoretical foundations and history of Ukrainian criminological science] (Vydavnychi Dim «In Yure», 2007) 424 (in Ukrainian).

Journal articles

1. AFP and Prigg M, 'Harward professors warn 'privacy is dead' (2015) Jan 25 The Sunday Times 2 (Sri Lanka) Page 5 <<https://www.pressreader.com/sri-lanka/sunday-times-sri-lanka/20150125/282153584681118>> (in English).
2. 'Causal Determinism' (2016) Jan 21 Stanford Encyclopedia of Philosophy Archive <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/determinism-causal>> (in English).
3. Determann L, 'No One Owns Data': articles (2018) Vol. 70:1 Hastings Law Journal Pages 1–44. <https://www.researchgate.net/publication/323617530_No_One_Owns_Data> (in English).
4. Trenti A, 'Victimological Aspects of Computer Crimes' (1997) Advances in Psychology and Law. International Contributions <<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110801163.88/html>> (in English).
5. Basai V D and Korol I B, 'Kryminolohichni faktory (zahrozy) porushennia prava na nedotorkannist pryvatnoho zhyttia' [Criminological factors (threats) of violation of the right to privacy] (2015) 3 Chastyna 2 Pravo i suspilstvo 174–180 (in Ukrainian).
6. Behma A P and Khovpun O S, 'Rozsliduvannia zlochyniv v IT-sferi' [Investigation of crimes in the IT sphere] (2021) 28 Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» (Odesa: Vydavnychi dim «Helvetyka») 12–19 (in Ukrainian).
7. Holovkin B M, 'Pro determinatsiiu zlochynnosti' [About the Determination of Crime] (2020) 1 Chasopys Kyivskoho universytetu prava 274–280 (in Ukrainian).
8. Holovkin B M, 'Prychynnist u systemi determinatsii zlochynnosti' [Causality in the crime determination system] (2014) 1 Teoriia i praktyka pravoznavstva: elektron. nauk. fakh. vyd. <<https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6358/1/Golovkin.pdf>> (in Ukrainian).
9. Holovko A Ya, 'Postindustrialna transformatsiia svitovoho hospodarstva v konteksti formuvannia kontseptsii sotsialnoi vidpovidalnosti TNK' [Postindustrial transformation of world economy within the context of transnational corporations social responsibility formation] (2013) 9 Efektyvna ekonomika: elektron. zhurn. <<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2330>> (in Ukrainian).
10. Novikov O V, 'Nedoliky y prorakhunky polityky derzhavy v epokhu postindustrialnoi ekonomiky yak determinuiuchy kompleks zlochynnosti u sferi intelektualnoi vlasnosti' [Shortcomings and miscalculations of state policy in the era of post-industrial economy as a determining complex of crime in the field of intellectual property] (2014) 4 Yurydychnyi visnyk 338–342 (in Ukrainian).
11. Polovenko L P and Merinova S V, 'Vyavlennia oznak sotsialnoi inzhenerii ta tekhnolohiia protydii sotsialnym khakeram na pidpriemstvi' [Identification of signs of social engineering and the technology of combating social hackers at the enterprise] (2019) 10 Pidpriemnytstvo ta innovatsii 183–187 (in Ukrainian).
12. Ukhanova N S, 'Vykylyky i zahrozy pravam ta bezpetsi liudyny v informatsiinii sferi' [Challenges and threats to human rights and security in the information sphere] (2018) 4 (27) Informatsiia i pravo 33–45 (in Ukrainian).

13. Zhuravel A P, 'Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti ta determinanty formuvannia osobystosti zi zlochynnoiu povedinkoiu' [Socio-psychological features and determinants of personality formation with criminal behavior] (2020) (31 (70)) 3 Vcheni zapysky TNU imeni VI Vernadskoho Seriia: Psykholohiia 76–80 <doi: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.3/13>> (in Ukrainian). <<https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/1/7387432/>> (in Ukrainian).

Thesis abstracts

1. Korol I B 'Okhorona nedotorkannosti pryvatnoho zhyttia: kryminalno-pravovi ta kryminolohichni aspekty' [Protection of Privacy: Criminal Law and Criminological Aspects] (avtoref dys kand yuryd nauk Lviv, 2015) 22 (in Ukrainian).

Conference paper

1. Karchevskiy N V, '«Kyberprestuplenye» yly prestuplenye v sfere yspolzovaniya ynformatsyonnykh tekhnolohiy?' [«Cybercrime» or a crime in the field of information technology?] *Kiberbezpeka v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini pytannia: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m Odesa, 21 zhovt. 2016 r.)* 10–14 (in Russian).

Websites

1. Keylogger <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Keylogger>> (in Ukrainian).
2. Koshkina S, 'Obshuky v Chernivetsko-Bukovynskii yeparkhii UPTs MP: znaishly pasport RF u mytropolyta i 17-ho richnoho khloptsia v lizhku arkhimandryta' [Searches in the Chernivtsi-Bukovyna Diocese of the UOC MP: they found a Russian passport from the metropolitan and a 17-year-old boy in the archimandrite's bed] (LB.ua, 25 lystopada 2022) <https://lb.ua/society/2022/11/25/537108_obshuki_chernivetskobukovynskiy.html> (in Ukrainian).
3. Malai K, 'U Kyievi pohrabuvaly budynok vidomoi bloherky: vona bula vsередyni. Video z kamer sposterezhennia' [In Kyiv, the house of a famous blogger was robbed: she was inside. Video from surveillance cameras] (OBOZREVATEL, 4 lystopada 2021) <<https://news.obozrevatel.com/ukr/show/people/dyakuyu-scho-zalishili-zhivoyu-u-kyievi-pograbuvali-kolishnyu-divchinu-kyivstoner-zlodii-potrapii-na-kameri-video.htm>> (in Ukrainian).
4. Mazurenko A and Tkach M, 'Sobolyna shuba, milion dolariv i Breguet: pid chas obshuku u posadovytsi podatkovoi znaishly spysok bazhan' [A sable fur coat, a million dollars and a Breguet: during the search of the tax office, you will find a wish list] (Ukrainska pravda, 1 liutoho 2023) <<https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/1/7387432/>> (in Ukrainian).
5. Stezhar T and Zasadniuk A, 'Biznes-imperiia UPTs MP: zvidky u bozhkykh liudei berutsia hroshi na rozkishni maietky ta avtivky' [The business empire of the UOC MP: where do people of God get money for luxurious estates and cars] (Informatsiine ahenstvo «UNIAN», 13 hrudyz 2018) <<https://www.unian.ua/politics/10376331-biznes-imperiya-upc-mp-zvidki-u-bozhkih-lyudey-berutsya-groshi-na-rozkishni-mayetki-ta-avtivki.html>> (in Ukrainian).
6. 'U frankivskoi bloherky vkraly fary z novoho avtomobilia. FOTO/VIDEO' [Headlights from a new car were stolen from a Frankish blogger. PHOTO/VIDEO] (IAA «Ratusha», 9 lystopada 2020) <<https://www.ratusha.if.ua/%d1%83-%d1%84%d1%80%d0%b0%d0%bd%d0%ba%d1%96%d0%b2%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%be%d1%97-%d0%b1%d0%bb%d0%be%d0%b3%d0%b5%d1%80%d0%ba%d0%b8-%d0%b2%d0%ba%d1%80%d0%b0%d0%bb%d0%b8-%d1%84%d0%b0%d1%80%d0%b8-%d0%b7/>> (in Ukrainian).

Полях Є. В.

Кримінологічна детермінація порушення недоторканності приватного життя

У статті розглянуто низку кримінологічних чинників порушень недоторканності приватного життя. Вказане дослідження є актуальним через свою практичну значущість, оскільки осмислення останніх є методологічною основою наукового обґрунтування заходів запобігання кримінальним правопорушенням проти приватності.

Усі криміногенні чинники порушень приватності запропоновано поділяти на такі групи: чинники, що пов'язані з цифровізацією суспільних відносин; чинники, що пов'язані з недостатнім захистом інформації; чинники, що пов'язані з роботою правоохоронних органів, а також соціально-економічні, соціально-політичні (правові), соціально-культурні та віктимологічні чинники.

Визначальну роль у детермінаційному комплексі порушень приватності відіграють чинники, пов'язані з цифровізацією суспільних відносин. Зроблено висновки про те, що у сучасному світі персональні дані особи не належать їй. Потужні можливості цифровізації призвели до цілковитої комерціалізації персональних даних, тому ще однією групою чинників є соціально-економічні. Персональні дані, інші відомості про приватне життя стали джерелом формування капіталу, а політична еліта в багатьох країнах оцінила зазначені вище ризики доволі пізно, що спровокувало появу соціально-політичних (правових) чинників порушень приватності. Зазначено, що доцільно вести мову й про чинники, що пов'язані з недостатнім захистом інформації, оскільки будь-яка система не позбавлена слабких сторін захисту, крім того, існують й недоліки у роботі правоохоронної системи, що провокує появу чинників, пов'язаних із діяльністю останньої.

Значну увагу приділено віктимологічним чинникам, які пропонується поділяти на три групи: ті, що пов'язані з невіглаством потерпілого у зазначеній сфері; ті, що пов'язані з недбалим ставленням до свого приватного життя; ті, що пов'язані з кібергігієною користувачів інформаційних технологій. Також виділено соціально-культурні фактори порушень приватності.

Зроблено висновок про те, що елементи детермінаційного комплексу кримінальних правопорушень проти приватності являють собою складну сукупність криміногенних чинників, що мають тісний зв'язок між собою та виступають умовами формування криміногенних поглядів, традицій та звичаїв, установок у суспільній свідомості, пов'язаних зі зневажливим ставленням до права на недоторканність приватного життя.

Наголошено, що у дослідженні перелічені не всі можливі чинники, а найбільш очевидні та пов'язані з учиненням кримінальних правопорушень проти приватності.

Ключові слова: порушення недоторканності приватного життя; приватне життя (privacy); детермінація злочинності, кримінальні правопорушення проти приватності.

Poliakh Ye. V.

Criminological determination of violation of privacy

The article considers a number of criminological factors of violations of privacy. This study is relevant due to its practical significance, since the understanding of the latter is the methodological basis of the scientific justification of measures to prevent criminal offenses against privacy.

It is proposed to divide all criminogenic factors of privacy violations into the following groups: factors related to the digitalization of social relations; factors associated with insufficient protection of information; factors related to the work of law enforcement agencies, as well as socio-economic, socio-political (legal), socio-cultural and victimological factors.

Factors related to the digitalization of social relations play a decisive role in the deterministic complex of privacy violations. It was concluded that in today's world, a person's personal data do not belong to him. The powerful possibilities of digitalization have led to the complete commercialization of personal data, so another group of factors is socio-economic. Personal data and other information about private life became a source of capital formation, and the political elite in many countries assessed the above-mentioned risks quite late, which provoked the emergence of socio-political (legal) factors of privacy violations. It is noted that it is expedient to talk about factors related to insufficient protection of information, since any system is not without weak points of protection, in addition, there are also shortcomings in the work of the law enforcement system, which provokes the appearance of factors related to the activity the last one

Considerable attention is paid to victimological factors, which the author proposes to divide into three groups: those related to the victim's ignorance in the specified area; those related to a careless attitude to one's private life; those related to the cyber hygiene of information technology users. Social and cultural factors of privacy violations are also highlighted.

It was concluded that the elements of the determinative complex of criminal offenses against privacy represent a complex set of criminogenic factors that are closely related to each other and act as conditions for the formation of criminogenic views, traditions and customs, attitudes in the public mind, associated with a contemptuous attitude to the right to privacy.

The author emphasizes that the study does not list all possible factors, but the most obvious and related to the commission of criminal offenses against privacy.

Key words: violation of privacy; private life (privacy); determination of crime; criminal offenses against privacy.

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2023 р.

Прийнята до друку: 10.05.2023 р.

К. Ю. Скрипник, аспірантка кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗЛОВЖИВАННЯ ЯК СПОСІБ ПРИТЯГНЕННЯ ЗАВІДОМО НЕВИННОГО ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (СТ. 372 КК УКРАЇНИ)

Постановка проблеми. На шляху до євроінтеграції Україна проходить послідовний шлях реформування, в тому числі й правоохоронної системи, результатом якого повинно стати забезпечення діяльності усіх правоохоронних органів (органів правопорядку) виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачений законом. Водночас у ст. 372 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачена кримінальна відповідальність за вчинення дій у порушення зазначених вимог закону, а саме притягнення до кримінальної відповідальності невинуватої особи. Дослідження теоретичних і практичних аспектів зазначеного складу кримінального правопорушення дозволило виявити численні проблеми практики застосування статті 372 КК України, а також прогалини у науковому дослідженні окремих ознак об'єктивної сторони аналізованого злочину, зокрема, способу його вчинення. Наслідком цього є помилкова кваліфікація дій винних осіб органами досудового розслідування, що може призвести до уникнення винними особами передбаченої законом відповідальності та протирічить принципу невідворотності покарання усіх причетних до незаконного притягнення невинних осіб до кримінальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такий склад кримінального правопорушення, як притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, вивчався фахівцями в галузі кримінального права – чи то окремо, чи то в системі інших кримінальних правопорушень проти правосуддя. Проте більшість праць належить до радянських часів (М. Й. Коржанський), частина досліджень проводилася до прийняття у 2012 р. КПК України (М. І. Бажанов, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін, В. В. Кузнецов, М. В. Сийплові,

М. П. Джуган, С. С. Мірошниченко та ін.). Разом із цим вивченню окремих факультативних ознак об'єктивної сторони розглядуваного кримінального правопорушення навіть у сучасних дослідженнях (П. П. Андрушко, Д. О. Балобанова, С. Є. Дідик, Л. М. Палюх, С. І. Кравченко та інші) не приділяється достатня увага, або вказані ознаки обходять стороною як не передбачені законодавцем в якості обов'язкових елементів. Про спосіб притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності зазначають І. С. Власов, І. М. Тяжкова, М. І. Панов, М. В. Шепітько, проте вказані питання не знайшли подальшого дослідження, а тому не втрачають своєї актуальності.

Метою статті є дослідження такої ознаки об'єктивної сторони, як спосіб вчинення правопорушення в контексті притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності та послідовне обґрунтування необхідності його встановлення в кожному конкретному кримінальному правопорушенні для забезпечення правильної кваліфікації діяння та відмежування від інших складів кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. «При виявленні кримінального правопорушення дослідники насамперед стикаються з його об'єктивними ознаками: конкретним актом поведінки суб'єкта у вигляді діяння – дії або бездіяльності, що завжди здійснюється у певній об'єктивній обстановці, у певному місці і в певний час»¹.

«Аналіз точок зору щодо ознак (форм) прояву об'єктивної сторони складу злочину дає можливість стверджувати, що всі без винятку автори єдині в існуванні таких ознак об'єктивної сторони

¹ Василь Тацій, Володимир Тютюгін, Вячеслав Борисов (ред.), *Кримінальне право України: Загальна частина: підручник* (Право, 2020) 133.

складу злочину, як діяння (дія або бездіяльність), злочинний результат (хоча по-різному називають цю ознаку, наприклад, наслідки, злочинний результат), причинний зв'язок, спосіб, час і місце вчинення злочину»¹. При цьому треба погодитися з тим, що єдиною обов'язковою ознакою є суспільно небезпечне діяння, адже жодного кримінального правопорушення без діяння вчинити неможливо². «Факультативними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок (обидві ознаки вважаються обов'язковими лише для матеріального складу кримінального правопорушення), місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення»³.

Слід зазначити, що «кожний конкретний злочин вчинюється певними особами, у визначений час, у конкретному місці і чітко вираженим способом. Водночас законодавець не вважає за необхідне зазначати ці обставини у кожній конкретній кримінально-правовій нормі. Адже недоцільно та й неможливо визначити і розтлумачити у законі всі поняття і терміни, що вживаються у правовій науці і на практиці. Це стосується і способу вчинення злочину. Зокрема, спосіб уведено до диспозиції кримінально-правових норм лише для тих випадків, коли він визначає кримінальну караність діяння або впливає на характер суспільної небезпечності злочинного діяння»⁴.

Для досягнення мети цього дослідження вважаємо за можливе використати визначення способу вчинення кримінального правопорушення, запропоноване ще М. І. Пановим, як певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, які застосовуються особою при вчиненні умисних або необережних кримінальних правопорушень, пов'язаних з вибіркоким використанням засобів вчинення кримінальних правопорушень. У структурі злочинного посягання спосіб належить безпосередньо суспільно небезпечній, протиправній дії (бездіяльності), вказує на операційну (динамічну) своєрідність його виконання. При чому спосіб іманент-

ний дії (бездіяльності), прихований в ній, входить до її змісту, визначає форму зовнішнього прояву кримінального правопорушення, або іноді виступає у вигляді «окремої» дії, яка забезпечує виконання основної дії (бездіяльності) і, перебуваючи з ним в органічній єдності, є прийомом виконання останньої⁵.

У навчальній кримінально-правовій літературі відзначається, що «спосіб виступає як обов'язкова ознака складу кримінального правопорушення у випадках, коли він прямо зазначений у законі або однозначно впливає зі змісту закону, про що свідчить характер дії, описання якої міститься у диспозиції статті»⁶. Важливим є й те, що «відсутність цього способу (*К. Ю. – як обов'язкової ознаки*) виключає склад кримінального правопорушення»⁷.

Питання способу притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності науковці здебільшого обходять увагою. Вивчення наукової літератури, присвяченої притягненню до кримінальної відповідальності завідомо невинного, засвідчило, що при описі об'єктивної сторони цього складу злочину взагалі не згадується спосіб його вчинення як у фахових підручниках та коментарях до Кримінального кодексу України⁸, так і в спеціальних монографічних дослідженнях⁹.

⁵ Николай Панов, *Уголовно-правовое значение способа совершения преступления : учеб. пособ.* (Харьковский юридический институт, 1984) 24.

⁶ Василь Тацій, Володимир Тютюгін, Вячеслав Борисов (ред.), *Кримінальне право України: Загальна частина: підручник* (Право, 2020) 160.

⁷ Там само [7] С.160–161

⁸ Напр., див.: Станіслав Яценко, *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України* (А. С. К., 2002) 936; Олександр Дудоров, Микола Хавронюк, *Кримінальне право: Навчальний посібник* (Ваіте, 2014) 944; Олена Плужнік, *Кримінальне право України. Особлива частина. (Конспект лекцій) : навч. посібн.* (ОДУВС, 2013) 336; Василь Тацій та ін. (ред.), *Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.2: Особлива частина* (Право, 2013) 1040; Василь Тацій, Володимир Тютюгін, Вячеслав Борисов (ред.), *Кримінальне право України: Особлива частина: підручник* (Право, 2020) 768; Олена Попович та ін., *Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник* (Чернівці, 2022) 319.

⁹ Напр., див.: Вячеслав Борисов, Володимир Тютюгін, *Злочини проти правосуддя: навч. посіб.* (Нац. юрид. акад. України, 2011) 160; Віталій Кузнецов, Микола Сийпюкі, *Кримінальна відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи: монографія* (ЗакДУ, 2011) 284; Сергій Мірошніченко, *Злочини проти правосуддя : теорія та практика протидії : монографія* (ПАТ «ПВК Десна», 2012) 432; Станіслав Кравченко, *Кримінально-правова охорона процесуальних прав та інтересів підозрюваного, обвинуваченого* (дис. канд. юрид. наук, Київ, 2019) 273.

¹ Валерій Матвійчук, *Об'єктивна сторона складу злочину: її складові та зміст* (2013) 1 *Держава та регіони. Серія Право* 164.

² Олексій Литвинов (ред.), *Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб.* (Право, 2019) 129.

³ – 130.

⁴ Гора І, *Поняття способу вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні* (2012) 9 *Закон і життя* 36.

Вивчення кримінально-правової літератури з окресленої проблеми дало можливість побачити різність підходів у визначенні способу притягнення невинної особи до кримінальної відповідальності. Зокрема, М. І. Панов визначає спосіб у складі досліджуваного злочину як зловживання довірою. При цьому науковець зазначає, що в даному випадку спосіб вчинення кримінального правопорушення однозначно впливає із закону, і при тлумаченні кримінально-правових норм Особливої частини КК можна прийти висновку, що він є обов'язковою ознакою складу¹.

Водночас Г. М. Анісімов вказує, що «зловживання довірою (на рівні родового поняття про нього) як спосіб вчинення злочину становить собою використання правомірно наданих винному повноважень, зумовлених фактичними чи юридичними підставами й особливим характером відносин довіри на шкоду довірительві (чи [і] третім особам) та всупереч його волі»².

О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк конкретизують, що «довірчі стосунки між людьми можуть виникати внаслідок фактичних або юридичних обставин – особистого знайомства, родинних або дружніх зв'язків, рекомендацій інших осіб, зовнішньої обстановки, цивільно-правових або трудових відносин тощо»³. Також, як спосіб вчинення певних злочинів, наприклад, шахрайства, зловживання довірою визначається як «вид обману, що полягає у використанні винним довірливих відносин з власником або іншою особою, заснованих на родинних, службових відносинах, знайомстві, інших цивільно-правових відносинах»⁴.

Г. М. Анісімов пояснює, що «серед передбачених КК злочинів, що вчиняються шляхом зловживання довірою, можна виокремити такі, суб'єктами яких службові особи не можуть бути за жодних умов. ... Якщо такі дії вчиняються службовими особами шляхом використання службового становища й усі об'єктивні й суб'єктивні ознаки вчиненого охоплюються складом відповідного службового злочину, то вони «трансформуються» в службовий злочин, оскільки в такому разі повністю

поглинаються статтями КК, в яких встановлюється відповідальність за останні (статті 364, 364–1, 365 та 368 КК)»⁵.

Проте теза про наявність довірчих відносин між посадовою особою, особливо під час досудового розслідування (дізнавачем, слідчим, прокурором), та особою, яка притягається ним до кримінальної відповідальності, вбачається сумнівною. Між вказаними особами виникають відносини внаслідок реалізації посадовою особою повноважень, наданих їй кримінальним процесуальним законодавством, а не внаслідок особистих довірчих зв'язків. Для притягнення особи до кримінальної відповідальності необхідна наявність відповідних повноважень у дізнавача, слідчого або прокурора. Тому використання будь-яких інших засобів взаємодії з особою (попереднього знайомства, дружніх стосунків, рекомендацій від третіх осіб) непотрібно.

Водночас у літературі зустрічається визначення способу вчинення досліджуваного злочину через зловживання прокурором, слідчим, іншою уповноваженою особою службовим становищем і правами, які надані їм як працівникам правосуддя для виконання покладених на них задач (І. С. Власов та І. М. Тяжкова)⁶. Потрібно зазначити, що ці ідеї не знайшли свого подальшого логічного розвитку в науковій літературі.

Із приводу дослідження зловживання В. В. Андрієшин вказує, що «починаючи аналізувати зловживання як складне суспільно небезпечне діяння та обов'язкову ознаку всіх складів правопорушень, які пов'язані із протиправним використанням службових повноважень, слід насамперед звернутися до статей 364, 364¹ КК України, що є загальними нормами у цій й сфері»⁷. Надалі науковець підкреслює, що «нормативно законодавець поділив зазначену ознаку на зловживання владою або службовим становищем для публічної сфери та зловживання повноваженнями для приватної сфери»⁸.

Загальне поняття зловживання владою або службовим становищем закріплено у ч. 1 ст. 364

¹ Николай Панов, *Уголовно-правовое значение способа совершения преступления : учеб. пособ.* (Харьковский юридический институт, 1984) 25–26.

² Герман Анісімов, 'Зловживання довірою як спосіб учинення злочину' (2015) 128 Проблеми законності 21.

³ Олександр Дудоров, Микола Хавронюк, *Кримінальне право: Навчальний посібник* (Ваїте, 2014) 573.

⁴ Олена Плужнік, *Кримінальне право України. Особлива частина. (Конспект лекцій) : навч. посібн.* (ОДУВС, 2013) 104.

⁵ Герман Анісімов, 'Зловживання довірою як спосіб учинення злочину' (2015) 128 Проблеми законності 28.

⁶ Власов І., Тяжкова І., *Ответственность за преступления против правосудия* (Юрид. лит., 1968) 57.

⁷ Владислав Андрієшин, 'Кримінальна відповідальність за зловживання службовою особою своїми повноваженнями: теоретико-правові та прикладні аспекти' (дис. докт. філ. Одеса, 2020) 116.

⁸ Там само [17] С.117.

КК України як умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

На думку А. В. Савченка, «використання службовою особою влади чи службового становища – реалізація всупереч інтересам служби тих повноважень і можливостей, якими службова особа наділена у зв'язку з наданою їй владою, зайняттям певної посади чи здійсненням певної службової діяльності. При цьому використовується владна компетенція службової особи, її службовий авторитет, експлуатується престиж державного органу, державного чи комунального підприємства, установи, організації, в яких така особа здійснює свою службову діяльність, підключаються необхідні службові зв'язки і можливості, що виникають завдяки займаній посаді, здійснюється вплив на діяльність інших осіб тощо»¹.

При цьому «зловживання владою – це вчинене всупереч інтересам служби використання службовою особою, яка має владні повноваження, своїх повноважень щодо пред'явлення вимог або прийняття рішень, обов'язкових для виконання іншими особами. Зловживати владою може представник влади, а також службова особа, яка виконує організаційно-розпорядчі обов'язки, адже вона стосовно підпорядкованих їй осіб також має владні повноваження. Зловживання службовим становищем – це використання службовою особою всупереч інтересам служби своїх повноважень і можливостей, пов'язаних з посадою. Фактично зловживання службовим становищем охоплює собою і зловживання владою, оскільки використовувати всупереч інтересам служби службова особа може як владні, так й інші повноваження та можливості»².

В. В. Андрієшин також вказує, що «переважна більшість науковців, які досліджували питання кримінальної відповідальності у сфері службової діяльності, висловлювали позицію, що категорія

«зловживання владою» є більш вузькою, ніж категорія «зловживання службовим становищем та/або повноваженнями», та повністю охоплюється останньою, а тому нормативної необхідності та доцільності у її закріпленні в диспозиції ч. 1 ст. 364 та інших статей КК України немає. Крім того, підтримуючи таку думку та вважаючи, що «службові повноваження» включають у свій обсяг «владні повноваження», пропонує виключити слова «владною (и) або» із статей 364, 365 КК України»³.

Також В. І. Тютюгін та Ю. В. Гродецький наполягають, що «конкретні форми службового зловживання можуть бути різними і залежать від сфери службової діяльності особи, характеру і значущості посади, яку вона обіймає, змісту, характеру та обсягу наданих їй повноважень і тих можливостей, які обумовлені наявними у неї службовими повноваженнями. Діяння службової особи може бути кваліфіковане за ст. 364 КК лише за умови, якщо відповідальність за його вчинення не передбачена за так звані спеціальні види службових зловживань. Одночасне застосування таких норм можливе лише за наявності в діянні службової особи реальної сукупності таких кримінальних правопорушень»⁴.

На наше переконання, кваліфікація дій осіб за ст. 372 КК України не потребує додаткової кваліфікації за ст. 364 КК України, інакше це буде конкуренція норм і навіть спроба притягнути особу двічі до кримінальної відповідальності за одне і те саме діяння. Склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 372 КК України, охоплює в собі зловживання владою та/або службовим становищем, оскільки вчинити його в інший спосіб неможливо. Прокурор, слідчий, дізнавач, мають повноваження на притягнення винуватої особи до кримінальної відповідальності, мають повноваження (такий собі правообов'язок) на повідомлення їй про підозру за наявності відповідних підстав, проте фактично діють поза межами передбачених у них повноважень, зловживають ними. Враховуючи ознаки суб'єкта вчинення розглянутого кримінального правопорушення, слід зазначити, що це не може бути особа без службових

¹ Андрій Савченко, *Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика)* : навч. посіб. («Центр учбової літератури», 2016) 88.

² Олександр Дудоров, Микола Хавронюк, *Кримінальне право: Навчальний посібник* (Вайте, 2014) 773.

³ Владислав Андрієшин, 'Кримінальна відповідальність за зловживання службовою особою своїми повноваженнями: теоретико-правові та прикладні аспекти' (дис. докт. філ. Одеса, 2020) 119.

⁴ Василь Тацій, Володимир Тютюгін, Вячеслав Борисов (ред.), *Кримінальне право України: Особлива частина: підручник* (Право, 2020) 581.

повноважень для повідомлення про підозру, інакше буде відсутній склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 372 КК України.

Необхідно погодитися із зауваженнями Є. О. Письменського, що «ураховуючи наявність у КК підстав кримінальної відповідальності як за загальний вид службового зловживання, так і за багаточисельні спеціальні види, у практиці правозастосування постійно виникали проблеми кваліфікації окремих діянь відповідно до правил про конкуренцію кримінально-правових норм. Через те, що ці правила вироблені лише в теорії і, хоча вони все частіше набувають характеру доктринальних, тим не менш відсутність їхнього законодавчого визначення зумовлювала низку помилок у кваліфікації зловживань владою або службовим становищем. Зокрема, ідеться про випадки правової оцінки певного різновиду службового зловживання як за загальною нормою, так і спеціальною, тобто штучного утворення сукупності злочинів»¹.

Так, одним із наслідків недостатньої наукової розробки проблематики способу вчинення досліджуваного складу злочину та його визначення саме через зловживання владою або службовим становищем стала неправильна кваліфікація дій обвинувачених за ст. 372 КК України у сукупності зі ст. 364 КК. Особи при розгляді згаданих кримінальних справ були виправдані судом, серед іншого, на нашу думку, і через неправильну кваліфікацію їх дій органами досудового розслідування.

Так, у справі № 711/4218/15-к² дії обвинуваченого кваліфіковано органами досудового розслідування за ч. 1 ст. 364, ч. 1 ст. 366, ч. 2 ст. 372 КК України. Прокурору Б. інкриміновано, що 24.01.2014 р. близько о 15–00 год., знаходячись у приміщенні прокуратури, зловживаючи своїм службовим становищем, діючи умисно, з кар'єристських спонукань, з метою одержання неправомірної вигоди для самого себе у вигляді просування по службі та неправомірної вигоди для невстановлених слідством осіб із числа керівництва правоохоронних органів у вигляді усунення перешкод з боку мітингувальників, використовуючи своє службове становище як прокурора всупереч інтересам служби,

за відсутності законних, достатніх і допустимих доказів вини двох осіб, достовірно знаючи про те, що у повідомлення про підозру останнім внесені завідомо неправдиві відомості, які не відповідали матеріалам кримінального провадження та зібраним доказам, у порушення вимог статей 36, 276, 277, 278 КПК України погодив письмове повідомлення про підозру вказаним особам у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 294 та ч. 2 ст. 341 КК України. У подальшому прокурор Б. також погодив, підписав і підтримував в суді клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відносно вказаних осіб і ще однієї особи, повідомлення про підозру якій погоджено іншим прокурором.

Мотивом для виправдання обвинуваченого в частині кваліфікації його дій за ч. 1 ст. 364 КК України судом є відсутність у діянні складу кримінального правопорушення, а за ч. 1 ст. 366 та ч. 2 ст. 372 ККУ – у зв'язку з недоведеністю вчинення ним цих кримінальних правопорушень, оскільки не доведено, що у підсудного не було підстав для повідомлення особам про підозру.

Щодо кваліфікації за ч. 1 ст. 364 КК України суд дійшов висновку, що на час судового провадження злочин, передбачений ст. 364 КК України, належав до злочинів із матеріальним складом і вважався закінченим з моменту заподіяння істотної шкоди, яка виражалася у завданні матеріальних збитків у певних розмірах (у сто і більше разів перевищувала неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Разом із тим, виходячи з формулювання обвинувачення, підсудний своїми діями заподіяв істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам потерпілих, що передбачені та гарантовані статтями 3, 19, 29, 59, 63 Конституції України. Крім того, вказані події знайшли висвітлення у вітчизняних та іноземних засобах масової інформації, у мережі Інтернет, набули широкого резонансу, викликали глибоке обурення громадян України та міжнародної спільноти, що призвело до підриву авторитету та престижу усієї системи судових і правоохоронних органів України, хоча матеріальна шкода й не завдана.

У цьому випадку, застосувавши положення ч. 1 ст. 5 КК України про зворотну дію у часі закону про кримінальну відповідальність, який скасовує злочинність (протиправність) діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність, суд

¹ Євген Письменський, "Чи потребувала змін стаття 364 КК України?" *Актуальні проблеми кримінального права та процесу* : Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Кривий Ріг, 2017) 52.

² Вирок Придніпровського районного суду міста Черкаси від 19 травня 2017 року, судова справа № 711/4218/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66623277>.

прийшов висновку про відсутність істотної шкоди у вигляді настання матеріальних збитків, які в сто і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, від дій (бездіяльності) підсудного, і як наслідок, про відсутність в його діях складів злочинів, передбачених статтями 364 і 367 КК України. Слід відзначити, що подібний виправдувальний вирок винесено судом й у справі № 712/3027/15-к¹.

Таким чином, склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 372 КК України, співвідноситься зі складом, передбаченим ст. 364 КК України, як спеціальний і загальний, що унеможливорює одночасну кваліфікацію діяння за сукупністю обох цих статей. Способом притягнення до кримінальної відповідальності завідомо невинного виступає певна комбінація дій уповноваженої особи, які явно виходять за межі її повноважень.

При цьому, хоча у ст. 372 КК України немає посилання на вчинення діяння шляхом зловживання владою або службовим становищем, однак вважаємо, що вчинення даного кримінального правопорушення саме у такий спосіб однозначно впливає зі змісту закону й самої суті повноважень слідчого, прокурора та дізнавача щодо притягнення винуватої особи до кримінальної відповідальності. У випадку притягнення завідомо невинного (невинуватої особи) до кримінальної відповідальності зловживання владою або службовим становищем стає домінуючим.

Проте об'єктивна сторона кримінального правопорушення, визначеного ст. 364 КК України, передбачає не лише вчинення діяння (самого зловживання), а й спричинення істотної шкоди охоронюваним законом інтересів. У цьому контексті склад злочину, передбачений ст. 372 КК України, є унікальним і не охоплюється повністю статтею 364 КК України, оскільки дає можливість кваліфікувати дії винних осіб за відсутності завдання шкоди лише після фактичного притягнення до кри-

мінальної відповідальності завідомо невинуватої особи. При цьому спосіб притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності шляхом зловживання владою або службовим становищем виступає елементом, який пов'язує зазначені склади кримінальних правопорушень.

Висновки. Способом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 372 КК України, виступає зловживання службовим становищем, тобто певна сукупність дій уповноваженої особи, які явно виходять за межі її повноважень та вчинені всупереч інтересам служби. Формально слідчий, прокурор, інша уповноважена особа (дізнавач, детектив НАБУ) мають повноваження, передбачені КПК України, на повідомлення про підозру особі, яка вчинила кримінальне правопорушення. Однак такі дії зазначені особи вчиняють за відсутності законодавчо передбачених підстав відносно особи, яка є завідомо для них невинувата в інкримінованому кримінальному правопорушенні.

Склади кримінальних правопорушень, передбачені статтями 364 та 372 КК України співвідносяться як загальний та спеціальний. Проте ст. 372 КК України є унікальною, оскільки встановлює кримінальну відповідальність за більш конкретне діяння, яке не передбачає настання наслідків у вигляді шкоди охоронюваним законом інтересам і не може бути рівнозначно замінена у випадку кваліфікації діяння лише за статтею 364 КК України.

Наявність повноважень є передумовою для вчинення розглядуваного злочину, а їх використання всупереч інтересам служби (зловживання своїм службовим становищем) завжди є частиною об'єктивної сторони, виступаючи способом вчинення злочину. Разом із цим при притягненні завідомо невинного до кримінальної відповідальності у суб'єкта злочину наявні повноваження, передбачені кримінальним процесуальним законодавством. До того ж відсутні довірчі відносини із потерпілим – особою, якій безпідставно повідомлено про підозру.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine] vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (in Ukrainian).

¹ Вирок Соснівського районного суду міста Черкаси від 02 листопада 2020 року, судова справа № 712/3027/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92593680>.

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine] vid 13 kvitnia 2012 roku №4651-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (in Ukrainian).

Cases

3. Vyrok Prydniprovskoho raionnoho sudu mista Cherkasy vid 19 travnia 2017 roku, sudova sprava № 711/4218/15-k. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66623277> (in Ukrainian).
4. Vyrok Sosnivskoho raionnoho sudu mista Cherkasy vid 02 lystopada 2020 roku, sudova sprava № 712/3027/15-k. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92593680> (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

1. Dudorov O, Xavronyuk M. *Kryminalne pravo: Navchalnyj posibnyk* [Criminal Law: Tutorial] (Vaite, 2014) 944 (in Ukrainian).
2. Kuznetsov V, Syiploki M, *Kryminalna vidpovidalnist za prytiahnennia yak obvynuvachenoho zavidomo nevinuvatoi osoby: monohrafiia* [Criminal responsibility for bringing a known innocent person as an accused : A monograph] (ZakDU, 2011) 284 (in Ukrainian).
3. Miroshnychenko S, *Zlochyny proty pravosuddia: teoriia ta praktyka protydii: monohrafiia* [Crimes against justice: theory and practice of countermeasures: A monograph] (PAT «PVK Desna», 2012) 432 (in Ukrainian).
4. Panov N, *Ugolovno-pravovoe znachenie sposoba sovershenija prestuplenija : uchebnoe posobie* [The criminal-legal significance of the method of committing the crime: Tutorial] (Har'kovskij juridicheskij institut, 1984) 112 (in Russian).
5. Pluzhnik O, *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna. (Konspekt leksii) : Navchalnyj posibnyk* [Criminal Law of Ukraine. A special part. (Synopsis of lectures) : Tutorial] (ОДУВС, 2013) 336 (in Ukrainian).
6. Popovych O at. al., *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna : Navchalnyj posibnyk* [Criminal Law of Ukraine. A special part.: Tutorial] (Chernivtsi, 2022) 319 (in Ukrainian).
7. Savchenko A, *Korupsiini zlochyny (kryminalno-pravova kharakterystyka) : Navchalnyj posibnyk* [Corruption crimes (criminal-legal characteristics) : Tutorial] (Tsentri uchbovoi literatury, 2016) 168 (in Ukrainian).
8. Vlasov I, Tjashkova I, *Otvettvennost' za prestuplenija protiv pravosudija* [Responsibility for crimes against justice] (Jurid. lit., 1968) 136 (in Russian).

Edited books

9. Borysov V, Tiutiuhin V (uporiad), *Zlochyny proty pravosuddia : Navchalnyj posibnyk* [Crimes against justice : Tutorial] (Nats. yuryd. akad. Ukrainy, 2011) 160 (in Ukrainian).
10. Lytvynov O (uporiad), *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: Navchalnyj posibnyk* [Criminal Law of Ukraine. A general part : Tutorial] (Pravo, 2019) 480 (in Ukrainian).
11. Tatsii V at. al. (uporiad), *Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. Tom 2: Osoblyva chastyna* [Criminal codex of Ukraine. Scientific and practical commentary. Volume 2: Special part] (Pravo, 2013. 1040 (in Ukrainian).
12. Tatsii V, Tiutiuhin V, Borysov V (uporiad), *Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: pidruchnyk* [Criminal Law of Ukraine. A general part : Manual] (Pravo, 2020) 584 (in Ukrainian).
13. Tatsii V, Tiutiuhin V, Borysov V (uporiad), *Kryminalne pravo Ukrainy: Osoblyva chastyna : pidruchnyk* [Criminal Law of Ukraine. A special part : Manual] (Pravo, 2020) 768 (in Ukrainian).
14. Yatsenko S. (uporiad), *Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine] (A. S. K., 2002) 936 (in Ukrainian).

Journal articles

15. Anisimov H, 'Zlovzhyvannia doviroiu yak sposib uchynennia zlochyntu' [Abuse of trust as a way of committing a crime] (2015) 128 Problemy zakonnosti – Problems of legality 20–28 (in Ukrainian).
16. Hora I, 'Poniattia sposib vchynennia zlochyntu ta yoho znachennia v rozkrytti ta rozsliduvanni' [The concept of the method of committing a crime and its importance in detection and investigation] (2012) 9 Zakon y zhyzn – Law and life 35–38 (in Ukrainian).
17. Matviichuk V, 'Ob'iektyvna storona skladu zlochyntu: yii skladovi ta zmist' [The objective side of the composition of the crime: its components and content] (2013) 1 Derzhava ta rehiony. Seriia Pravo – State and regions. Law series 163–168 (in Ukrainian).

Dissertations

18. Andriieshyn V, 'Kryminalna vidpovidalnist za zlovzhyvannia sluzhbovoiu osoboioiu svoimy povnovazhenniamy: teoretyko-pravovi ta prykladni aspekty' [Criminal liability for abuse of authority by an official: theoretical-legal and applied aspects] (DPhil thesis, Odesa 2020) 237 (in Ukrainian).

19. Kravchenko S, 'Kryminalno-pravova okhorona protsesualnykh prav ta interesiv pidozriuvanoho, obvynuvachenoho' [Criminal law protection of the procedural rights and interests of the suspect, the accused] (DPhil thesis, Kyiv, 2019) 273 (in Ukrainian).

Conference papers

20. Pysmenskyi Ye, 'Chy potrebuvala zmin stattia 364 KK Ukrainy?' [Did article 364 of the Criminal Code of Ukraine need to be changed?] Aktualni problemy kryminalnogo prava ta protsesu : Materialy III Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii (Kryvyi Rih, 2017) 50–56 (in Ukrainian).

Скрипник К. Ю.

Спосіб вчинення як ознака об'єктивної сторони притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності

У статті розглянуто спосіб вчинення діяння як факультативну ознаку об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст.372 КК України, враховуючи обов'язковість її встановлення при розслідуванні кожного конкретного кримінального правопорушення за таким фактами. Визначено та послідовно обґрунтовано, що єдиною можливістю способом вчинення цього злочину є зловживання службовим становищем, а не зловживання довірою або щось інше. Також на прикладах наявної судової практики продемонстровано неможливість кваліфікації дій особи за сукупністю ст. 372 та ст. 364 КК України. При цьому розглянуто співвідношення та взаємозв'язок цих двох складів злочинів. Наголошено на актуальності розробки обраної проблеми у зв'язку з відсутністю її системного та глибокого вивчення (особливо після прийняття КПК України у 2012 році). Беручи до уваги активізацію роботи правоохоронних органів з притягнення винних осіб за ст. 372 КК України, практичне значення дослідження полягає у теоретичному забезпеченні правозастосовної діяльності при кваліфікації діянь за ст.372 КК України як на досудовому розслідуванні, так і при подальшому розгляді даних справ у суді.

Ключові слова: притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, спосіб вчинення, зловживання службовим становищем, зловживання довірою.

Skrypnyk K. Yu.

Modus operandi as a sign of the objective side of attracting a knownly innocent person to criminal responsibility

The article considers modus operandi as an optional feature of the objective side of the criminal offense provided for in art. 372 of the Criminal Code of Ukraine, taking into account the obligation to establish it during the investigation of each specific criminal offense based on such facts. Have been determined and consistently substantiated that the only possible modus operandi of this crime is abuse of official position, not abuse of trust or any other. The impossibility of qualifying a person's actions under the combination of art. 372 and art. 364 of the Criminal Code of Ukraine was also demonstrated using the examples of existing judicial practice, and the relationship and interrelationship of these two types of crimes were considered. The relevance of the development of the chosen problem due to the lack of its systematic and in-depth study is emphasized, especially after the adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012. Taking into account the intensification of the work of law enforcement agencies to arrest guilty persons under art. 372 of the Criminal Code of Ukraine, the practical significance of the study is the theoretical provision of law enforcement activities in the qualification of actions under art. 372 of the Criminal Code of Ukraine both during pre-trial investigation and during further consideration of these cases in court.

Key words: attracting a knownly innocent person to criminal responsibility, modus operandi, abuse of official position, abuse of trust.

Стаття надійшла до редакції: 22.04.2023 р.

Прийнята до друку: 10.05.2023 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Н. В. Нетеса, кандидат юридичних наук, вчений секретар Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

В. С. Батургарєєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ТЕРОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ ЯК ЗАСІБ ВЕДЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ ЇЇ

*(рецензія на монографію Мокляка В. В.
«Протидія терористичній діяльності в Україні»)*

Сучасний тероризм, напевно, є одним з найдинамічніших видів злочинної активності, що в умовах світових процесів глобалізації та інформатизації різних сфер життєдіяльності суспільства здатен оперативно реагувати на нові виклики сьогодення. Використання під час здійснення терористичної діяльності високих технологій, сучасних досягнень науки і техніки, розширення транскордонного співробітництва між злочинцями, їх міжрегіональна міграція та інші притаманні їй властивості роблять тероризм універсальним засобом вирішення широкого спектру завдань – як внутрішньополітичних, так і геополітичних з метою посилення позицій впливу на світову спільноту. Саме тому не випадково, що всюди, де існують збройні конфлікти чи йде війна, тероризм стає поширеною повсякденною практикою під час ведення воєнних дій. Не виключенням, на жаль, стала й Україна, де явище тероризму набуло свого стрімкого поширення саме під час розпочатої у 2014 році збройної агресії РФ проти нашої держави за участі та під керівництвом спеціальних служб і силових відомств держави-агресора, які скористалися революційною ситуацією, загостренням соціальних протиріч в українському суспільстві, поширенням сепаратистських й екстремістських настроїв населення Сходу і Півдня України для створення і сприяння злочинній діяльності незаконних збройних формувань, терористичних груп і організацій. Ще більше

ситуація загострилася після розгортання у лютому 2022 року повномасштабної війни РФ проти України, коли держава-агресор почала активно застосовувати терористичні засоби проти мирного населення для отримання переваг на полі бою, масовано обстрілюючи житлові будинки, об'єкти цивільної інфраструктури тощо. І хоча, за даними Global Terrorism Index, Україна істотно покращила свій показник у світовому рейтингу тероризму, перемістившись з 11 позиції у 2016 р. на 73 позицію у 2022 р. (перевищивши навіть показник довоєнного 2013 р. – 51 місце у переліку), це аж ніяк не свідчить про те, що явище тероризму для України перестало бути актуальним. Навпаки, повномасштабна війна РФ проти України сприяла маскуванню його під воєнні дії, які не враховуються GTI. Численні факти руйнувань та знищень об'єктів цивільної інфраструктури, цілеспрямовані напади та звірства, здійснювані проти цивільного населення України, інші серйозні порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права, створення та залучення терористичних угруповань до участі у збройній агресії РФ проти України, фінансування тероризму стали підставою для визнання на міжнародному рівні таких дій з боку РФ актами терору проти українського населення та воєнними злочинами. Рішучою реакцією на зазначені наслідки стало те, що 21 листопада 2022 р. Парламентська асамблея НАТО визнала РФ державою-терористом,

а Європарламент 23 листопада 2022 р. прийняв резолюцію щодо визнання РФ державою-спонсором тероризму. Все це зайвий раз підтверджує, що в сучасних умовах структура терористичних загроз зазнає постійних модифікацій, а тактика ведення терористичної діяльності постійно й оперативно змінюється, що зумовлює визнання терористичної діяльності однією з основних загроз національній безпеці України та відповідно однією з найактуальніших суспільних проблем сьогодення, яка вимагає постійної уваги з метою вдосконалення політики національної безпеки, оновлення керівних документів стратегічного планування у сфері боротьби з тероризмом, надання науково обґрунтованих рекомендацій щодо запобігання й припинення терористичних посягань.

У цьому сенсі підготовлена В. В. Мокляком монографія «Протидія терористичній діяльності в Україні» стала не лише своєчасною реакцією на виклики часу її написання, а й відбиттям заснованої на багаторічному досвіді практичної роботи у Службі безпеки України наукової інтуїції та вміння автора відчувати тенденції й робити науково обґрунтовані прогнози щодо такого суспільно небезпечного явища, як терористична діяльність.

Усвідомлюючи, що ґрунтовне наукове дослідження має починатися з окреслення шляху отримання наукового знання, перший розділ своєї монографії автор приділив теоретико-методологічним засадам дослідження терористичної діяльності, в якому здійснив огляд й узагальнення результатів різногалузевих досліджень щодо розуміння сутності, форм і проявів явища тероризму та існуючих методів боротьби з ним, а також положень міжнародних універсальних і регіональних нормативно-правових актів та національного законодавства, що дозволило йому віднайти власний сегмент наукового пошуку в нових суспільно-політичних реаліях.

Як видається, автору вдалося представити й дослідити терористичну діяльність в Україні як абсолютно нову реальність, що характеризується багатомірністю та гібридністю форм її існування. Низка питань, які порушуються у монографії і які донедавна ще здавалися далекими від реальності, у нових воєнно-політичних умовах не лише набули конкретного прояву, а й виявилися тими вразливими місцями в національній системі протидії тероризму, які в умовах повномасштабної війни мали своїм наслідком окупацію нових українських

територій, загострення суспільно-політичної обстановки в країні, збільшення кількості терористичних угруповань, які долучилися до збройного протистояння на боці агресора. Незахищеність інформаційного простору України від деструктивного впливу екстремістської та терористичної ідеології, ворожої пропаганди та дезінформації, недостатній рівень кібербезпеки об'єктів кіберзахисту є доказом очевидності існування інформаційних загроз терористичного характеру, які, за справедливим застереженням В. В. Мокляка, вимагали якнайшвидшого визнання одним із пріоритетів державної політики у сфері інформаційної безпеки створення ефективної системи механізмів і заходів інформаційної протидії спеціальним інформаційним операціям РФ, спрямованим на пропагування ідеології тероризму, провокування екстремістських і терористичних проявів, загострення й дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, розпалювання міжетнічних, мовних та міжконфесійних конфліктів шляхом вчинення терористичних актів.

Монографія В. В. Мокляка являє собою цілісну наукову працю, якою охоплюються всі базові блоки кримінологічного знання про явище терористичної діяльності. Червоною стрічкою у роботі проходить ідея гібридного характеру терористичної діяльності в Україні, який інтерпретується автором як комбінування цілеспрямованих насильницьких, технологічних, диверсійних та інформаційних протиправних дій на території України, проти громадян України за її межами, в інформаційному просторі України та в українському сегменті мережі Інтернет, у терористичних цілях. При цьому пропонується кримінологічне визначення терористичної діяльності та розкривається її структура, в межах якої приділяється увага детальному розгляду предмета терористичної діяльності, її об'єктів (загального, спеціального та безпосереднього), мотивів і цілей, суб'єктів, засобів, форм та способів її здійснення, а також її результатів, що є свідченням вмілого використання праксеологічного підходу.

На окреме схвалення заслуговує той великий обсяг аналітичної роботи, яку провів автор, здійснюючи ревізію приписів кримінального законодавства України на предмет встановлення переліку кримінальних правопорушень, що можуть охоплюватися поняттям «терористична діяльність». І тут дуже цікавим і новаторським є підхід дослідника,

за якого він пропонує до терористичної діяльності, окрім власне так званих «терористичних злочинів», передбачених статтями 258–258⁵ КК (*а від 21 березня 2023 р. ще й ст. 258⁶ КК – курсив наші*), відносити й інші види протиправної поведінки, що можуть вчинятися з терористичною метою. Останні ним класифікуються на три категорії: 1) злочини, що мають характер терористичних актів (зокрема, ті, що вчиняються або можуть бути вчинені шляхом нападу, захоплення, блокування, пошкодження, знищення відповідних об'єктів, у тому числі у спосіб вибухів, підпалів тощо (статті 113, 194¹, 261, 266, 277, ч. 3 ст. 298, ч. 2 ст. 279, ст. 292 КК та ін.), або ж шляхом вчинення умисних вбивств, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень чи погроз їх вчинення, викрадення людей, захоплення заручників, застосування зброї, вибухових пристроїв або погрози їх застосування (ст. 112, ч. 2 ст. 147, ст. 349, ст. 443 КК та ін.); 2) злочини, спрямовані на підготовку терористичних актів (статті 260, 263¹, 447 КК); 3) злочини, спрямовані на забезпечення чи укріплення терористичної діяльності (статті 259, 300, 359 КК тощо). Запропонована система кримінально протиправних діянь, розглянутих у контексті терористичної діяльності, виглядає логічно впорядкованою та методологічно виправданою, а подальші наукові розробки в цьому напрямку вбачаються перспективними у галузі наук кримінально-правового циклу, адже кожна з указаних груп кримінальних правопорушень і навіть кожен з них окремо можуть стати предметами самостійних досліджень в умовах збройної агресії.

Надаючи кримінологічну характеристику терористичним злочинам, В. В. Мокляк застосовує дуже вдалий прийом, який дозволив йому як найяскравіше продемонструвати вплив збройного конфлікту на терористичну діяльність в Україні. Охопивши своїм дослідження період часу з 2013 року (довоєнний рік) та подальші роки, у своїй монографії він не лише ґрунтовно проаналізував рівень, коефіцієнти, структуру, динаміку та регіональний розподіл злочинів, передбачених статтями 258–258⁵ КК України, а й виявив основні тенденції терористичної діяльності в Україні та надав їм достатньо переконливе пояснення. Як приклад, можна навести тенденцію щодо зменшення (починаючи з 2017 року) кількості облікованих терористичних злочинів, яка обґрунтована автором низкою обумовлюючих чинників, серед яких активізація

боротьби з тероризмом, підвищення оперативних спроможностей сил безпеки України та, як результат, успішне проведення численних спецоперацій СБУ, що призвело до викриття та припинення злочинної діяльності значної кількості терористичних груп та інших злочинних об'єднань на території України, зниження інтенсивності ведення бойових дій на Сході України, певна стабілізація криміногенної обстановки в сфері громадської безпеки. Цілком очевидно, що такі висновки були зроблені В. В. Мокляком насамперед з позиції фахівця-практика, який має багаторічний досвід оперативної роботи в СБУ. Напевно, що наведені пояснення виявленої тенденції ще тривалий час залишалися б незмінними, якби не повномасштабне військове вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року, яке, як уже наголошувалося, призвело до маскування терористичної діяльності під воєнні дії і актуалізувало нові виклики національній безпеці України, зумовлені трансформацією терористичних загроз у нових воєнно-політичних умовах. А це, безумовно, є потужним поштовхом до подальших наукових пошуків у цій царині.

Так само, дуже корисними є напрацювання автора в частині здійсненого ним кримінологічного аналізу регіональних особливостей терористичної діяльності в Україні. Встановивши, що найбільш ураженими проявами терористичної діяльності регіонами України є Донецька, Луганська, Одеська і Харківська області, він пояснив це зосередженням на території вказаних регіонів екстремістських і терористичних груп та організацій, розгортанням ворожої агентурної мережі, значною часткою проросійськи налаштованих місцевих жителів, накопиченням у населення нелегальної зброї, а також великою протяжністю неконтрольованої ділянки сухопутного кордону із державою-агресором у випадку з Харківською областю та постійною загрозою морського вторгнення в Україну у Чорноморському регіоні у випадку з Одеською областю. Такі умовиводи автора, знов-таки, не є його суто логічними припущеннями, а є результатом знання ним оперативної ситуації у цих регіонах. Не можна не вказати й на прогностичні здібності дослідника, який дійшов висновку, що перспективою розвитку терористичної діяльності в Україні є подальше посилення загрози вчинення терористичних актів у місцях масового перебування людей, знищення та пошкодження об'єктів критичної інфраструктури, захоплення заручників

із терористичною метою, вчинення кіберзлочинів у терористичних цілях, активізація пропаганди й поширення ідеології тероризму в інформаційному просторі та українському сегменті мережі «Інтернет» тощо. Всі ці прогнози, на жаль, виявилися реалістичними в умовах повномасштабної війни рф проти України.

У ракурсі вдосконалення наукової розвідки корисними виглядають й представлені В. В. Мокляком дані щодо кримінологічних ознак осіб, які здійснюють терористичну діяльність в Україні. І тут тривожним виявився встановлений на підставі проведеного автором емпіричного дослідження факт, що помітну роль у здійсненні терористичної діяльності в Україні відіграють професійні військові (34, 8%) та працівники силових структур – представники спецслужб та їх агенти (4,4%), що, на наш погляд, є специфічною особливістю терористичної діяльності на території нашої країни, яка істотно підвищує загрози та наслідки від такої діяльності через наявність у вказаних осіб відповідних професійних навичок, знань і вмінь.

Заслугує на позитивну оцінку й спроба автора надати типологію терористів, виходячи з мотивації та спрямованості терористичної діяльності. При цьому на підставі першого критерію всі терористи ним поділяються на такі типи: корисливо вмотивовані, ідеологічно вмотивовані та терористи, які прагнуть стати відомими (прославитися); за другою ознакою виділяються політично спрямований, націоналістично спрямований і диверсійно спрямований тип терористів.

Так само наукову цінність представляє ґрунтовний аналіз і розкриття у роботі зовнішньополітичних, внутрішньополітичних, ідеологічних, інформаційних, безпекових, соціально-економічних, організаційно-управлінських, нормативно-правових, соціально-психологічних криміногенних чинників, які породжують та зумовлюють терористичну діяльність в Україні. Це дозволило авторові пізнати глибинні процеси, які обумовлюють терористичну діяльність в Україні, і підтвердити висловлену ним тезу про те, що терористична діяльність на території України обумовлена збройною агресією РФ і є одним із засобів ведення гібридної війни проти нашої країни.

Крім того, враховуючи спрямованість зусиль України на інтеграцію в європейський та світовий простір, органічним елементом монографічної роботи є звернення автора до вивчення зарубіжно-

го та міжнародного досвіду боротьби з тероризмом. Добре розуміючи важливість виявлення слабких місць національної системи протидії тероризму та пошуку шляхів підвищення її ефективності саме з позиції компаративістського підходу, В. В. Мокляк не лише розглянув та узагальнив зарубіжне антитерористичне законодавство, міжнародно-правові документи у цій сфері, систему міжнародних інституцій і їх повноваження, а й приділив увагу аналізу найкращих практик протидії тероризму у США, Великій Британії, Ізраїлі та ФРН. Такий методологічний підхід дозволив автору сформулювати достатньо великий багаж теоретико-прикладних напрацювань, який яскраво розкрився під час дослідження ним напрямів протидії терористичній діяльності в Україні.

І тут, знов-таки, проявило себе вміння дослідника поглянути на проблему системно, адже пропонуванню власного бачення комплексу пріоритетних заходів протидії терористичній діяльності в Україні, яким охоплюються заходи щодо запобігання, виявлення і припинення терористичної діяльності, а також мінімізації та усунення її наслідків, передують формулювання автором монографії стратегічних напрямів розвитку державної антитерористичної політики. При цьому серед запропонованих інституційних, організаційних, правових та управлінських засобів забезпечення антитерористичної безпеки держави й суспільства достатньо перспективними в плані концептуальних підходів виглядають обґрунтування потреби в розбудові Національної системи стійкості до впливу терористичних та інших видів загроз; розвиток стратегічних комунікацій у секторі безпеки й оборони; реформування сектору безпеки й оборони відповідно до стандартів ООН і НАТО; удосконалення законодавства у сфері боротьби з тероризмом; створення системи захисту об'єктів можливих терористичних посягань; формування культури безпечної поведінки фізичних і юридичних осіб та нетерпимого ставлення до ідеології екстремізму й тероризму; залучення громадськості до боротьби з тероризмом; використання інноваційних технологій пошуку й викриття окремих осіб, груп та організацій, що планують та здійснюють терористичну діяльність; інтеграція до європейських і євроатлантичних систем колективної безпеки. Саме ці аспекти забезпечення антитерористичної безпеки проявили себе в умовах повномасштабної війни як такі, що виявилися найбільш

вразливими її позиціями. Це зайвий раз підтверджує, що теоретичні напрацювання В. В. Мокляка є практично орієнтованими і є свідченням вміння автора бачити сутність явища і відчувати перспективи його розвитку.

Монографія наскрізь пронизана практичною складовою, що значно прикрашає її зміст, адже в ній знаходить своє відбиття й власний досвід практичної роботи автора в органах безпеки, й результати узагальнення експертної думки.

Звісно, що як будь-яка цікава наукова робота, ця монографія викликає у читача цілком природне бажання отримати відповіді на низку додаткових запитань, і насамперед щодо того, наскільки змінилася терористична діяльність в Україні у зв'язку з розгортанням рф повномасштабної війни, чи вдалося набути за ті вісім років досвіду, який дозволить ефективно протидіяти терористичній діяльності в нових воєнно-політичних умовах,

та ін., але в цьому і є її головне призначення – бути імпульсом, що спонукає до подальших наукових роздумів та пошуку нових аспектів проблематики, які дозволять розкрити нові, раніше невідомі грані такого мінливого і багатоаспектного явища, як терористична діяльність.

Наприкінці не можемо не підкреслити, що представлена В. В. Мокляком монографія свідчить про те, що перед нами не лише досвідчений практик, а й талановитий учений, який добре розуміє важливість консолідації науки і практики у вирішенні питань, що становлять загрозу національній безпеці України, і продовжує свою творчу діяльність, розширюючи наукові горизонти та опановуючи нові пласти кримінологічної науки.

*Стаття надійшла до редакції: 10.05.2023 р.
Прийнята до друку: 20.05.2023 р.*

В. С. Батургарєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ДОРОГА – ЦЕ ЖИТТЯ... *(рецензія на монографію Колодяжного М. Г. «Стратегія Vision Zero: уроки для України»)*

Напевно, мої колеги знають, що останніми роками свої наукові і публіцистичні тексти я пишу лише за покликом серця, зайвий раз звіряючись із власним барометром відчуття проблематики, її актуальності й перспективи. На щастя, помилок у цій інтуїтивно-праксеологічній і неодмінно творчій царині в мене не буває. Так сталося й цього разу, коли ми деякий час тому зібралися в кримінологічний майстерні нашого чудового Інституту, щоб обговорити тему майбутнього дослідження. Пам'ятаю, що не було ніяких творчих мук у пошуку чогось недослідженого, чогось, виражаючись мовою покоління мілленіалів, «хайпового». Проблема знаходилася на поверхні, і пов'язана вона з відомим всім нам парафразом «Дорога – це життя»...

Не можу навіть пригадати, хто став ініціатором теми для дослідження, але ж, керуючись якимось колективним розумом, ми всі захопилися перспективою нового дослідження, навперебій пропонуючи нові абриса й штрихи «класичної», здавалося б, у кримінології проблеми.

Більше того, дорога не перестала бути життям навіть у надскладних умовах воєнного часу. Адже ми рухаємося автошляхами, нехай і зруйнованими, ми намагаємося потрапити у зелену хвилю, щоб скоріше добратися з пункту А. до пункту Б., ми мріємо про міста майбутнього із поки що фантастичною для нас інфраструктурою. Тому не варто звертати увагу на думки недалекоглядних колег і посадовців з приводу того, що ця тема нібито зараз не на часі. Адже Мрію, що сьогодні стала синонімом України, ніхто не відміняв!

Коли читала цю монографію, на кілька годин я дійсно занурилася у мрію про те, як буде добре, коли ми скажімо: «Все! Це була остання дорожньо-транспортна пригода...». Саме остання, а не крайня. І дороговказом до цієї кінцевої зупинки в ері

нещастя на дорогах якраз й є, у тому числі, ця знакова монографія, яку, шановний читач, ти бачиш перед собою. Її автор, наш топовий дослідник Максим Колодяжний, в котрий раз підвищуючи градус дискусії щодо одвічної теми, добровільно поклав на себе обов'язок розвінчати чимало міфів і таємниць проїжджої частини. І в цьому плані вчений достатньо переконливо наводить аргумент за аргументом, щоб суспільство, образно кажучи, від відомого вигуку Архімеда Сиракузького «Дайте мені точку опори, і я переверну Землю», нарешті, перейшло до контрнаступу на дорожньо-транспортні пригоди за всіма фронтами. Однак Україні багато чому ще потрібно навчитися, аби стратегія Vision Zero стала імперативною вимогою нашого життя. Складниками цього навчання є аналіз міжнародно-правових положень та інституціональних засад забезпечення дорожнього руху, розгляд передового іноземного досвіду у застосуванні юридичної і моральної відповідальності за дорожньо-транспортні делікти, вивчення інноваційних моделей взаємодії всіх акторів дорожнього полотна та ін.

Сторінками книги мені цікаво було стежити за канвою думки Максима Колодяжного, коли він намагався розславити всі крапки над «і» у доволі живучих у суспільстві «дорожніх» міфах. Для мене це цікаво подвійно, оскільки чимало таких «міфів» оточуючі могли раніше чути з моїх вуст. У будь-якому разі у цій монографії мені довелося побачити купу аргументів, щоб зайвий раз задуматися над, можливо, усталеними стереотипами «дорожньої» уяви про безпеку в цій сфері. Водночас треба бути готовими до того, що, замість старих міфів, до каталогу останніх будуть додаватися все нові й нові. Так, здається, що простіше побудувати Саудівській Аравії місто майбутнього вартістю в 1 трлн доларів, в якому взагалі не буде ДТП внаслід-

док відсутності транспорту, ніж досягти мети стратегії Vision Zero в умовах дуже строкатої економічної карти світу. Однак, маю надію, що згодом і ця думка потрапить до розряду «скасованих» автором.

Війна і дороги – окрема лінія наукового оповідання у бутті українців. На мій погляд, автору вдалося органічно вмонтувати дуже слушні поради нашим співвітчизникам у контекст світового досвіду протидії дорожньо-транспортним пригодам, адже воєнні конфлікти у подальшому, на жаль, ставатимуть прикметою постмодернового часу. А тому населення зарубіжних країн може зустрітися з тими самими проблемами, які постають сьогодні перед нами. І тоді вже наш досвід може виявитися корисним для іноземців.

Міркування автора монографії міцно спирається на грамотно презентований методологічний фундамент процесу прирощення наукового знання. І в цьому відчувається відома у кримінології школа нашого педагога – професора Володимира Васильовича Голіни. Як дерево упізнається за його плодами, так і вчений упізнається за науковою школою. А науковою школою Володимира Васильовича ми, його учні, пишаємося. Разом із тим певна «архаїка» тих чи інших наукових шкіл не завадила Максиму Колодяжному обрати свій неповторний стиль викладення матеріалу, що лише додає відчуття свіжого погляду на таку стару-нову тематику безпеки дорожнього руху. І в цьому так само заслуга нашого вчителя В. В. Голіни, який з великою повагою ставиться до пошуку його учнями свого місця серед привільних наукових полів.

«Жанр» рецензування будь-якої наукової праці, звісно ж, передбачає й поглиблений аналіз проведеного дослідження. Тому, виконуючи це завдання, відмічу, що сім розділів монографії дають читачу достатнє уявлення про ідею стратегії Vision Zero, яка, словами автора монографії, є «сучасною і найбільш дієвою відповіддю прогресивної частини людства на незадовільний стан безпеки дорожнього руху й високу смертність й травматизм під час ДТП». Як бачимо з представленого матеріалу, реалізація ідеї стратегії у будь-якій країні передбачає насамперед конструювання інституційного каркаса убезпечення дорожнього руху та експлуатації транспорту, до обов'язкових елементів якого належать політичні, правові, організаційні, економічні, соціально-психологічні і навіть науково-технічні засади. З метою демонстрації того,

як працює такий каркасний механізм, взято досвід убезпечення дорожнього руху у країнах ЄС, США, Великій Британії, Канаді, Австралії та розвинених азійських державах.

Щоб вдихнути життя до цієї конструкції виникає потреба у вивченні безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту крізь призму міжнародно-правового регулювання, в якому виокремлюються свій об'єкт і суб'єкти, система та мета. До цього розділу впритул примикає питання аналізу нормативно-правових засад стратегії Vision Zero. Системності у вивченні матерії нормативно-правових засад додає їх структуризація за певними рівнями. Виходячи з такої логіки, М. Г. Колодяжним окремо аналізується глобальний, регіональний, національний та місцевий рівні нормативно-правового забезпечення безпеки дорожнього руху. Страховкою від недосягнення мети стратегії Vision Zero виступає юридична відповідальність учасників дорожнього руху. Тому пильна увага у монографії приділяється питанням кримінально-правової охорони безпеки дорожнього руху, а так само питанням адміністративно-правової, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності за автотранспортні правопорушення у передових країнах світу.

У представленій роботі автор намагається визначити місце й роль дорожньої інфраструктури як складової безпеки, про яку йдеться. У цьому розрізі за взірць взята практика країнах ЄС та США. Допомагає якомога повніше розкрити цей ракурс проблеми візія майбутнього – інновації у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. У цій інноваційній візії є свої адресати, а саме: учасники дорожнього руху, транспортні засоби, дорожня інфраструктура, засоби регулювання дорожнього руху й фіксації його порушень тощо. Нарешті, М. Г. Колодяжним цілком справедливо підіймається питання про шлях України до мети стратегії Vision Zero. Уявляється, що цей шлях є непростим, особливо в умовах воєнного часу та післявоєнної відбудови держави. Адже чимало випробувань у форматі «must done» чекає на нас. Йдеться, наприклад, про реалізацію заходів забезпечення безпеки дорожнього руху правового, організаційного, фінансового, соціально-психологічного, інформаційного та ін. характеру.

Задумка цієї монографії народилася ще до часів повномасштабного вторгнення агресора на те-

риторію нашої держави, але її реалізація припала на воєнне лихоліття. Тому ця робота не була б повною, якщо автор не сказав би про заходи обережності учасників дорожнього руху у період воєнного стану. І цей фрагмент роботи дійсно написаний майстерно!

Я свідомо залишаю «за кадром» критику на працювань автора. Адже представлена робота на-
дихає, і «*post scriptum*» викликає майже непере-

борне бажання почитати «щось ще із цього авто-
ра»... У цьому, гадаю, і криється успіх вдумливого
слова Максима Колодяжного, тому що його строки
суть знак якості процесу розв’язання конкретної
наукової проблеми.

Стаття надійшла до редакції: 10.05.2023 р.

Прийнята до друку: 20.05.2023 р.

В. М. Шевчук, доктор юридичних наук, професор, в. о. завідувача кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, провідний науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, Заслужений юрист України

ВАГОМИЙ ВНЕСОК У РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІГРАФОЛОГІЇ ТА ЇЇ РОЛІ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ *(рецензія на монографію Морозової Т. Р. «Методика виявлення прихованої інформації у поліграфічних дослідженнях»)*

Монографічне дослідження видатної української поліграфологині, доктора психологічних наук Тетяни Романівни Морозової «Методика виявлення прихованої інформації у поліграфічних дослідженнях»¹ є яскравим віддзеркаленням сучасного стану та досвіду запровадження й використання поліграфа в Україні та інших країнах світу. Представлення монографія відзначається високою теоретичною значимістю й практичною спрямованістю, є значним внеском у розвиток української та всесвітньої поліграфології, підвищення її ролі у протидію сучасній злочинності.

В реаліях сьогодення розглядувана монографія є вельми актуальною, вона є затребуваною для практикуючих поліграфологів, судових експертів, науковців, практичних працівників правоохоронних та судових органів. Представлення монографічне дослідження являє собою комплексне ґрунтовне наукове дослідження, яке присвячене дослідженню теоретико-методологічних засад проблем методики виявлення прихованої інформації у поліграфічних дослідженнях. Робота ґрунтується на особистому великому досвіді практичної роботи авторки, відомої української поліграфологині, її глибоких наукових дослідженнях, які неодноразово обговорювалися на науково-практичних конференціях у широкому колі провідних науковців та високопрофесійних фахівців у цій царині знань.

Вивчення змісту монографії дозволяє зробити висновок про оригінальність та високу ступінь наукової обґрунтованості представленої для рецензування роботи. Представлене дослідження

містить систематизований виклад всебічного аналізу означеної методики, розкриває її сутність, генезу, сучасний стан та авторське бачення перспектив розвитку вітчизняної поліграфології. Наукова новизна монографічного дослідження визначається, як самою постановкою проблеми, так і проведенням науковим пошуком щодо комплексного дослідження та аналізу теоретико-методологічних засад запровадження й використання методики виявлення прихованої інформації під час проведення поліграфічних досліджень.

Актуальність теми монографічного дослідження пояснюється передусім успішністю застосування поліграфа при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень; супроводженні оперативно-розшукової діяльності органів кримінальної юстиції; забезпеченні розвідувальної та контррозвідувальної діяльності; кадровій безпеці, проведенні службових розслідувань та антикорупційних заходів; проведенні судово-експертних психологічних досліджень та судових експертиз. Більше того, наразі, в умовах повномасштабної воєнної агресії РФ на територію України існує необхідність у наданні вітчизняними поліграфологами гідної професійної відсічі агресору, стосовно проведення досліджень з використанням поліграфа щодо діяльності диверсійних груп, колаборантів, державних зрадників, а також щодо здійснення перевірок окремих осіб, які підозрюються у наведені й корегуванні ворожих ударів по військовим об'єктам та об'єктам критичної інфраструктури. Тому, наведене зумовлює своєчасність, актуальність та затребуваність практикою представленого монографічного дослідження.

Архітектоніка роботи дозволила авторці по-

¹ Морозова Т. Р. *Методика виявлення прихованої інформації у поліграфічних дослідженнях: монографія* (Алєр-та, 2023) 472

слідовно та повно розкрити зміст та сутність основних питань, які становили мету дослідження. Монографія складається з передмови, чотирьох розділів, зокрема: аналіз сучасного стану української поліграфології, існуючих тенденцій та впливів; основи методики виявлення прихованої інформації; приклади реальних досліджень із використанням поліграфа, проведених за допомогою методики виявлення прихованої інформації; окремі батареї тестів, тести та поліграми до них із різних досліджень; списку використаних джерел. Загальний обсяг монографічного дослідження становить 472 с., з них основного тексту 465 с. Представлена робота викладена добірною українською мовою та ґрунтується на прикладах реальних тестувань у певних ситуаціях. Виклад змісту дослідження системний, логічний, послідовний і науково обґрунтований.

Особливу увагу в роботі авторкою приділено дослідженню різних підходів щодо поліграфології, аналізу чинної нормативно-правової бази та спрямованості подальшого розвитку вітчизняної поліграфології. Заслугує на увагу дослідження сутності методики контрольних питань. Слушною є позиція автора щодо вимог валідності (стандартизованості) поліграфа, як вимірювача реакцій. Серед основоположних висновків, які визначені автором в роботі, слід відзначити доцільність формування власної науково-методичної бази поліграфології саме на принципах суб'єктності з використанням стандартів та досвіду інших країн, які відповідають чинному законодавству України.

Вбачається, що безсумнівною перевагою роботи є дослідження наукових та практичних засад методики виявлення прихованої інформації із використанням поліграфа. У цьому аспекті, окрему увагу в роботі приділено ґрунтовному аналізу соціокультурного та історичного екскурсу щодо методики виявлення прихованої інформації. Досліджується у монографії природа виникнення фізіологічної реакції у відповідь на стимули відповідних тестів методики виявлення прихованої інформації.

Відзначаючи вагомий науковий та теоретико-методологічний здобутки представленого дослідження, представлена монографія має чітко виражений практичний аспект, є своєрідним керівництвом та настановою для практикуючих поліграфологів, слідчих, детективів, суддів, судових експертів. У цьому плані особливу цінність складає окремий

розділ монографії, в якому містяться приклади реальних досліджень із використанням поліграфа, проведених за допомогою методики виявлення прихованої інформації, зокрема, розслідування крадіжки доларів США; розслідування крадіжки грошей із сейфу спортклубу; розслідування шахрайства при закупівлі сільськогосподарської техніки; розслідування фактів вогнепальних поранень; перевірки правдивості свідчень заявника, перевірки наданих пояснень, спростування неправдивого алібі; службового розслідування тощо.

Особливу увагу у представленій роботі приділено вивченню, дослідженню та формулюванню питань у методиці виявлення прихованої інформації із використанням поліграфа. Автор систематизував існуючі тести досліджуваної методики, визначив чіткі вимоги до структури та постановки питань. Виходячи із результатів практичної роботи автором сформульовано методичні вимоги до складання та окремі поради до складання тестів досліджуваної методики. Підсумком проведеного дослідження можна вважати пропонування алгоритмів тестових опитувальників методики виявлення прихованої інформації для окремих напрямків: проведення бліц-тестування; розкриття та розслідування окремих кримінальних правопорушень; проведення службових розслідувань; експертних досліджень; скринінгу.

Позитивним є також наведення автором із власного досвіду прикладів реальних поліграфічних досліджень із використанням поліграфа проведених за допомогою методики виявлення прихованої інформації, які супроводжуються відповідними фабулами, опитувальниками та поліграмами. Крім цього, авторкою визначено та сформовано чіткі блокові алгоритми тестових опитувальників методики виявлення прихованої інформації під час проведення поліграфічних досліджень.

Представлена монографія орієнтована на широку аудиторію, до якої можна віднести слухачів, курсантів, студентів, науковців закладів вищої освіти, працівників науково-дослідних та експертних установ України, співробітників слідчих та оперативних підрозділів СБУ, НАБУ, ДБР, МВС, АРМА прокуратури та суду. Вбачається, що дана наукова праця сприятиме розв'язанню низки дискусійних питань, що виникають в теорії і практиці методики виявлення прихованої інформації у поліграфічних дослідженнях.

З урахуванням зазначеного, слід констатувати, що монографія Тетяни Романівни Морозової «Методика виявлення прихованої інформації у поліграфічних дослідженнях» є оригінальною та фундаментальною науковою працею, що має значний науковий інтерес та практичне значення, оскільки в ній містяться доктринальні основи та відповідні пропозиції щодо організації та методики проведення поліграфологічних ічних досліджень в нашій державі. Рецензований науковій праці притаманні ґрунтовність, ясність, точність та водночас простота і доступність для сприйняття. Робота логічно побудована, її структура

представляється оптимальною для висвітлення змісту основних питань та проблем, які виникають під час виявлення прихованої інформації в межах поліграфічних досліджень. Зазначені обставини надають підстави для загального висновку про те, що монографічне дослідження Тетяни Романівни Морозової є вагомим внеском у розвиток сучасної поліграфології України й інших країн світу та її ролі у протидії злочинності в реаліях сьогодення.

Стаття надійшла до редакції: 10.05.2023 р.

Прийнята до друку: 20.05.2023 р.

В. Ю. Шенітько, доктор юридичних наук, професор, завідувач лабораторії використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі за злочинність Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ «ВСТУП ДО ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ»

Дослідження колективу авторів Глинської Наталії Валеріївни, Клепки Дар'ї Ігорівни, Рєпіної Юлії Сергіївни, яке знайшло своє відображення в монографії «Вступ до проблеми цифровізації кримінального провадження», за своє суттю є методологічною основою для проведення ґрунтовної наукової розвідки з однойменної проблематики в межах фундаментальної теми «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні»¹, тож є цінним дороговказом на шляху формування доктринальної основи для забезпечення цифрової трансформації кримінального судочинства.

Представлена робота є над актуальною в умовах сьогодення. Незважаючи на повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну наша держава не звертає зі шляху цифрового розвитку усіх сфер суспільного життя. Ураховуючи такі тенденції, цілком логічно, що інформатизація та діджиталізація суспільства не минули й кримінальне судочинство. Запровадження новітніх цифрових технологій у цій галузі є вельми затребуваним з огляду на перспективу суттєвого підвищення ефективності діяльності суб'єктів кримінального провадження при вирішенні його завдань, зокрема, у спосіб надання органам досудового розслідування нових можливостей щодо розслідування кримінальних правопорушень, встановлення особи, яка його вчинила, та її місця знаходження, прискорення провадження через застосування режиму відеоконференції тощо. Особливого значення викладене набуває в аспекті розслідування воєнних злочинів.

Варто відмітити, що до чинного Кримінального процесуального кодексу за останні кілька років внесено чисельну кількість змін, спрямованих на запровадження цифрових технологій до царини кримінального судочинства. Однак, по-перше, такі зміни переважно носять безсистемний характер, по-друге, окремі новели чинного КПК характеризуються низькою якістю. Тож необхідним видається розробка доктринальних положень щодо цифровізації кримінального провадження, яке може стати орієнтиром для системного оновлення кримінального процесуального законодавства в аспекті цифрової трансформації. У свою чергу монографія «Вступ до проблеми цифровізації кримінального провадження» є основою для подальшої доктринальної концептуалізації цифрової трансформації кримінального провадження, що свідчить про значну теоретичну цінність рецензованої роботи.

Монографія «Вступ до проблеми цифровізації кримінального провадження» містить основні та необхідні для такого дослідження компоненти: критичний аналіз досягнень більшості попередніх досліджень цієї проблеми, увагу до зарубіжного досвіду, ґрунтовний аналіз практики Європейського суду з прав людини та національної судової практики. Рецензована робота характеризується логічністю структури побудови та необхідними ознаками наукової новизни та практичної значущості отриманих результатів. Дослідження містить положення, які заслуговують на увагу та підтримку.

Робота авторів містить основні, керівні методологічні положення щодо комплексного фундаментального дослідження цифровізації кримінального провадження. Крім того, науковий інтерес

¹ Фундаментальна тема «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні», затверджена постановою Президії НАПрН України у червні 2021 р. номер державної реєстрації: 0121U114401.

становлять систематизовані авторами фактори актуалізації цифрової трансформації кримінального провадження. Особливу увагу варто звернути на ґрунтовний аналіз питання застосування відео конференції в судово-контрольному провадженні під час досудового розслідування.

Позитивне враження справляють пропозиції науковців щодо комплексу напрямів – векторів, що у своїй сукупності об'єктивізують перспективну «формулу» цифрової трансформації кримінального провадження. І хоча окремі положення монографії мають дискусійний характер, це ніяк не впливає на загальну високу оцінку наукової роботи.

Завершується наукова праця висновками та пропозиціями, які належно обґрунтовані, заслуговують на підтримку та є значним внеском у науку кримінального процесу. Крім того, такі положення

можуть розглядатися як інформаційний матеріал для подальшого вивчення цифровізації кримінального провадження. Вважаю, що окремі підсумкові положення можуть бути реалізовані як в законотворчій, так і безпосередньо у правозастосовній діяльності.

Видається, що робота відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою є істотним внеском у науку кримінального процесу. На підставі викладеного вважаю, що монографія «Вступ до проблеми цифровізації кримінального провадження» заслуговує на позитивну оцінку та має бути поширена серед науковців, викладачів, аспірантів, практичних працівників.

Стаття надійшла до редакції: 16.03.2023 р.

Прийнята до друку: 20.04.2023 р.

**ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЯ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.

2. Наукові та науково-правові висновки (експертизи) відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами в установленому законодавством порядку.

3. Розроблення програмного продукту, впровадження, реалізація та супровід програмних засобів і продуктів у сфері діяльності Інституту.

4. Надання консультацій з питань наукових досліджень, їх організації та наукового обслуговування, послуг з розроблення науково-технічної документації на науково-технічну продукцію.

5. Підготовка на основі результатів аналізу, оцінки та узагальнення бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, аналітичних і фактографічних матеріалів, добірок, каталогів, буклетів, інформаційної та рекламної продукції для провадження наукової діяльності у сфері законодавства і права.

6. Підготовка понад державне замовлення відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами, аспірантів і докторантів, у тому числі іноземців в обсягах ліцензійних умов.

7. Прийом кандидатських іспитів, видання та розповсюдження авторефератів, дисертацій, стенографування під час захисту дисертацій, організація підготовки до захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / доктора філософії та його проведення для осіб, які навчалися відповідно до договорів, укладених з фізичними або юридичними особами.

8. Організація та проведення наукових семінарів, конференцій, симпозіумів, лекторіїв, виставок, тренінгів тощо.

9. Упровадження результатів наукових досліджень.

10. Забезпечення доступу до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем (повністю у постанові пункт звучить так: забезпечення доступу до локальних і корпоративних комп'ютерних мереж, до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем через сегменти локальних і корпоративних мереж наукових установ).

11. Перекладацькі послуги.

12. Видання, розповсюдження та реалізація наукових, науково-технічних, науково-інформаційних,

науково-практичних, науково-популярних видань, тиражування матеріалів бібліотек на носіях інформації, надання поліграфічних послуг.

13. Створення, впровадження і реалізація наукової, науково-технічної, інноваційної продукції, техніки, обладнання, приладів та устаткування, що виготовлені за власними технологіями.

14. Надання юридичних послуг фізичним та юридичним особам, у тому числі надання наукових консультацій щодо законодавства України та зарубіжних країн, яке регулює окремі сфери правовідносин.

15. Розроблення за кошти замовників проєктів програм, стратегій боротьби зі злочинністю в окремих регіонах, містах, громадах.

16. Організація стажування спеціалістів, консультування та підвищення кваліфікації на замовлення юридичних та фізичних осіб.

17. Надання поліграфічних та рекламних послуг, реалізація власної друкованої продукції, у тому числі інформаційної, рекламної та бланкової (крім видання та реалізації друкованих засобів масової інформації), видання та розміщення на веб-сайтах банерів, рекламної продукції в електронній формі; розроблення поліграфічного дизайну.

18. Надання послуг з виготовлення рекламної та поліграфічної продукції іншим суб'єктам господарювання шляхом використання фондів бібліотек із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

19. Надання дистанційних інформаційних послуг відповідно до законодавства.

20. Виготовлення повнотекстових електронних копій видань (документів) на замовлення установ та фізичних осіб із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

21. Друкування, копіювання, сканування, ламінування, запис інформації на носії, виконання палітурних, брошурувальних робіт.

22. Здійснення заходів, пов'язаних із провадженням виставково-ярмаркової діяльності, згідно із законодавством.

23. Надання послуг з проведення експертизи засобів навчання, зокрема навчальних та навчально-методичних видань.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

вул. Пушкінська, 49. м. Харків, 61002

E-mail: ivpz@apynu.rol.net.ua; officemanager@apynu.rol.net.ua

Контактний телефон: (057) 706-02-91; (057) 700-65-81

Науковий редактор *В. С. Батургарєєва*
Відповідальна за випуск *Д. І. Кленка*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23672-13512 ПР від 21.11.2018

Підписано до друку 26.06.2023.
Формат 60×84/8. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 21,2. Обл.-вид. арк. 17. Тираж 200 прим.
Вид. № 3192

Адреса редакції:
НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
вул. Пушкінська, 49, Харків, 61002
Тел.: +38 (057) 706-02-91, +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@apnu.rol.net.ua
Сайт: <https://ivpz.kh.ua>

Видавець – видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80, Харків, 61002, Україна
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-28-80
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017